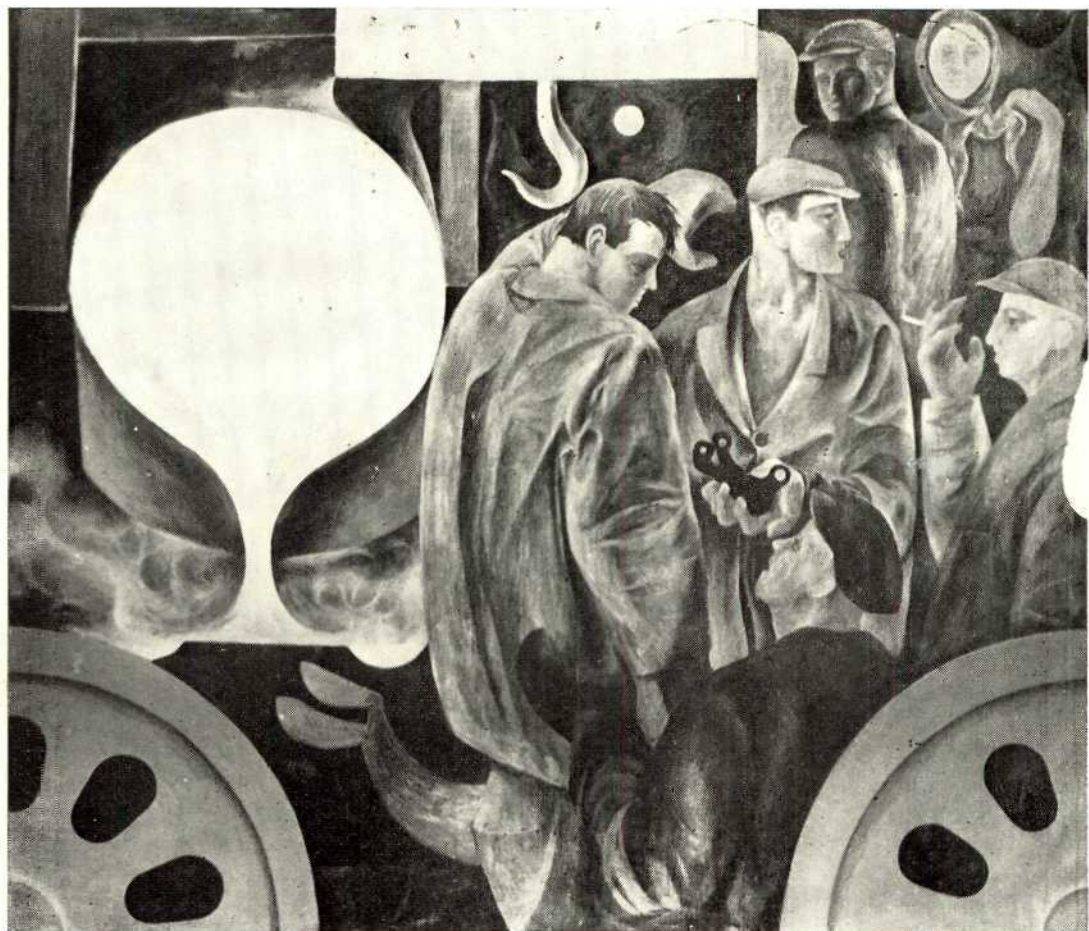

LOOMING

7

1975

ENN PÕLDROOS

Metall (Õli)

LOOMING

7

1975

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Ellen Niit

VAHEPEATUS ORLY LENNUVÄLJAL

Ma mõtlesin korjata kivikese
Orly lennuväljalt
läbilennul Moskvast Montreali
kahekümnenda sajandi neljanda veerandi lävel,
viimasel oktoobril 1974.
Mõtlesin korjata kivikese
Orlyst
Euroopa serva pealt
enne suurt ookeani.

Narr oled sa, inimeselaps,
kes sa oled harjunud
lendama madalas taevas
Kihnu, Kärkla ja Orissaare vahet,
kes sa oled koduselt sõitnud,
suvine meretuul kõrvus,
lennuk nagu mõnus maamesilane,
lennuk nagu kumalane
laskumas pörinal piimanõgesepöösasse
kummelivarte ja valge ristiku vahele.
Rumal oled sa, inimeselaps.

Kõrge sinise kaare
võtab terasepingul lennuk
viskumaks Moskvast Orlysse.

Nagu robot-albatross
laskub ta väarikalt alla.
Läbi rõngastorude
valatakse sind
su jaheda linnu sisemusest välja,
valatakse sind
niklist ja plastist ja duralumiiniumist ruumi.

Metall ja klaas.
Deodorantide lõhn.
Prantsuse parfüüm,
lillede sümbol.
Parfüümikioskite read.
Lilled on ära.
Rohud on ära.
Linn on ära.
Maastikud on ära.
Seina ääres on seismas postkaardistendid,
maastike, lillede, linnade umbsõlmes vikerkaar.

Teraslindude lennuteed
teisel pool elutut klaasi.
Ei ühelgi lindudest nokas
õlipuuoksa,
kivist kõnelemata.

Mu armas,
sina ainumas siin mu kõrval,
kellel hing on sees,
sina ainus kindel tõend
elust maa peal,
hea, et sinagi oled siin!

Tund aega peatust
Orly lennuväljal.
Pariis aimumas siitsamast
lennukisabade fakka.
Miks sa peidad end nii
inimeste eest,
inimeste maa,
jumalate linn,
andmata ühtegi kindlat tõendit,
et sa olemas oled?

Inimesi voolab ja voorib mööda
plastist ja klaasist ja duralumiiniumist
ruumis.
Inimesi voorib
ja inimahel ei katke.
Me oleme jumala üksi

ELLEN NIIT

ses tulvas,
nii jumala üksi,
nii jumala võõrad
ses igituttavas paigas,
kooliraamatututtavas,
kujutlusetuttavas,
ajalootuttavas,
ulmetuttavas
Pariisis, Orlyis,
viimases toetuspunktis
enne suurt ookeani.

Mida teha?
Karjuda?
Karjuda:
mu sõber Jean-Luc,
inimkeelte professor!
Tule ometi,
löö kiviga puruks
vähemalt üks neist päratuist klaasidest
põrandast laeni —
(kuigi see poleks ehk professori temp).

Löö puruks üks päratu klaas,
et me jääksime uskuma,
et su Prantsusmaa on olemas,
et me jääksime uskuma
midagi
maailma vabadusest, vendlusest, võrdsusest,
Jean-Luc.
Et me saaksime võtta
kas või sellesama kivi,
millega sa akna puruks löid,
kas või sellesama kivi
Orly lennuväljalt,
Euroopa ääre pealt,
enne suurt ookeani.
Enne seda,
mis on seal taga.

LAPSE SUVI

Mis see päike naerab
taeva tala pealt?
Eks ta kiiri kaela
meile vala sealt.
Kallab, vana sul,
selget kullapihu.
Võtab taevatuli
õhetama ihu.

Kuhu nüüd siis minna?
Kukulinnu linna,
suvetuule sisse,
oma olemisse,
oma olemisse,
turteltulemisse.

Lasta tuulel kanda
ennast luharanda.
Sooja tuule kanda
ennast puha anda.
Kukal mähta najal
luhal viivitada.
Lasta kilvitajal
õige kiivitada.

Vastu õhtut traavi
piki põllukraavi
muudkui kodumaile,
piima-pudrumaile,
uneudrumaile.
Päeva tedremuna
ema põlletasku.
Mis see päike punab?
Eks ta looja lasku.

KOORMUSE VÄHENEMINE

Mu ihuarst kuulas mu südant
ja ütles mulle,
et ma pean ennast hoidma,
et ma ei tohi tõsta korraga
üle kolme kilo.

Ma olin rahul ja rõõmus
oma koormuse tohutust vähenemisest
naiste aastal.

Ma läksin koju,
käe otsas võrk
ja selles kaks kilekotiga piima.
Ma astusin meie liftita maja
vastikuvõitu trepi
alumisele astmele,
et ronida üles neljandale korrusele,
ja jäin nagu veidike kaalutlema
oma väiksemaid ja suuremaid asju
arsti nõuande valguses.

Pooleli ja harali lepinguline töö —
pool tonni.
Vanema poja ja minia korterijärjekord
linna elamutevalitsuses,
järjekorra number 57,
ja asutus saab neli korterit aastas —
noh, ütleme, neliteist kilo.
(Nemad on ikka veel pagana noored ja esialgu
üksainuke laps
ning minial helge ja kannatlik iseloom.)
Keskmise poja
kollase värviga määritud talvepalitu,
roheline plastiliini plekk
koolikuue rinna ees
ja kadunud kaelasall —
kolm kilo kuussada grammi.
Tütred

ELLEN NIIT

matemaatika kaks kolmandal veerandil —
kuus kilo,
miinus tema rõõmus tõekuulutamine kooliõpetajale.
Jääb neli kilo ja tüli kui palju.
Vingus ämm
ja järjekordne hommikune pahandus
keetmata vee ja poole kruusi keedetud piima pärast
ja üleüldse —
kuusteist kilo ehk üks puud.
Sapikivi
ja raskuse tunne
parema abaluu all.
Mis too tühi nüüd kaalub — mõni gramm,
pole juttu väärt.
Mu mehe kirjatöö,
mida kirjastus marineerib
juba poolteist aastat
(oh, polegi veel nii kaua!) —
mis see võiks olla? — Puudakest pool.
Mu noorema poja kaisukaru katkine käpp —
viissada viiskümmend grammi.
Just see!
Just selle ma võtangi ainult
ja tassin treppidest üles
kahe piimakotiga koos.
Ja võin võtta ruttu veel poest
pool kilo võid.

10 HAIKUT

Saja nimega
nurmenukk olla jaksab
siiski ta ise.

*

Meevärvi õhtud,
kui palju teist teha saaks
sügisepäevi!

ELLEN NIIT

*

Hea suislepapuu,
talvel mu unedes käib
su hörkroosa hing.

*

Raudkivirahnu
ränga talla alt võrsub
julge värihein.

*

Krooklehte kaedes
päev nagu pihu pealt loeb
öö mõtted ära.

*

Sinisest pilvest
välgatab rohelist tuld.
Äkki näed kõike.

*

Näokattepeoks vist
üleni rüütab end aed
kreegipuulumme.

*

Tähistaeva all
meritähkede kirja
ma pimesi loen.

*

Kirsipuid vaata!
Raske on mõista, kus on
neil silmad, kus suu.

*

Õlgi ja kõlkaid
reht pekstes saad terved mäed.
Teri saad veidi.

VIHMAPIISAD

9

Ella tuli ja teatas Andreasele, et ta olgu valmis kolimiseks. Terve-
nevad haiged viiakse siit ikka ära, tema hakanud kenakesti paranema
ega vajavat enam intensiivravi, seitsmes olevat intensiivravi palat.
Plats tarvis puhtaks teha, uued infarktid pressivad peale, uued infark-
tid ja muidu raskes seisukorras olevad südamehaiged ja teised, ärgu
ta pahandagu tülitamise pärast. Uues palatis on tal seltsim, kaheksas
olevat päris mõistlik palat, üks habemik on küll jõnk mees, kuid teiste
juures polevat midagi laita. Kui teda siia jäetaks, siis mõjuks see vii-
maks ta närvidele. «Sul on tugevad närvid,» lobises Ella, sanitari lobi-
semisega oli Andreas harjunud, «sul ei tõusnud isegi vererõhk, kuigi
sinu kõrval inimene siit maailmast lahkus, arstid närveerisid sinu
pärast. Nad ei uskunud, et meremehe süda seisma jääb, nad rääkisid
isekeskis, et strofantiin on aidanud, ometi kapten kustus, kustus nagu
küunal.»

«Ma olen palju surma näinud,» ütles Andreas.

«Ega mina vähem ole,» vaidles Ella, «aga iga uus surm mõjub mulle.
Koolnute tõstmine käis algul südamele, oksendasin terve esimese aasta,
nüüd olen harjunud. Hinge heitnud inimeste tõstmisega harjusin, sure-
misega mitte. Kahju hakkab ja kurb on, kuigi mõnikord ei tea isegi
lahkunu nime. Sinu närvid on tugevad, sa peaksid hea abielumees
olema.»

Andreas naeratas:

«Minu abielu läks lõhki.»

Ella justkui kohkus:

«Kas siis seepärast? Millal te lahku läksite?»

«Seepärast küll mitte. Elasime ammu lahus.»

«Jumal tänatud,» ohkas Ella kergendatult. «Kui naise pärast, siis
sul pääsu poleks olnud. Trehvate uuesti kokku, ärritad ja vihastad
ennast, uus pauk käes. Mispärast ta ära jooksis? Mina küll poleks
jooksnud, tugev, mõistlik mees. Ja kenasti kõike, mis mehel peab
olema... Ära minu juttu pahaks pane, ega ma külge kleepida kavatse,
mis mees tähendab, selle peale ei mõtle ma enam ammu. Mul aastaid
üle kuuekümne, kuigi paistan terake noorem. Punaste põskede pärast
ja et olen priske, kõhnad jäävad rutem kortsu. Võiksin ammuugi pensio-
nipäevi pidada, pensionil ma olen, aga tööd ma ei jätnud, süda on

* Algus «Loomingus» nr. 6.

siia kinni kasvanud ja raha kah vaja... Sa kinnitad küll, et mitte naise pärast, aga järsku on siiski naise pärast ja ma ärritan sind oma jutuga. Sa vist ajasid teisi naisi taga, ei, naised ajavad sind, ega naised sinusugust meest rahule jäta. Kellel palju naisi valida, ega sellel oma küljeluul pärast süda streikima hakka. Ehk üksnes siis, kui oma proua hakkab üleaisa lööma. Kapteni ajas oma naine hauda. Pärast leseksjäämist toonud kapten endale noore emanda koju, kohe endast poole noorema, eks see tulnud talle maja ja «Moskvitši», boonide ja välismaa värgi pärast. Noor naine ja töö tapsid ta ära, naine ja töö mõlemad. Naisel olnud majast ja autost vähe, oma maa kaup polevat kõlvanud, nõudnud aina välismaa värki. Mööbel vahetatud viimseni välja, ostetud värviteleviisor, kasukaist olnud kapp pungil, kingi ja karvasaapaid toad täis, kohe kakskümmend paari. Et rohkem teenida, kombineerinud mees ennast kalalaevale, mis Aafrika rannas püüdnud käis. Raha küll tulnud, kuid südamevaeva veel rohkem. Viimase hoobi andis noor naine sellega, et hakkas võõraid majja tooma. Niipea kui mees merele sõitis, oli armuke platsis. Naine päris maja ja auto, muu varanduse pealekauba, ju ta selle peale välja läks. Nõnda kõneles laevakapteni õde, endal jooksid silmad sorinal vett.»

Kõneldes käisid Ella käed kogu aeg nobedasti. Ta jõudis põranda üle võtta, tolmu pühkida, kraanikaussi pesta, voodit kohendada, lilledele värsket vett valada. Ka tütar oli toonud Andreasele lilli.

«Ega mul aega lobisemiseks olegi, pooled palatid alles koristamata, lõuna tuleb peale. Sina lesi rahulikult, ma ise teen mis vaja, korjan su asjad kokku ja toon kaheksandasse palatisse. Raamatud toon ka, kuigi sa ei tohiks nii palju lugeda. Lugemine väsitab puulõhkumisest rohkem, puulõhkumine vaevab konte ja lihaseid, lugemine vaimu. Liigne lugemine on südamele kahjulikum kui kirve viibutamine. Kehalise töö tegijail on infarkte palju vähem kui kirjutuslaua taga istujail.»

«Ma ei istu kirjutuslaua taga,» sõnas Andreas.

«Tean, tean,» noogutas Ella pead. «Paraku loed nagu mõni professor. Oleks et juturaamatuid, sa uurid teadust ja filosoofiat, arstid päris imestavad kohe. Meie osakonnajuhataja kahetses, et tal on juba mees, muidu võtaks su pärast terveksarstimist ära.»

Uues palatis oli kuus voodit. Andreas tõsteti seinääärsesse sängi, päitsisse asetati hapnikuballoon. Ella pani tema asjad öökappi, seadis peaaluse kõrgendaja paigale, vaatas, et tekk oleks korralikult peal, ja sõnas:

«Siia me sind kandsime, siit lahkud juba oma jalgel.»

Sanitar Ella ja pikk kõhn, sitkete kätega õde olid teda sängist ratasraamile ja raamilt uude sängi upitanud.

«Taevas tänatud, et sa lihav mees ei ole, paksusid annab kohe siku-tada. Südamehaiged on enamasti tüsedad, kõhnadel on rohkem vähk.»

«Kas vähk oleks kergem haigus?» püüdis Andreas Ella tooni tabada.

«Teate, see on rumal nali,» hammustas vahele pikk kõhn sitkete kätega õde.

Andreas ei taibanud, kas see oli määratud talle või Ellale. Vist neile mõlemale.

«Ühtpidi kergem, teistpidi raskem,» ei lasknud Ella ennast kõigutada. «Kui õigel ajal jaole saadakse, siis lõigatakse vähk koos sõrgadega välja

PAUL KUUSBERG

ja inimene elab oma maoveerandikuga veel mitukümmend aastat. Südant ei saa välja opereerida, mida Lõuna-Aafrikas ja Ameerikas tegema on hakatud, on alles katsetamine, elama ei jää ükski vahetatud südamega inimene. Nii et sedapidi võttes on vähk kergem. Teistpidi võttes jälle raskem, sest kui hilja jaole saadakse, ja enamasti nii juhtubki, ei aita enam nuga ega kiiritamine ja lõpp on üksainus valu ja kannatus. Sinu näovärv, Aada, on kena roosa, sinul ei tule vähki ega muud tõbe, ainult tigena ja petise mehe võid sa saada.»

Pikk kõhn õde surus millegipärast huuled kriipsuks kokku.

Vanatüdruk, otsustas endamisi Andreas.

Andreas oli rahul, et sattus seinäärsesse sängi. Ta ei peljanud võõraid inimesi, igasuguste olukordadega kodunes ta üldiselt kiiresti, ent praegu oleks ta kõige parema meelega täiesti segamatult lamanud. Kuigi rinnus enam ei pigistanud ja ka õhupuudus ei vaevanud, tundis ta aeg-ajalt ennast nagu häireseisundis olevat ja viimasel ööl vaevas teda peavalu. Peavalust ta arstidele ei rääkinud, kartis, et hakatakse veel rohkem tablette tooma.

Ka oma voodinaabri, mingit postkaarti või fotot silmitseva tugeva täishabemega, prille kandva mehe päitsis märkas ta punast hapnikuballooni ja mõtles, et küllap on tegemist infarktiga. Rohkem balloone ta pilk ei tabanud, kas oli teiste haigete seisukord kergem või polnudki nad südamehaiged.

Kaks temast nooremast meest mängisid taskumalet ja vahetasid üksikuid venekeelseid lauseid.

Palati otsaseina äärses voodis vaiba peal pikutav kleenuke noormees kuulas vaikselt mängivat transistorraadiot. Oma pilli Andreas mängima ei keeranud.

Keskmine voodi oli tühi. Padjal asetsev kokkumurtud raamat tõendas, et ka see koht oli hõivatud.

Andreas ei uudistanud pikemalt palatikaaslasi, Ella oli tutvustanud teda sõnadega, et toome teile uue infarkti, kutsutagu uut haiget Andreseks, Andrease nimega Ella ei harjunud. Ta ise oli ainult tervitanud.

Lõunat süües, ta sõi juba iseseisvalt, tundis Andreas oma voodinaabri ära. Ta oli Tõnupärdiga ühte palatisse sattunud. Mitte üksnes ühte palatisse, vaid ka kõrvuti sängidesse. Niipea kui ta täishabemega mehe häält kuulis, ei kahelnud ta vähematki, et tegemist on Etsiga. Eduard Tõnupärdiga. Viimane polnud teda ära tundnud. Läbi pea välgatas mõte, et võib-olla ei tahtnud Ets teda ära tunda. Vaevalt küll, lihtsalt ei tundnud ära, ikkagi kakskümmend viis aastat vahet.

Andreas ei kiirustanud jutu alustamisega. Sõis aegamisi ära supi ja teise roa, keedetud lihakillu makaronidega, jõi ploomikomposti peale ja tundis tahtmist suitsetada. Seni polnud suitsunälg kiusanud, haigus oli suitsuisu ära võtnud. Kas suitsunälja tärkamine tähendab tervise tulemist või närveerib ta Tõnupärdi pärast?

«See oled siis sina,» pöördus Andreas viimaks oma naabri poole.

Kätt ta ei sirutanud. Nende käed oleksid kokku ulatunud. Siis kindlasti, kui teine oleks oma kae vastu sirutanud.

«Mina,» vastati talle jahedalt.

Ka Tõnupärdi käed jäid nii, nagu nad olid, üks oli asetatud pea alla,

PAUL KUUSBERG

teine lebas keha kõrval. Prillid oli Tõnupärt ära võtnud, ilmselt kasutas ta prille üksnes lugemisel.

Uue voodinaabri äratundmine häiris Eduard Tõnupärti tugevasti. Teda vaatamas käinud õemees oli küll Andreasest kõnelnud, kuid ta oli lootnud enne Andrease jalgetõusmist koju saada. Läbi pea sõhvas kahtlus, kas mitte Jaagu käsi mängus pole, et nad kokku sattusid. Jaak oma lapsemeelsuses tahab neid ehk lepitada. Jaak lepitab teda ka Kaariniga. Kaarin poleks temaga naljalt leppinud, ehkki Kaarin on ta õde, Jaak võõras inimene. Egas lapsepõlves ühes kandis elamine inimesi veresugulasteks tee. Nüüdsel ajal ei aita veresuguluski. Pärast tagasijõudmist oli ta õe kohe üles otsinud, kuid Kaarin oli külmalt küsinud, mispärast ta tuli. Tal ei jäänud muud üle kui lahkuda. Kas ta oleks pidanud õe ette põlvili langema ja pattude andeksandmist lunima? Niisugust õe käitumist polnud ta oodanud, Friidaga oli õde läbi käinud. Poleks Jaak vahemeheks hakanud, ei oleks ta oma jalga teist korda üle Nootmaade läve tõstnud, hoolimata sellest, et Kaarin on talle kõige lähedasem inimene maailmas. Võib-olla tegi Jaak seda tänulikkusest tema vastu, tänu temale saigi Jaak Kaarini, muidu oleks Kaarin Jallaku Atsi oodanud. Vaevalt küll, tänulikkus on maailmast kadunud, Jaak lihtsalt on loomult lepitaja. Vaidleb küll kärinal igaühega, kuid halba ei soovi kellelegi, lapsemeelne, nagu ta on. Lõppude lõpuks, mida Kaarinil talle ongi ette heita? Et ta kõneles, mida teadis ja uskus? Ta ei kahelnud, et Andreas Velikije Luki all langes, sajad eesti poisid läksid seal mullatoidule. Ta oli veendunud, et Andreas enam kunagi Eestisse tagasi ei jõua, isegi siis mitte, kui Andreas ellu oleks jäänud. Jallak tunnistab ainult punast Eestit, valgesse Eestisse poleks ta armu paluma tulnud. Kes võis tollal arvata, et Eesti uuesti punaseks muutub. Tema, Eduard Tõnupärt, tahtis oma õele ainult kõige paremat, mispärast Kaarin oleks pidanud Andreast oodates oma nooruse rikkuma. Seepärast ta jäigi endale kindlaks, kui Kaarin teda neljakümne kolmandal aastal vannutas, teda ikka uuesti ja uuesti usutles. Tema tahtis head, teda süüdistatakse alatuses. Kaarin pole oma hinges talle siiani andeks andnud. Ärgu andku. Ta ei alanda end kellegi ees ega kahetse midagi. Ei õe ees, ei Andrease ees. Kes teda tunda ei taha, seda ei tunne ka tema. Kas ta kõrval ahmib õhku mõni võhivõõras või Jallak, Jalaka Ats, nagu viimast kodutänavas hüüti, talle pole sellest sooja ega külma. Igatahes tema tutvust uuendama ei hakka. Veel vähem lipitsema Jallaku ees. Teda on kümneid kordi läbi uuritud ja seaduse margapuuga kaalutud, karta pole tal midagi.

«Ma ei tundnud sind ära,» ütles Andreas.

«Võib-olla ei tahtnudki tunda,» torkas Eduard. Ta ei suutnud oma keelt taltsutada.

«Habe ja prillid segasid,» jätkas Andreas rahulikult.

Eduard otsustas end tugevamini peos hoida.

«Ma tundsin sinu otsekohe, kui raam sisse veeres.»

Ei suutnud end siiski talitseda ja lisas:

«Parem, kui raamil oleks keegi teine lamanud.»

Samas sai aru, et öeldut on võimalik ka nii mõista, nagu kahetseks ta teise haigestumist. Tema mõtles muud. Tahtis algusest pihta selge

vahekorra sisse seada. Mõista anda, et ta jällenägemise üle hoopiski ei rõõmusta.

«Kakskümmend kuus aastat.»

Eduard Tõnupärt taipas, et Andreas mõtles aastaid, mille kestel nad polnud teineteist näinud.

«Parem, kui kahekümne kuuest oleks viiskümmend kaks saanud.»

Nüüd ei tohiks enam kahtpidi mõistmist olla. Tõnupärt oli endaga rahul. Jallak peaks teda nüüd rahule jätma.

Veidi aega valitseski vaikus.

«Pärast sõda ma otsisin sind,» jätkas Andreas.

«Mis sa oleksid teinud, kui oleksid üles leidnud? Lasknud Siberisse saata? Sinusugustel oli siis voli käes.» Eduard tundis samas, et nii pole mõistlik jätkata.

Andreas ütles ilma vihata:

«Siberis käisid sa ilma minu kaasabitagi.»

«Käisin. Ja ütlen ette: targemaks ei saanud.»

«Küllap said.»

Seekord kestis nende vahel vaikus kauem.

Jällegi oli Andreas see, kes vaikuse katkestas:

«Oled habet kasvatama hakanud. Habe on noorte mood.»

«Habe on praegu pop. Taadid tahavad popid olla!» kostis sealt, kus lammas kleenuke noormees.

Eduard Tõnupärt käratas:

«Kõtt! Keerake oma lärmikarp kõvemaks, ärge kuulake võõrast juttu. Märgade kõrvatagustega nolid räägivad siis, kui kana kuseb.»

Malemängijad tõstsid pead ja vahtisid arusaamatult ringi.

Kleenuke noormees keeraski transistorraadio valjemaks.

Nüüd, kus ta oli oma pinge välja pursanud, suutis Eduard Tõnupärt ennast kergemini valitseda. Ta uratas vaikselt Andreasele:

«Iseloom on sul endine.»

«Eks sinagi ole iseendale truuks jäänud.»

Ootamatult endalegi pahvatas Eduard:

«Ma olen . . . vrakk.»

Ka Andreas tunnistas:

«Eks minugi aku on maha laadinud.»

Tükk aega ei lausunud kumbki midagi.

Tasakaalu täielikuks tagasisaamiseks hakkas Eduard hambaid torikima, naine oli talle plastmassist hambaorke haiglasse toonud. Rumal oli kadakapõõsana säriseva pista, veelgi tottram ennast vrakiks tunnista. Tema, Eduard, on oma närvid käest ära lasknud. Muidugi, elu pole teda hellitanud, kõik on teisiti läinud, kui ta oli tahtnud, elu on ta närvid pillikeeltena pingule kruttinud. Ta on isegi kaua suutnud vastu pidada. Ei, ei, ei! Ta ei tohi end lohutada, härdaks muutuda ja lohutada. Ta tahe peab tugevaks jääma. Tugevad ei parista välja, mis hinges keeb, tugevad teevad, mida mõistus käsib.

Andreasel ei jäänud teise erutus märkamata. Eks tõmbunud temagi seesmiselt pingule, kuid Eduard tublisti rohkem. Andreas otsustas, et ta ei tohi Eduardile ärritumiseks põhjust anda. Ka talle endale on liigsed emotsioonid kurjast. Nad pole enam kahekümneaastased, et pista vad kukekestena kirema. Muidugi, Ets käitus tema suhtes alatult, män-

gis mäkra, nagu ütleks poisivibalik, kelle Ets vaikseks pöruatas, kuid infarktihaiged ei kutsu teineteist duellile. Pealegi on aeg oma töö teinud.

Seekord katkestas vaikuse Tõnupärt:

«Ma olin enne seitsmendas palatis, kust sind siia toodi. Vahepeal oleks äärepealt sinna tagasi viidud. Kolme-nelja nädala möödudes võib tulla uus atakk. Igauhele ei tule, mulle tuli. Esimene kord tahtis ära viia.»

Ta hääles polnud enam äsjase väljakutsuva hoolimatuse varjunditki. Nüüd kõneles ta toonil, nagu haiged inimesed üksteisele ikka oma häda kurdavad. Koguni nagu uhkustas oma haiguse raskusega.

«Süda pole mul varem vaeva teinud,» ütles Andreas, «kuigi kinnitatakse, et mul olevat varem mikroinfarkt olnud.»

Ka Jallak kõneles rahulikult.

«Kas sul oli varem madal või kõrge vererõhk?» küsis Eduard.

«Pisut kõrgenenud: kaheksakümmend ja sada viiskümmend — sada kuuskümmend.»

«Mul on kõrge. Tähendab, varem oli kõrge, ikka nii ülemine kaks-sada, alumine sada, nüüd on madal. Infarkt lööb rõhu alla.»

«Infarkte on kuradi palju,» arvas Andreas.

«Meie põlvkonna haigus,» tähendas Eduard.

«Tsiivilisatsiooni haigus,» sõnas Andreas. «Ajajärgu haigus, mida kogu maailm põeb. Küllap on selle haigusega kimpus veel mitu järgmist põlvkonda.»

Eduard naeratas pisut nagu nukralt:

«Me ei leia kunagi ühist keelt.»

Ka Andrease hääl kostis soojemalt:

«Kunagi jooksimise teineteisele appi.»

«Jooksimise appi võõraste puhul, isekeskis lõime.»

«Häälest tundsin ära,» tunnistas Andreas. «Sa oleksid pidanud laulu õppima.»

«Isa tahtis minust kirikuõpetajat koolitada, tead küll. Hääle pärast. Kirikuõpetajad olid vanasti mõjukad mehed. Mulle ei mahtunud niisugune mõte pähe. Pidasin end jumalasalgaajaks. Muide, ma aitasin vist sinugi paganakssaamisele kaasa.»

«Aitasid. Pilkasid kirikuõpetajaid, pilasid piiblit, mäletan hästi. Su taadil oli küll maja...»

«Maja või midagi, agulipugerik,» ütles Eduard vahele. «Säärvandiga toad korteriteks, peldik koridoris. Ainult ankeedi oleks äärepealt ära rikkunud, õnneks läks osmik õigel ajal haamri alla.»

Seekord naeris Tõnupärt kohe südamest.

«Ei noh, maja ära põhja, teie maja oli kõrgem ja korrastatum paljudest teistest Juhkentali häärberitest,» vaidles Andreas muheldes vastu. «Sinu auks tuleb tunnistada, et sa hoopiski mitte majaomaniku pojana esineda ei tahtnud. Ennast olid sa täis küll, kuid mitte taadi maja pärast. Mammapoegi sa ei sallinud, kokku võttes olid täitsa tore kambajõmm.»

Nad leebusid noorusaega meenutades.

Eduard Tõnupärt küsis:

«Millal sul see... ropsakas juhtus?»

«Kümmekond päeva tagasi,» vastas Andreas Jallak.

«Mul saab varsti kuu täis.»

Andreas lausus:

«Jõudsid paar nädalat ette.»

«Ära unusta, et ma olen sinust kaks nädalat vanem,» tähendas Eduard. «Kummaline kokkusattumine küll.»

Andreas naljatas:

«Hakka või kõigevägevamat uskuma.»

«Mõtleva paneb tõepoolest,» jätkas Eduard. «Et meile ühel ajal kohut mõistma hakati.»

«Eks me pea siis vapralt vastu pidama,» arvas Andreas.

«Kohtulaua ees pole kerge seista,» tõsines Eduard. «Sa vist pole kunagi kohtulaua ees vastust andnud?»

«Ei ole,» tunnistas Andreas. Samas meenus talle, et lahutamine toimus ju kohtus, kuid Eduard pidas midagi muud silmas.

«Tunned maailmaasju alles poolikult.»

«Parem, kui sinulegi oleks see pool tundmatuks jäänud.»

«Kes teab,» sõnas Eduard ebamääraselt ja keeras jutu teisale:

«Ootan püstitõusmise luba nagu hingeõnnistust.»

Tal oli hea meel, et suutis ennast seekord peos hoida.

Andreas nihutas end patjadel kõrgemale, alatisest lamamisest kipus selg valusaks jääma. Ta kurtis:

«Isegi küljeli keerata ei lubata.»

«Nõua endale kummirõngas selja alla,» õpetas Eduard. «Muidu läheb nahk kuumaks ja haudub ära. Tekivad haavandid. Kõige lollim, et ei saa ise asjal käia.»

«Ma vist ei harjugi siibriga,» ohkas Andreas.

Eduard kordas:

«Närukest närusem, et omal jalgel ei saa asjal käia.»

Andreas naeris:

«Üle mitmekümne aasta leidsime ühise keele.»

Õde tuli ja tegi Andreasele pära- ja lõunase süsti. Ka Tõnupärti süstiti. Andreas tundis end väsinuna ja otsustas magada. Rahulikku, kosutavat und ei tulnud. Ta pooleldi magas, pooleldi oli ärkvel. Talle viirastusid kummalsed pildid, tekkis ängistustunne, nagu oleks keegi rõhunud rinnale. Ta ärkas õe küsimuse peale, kas tal on halb. Selgus, et ta olevat unes ärganud ja oianud, Eduard mõelnud, et tal on halb, ja kutsunud õe välja.

«Mul käis vist luupainaja,» arvas Andreas. Õde katsus ta pulssi, leidis selle olevat normaalse, andis talle siiski mingeid tilku, mille maitse oli Andreasele võõras. Ta püüdis uuesti magada.

Ka nüüd jäi uni hõredaks.

Õhtul ajasid Andreas ja Eduard juttu. Eduard rääkis, et viimased kolm aastat töötab ta «Linnadevahelises Kaubaveos». Teenistuse üle ta ei nurisevat, kuid nüüd peab ta uut tööd vaatama, pikad otsad väsitavat liiga. Ega sihtkohta jõudes korralikult puhatagi saavat. «Mulle pani matsu töö,» kinnitas Eduard mitu korda. «Ma ei sõitnud Tartu, Viljandi ja Pärnu vahet. Minu marsruudid viisid Kiievisse, Harkovi ja Kišinjovi, Minsk, Lvov ja Vilnius olid lühikesed otsad. Ikka kaks-kolm-neli päeva järjest rooli taga. Ma olen Kiievisse üksipäini, ilma paarimeheta sõitnud, vahepeal ainult paar tundi sõba silmale lasknud ja tagasi kii-

rustanud. Eeskirjad seda ei luba, aga mõnikord pole midagi parata. Kaugeveo autojuhtidel võtab südame läbi. Ma poleks tohtinud kaugavedudesse minna, see on rohkem nooremate töö, mul varsti viiskümmend turjal. Pikk rubla meelitas. Ma oleksin läinud välisvedudessegi, kuid aastad ja muu ei klappinud.»

Elujärje üle Tõnupärt ei nurisenud. Vastupidi, ta isegi tunnistas, et elab hästi. Tänu Taavet Tomsonile teadis Andreas, et Tõnupärdid elavad Pääskülas oma majas, maja olevat avar ja moodne. Kloogale ehitavat nad suvilat, ka suvila projekt olevat kadestusväärset kaasaegne, ülepeakaela ei tegevat Tõnupärdid mitte midagi.

«Tuleb välja, et sul on siiski majaomaniku pisik veres, oled uhke lossi üles löönud,» naljatas Andreas. Viimase pisut tõgavad sõnad oleksid Eduardi peaaegu uuesti tasakaalust välja viinud.

«Maja pole minu nimel,» ütles ta järsult. «Maja ehitas mu äi siis, kui ma kodust kaugel sütt kaevasin.»

«Sul on siis äiaga vedanud,» jätkas Andreas endiselt pooleldi tõgades.

«Vedas,» taltus Eduard. «Hakkaja mees oli. Sadulsepp, kohe 1944. aastal astus artelli, varsti tõusis esimeheks. Tööd tundis, pea löikas, kasu said niihästi riik, artell kui ka ta ise. Pärast artellide likvideerimist töötas kooperatiivide süsteemis, ka seal tuli kenasti toime. Suri pehme mööbli töökoja juhatajana, nüüd puhkab kuuendat aastat Rahu-mäel. Äi oskas elada. Temataolistel inimestel on imeväärne omadus kohaneda igas olukorras ja elavad seetõttu alati priskesti. Muide, seejuures nad ei sahkerda ega peta, nad lihtsalt leiavad üles kanalid, mida mööda sõudes pudeneb endale kõige rohkem. Kui soovid, nimeta niisuguseid inimesi materiaalse huvitavuse printsiibi pioneerideks.»

Oma viimase lausega Eduard pilkas teda, Andreas mõtles jälle, et Eduard on endiseks jäänud.

Andrase imestuseks viis Eduard nüüd jutu ta peavaludele.

«Peavalud andsid järele,» ütles Andreas, mõistatades, kes Eduardile oli ta vaevadest rääkinud. Kas Jaak või Taavet?

«Sul vedas, lugu oleks võinud kurvemini lõppeda,» ütles Eduard.

«Vedas vist küll,» ei vaielnud Andreas vastu.

«Kus see juhtus?»

«Oruvere maanteel.»

«Mis sul sinna asja oli?»

«Saadeti Oruveresse kõnelema.»

«Kas oli tegemist õnnetusega või taheti alla ajada?»

«Sa paistad mu asjadega hästi kursis olevat,» naeratas Andreas.

Tõnupärt tõmbus tagasi.

Ta küsis hoopis muud:

«Kas süda sind varem vaevas?»

«Peavalud tahtsid mõistuse võtta, südame üle polnud varem põhjust kaevata.»

«Mul jukerdas mõned head aastad tagasi. Vahepeal oli parem, nüüd murdis maha. Pean töökohta vahetama, ei tohi enam üle jõu rassida.»

«Palju sul lapsi on?»

«Üks. Poeg. Oleks võinud rohkem olla. Siin pole mina süüdi.»

PAUL KUUSBERG

«Mina läksin lahku,» ütles Andreas. «Lapsi kaks, poeg ja tütar. Elavad emaga.»

Eduard mõtles, et Andrease elu pole põhjust kadestada.

Andreas kahetses, et oli hakanud oma sassiläinud perekonnaasjadest rääkima.

Enne uinumist küsis Andreas:

«Millal sa viimati kuulsid vihmapiiskade langemist aknale?»

Eduardile näis küsimus veidrana.

«Vihmase ilmaga ja tuulega peksab vastu esiklaasi,» pomises ta. Tuju kippus jälle halvaks keerama.

«Nojah, seda muidugi,» ühmas Andreas, kes sai aru, et seda, mida tema üleile tundis vihmapiiskade langemist kuulates, on raske teisele inimesele edasi anda.

10

Andreas Jallak ei mõistnud oma tütart.

Kui Ülle ülikooli sisse ei saanud, siis oli tütar töotanud, et ta ei jäta jonni, järgmisel aastal sõidab uuesti Tartusse eksamile. Ebaõnnestumise puhul proovib veel üks kord: kolm on kohtu seadus. Kergesti ta alla anda ei kavatsevat. Juba talvel hakkavat ta uuteks eksamiteks valmistuma, õnnele ta enam lootma ei jäävat. Ega ta nüüdki õnnele lootnud, tal lihtsalt polevat vedanud. Tal olnud niisama palju palle kui viimasel, kes vastu võeti. Ja ka matemaatikas olnud neil ühesugused hinded, mõlemal viis. Mispärast teist eelistati, seda ta ei teadvat, ta polevat selgitust nõudmas käinud, arupärimine poleks nagunii midagi muutnud, vastuvõtute nimekiri rippunud juba teadetetahtvilil. Arvatavasti eelistati teist seepärast, et viimane oli poiss ja matemaatikafüüsika erikoolist, kus ülikooli õppejõud käivad tunde andmas, poissi ehk tunti, võib-olla oli poiss tõepoolest matemaatikageenius. Ajalehtedes kirjutatakse feminiinsuse hädaohust kõrgemates koolides ja akadeemilises haritlaskonnas, pealegi peetakse teoreetilist matemaatikat meeste alaks. Või luges see, et tal oli üks kolm, eesti keele kirjand vedas alt, kirjandit polevat ta üldse kartnud, kõik üksteist aastat on eesti keel tal puhas viis olnud. Poisil kolme ei olnud, see võis otsustada. Ta ei nutvat ebaõnnestumist taga, aastaga jõudvat ta raudselt ennast igasuguste ootamatuste vastu kindlustada. Nõndaviisi oli Ülle rääkinud pisut rohkem kui aasta tagasi, tema, Andreas, oli rõõmustanud, et tütar esimese tõsisema ebaõnnestumise peale nina norgu ei lase. Kuulnud poja suust, et Ülle Tartusse eksamitele ei sõitnudki — ägedushoos püüab poeg ikka teda võimalikult valusasti salvata, tema nõrka kohta tabada — oli ta mõelnud, et tütar ei jõudnud siiski töö kõrvalt nagu kord ja kohus eksamiteks ette valmistuda ega tahtnud teist korda läbi kukkuda. Ta oli rahustanud ennast, et Ülle sai alles kahekümneseks, tütrele on ülikooliga aega küll. Ta oli kavatsenud Üllega kõnelda, ent ei jõudnud. Telefoniga ta tütart kätte ei saanud, ministriumist öeldi, et tütar viibivat komanderingus, teist korda ta helistada ei jõudnud, enne toodi teda haiglasse.

«Ma astusin TPI-sse. Kaugõppesse. Kõik eksamid tegin viitele.»

PAUL KUUSBERG

1074

Sellest polnud poeg talle sõnagi lausunud.

«Mittestatsionaarselt on muidugi raskem õppida, kuid paljud teevad seda ja tulevad toime. Ma ei ehita endale õhulosse, ma juba proovisin pisut, mis tähendab ühtaegu töötada ja õppida. Egas viied iseenesest sulle kukkunud, ma võtsin kõik eksamiained põhjalikult läbi. Oi, kui palju võib ühe aastaga unustada... Ära kardada, isa, et ma hakkama ei saa. Kas mul Tartus oleks kerge olnud? Õppima oleksin pidanud raamatukogus, esimeste kursuste üliõpilased paigutatakse ühiselamute kõige suurematesse tubadesse, kus pole kunagi rahu ega vaikust. Kahes kohas elamine, ega seegi hõlbus oleks, stipendiumid pole suured. Sina küll aitaksid, aga mispärast ma ise teenida ei võiks? Praegune töö mulle meeldib, kohe väga meeldib. Ma ei ole kellegi jooksutada, mul on omaette tööloik. Mida aasta edasi, seda suuremaks muutub informatsiooni osa igal elualal, mulle see töö sobib.»

Mida kauem Ülle rääkis, seda selgemini tajus haige, et tütar on palju muutunud. See oli mitmeti nagu uus inimene, kes praegu tema sāngi kõrval toolil istus, moodne käekott süles, käekotiga ühte tooni uhiuued kingad jalas, küüned erkpunased. Varem Ülle oma välimusele nii suurt rõhku ei pannud, ka ei kaalutlenud ta praeguse asjalikkusega. Inimese kombel, kes elu põhiväärtust näeb milleski rohkemas kui jõukus ja mugavus, seisid isikliku heolu küsimused siiani tal tagaplaanil. Aasta tagasi kinnitas Ülle, et ajab piskuga läbi, peasei, kui saab õppida seda, mida tahab. Matemaatika teoreetilistest probleemidest innustunud tütar meeldis Andreasele rohkem. Tartus õppimise raskustele oli Ülle siis käega löönud: «Saavad teised hakkama, saan mina kah. Sa tead ju, et hilbud ja lauahõbe pole minu ideaal.» Tütrel tulipääsus oli teda rõõmustanud.

«Hakkasin õppima informatsioonitehnikat,» lõpetas Ülle.

Tütar räägib kõigest kergelt ja rõõmsalt, nagu polekski tal ülikoolist kahju. Järsku teeb ta halva mängu juures hea näo? Tema pärast, et mitte teda, südamehaiget, kurvastada. Ülle lihtsalt ei saa teenistusele käega lüüa, pere ei tule ilma tema sissetulekuta läbi. Andres ei too kopikatki koju, pojale ostab riided selga Naima, Ülle näeb seda kõike. Ülle tahab ema koormat kergendada, Tartusse minek aga raskendaks seda. Andreas Jallak tundis end tütrel ees süüdlasena. Ta oli küll tütrelle selge sõnaga öelnud, et vähemalt kolmekümne rublaga võib tütar kogu ülikooli aja igal kuul arvestada, ent küllap keelab Naima tütart tema poole pööramast. Poja suutis naine tema vastu üles keerata, Ülle hoidis seni rohkem tema, oma isa poole, kuid Naima on kangekaelne.

«Ma oleksin sind aidanud,» ütles haige vaikselt.

«Ma tean, isa,» sõnas tütar, «ma ei ole seda unustanud. Ma ei loobunud Tartu-mõttest uisapäisa. Ülikooli astudes oleksin just uisapäisa talitanud. Nagu kangekaelne sikk, kes kunagi tehtud otsusest jonnakalt kinni hoiab. Ka TPI annab mulle kõrgema hariduse, teadmised, mis ma instituudist saan, vastavad täielikult minu praeguse töö profiilile. Rasked õelda, kas teoreetiline matemaatika oleks just minu eriala olnud, mis sellest, et keskkoolis matemaatikat hästi jagasin. Praegune töö on mulle tõesti südamelähedane. Informatsiooniteooria on ääretult huvitav, isa. Mul on niisugune veendumus, kohe tõsiselt, et küberneetika on just minu ala.»

«Sa ei kujuta lõpuni ette, kui raske on töö kõrvalt õppida. Mis siis, kui sa abiellud ja lapsed tulevad?»

«Oi isa, nüüd sa räägid nagu vürtspoodnik. Kas ülikoolis ei varitseks mind abielutont ja kõik muu?»

Ülle puhkes lõbusalt naerma.

Haige ei rahunenud.

«Peaasi, et sa ise pärast ei kahetse.»

«Ei kahetse, isa, olen kõik läbi mõelnud. Mis puutub raskustesse, siis mispärast peaksin mina ennast teistest kehvemaks pidama. Praegu õpivad tuhanded inimesed mittestatsionaarselt. Saavad teised hakkama, saan mina kah.» jäi tütar endale kindlaks. Ent sama lause, mis aasta tagasi oli Andreast rõõmustanud, ei liigutanud teda enam. Nüüd näis see rohkem ärplemisena, trotsliku eneseõigustamisena.

«Sa oleksid võinud ka ülikoolis mittestatsionaarselt õppida,» ütles haige, kes siiani polnud tütre meelemuutuse põhja üles leidnud.

«Teoreetilist matemaatikat ei saa mittestatsionaarselt õppida, kooliõpetaja amet mind ei tõmba,» seletas Ülle rahulikult. «Üks asi meeldiks mulle veel: inglise keel. Mäletad, üheksandas klassis oli inglise keel mulle kõik. Sa vist ei teagi, sa elasid siis meist juba lahus.»

Neid sõnu oli haigel raske kuulata.

Ülle vist taipas, et ta viimased sõnad olid isa valusasti riivanud, sest ta jätkas kiiresti:

«Tead, tead küll, ma rääkisin sulle.»

«Matemaatika ja inglise keel läksid sul tõesti hästi,» pomises Andreas.

«Inglise keeles võtsin ma möödunud aastal tunde,» jätkas tütar elavalt.

Haige mõtles, et ta teab oma tütreast tõe poolest väga vähe.

«Kui instituut kogu mu vaba aega ära ei neela, siis astun ma tuleval aastal ka keeltekooli. Minu erialal on raske inglise keeletoime tulla.»

Kümmekond minutit tagasi näis tütar haigele kaine kaalutlejana, nüüd jättis Ülle isale sootuks vastupidise mulje: tuisupea mis tuisupea.

«Töö kõrval instituut ja siis veel keeltekoool, ära püstita endale üleliia suurt programmi. Mina õppisin mittestatsionaarselt, ma tean...»

Ülle ei lasknud teda lõpetada:

«Ülikooli astudes olid sa juba kolmekümne kolme aastane, mäletan hästi sinu kurtmisi, et oleksid pidanud varem alustama. Ka oli su töö palju väsitavam, vastutus suurem. Ma sain alles kahekümneseks, ära seda unusta, isa.»

Haige naeratas:

«Seepärast ma räägingi, et sa said alles kahekümneseks. Aasta tagasi vandusid igavest truudust teoreetilisele matemaatikale ja Tartu ülikoolile, nüüd tuled informatsioonitehnika ja TPI juttudega. Mis juhtub aasta või paari pärast?»

Ülle punastas.

«Ma kartsin, et sulle ei meeldi,» ütles ta pisut segadusse sattununa, «seepärast ma esimene kord ei rääkinud. Ka Taavet...»

Nüüd muutus isa läbematuks:

«Kes? Taavet Tomson?»

Ülle hakkas veel rohkem näost õhetama.

«Seltsimees Tomson jah,» kogus tütar end kiiresti. «Seltsimees Tomson, sina kutsud ju teda Taavetiks, seltsimees Tomson kirjutab minu iseloomustusele alla, instituut nõuab töökohalt iseloomustust, siis ta ütleski, et sulle võib-olla TPI ei meeldi... Minister nii tühiste paberitega nagu väikese ametniku iseloomustus ei tegele.»

Tütrel viimastes sõnades peitus omajagu pilget.

Andreas Jallak teadis, et ta mõlemad lapsed, nii Andres kui ka Ülle, olid temalt pärinud ägeduse. Tundes, et neid koheldakse ülekohtuselt, olid mõlemad otsekohe valmis vastu torkama. Ühtlasi teadis Andreas, et ta tütar võib endasse sulguda, ootamatult kinniseks muutuda, mida ta hoopiski ei soovinud. Ta tahtis jõuda põhjuseni, mispärast tütar oma varasemaid plaane muutis, seni oli ta Üllet rõõmustavalt sihikindlaks, koguni jonnakalt püsivaks pidanud.

«Minu meeldimine ei ole määrav,» ütles Andreas leplikult. «Ära ainult ülepeakaela talita.»

«Ma olen kõik läbi mõelnud, isa,» ruttas Ülle kinnitama. «Viltuvedamine tegi mind aasta tagasi vihaseks, sa tead, et viha muudab mind jonnakaks, viha muudab ka sind jonnakaks, isa, ma olen sinu tütar, jonnist pärast ma töötasingi nii. Muidugi, teoreetiline matemaatika meeldib mulle praegugi, kuid mulle meeldib ka inglise keel ja avatleb küberneetika, nii noorelt nagu mina on raske otsustada kogu eluks ette. Ära kardada, isa, instituudi ma lõpetan, isegi siis, kui ma valitud erialas pettun, kõrgema hariduseta ma ei jää. Ja ka inglise keelt ei jäta ma pooleli.»

Andreas jälgis tähelepanelikult tütarit. Kord näis Ülle tolle endise Üllena, sealsamast aga võõrana, uena. Midagi oli tütres muutunud, ainult ta ei jõudnud jälile, mis nimelt.

«Kuidas sul muudu läheb, tööl ja... kodus?»

«Tööl? Hästi, isa. Väga hästi. Ma kartsin, et ministeerium on väga kõrge ja eriline asutus, kartsin, et minusse suhtutakse nagu putukasse. Õnneks osutus ministeerium niisamasuguseks asutuseks nagu kõik teisedki. Tuba, kuhu mind istuma pandi, oli täpisealt nagu omal ajal sinu juures komitees, laudu täis, telefonid helisevad, inimesi tuleb ja läheb. Koolidirektorit,» hakkas Ülle naerma, «kartsin ma palju rohkem, kui praegu kardan ministrit.»

«Mis ülesandeid sa seal täidad?»

«Enamasti tõlgin. Vene ja inglise keelest. Minister kiitis mu vene keelt, mul polevat üldse eesti aktsenti. Ta ise kõneleb mõlemaid keeli aktsendiga, nii eesti kui ka vene keelt. Taa... seltsimees Tomson tahab moodustada informatsiooniosakonda, tänapäeval polevat selleta enam üheski keskasutuses võimalik toime tulla. Ta lubab Moskvas meile koosseisu juurde kaubelda, nagu tead, on meie ministeerium liidulisvabariiklik.»

«Kes su šeff on?» küsis Andreas.

«Ametlikult kuulun ma administratiiv-majandusosakonda. Mitteametlikult moodustame meie, üks tehnikakandidaat ja mina, omaette informatsioonisektori, adminosakonna juhataja meie töösse ei sega. Meiega tegeleb nii tootmisosakond kui ka kaubandusosakond, ministeeriumi juhtkonnast sinu sõber Taavet, keda mina pean seltsimees Tom-

soniks kutsuma,» lõpetas Ülle naerdes. Tütär oli enesekindluse täieli- kult tagasi saanud.

«Kodus?»

«Kodus...» Ülle peatus, nähtavasti ta mõtles, mida vastata.

«Andres käitub nii nagu ikka, emal tõsteti palka.»

Ülle vaikis ja lisas siis:

«Ma vist kolin ema juurest ära. Meie ministeeriumile eraldatakse aasta lõpuks uusi kortereid, ka mind on võetud nimekirja.»

Rohkem Andreas enam ei pärinud. Talle piisas kuuldist. Poleks ta mitte tõvevoodis lamanud, kus ta ennast iseseisvalt keeratagi ei toh- nud, ja kui poleks võõraid kõrvu pealt kuulamas olnud, siis oleks ta tütart nüüd alles pinnima hakanud. Paraku pidi ta suu kinni hoidma ja hea näo pähe tegema, sest võõraste juuresolekul oleks Ülle otsekohe nagu tigu oma karpi tõmbunud.

Õhtupoolikul ei leidnud Andreas rahu. Tavalises olukorras poleks ta minutitki viivitanud, tavalises olukorras oleks ta otsekohe telefonitoru haaranud ja Taaveti või ministri käest selguse kätte nõudnud. Ka olek- sid tavalises olukorras ametimured ta mõttet mujale suunanud, tal poleks tütrele mõtlemiseks aega jäänudki. Hommikust õhtuni aina tele- fonikõned, lõpmatu paberite, otsuste ja korralduste läbivaatamine, aru- annete ja projektide koostamine, andmete kogumine, käigud tehastesse ja asutustesse, koosolekud, nõupidamised, jutuaajamised ja vaidlused, esinemised ja esindamised, korraldamine ja organiseerimine, algata- mine ja kontrollimine. Teoksil olevad ettevõtmised, lahendamata proble- lemid ja konfliktid tulevad koju kaasa, nad meenutavad ennast isegi siis, kui sa end tühjenda. Siinkohal avastas Andreas, et ta mõtleb endast ikka nagu parteitöötajast, otsuste projektide koostamine, orga- niseerimine ja kontrollimine on juba minevik ja minevikuks see jääbki. Parteitöö eeldab head tervist, pärast peavalude lakkamist oli ta usku- nud, et endine energia ja tahtejõud tagasi tuleb, kuid nüüd ta ainult petaks ennast niisuguste lootustega. Tema akupatari on tühi, temast pole enam teiste laadijat, kas ta edaspidi oma praegusegi tööga toime tuleb, on küsitav. Andreasel oli kurb seda tunda. Ent ka potissepätoõ poleks talle mahti andnud nii palju tütrele mõelda. Omavahel viibides oleks ta tütrele ehk väga rängalt öelnud ja öeldut hiljem kahetsenud, sest süüdi ei ole Ülle, vaid ministeerium, keegi ministeeriumist. Kas ministeeriumil on tõesti elamispinda jalaga segada, et juhuslikule, vae- valt aasta töötanud abitööjõule pakutakse korterit, olgugi väikest, olgugi ainult ühetoalist? Varem oli ministeeriumil korteritega alati kit- sas. Mida Ülle jutt tähendab? Kes Üllet soosib, kes on ta eestkostja? Sest ilma mõjukate või vähemalt osavate soosijateta niisuguseid asju ei sünni. Taaveti käest oleks Andreas ilma keerutamisetä küsinud, kas mitte auväärne ministri asetäitja Taavet Tomson ise pole ta tütre eest- kostjaks hakanud. Kas Taavet või mõni teine soosija annab endale aru, et nii rikutakse noor inimene ära? Tüdruk harjub eestkostmisega, sli- kerdamisega, pugemisega. Kõige kuradim — tema käest oodatakse vas- tuteeneid, aga mis muid vastuteeneid noor naine osutada saab kui...

Andreas ei tahtnud edasi mõelda.

Ometi mõtles. Haigevoodis pole mõtete eest kuhugi peitu pageda.

Mispärast Ülle korterisaamise võimalus teda häirib? Mispärast ta asja

kõige halvemast küljest vaatab? Mis selles lõppude lõpuks imelikku on, kui noorele tööjõule ühetoaline korter antakse? Ta peaks rõõmus-tama, et Üllest lugu peetakse, et tütar oma tööga toime tuleb. Taaveti kiitust polnud Andreas tõsiselt võtnud, ta oli arvanud, et Taavet määrib talle niisama mett mokale, tahab meeldivaid asju rääkida, surmaga rinnutsi seisnud kunagise semu tuju tõsta. Mispärast aga Taavet ei või Ülle vastutustunnet ja tõlkijavõimeid tõepoolest hinnata? Ülle on tõsine tüdruk ja keeli oskab ta kah, Ülle õppis hästi, ülikooli sisseastumisel tal lihtsalt ei näkanud. Tütrel on ka ühiskondliku töö närvi, kommuni-stlikku noorsooühingusse ei astunud ainult moe pärast, klassiorgani-saatorina tuli kenasti toime. Jõudnud oma mõtetega niikaugemale, avastas Andreas, et ta mõtleb oma tütrest peaaegu ametialase iseloomustuse terminites: hea õpilane, suhtub vastutustundlikult oma tööülesanne-tesse, ühiskondlikult aktiivne. Tegelikult ta ei tunnegi oma last, ta rahuldus teadmiseiga, et Ülle hästi õppis, komsomoli astus ja poistega ringi ei tõmmanud. Jah, seda ta isana teadis, et tütrel on püüdlikkust, et tütrel on paras jagu jonni ja sihikindlust, et ta esimesele meelitusi ütlevale poisile kaela ei lange. Ja et ta matemaatikahull oli. Just oli, enam nagu näha ei ole. Kas see ei kohutagi teda, et Ülle ei käitu täp-selt niimoodi, nagu tütar tema meelest käituma oleks pidanud? Et tütar mõtleb ja käitub teisiti, kui tema, isa, õigeks peab. Ta tundis ehk kuuenda-seitsmenda klassi Üllet, seda Üllet, kes oli alles laps, nüüd, kus tütrest on noor naine sirgunud, ei tea ta oma tütrest rohkem kui mõnest võhivõõrast.

Lõppude lõpuks, mida ta veel Üllest teab? Et Ülle on nägus, sihva-kaš tüdruk. Ei, naine, kahekümneaastane tüdruk on täiskasvanud naine, kes võib iga päev abielluda. Kaarin ei olnud Üllest vanem, vaid noo-rem, kui nad... Võib-olla on Ülle ise kõik rattad käima pannud, et ministeeriumi kaudu korterit hankida, korterit läheb tütrel tarvis aga oma kodu loomiseks. Ta ehk käis korteri pärast ministrigi jutul ning palus Taavet Tomsoni toetust. Kes teab, järsku ei läinud Ülle Tartusse abiellumiskavatsuse ja korteri pärast. Ajutisele tööjõule ei anna keegi korterit ja Üllet polnud valikut: kas töö ministeeriumis, TPI kaugõppe-osakond ja korter või Tartu ja ühiselamu. Ning Taavet aitab Üllet, aitab tema, Andrease pärast, nende vana sõpruse pärast. Ja ka Ülle enda pärast, ministeerium loodab, et Üllest saab hea tööjõud. Kõik mõistavad tema tüdart, välja arvatud tema, Ülle isa.

Andreas tundis, et ta fantaasia on perutama hakanud. Vaevalt oleks tütar tema ees salatsenud, Ülle ei kõnelnud oma abiellumisest sõnagi, mispärast ta nii tähtsat asja oleks tema eest varjanud.

Muidugi, Ülle on veidi kinnine tüdruk. Ja millal tütar oleks saanudki talle oma südant puistata? Viimased kolm aastat ei ela nad enam koos ja varemgi oli kodu talle üksnes öömajaks. Ta ei kiirustanud koju isegi siis, kui ametiasjad ja ühiskondlikud kohustused seda lubasid. Kodus ootas teda Naima jäine ükskõiksus või etteheidete laviin. Etteheidet ja närimine väsitab teda, töö ülleskrüvitud närvid ei pidanud vastu ja tüli sigineski majja. Ka naine töötas, ega temagi närvid terasest olnud, needki katkesid. Laste pärast nad koos elasid, paraku oleksid nad just laste pärast pidanud vähemalt kümme aastat tagasi lahku minema.

Kohe, kui ta avastas, et Naima saadab tema peale kaebekirju. Pole usaldust, pole ka abielu. Siis on kahtlustamine, süüdistused, üksainus etteheidete ja tülide ahel, siis on vastastikune teineteise piinamine. Soovides lapsi säästa, rikkusid nad nende nooruse. Ta abiellus üldse ülepea-kaela, rohkem trotsist Kaarini vastu kui sügavast kiindumusest Naima vastu. Esimeste tülide ajal oli ta lootnud, et aegapidi hakkavad nad teineteist paremini mõistma ja hindama, kas on vähe abielusid, kus vastastikune kiindumus süveneb aastatega. Ta ei oleks tohtinud Ruikveresse sõita, ta oleks pidanud keelduma valla partorgi ametist, siis oleks ehk nende abielugi teistsuguseks kujunenud. Naima osutus otse haiglaselt armukadedaks, paraku ei osanud ta siis ette näha, mis see kaasa toob. Vaevalt ta aga ka siis oleks sõrgu vastu ajama hakanud, kui ta kõike oleks ette näinud. Oma kodu pole ta kunagi ette kujutanud väikekodanliku villavakana, abielu ei tohtinud kõike muud määrama hakata. Isegi see mitte, et Naima oli juba rase. Ta pidas ennast partei sõduriks, sõdur aga ei hiili kõrvale lahingust, klassivõitluse lained käisid külas tollal kõige kõrgemalt. Ta lootis, et naine sõidab pärast sünitamist Ruikveresse järele, kuid Naima ei sõitnud. Siit algasidki vastastikused etteheited. Naine süüdistas teda hoolimatuses oma perekonna vastu, selles, et ta ei tahtvatki oma naise ja pojaga koos elada, et perekond olevat talle ebameeldivaks koormaks, tema nõudis, et Naima koos lapsega Ruikverre elama asuks. Naima ja laste pärast tegi ta Ruikveres vana mahajäetud maja korda. Nüüd haigevoodis lamades küsis Andreas endalt, kas ta Kaarini juurest oleks metsade ja rabade keskele tormanud. Tõenäoliselt oleks Kaarin temaga kaasa tulnud. Kuid isegi Kaarin poleks suutnud teda Tallinna jääma sundida, Kaarinist oleks ta Ruikveres üksnes suuremat puudust tundnud kui Naimast. Ta jahtus Naima vastu kiiresti, tõtt tunnistades hakkas teda postkontor rohkem tõmbama kui Tallinn.

Kuigi Naima laste kuuldes temast ainult halvasti rääkis, lapsi tema vastu üles ässitama hakkas, said nad Üllega hästi läbi. Hoopis paremini kui Andresega, kes vanemaks saades temast järjest rohkem võõrdus. Vahel oli Andreasele tundunud, et poeg koguni vihkab teda. Neil puhkudel oli ta mõelnud Oidipuse kompleksist ja lootnud, et aegapidi suudab ta poja poolehoiu võita. Ülle ei põrnitsenud ega võõrastanud teda, Ülle hoidis tema poole, mis Naimale põrmugi ei meeldinud. Naima ja Andres näägutasid Üllet isa pailapseks, kuigi tema püüdis nii pojasse kui ka tütresse ühte viisi suhtuda. Poeg jõudis koolis vaevaliselt edasi, Andrease meelest oli Naima poisi liigse hellitamisega ära rikkunud, Naima astus iga kord vahele, kui ta poega korralt püüdis kutsuda. Ülle õppis hästi, tunnistustel olid tal aina viied ja neljad, kolmesid pea mitte kunagi. Vaevalt murdeest välja jõudnud, hakkas Andres tüdrukute sabas sörkima. Isegi seda kasutas Naima tema torkimiseks, öeldes, et ega käbi kannust kaugele kuku, eks poeg näeb, mida isa ees teeb. Ülle oli kõike muud kui tuisupea, Andrease meelest istus tütar isegi liiga palju raamatute taga, ta ergutas Üllet sportima. Ülle ujus, mängis tennisist, katsetas pisut jookside ja hüpetega, spordist tüdines aga ruttu. Hoolimata oma endassetõmbuvast iseloomust, oli tütar nii mõnigi kord oma väikesi muresid ja rõõme temaga jaganud. Tõsi küll, keskkooli viimastes klassides juhtus seda järjest harvemini, aga siis elasid nad

PAUL KUUSBERG

juba lahus. Varemgi polnud Üllet kerge olnud sobivat silmapilku leida, et temale oma südant puistata. Tarvitses tütrele temaga pisut pikemalt nelja silma alla jääda, otsekohe segas neid Naima, kes leidis Üllet mõne ülesande. Palus tütar kas kööki koristada või meenutas, et viimasel on tarvis oma sukki ja pesu pesta. Tõsisema jutu puhul tuli tütar tema juurde tööle. Pärast seda, kui nad Naimaga ametlikult lahku läksid, lakkas Üllet tema pool käimast, nähtavasti oli Naima tütar siiski mõjutada suutnud. Aga just viimasel paaril-kolmel aastal, millal plika sirgus neiuks, jõudis nii-öelda pruudiikka, kui Üllet vahetas koolipingi töölauda vastu, kui vanemate hoolealusest sai iseseisev inimene, oleks nende suhtlemine pidanud tihe olema. Mis õigust on tal tütrele etteheiteid teha isegi siis, kui asi tõepoolest kõige hullema pöörde võtaks, sest ta on Üllet iseenda hooleks jätnud. Tema pakkis oma seitse asja kohvrissi ja lahkus, rahustades end sellega, et korter koos mööbliga jäi naisele ja lastele, et ta saatis tütrele niikaua, kui viimane alles keskkoolis õppis, iga kuu kolmkümmend rubla ja lubas ka ülikooli ajal toetada. Pojale ta raha enam ei andnud, omal ajal rikkus Naima poissi just liigse taskurahaga, kahekümne kolme aastane mees peab ise endaga toime tulema. Ta on olnud halb isa oma tütrele. Ka pojale, pojagi eest kannab ta vastutust. Õige isa poleks poega käest ära minna lasknud, ka siis mitte, kui naine poega hellitas, pojale igas asjas järele andis, poja halbu tegusid isa eest varjas, poega isa vastu üles ässitas. Oma südame-tunnistust oli ta vabandanud suure töökoormusega ja igasuguste ühiskondlike ülesannete rohkusega, kui ta nüüd lõhkise küna ees seisab, siis süüdistagu iseennast. Ainult iseennast, mitte kedagi teist. Kui otsida põhjuste põhjust, seda kõige esimest eksisammu, millele kõik muu on järgnenud, siis ka siin pole tal midagi teiste kaela veeretada või olukordade süüks ajada. Kes sundis teda Naimaga abielluma! Naima ei löönud talle kange viinana pähe, nagu Kaarin oli löönud. Kaarin oli teda jäägitult haaranud, Naima mõjus nagu iga teine noor naine, ei rohkemat. Mis sellest, et Kaarin teda tasakaalust välja paiskas. Tugev inimene oleks hoopis teisiti käitunud. Ta rikkus mitte ainult enda, vaid ka Naima elu, armukadedus muutis naise pööraseks. Mis kommunist see on, kes oma isikliku elu laseb kraavi joosta. Paraku oli ta lühinägelikum, nõrgem ja väiklasem olnud, kui ta oli olla tahtnud. Avara hingega inimene oleks oma naist rohkem mõista ja mõjutada püüdnud, tema aga solvus ja õigustas ainult iseenda käitumist. Ja sellestki saab ta aru alles nüüd, haiglaseinte vahel, tõvevoodis. Kui ta ei saa südame-tunnistuse eest end töösse uputada. Kui ta ei saa iseene eest põgeneda, harjumuspäraseid kilpe kaitseks kasutada.

«Sul on tore tütar,» ütles ohtusöögi ajal Tõnupärt.

Enne magamaminekut pöördus Eduard uuesti ta poole:

«Mis sa arvad, kas Taavet trügib ministritoolini välja?»

«Kui ta millegagi end ära ei kõrveta, siis pole see täiesti võimatu,» vastas Andreas. «Teda peetakse võimekaks organisaatoriks ja majandusmeheks.»

Pärast esimest päeva nad enam pikemalt juttu ei ajanud.

«Vanemaks oled sa jäänud,» ütles Nikolai Kurvits, kes uksepiidale toetades oli Andreas Jallakut tunnistanud, et kas ikka on tegu nende omaaegse partorgiga või mitte. Veendunud, et seinäärses voodis poolistukil lamav teravate näojoontega haige on tõepoolest Raudpea, komberdas ta seinast tuge otsides viimase süngi juurde ja torkas lamajale käe pihku. «Muidu endine. Pilk nagu pistoda — näeb su sisse ja leti alla. Kas sa ise ka tead, kes su kohta nii ütles? Kooperatiivi rinnakas Paula, kes sind hirmsasti sihtis, sina aga ei teinud nägema, käisid mööda. «Ma ei hooliks millestki, jätaksin kauplemise minutipealt katki ja läheksin temaga, kui ta ainult kutsuks,» rääkis ta mulle. Ma pakkusin Paulale ennast, mind põlgas ära, pidas vanaks,» kõhistas vanamees naeru. «Kas sa mind ära tundsid?»

«Tundsin,» kinnitas Andreas. «Niipea, kui sa ukse vahelt pea sisse pistsid, ütlesin endale, et see musta lakaga sokk peab olema keisri nimega kolhoosnik. Varem kõndisid vähe sirgemalt.»

«Pitspallidel minust enam asja ei ole,» nõustus Nikolai Kurvits. «Jalad ei vea poognaid välja, kuigi hinge ja muu pärast keerutaks praegugi prunnakat noorikut,» kõkitses vanamees. «Eks mina, igavene turakas, tahtnud ajaga kaasa sammuda, keisri nimega kolhoosnik ei tohi ometi eluaeg hanguvart peos hoida, tükkisin traktori peale. Et kui kolhoos on mehhaniseerimine ja nii edasi, nagu sina meile jutlust ütlesid, siis mehhaniseerin ka enda ära. Mis sellest, et viiskümmend kõvasti turjal ja jalad vähe puisetvõitu, kätel jaksu jätkus, pea alles jagas. Mõtlesin, et kergem. Et mis traktoristil jalgadest, ikkagi istuv amet. Eit hurjutas küll, et kuhu sa pimeloom oma kondivaluga ronid, aga kas üks põline Ruikvere mees kedagi, liiategi naisterahvast inimest, kuulab, kui põline Ruikvere mees on otsustanud. Eksami tegin kenasti ära, seati veel noorematele eeskujuks, käed jaksasid juhtkangidega hakkama saada, jaladki kuulasid nagu paremini sõna. Aastat kaks läks kõik ladusasti, nooremad jõudsid rohkem, aga ma ei viitnud poe juures aega. Ühe-päeva-arvestuses jäin kahe-kolmekümneaastastest täisjõus meestest maha, nädala möödus jõudsin järele, pikema aja kokkuvõttes tikkusin ettegi. Noored sõnnid vihastasid, Põllumäe Jaska poeg jättis isegi kooperatiivi toomingate all lesimise maha. Põllumäe Jaska peaksid sa mäletama, omal ajal oli kõva ja arukas keskmik, kui sinu mõõdupuud kasutada, esimeses kolhoosis määrati tallimeheks, tal olid üle valla hobused. Poeg nagu isa suust kukkunud, jässakas, õlad algavad kohe kõrvade juurest, käib pea maas nagu härg. Ainult isa kainet meelt neetu, alatasa pudel peos, jommis peaga jäi kooperatiivi toomingate alla norskama. Teised kipuvad kraaklema, tükivad naistele ligi, tema heidab küljeli. Paula tiris teda ükskord enda voodi, kus ikka naisest inimesel jõud, kui veri mängib. Võtnud poisi ilusasti riidest lahti ja ratsutanud isu täis, noor Jaska kohkunud koledasti ära, kui end kukelaulu ajal Paula kaisust püksata leidnud ja aru saanud, et see polnud purjuspea uni, mida ta nägi. Pannud püksata leekima . . . Sotsialistlik võistlus minuga võttis Põllumäe Jaska pojalt viinavea küljest, Paula pedagoogika aitas omajagu kaasa. Vana Jaska, nüüd on ta revisjonikomisjoni liige, pensionär, suvel veel täismehe eest väljas, tänas mind kättpidi,

PAUL KUUSBERG

siamaani saadab värsket, kui siga, vasikat või lammast veristab. Nii et sotsialistlik võistlus on edasiviiv jõud küll, nagu sina rääkisid. Mitte see võistlus, mida paberite peal arendatakse, see muidu rehkendamine, ma räägin vägikaika vedamisest, mis meeste vahel põllul tekib. Kust ma jutuga peale hakkasin?»

Andreas tundis ütlemise ära, nii armastas vanamees ka kakskümmend aastat tagasi küsida. Ta kuulas mõnuga Nikolai Kurvitsa juttu, mis tõi Ruikvere metsad, rabad ja põllud justkui siiasamasse palatisse, pööras aja paarkümmend aastat tagasi. Kurvits oli kuulunud kolhoosi moodustamise initsiatiivgruppi. Algul oli ta Kurvitsat võorastanud, tegemist oli ikkagi Ruikvere kriikalise hallparuni vennaga, kunagise vallavanema pojaga, aegapidi hakkas mõistma, et Kurvitsate nooremast pojast võib tema tugi saada. Ja saigi. Keisri nimega kolhoosnik ei lasknud ka siis nina norgu, kui kolhoos vägisi rappa kiskus. Paljud hoidsid ühistööst kõrvale, nokitsesid omal maalapil, elatusid isiklikest loomadest ja sellest, mida õuemaa andis ning mida kolhoosist pihta sai panna. Kurvits tuli ikka hommikul välja. Tema viimasel Ruikvere-aastal, kui kõige paremal kevadkünni ajal lakkamatult sadas, leidis ta keisri nimega kolhoosniku üksinda suurelt metsaäärselt põllult kündmas. Vihma valas nagu oavarrest, Kurvits aga ei andnud ei endale ega hobusele armu. Ta surus vihaga adrале, märg muld oli ta säärikute ümber kleepunud, ta astus raskelt, jalad nagu saviplonnid all. Jõudnud vaoga põlluveerele, andis Kurvits, kes siis oli nii vana, nagu tema, Andreas, praegu, ei, mõni aasta vanem, hobusele puhkust, ise läks ta käeseljaga otsaesiselt higi ja vihmapiisku pühkides põlluserval kasvava lepavõsa juurde, võttis põõsast pudeli ja jõi. Siis keeras hobuse ringi ja hakkas uue vaoga tagasi minema. Põld oli pikk, oma kolm-neliasada sammu, muld raske, vaohari läikis viimasajus sinakalt, kündja mustav presentkuub oli läbi ligunenud. Nii hobune kui ka mees aurasid ühteviisi, mõlema astumine oli raske, märjast kleepuvast savisegusest mullast tuli jalgu väevõimuga välja sikutada. Vaoga lõpule jõudnud, andis kündja jällegi loomale puhkust, seekord õngitses ta pudeli suure kuuse alt, mille alumised oksad langesid maadligi. Nüüd oli Andreas aru saanud, et pudelis pidi olema mingi kangem kraam, sest kündja oli pead raputanud ja puristanud. Kurvits oli ka temale samagomni pakkunud, ta oli paraja punnsuutäie võtnud, nad mõlemad olid kirunud koerailma, kolhooside ülepeakaela ühendämist ning uut esimeest, kes suurt saksa mängib ja kontorist kaugemale ei tule. Nikolai Kurvits oli õelnud, et pea peab vähe vidus olema, muidu võtab praegune aeg ja töö eluisu ära, tema aga tahab näha, mis maa- ja põlluvärgist saab. Kas on õigus tema Siberisse kupatatud vennal, kes teda kõrgetelt väljadelt rabaveerde ajas, või temal, keda kolhoos rabaveerelt põllule tagasi tõi. Tema, Andreas, oli lubanud üldkoosoleku kokku ajada, et esimeest korrale kutsuda, paraku ei saanud temast enam oma sõnade täideviijat. Nädal hiljem oli tal juba Tallinna-sõit jalge all. Kõik see tuli nüüd Andreasele meelde, ta tundis isegi isu põletava lõuatäie järele, kuigi ta muidu viinamaias ei olnud.

Keisri nimega kolhoosnik ootas vastust ja Andreas ütles:

«Sa algasid jalgadest ja simmanist.»

«Mõnel pool öeldakse simman, mõnel pool kirmes, peenem rahvas

PAUL KUUSBERG

räägib koosviibimine, kui juhtivad ringkonnad üheskoos, kas külalis-tega või ilma viina viskavad, siis kirjutavad ajalehed, et vastuvõtt ehk bankett, üks joomaaeg ja pillerkaaritamine puha. Nõnda et simmanid ehk banketid on mulle nüüd vastunäidustatud.» Vanamees kõkutas jälle naeru, ta tõmbas kissi oma elavad silmad, mis peaaegu kortsudesse kadusid, Andreas märkas, et kortse oli Nikolai näkku kõvasti juurde signenud. Juustes aga polnud siiani halli, juuksed olid endiselt ronk-mustad, ka hõredamaks polnud need jäänud, ometi pidi vanamehel juba seitsekümmend turjal olema. Keisri nimega kolhoosnik tõmbus tõsise-maks ja jätkas: «Jalgadest nii palju, et traktor pani minu koibadele viimase põntsu, mida ma ette näha ei osanud. Kes traktorile läheb, peab terve ja tugev mees olema. Traktor raputas mu selgroo kokku, litsus ristluudesse ja jalgadesse minevad närvid selgrootülide nagu kruustan-gide vahele. Liigestepõlendik üksinda oleks pool häda.»

«Nii et liigestepõletikule on lisandunud veel närvipõletik,» ütles And-reas vahele.

«Sedaviisi tohtrid räägivad. Vaidlevad omavahel, mis mul õieti on. Kas kaks põlendikku või üks. Mina ise ei oska vahet teha, millal valu-tavad jalad liigestepõlendiku või millal närvipõlendiku pärast. Valu on ühesugune valu, jalad kipuvad vägise alt ära minema.»

«Valu on valu,» nõustus Andreas.

«Traktoristi leib on raske leib,» tähendas Nikolai Kurvits. «Pealtnäha hõlbus amet, istu kabiinis ja liiguta käsi ja jalgu, roomikud või uue-mal ajal rattad veavad. Traktoristil peab olema sitkust, jõudu, visadust, jonnit ja nutti. Vana «Stalinetsi» juhtkang nõudis kahekümnakilogram-mist tõmmet, päev läbi rebi nagu kulturit ehk ilujõumees pommisid. Hiljem pandi roomiktraktoritele võimendajad peale, läks sutike ker-gemaks. «Belarussil» on muidugi hõlpsam, nõuab vähem jõudu, aga hõisata pole sealgi. Oleks, et liiguta ainult kange või kääna rooli nagu ratastraktoril. Tõsta ja kangutada tuleb kogu aeg, kabiinis kütab päike kere kuumaks, väljas löösub tuul läbi, varakevade ja hilissügise ilmad on salalikud. Traktorist olgu alati platsis, sadagu vihma, lund või lõrtsi. Egas ma traktorist kaua olla saanud, tervis jäi raudruunale alla, kuue-kümne kaheselt läksin karjakuks. Mul must pea, must pea tegi lüpsi-naised uudishimulikuks, hakkasid rõõsa koorega jootma, ma tõrjusin küll, et mis te tühja jahite, mul pole enam jalgu teile järgi joosta, nemad vastu, et ega nad eest ära jooksegi, istuvad ise sülle. Eit nõudis, et ma koju jääksin. Tema hooldas noorkarja, lubas mind ise toita ja katta. Nüüd elavad paljud nooremad mehed naiste kulul, mulle aga priileivasööja seisus ei meeldi. Karjakust kvalifitseerusin ümber katsi-gariks. Kütan mõisa uue peahoone katelt. Me ehitasime vägeva lossi, kontor, klubi ja võimla ühe katuse all, pilt oli kõigis pealinna seitungi-tes, rajooni ajalehte ei mahtunud sisse, formaat väike. Paistab, et pean sellegi ameti maha jätma, kuigi õliküte, keera ainult ventiile ja hõia manomeetritel silma peal. Egas katlaid niisama kätte usaldatud, nõuti eksamil käimist, tegin sellegi tüki läbi. Pea veel lõikab ja hing kuraasi täis, paraku ei lase jalad karjääri teha. Nüüd lööb juba õlgadesse kah. Vahel litsub rinnakorvi kokku, ei anna enam hinge tõmmata. Kui vähegi jalad alla võtan, saadetakse mind mõisa, see tähendab, kolhoosi kulu ja kirjadega Narva-Jõesuu sanatooriumi. Meil, kolhoosnikutel,

PAUL KUUSBERG

nüüd Narva-Jõesuus oma sanatoorium, teist ehitatakse Pärnu. Eit raiub küll vastu, sa ju mu Mariettet tead, et kas tal on mees või ei ole meest, ähvardas Moskvasse kaevata, kui Eestis pole organit, kes mind korrale kutsuks. Meil, eestlastel, peab ikka üks koht olema, kus armsale suguvennale auku kaevata.»

Keisri nimega kolhoosniku nägu oli küll kipra ja kortsu tõmbunud, kuid jutt jooksis varasemast veel ladusamalt.

«Paistab, et teie kandi kolhoosil on tugev põhi all,» sõnas Andreas.

«On. Noored, õpetatud, hakkajad mehed eesotsas, kõik aina agronoomid, zootehnikud, insenerid, ökonomistid. Majanduslikud näitajad, nagu nüüd räägitakse, on head, plaane ja üleplaanelisi kohustusi täidame, Tallinnast ja Moskvast oleme saanud auhindu ja punalippe, kes vähegi viitsib liigutada, sellele riputatakse raha rinda või pistetakse aukiri pihku. Minulegi anti «Austuse märk»... Muud pole häda, ainult et esimees kipub isikukultuse poole, müts peab põues olema, kui kontoris astud, seepärast ma vahel ütlengi, et mõis. Selgita, kulla partorg, mulle jääd sa partorgiks, ära pane pahaks, mispärast kõrgemal kohal troonivad inimesed ennast ilmeksimatuteks hakkavad pidama. Meiegi esimehel on kümmekond käealust ümber, kes talle aina kiitust laulavad. Kõik teevad tööd, aupärg pannakse ühele pähe, kuhu me nii välja jõuame?»

«Seda viga peaks saama välja arstida,» ütles Andreas.

«Meie partorg on pehme,» ohkas vanamees.

«Siis peate ise kõvemad olema,» arvas Andreas.

«Mul on sulle teine küsimus veel,» tõmbus Nikolai Kurvits muigele. «Vaata, lugu on sedaviisi. Enne rikkus kolhoos inimesi sellega, et ta töö eest neile sandikopikaid maksis, nüüd viib raha inimesi hukatusse. Sina rääkisid, et joomine on kapitalismi mädapaise, praegu lakutakse rohkem kui Pätsu ajal.»

Keisri nimega kolhoosnik vaatas kavalalt Andreasele otsa.

«Majandusega on kergem hakkama saada kui inimesega,» arvas omaegne valla partorg.

«Nüüd sa ütlesid õigesti, Raudpea,» nõustus vanamees. «Kas sa ise tead, et sind Raudpeaks hüüti? See oli rohkem au-, vähem sõimunimi. Sind mäletatakse veel praegugi. Sa oleksid pidanud pärast valdade ära kaotamist meile esimeheks hakkama. Ma tean, sinu peale kaevati, aga me oleksime su ikkagi esimeheks valinud, kui sa ainult ise oleksid nõusse jäänud. Kas Põllumäe Jaska sinuga ei rääkinud?»

«Rääkis. Ma ei saanud jääda. Ka mulle oli pabereid vaja, saadeti õppima. Pealegi nõudis naine Tallinna, maale ta ei tahtnud tulla. Ega mina parem esimees poleks olnud, kui teised tollal olid. Ma tean seda. Mind saadeti mitmel aastal volinikuna ühte või teise rajooni ja kolhoosi. Õeldi, et sa oled olnud valla partorg, tunned maainimesi, mine ja korralda. Imet ei suutnud ma kuskil teha. Enamasti sai kohalikel tegelastel minust kiiresti villand.»

«Sul on sant viga küljes jah, alamatega saad läbi, ülemustega ei oska asju ajada. Muidugi, imesid tegid siis väga vähesed, rohkem kavalad ärimehed, need, kes põlluharimise asemel hakkasid hõberebaseid kasvatama või tärkliisevabrikud käima panid. Meil keerasid asjad pare-

muse poole alles siis, kui traktorid ja kombainid kolhoosi kätte anti. Mis sa nüüd teed?»

«Pärast teilt äratulemist õppisin kaks aastat, siis töötasin raudtee poliitosakonnas, kui poliitosakonnad likvideeriti, suunati mind rajoonikomiteesse, sealt saadeti autobaasi, kaadriosakonna juhatajaks ja partorgiks. Siis olin jälle rajoonikomitees, edasi linnakomitees, nüüd töötan potissepana. Pea vedas alt, sul on häda jalgadega, mul peaga.»

«Parteis ikka oled?» usutles Kurvits kokkunult.

Andreas naeris laialt ja lustakalt:

«Olen, olen. Pea vaevas mu tõesti ära. Hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni lõhkus valutada. Kardeti kasvajat, õnneks vist olid hirmul suured silmad. Kuulutati invaliidiks, pakuti teist gruppi, ma proovisin uue ametiga. Aitas nagu.»

«Nii et võtsid isa ameti,» sõnas keisri nimega kolhoosnik.

«Isa oli ehtne ahjumeister, mina temani ei küüni,» tunnistas Andreas.

«Elu on sul siis igasuguseid käänakuid ja sõlmi teinud,» noogutas Nikolai Kurvits nagu oma sõnade kinnituseks pead.

«On juhtunud üht ja teist, head rohkem kui halba. Ma ei kaeba.»

Vanamees hõõrus oma jalasäärt.

«Millal sa kurtunud või ohkinud oled. Sa oled hirmus nõudlik enda vastu, mida teed, teed kogu südamega, võtad endale mitme mehe koorma. Tead,» hakkas vanamees ootamatult naeru kõhistama, «Teodor, Ruikvere kirikuhakk, jõi oma koguduse kinni. See on sinu teene, Raudpea. Ära aja silmi punni. Sina õonestasid tema autoriteeti. Pärast seda, kui sa tema traksidega Mõisa Sassi kinni sidusid, oli ta laul lauldud. Autoriteeti neetu. Ta poleks tohtinud trakse anda. Trakside andmine tegi teda inimeste silmis tavaliseks araks mehikeseks, keda kõvem sõna ära kohutab. Ta jutlustas kantslist, inimesed all muigasid. Hakkas jooma. Tuli last ristima või oma lambatalle issanda karja saatma, viinahais eemalt tunda. Vagad hinged pahandasid. Tulema peab selge peaga, kainelt, minna võib kas või käpakil. Varrulised või leinajad pakuvad nagunii. Viisipärast peab kirikusaks vastu punnima, tema aga küsis ise ega häbenenud pudelikaelast kulistada. Paar viimast aastat jutlustas tühjale kirikule, siis jõi koguduse riigimaksud maha, kui maksud kolmandat aastat maksmata jäid, likvideeriti kogudus. Ka naine lasknud ta juurest jalga. Teodor elavat praegu ühe «Uku» kampsunikuduja kulul, meestevalus emand kurtvat, et Teo laulab küll kenasti, aga muidu tast asja ei olevat. Ega kukke palja kiremise pärast söödeta... Kuule, et ma viimaks ära ei unusta — Mõisa Sass tuli tagasi.»

«Mõisa Sass? Põletaja ja mõrtsukas! Ega sa midagi segamini ei aja?»

«Tagasi. Meie võim on armuline.»

«Liiga armuline,» ütles Andreas järsult. «Ta käed on ju verised. Mõisa Sassi hingel on viis-kuus inimest vähemasti.»

«Ju ei saadud kindlaks teha, oskas välja rabelda. Ei sina ega mina pole midagi pealt näinud,» lausus vanamees. «Venemaalt tõi nooriku kaasa, jumeaka emanda, see sõitis aasta pärast kodukohta tagasi, küllap kuulis ühte ja teist. Mõistlik inimene olnud, purssinud kenasti juba meie keelt, hoidnud loomi. Egas Sass Ruikveresse elama asunud, kartis. Töötas Käsikurel maaparanduses, Käsikure jääb meilt nelikümmend

PAUL KUUSBERG

versta põhja poole. Poleks ma teda ennast oma ihusilmaga näinud, oleksin kogu juttu lobaks pidanud. Närvid olid sel hundil küll läbi. Öösiti kuulnud ta tule praginat ja laste nuttu, ta ju ei hoolinud naistest ega lastest.»

«Oleksin pidanud ta oma käega...» pahvatas Andreas.

«Täna taevast, Raudpea, et su hingel võorast verd ei ole,» rahustas vanamees. «Täna jumalat. Mõisa Sass mõistis enda üle ise kohut, laskis endale põdrakuuliga suhu.»

Andreas tundis, et keegi neid kõrvvalt jälgib, ta pööras pilgu voodinaabrile. Tõnupärt ei keeranud silmi kõrvale. «Las põrnitseb,» mõtles Andreas.

«Räägitakse sedagi, et ka lätlane olevat puhtalt välja tulnud, temagi arvatud amnestia alla. Läänud Lätimaale tagasi, elavat Daugavpilsis.»

«Kas sul rõõmsamaid uudiseid ei olegi?»

«On küll. Meie jõkke lasti forellimaime.»

«Forell seal ei ela, forell tahab külma ja allikaselget vett,» arvas Andreas. «Ruikvere jõe vesi mustab, vihmad uhuvad mulda jõkke. Soost imbub roostet kah.»

«Postkontori Edal on kolm last,» ütles vanamees nüüd pilku lakke keerates. «Sai ondliku koduhoidva mehe.»

Andreas puhkes naerma:

«Küll sa oled vana krants. Kas sa parteisse astusid?»

«Oleksin astunud, aga sina sõitsid ära, teised partorgid pole mind tahtnud. Teadlikkusest jääb puudu.»

«Ma kirjutan teie partorgile.»

«Ära kirjuta. Soendavad vana supi ülesse. Ma käisin korra traktoriga kalal,» seletas keisri nimega kolhoosnik, kelle hääletonist sai Andreas aru, et tegemist on järjekordse vigurijutuga. «Pärast jäälagunemist, havi mängis. Jalad ei paendunud põlvist mitte üks raas, aga süda ei andnud rahu. «Belaruss» seisis meie õuel, mina siis enam traktori peal ei olnud. Mõisa Sassi poolvend, vaikne mehike, kes kärbselegi liiga ei tee, oli end täis timminud, sõitis meilt mööda, traktor kaldus ühelt teeveerelt teisele, mõtlesin, et suurel maanteel põrutab kellelegi otsa, pidasin ta kinni, meelitasin mehikese pihlakaveiniga traktorilt maha ja panin ta magama. Hommikul tuli kurat mind kiusama. Sassi poolvend norskas, mõtlesin, et ega ta enne keskhommikut silmi lahti aja, upitasin end traktorile, ja joonelt jõe äärde. Eks traktorit läinud vaja, traktorist leiti meilt üles ja ka mind saadi jälgede järgi kätte. Mul juba kaks havinolki kotis, aga need ei päästnud. Kunturis öeldi, et kulakute vandenõu, mina hallparuni vend, traktorist metsavendade pealiku poolvend, asi oli, nagu öeldakse, tuvastatud. Siis sai mulle selgeks, et viina järgi võib traktoriga kihutada, kooperatiivi vahet kärista palju tahad, jõe äärde sõitmine on juba sotsialistliku suurtootmise saboteerimine. Nii et ole hea mees ja ära kirjuta.»

«Mis Mariette ütles?»

«Loll saavat kirikus ka peksta. Mul on halastaja südamega eit. Kuidas sinu pere elab?»

«Naisest läksin lahku,» ei varjanud Andreas midagi.

«Siis on mul rohkem vedanud kui sul,» vangutas vanamees pead. «Kui terveks saad, tule meid vaatama. Loobime lanti, egas ma jalutuks

jää. Ja kui jäängi, peab kolhoos «Willise» andma, «Volgaga» ei pääse kalakohtadesse. Kust nad ära öelda saavad, ma ju kolhoosi asutajaliige, raudvara ja tugisammas, pilt ripub peahoone seinal. «Austuse märk» rinnas ja puha. Kui sa enne ei tule, siis sõida nelja aasta pärast, seitsmekümne teisel peame juubelit, kakskümmend viis aastat saab «Kunglal» täis. Näe, sinu poolt ristitud nimi püsib tänaseni, kuigi «Kungla» on ainult üks kuuest majandist, mis nüüd on üheks kokku liidetud. «Stalinid» nimetati ringi, ka meile pakuti «Stalinit», sa kaitsesid «Kunglat». Kas sa «Stalini» eest pähe ei saanud?»

«Ei saanud. Mul poleks «Stalini» vastu midagi olnud, aga kolhoos oli nigel niisuguse nime jaoks. Neljakümne üheksandal aastal oli Stalin minu jaoks jumal.»

«Sinu vastased panid kaebekirjades ka selle sulle süüks, et sa Stalini nimele vastu seisid.»

Andreas märkas, et Tõnupärt neid endiselt jälgis. Enam ei vaadanud ta küll nende poole, ta silmad sihtisid nüüd lage, kuid ilmselt kuulas ta tähelepanelikult. Andreast see ei häirinud. Andreas oli Eduardiga juba harjunud. Vahel hakkas küll hingepõhjas nagu kobrutama, kuid õnneks polnud vanal pärmil enam endist väge, et midagi oleks ootamatult välja pursanud.

«Kaebekirjade ajad on möödas,» tähendas Andreas.

«Ära ütle. Võib-olla ei loe kaebekirjad enam nõnda palju nagu omal ajal, aga sepitsetakse neid endiselt. Minagi haun kaebekirja kirjutamist. Otse põllumajanduse ministrile, õige nimi alla ja puha. Esimehe peale. Et ta mind moonakaks ei peaks. Ma tahan peremees olla, täisõiguslik peremees.»

«Kui hing rahu ei saa, käi ise ministri jutul, on nagu sirgem,» arvas Andreas.

«Sirgem muidugi. Panen auraha rinda ja lähen.»

«Kas sa esimehega nagu mees mehega oled rääkinud?»

«Ta ei võta jutule.»

«Siis räägi üldkoosolekul.»

«Kas mul, vigasel vanamehel, on kerge üldkoosolekul suud pruukida? Mis kõige hullem, koosolekul jään ma puntra, olen proovinud. Omavahel latran ülearu, koosolekul on keel sõlmes.»

«Hakka ikka omast kolhoosist pihta.»

«Kohe tõsiselt? Eks ta ausam oleks. Enne käin hullumajas ära, eks pärast näe.»

«Saadetakse psühhoneuroloogia haiglasse uurimiseks?»

«Ütle nii, kuidas rahvas räägib. Kui Seevald, siis Seevald. Sa ehk ei tea, et ma lamasin algul siinsamas palatis. Siit viidi kirurgiasse, et reumat ei ole, süda tugev, ehk annab lõigata. Kirurgid kõhutasid juba nuge, lõid siis käega ja sokutavad mind nüüd enda kaelast hullumajja. Ma ei tohi eidele Seevaldist iitsatadagi,» kõkutas Nikolai Kurvits vanamehe naeru, «laseb panna eestkostmise alla. Ka esimehe ees pean suu kinni hoidma, trumpi ei tohi talle kätte mängida. Eidele ja esimehele ütlen Seevaldi asemel neuropatoloogiline või neurokirurgiline kliinik, kui lõigatakse, siis muidugi jääb neurokirurgiline, ma uurisin järele. Kaheldakse, kas mul üldse ongi liigeste põlendikku, kõik on äkki närvidest rääkima hakanud. Mitte neist närvidest, mis inimese lolliks tee-

vad, vaid teistest, mis käed ja jalad liikuma panevad. Või on kaks haigust, liigestepõlendik ja närvipõlendik korraga. Või mine tea. Elame, näeme.»

Nikolai Kurvits ajas end vaevaga jalgele ja voodiotstest tuge otsides pooleldi lohistas end palatist välja. Rõõmustas, et oli ometi kord Raudpeaga kokku trehvanud. Muidugi, ega haigemaja ole inimeste õige kokkusaamise paik. Hoopis teine asi, kui nad oleksid kokku juhtunud laulupeol, laulupeol käis Nikolai Kurvits alati oma eidega, kes veel eelviimasel laulupeol oli segakooris kaasa laulnud. Kas laulupeol või jõe ääres või kõrtsis. Nüüd aga sattusid kokku laatsaretis, Ella jutu järgi imestanud arstidki, et Raudpea üldse hinge jäi. Ta on kõva mees, aga niisugused kõvad just jala pealt kukuvadki. Kuid elada pole ta osanud, ju pidas enese eest seismist kõige hullemaks patuks. Kord maal, kord raudteel, kord autobaasis, nüüd ehitusel. Ikka läheb nurisemata sinna, kuhu saadetakse ja oskab inimestele nagu hoogu anda. Või ei ole ta oma õiget kohta leidnud? Eks ole niisuguseidki, kes aina otsivad ja otsivad, kuni juuksed hallid, küür seljas ja hakkamine otsas. Nüüd muidugi peab pehmemale ametile minema, kus närvidel kannelt ei mängita ja töö ei väsita. Oleks veel, et kodus lahe õhkkond. Maailmale paneb mees paremini vastu, kui kodus on mõistja elukaaslane, Raudpea aga naise juurest hingekosutust ei leidnud. Poleks tal, keisri nimega kolhoosnikul, truud ja ustavat Mariettet, siis oleks ta ammu usside söömaaeg. Või täiu täis või ei tea kus seegis võoraste kasidaharida. Ei, Raudpea alla ei anna, pead norgu ei lase. Niisugust meest ei murra kodused mured, ainult kergem oleks tal elada.

Sel ööl jäi Andreas Jallaku uni jällegi rahutuks. Ta ärkas mitu korda üles, õnneks suikus uuesti. Tõnupärdil aga ei paistnud üldse und olevat. Kogu öö sihtis ta lahtiste silmadega lage. Vähemalt niisugune mulje jäi Andreasel. Hommikul kurtis Tõnupärt, et oli halvasti maganud. Iga-vene ruumis viibimine ja lamamine röövivat une. Unerohigi ei aitavat enam.

12

Lembit Tõnupärt oli täiesti isasse läinud. Noorena oli Eduard Tõnupärt niisamasugune nagu ta poeg. Vahest ehk pisut õlakam, lühem kindlasti, mõtles Andreas Jallak. Eduard oli temast, Andreasest, kiiremini kasvanud, viieteistaastane Ets andis juba täismehe mõõdu välja, Etsi kasvu oli ta koolipõlves kadestanud. Kuueteistaastaselt hakkas ta aga ka ise pikkust võtma ja kaks aastat hiljem olid nad jälle ühte kasvu, mõlemal jäi meeter kaheksakümnest üks sentimeeter puudu. Tõnupärdi poja pikkus ulatub ilmselt üle meeter kaheksakümne. Tõnupärtide juures leidis kinnitamist väide, et kahekümnnendal sajandil sirguvad pojad isadest pikemaks, ka Ets oli oma taadist kõrgema kasvuga. Nende, Jallakute puhul see üldtunnustatud seisukoht paika ei pidanud, oma isast oli tema küll pikem, kuid poeg Andres jäi temast lühemaks. Ka näolt on Andres rohkem emasse, Lembit on välimuselt oma isa täielik koo-pia. Niisamasugune jahe pilk, silmade värvgi, mis pupillide ümbert on tume, peaaegu pruun, kaugemalt muutub heledamaks ja omandab

PAUL KUUSBERG

roheka varjundi, langes kokku. Tume näonahk, veidi kühmus nina, järsk, etteulatuv lõug, juustekolmnurk otsaesisel, lai, kitsaste huultega suu. Käed suured, niisamuti jalad, arvatavasti kannab ta kingi number nelikümmend viis nagu isa. Juba algkooli lõpuklassis osteti Etsile jalavarje meeste riiulitelt. Ets oli sellega uhkustanud. Kellelgi nende tänava poistest polnud nii suuri põidasid kui Tõnupärdi Etsil, postiametniku pojalt, kelle isa kahekümnendate aastate keskel endale jalad alla sai, võileivahinnaga maja ostis, nagu vanemad inimesed omal ajal rääkisid. «Maja langes mulle justkui taevast sülle,» nii oli postiametnik ise hoobelnud. Tõnupärt olevat kogu oma suguseltsist raha kokku laenanud, ta ise poleks jõudnud pooltki ostuhinda ära maksta, ehkki oli kokkuhoidlik inimene ja tsaariajast alates kindlas teenistuses. Maja senine omanik, enne Esimest maailmasõda maalt linna tulnud puuhoovipidaja, suri järsku kopsupõletikku, pea kaotanud lesk sõitis Brasiiliasse rännanud laste juurde, müük toimus ülepeakaela. Nii sattuski vana Tõnupärt õnnega kokku, ta oli lese ärasõiduplaanidest esimesena haisu ninna saanud, nende pered käisid läbi. Eided klatšisid, et ega puuhoovipidaja emand niisama Tõnupärti eelistanud, puuhoovipidajal olid ilmast ilma silmad kirjud, ka olnud ta ropp ja lohakas, Tõnupärt käis alati, viigitatud püksid jalas, lips ees või munder seljas, sünnipäevadel laulis ta mahedalt ja tundeliselt. Puuhoovipidaja emand kurtnud avalikult, et mispärast tema Leopold ei ole nõnda viisakas ja haritud inimene nagu Tõnupärt, küllap emanda ja Tõnupärdi vahel ikka midagi susises. Oleks ka Tõnupärt lesk olnud, ega siis oleks puuhoovipidaja lesk Brasiiliasse sõitnud, kuid Tõnupärdi küljeluu elas priskesti ja hoidis oma abikaasal hoolega silma peal. Tõnupärt jäi leseks siis, kui puuhoovipidaja emand elas juba mitu aastat Lõuna-Ameerikas, teati koguni rääkida, et kui sõda poleks vahele tulnud, oleks emand Brasiiliast tagasi sõitnud, mis aga võis olla paljas agulimooride keelepeks, sest Tõnupärt oli jälle varanduseta inimene. Niisama järsku ja ootamatult, nagu Tõnupärt majaomaniku seisusse tõusis, ta ka langes. Suure kriisi ajal, kui kõigil kitsas käes oli, jäi ta majast ilma. Tuli välja, et ta polnud jõudnud kõigile veel võlga ära maksta, võlausaldajad nõudsid oma, lasksid vekslid protesti ja maja läks oksjonile. Mis puutub Etsi jalgadesse, siis uskus Ets surmkindlalt, et temast tuleb Juhkentali kõige pirakam poiss, sest kus sõrga, seal ka härge. Ka Etsi õel Kaarinil olid suured jalad, vähemasti kinnitasid nõndaviisi Kaarini kooliõed, kuid Andreasele ei paistnud Kaarini jalad sugugi suured olevat. Tema meelest olid Kaarinil ilusad jalad, tõtt öeldes ta Kaarini jalgu eriti ei uurinud. Oleks tema käest küsitud Kaarini silmade kohta, siis oleks ta kõhklematult öelnud, et nii ilusaid ja sügavaid silmi pole ühelgi teisel tüdrukul. Kaarinil olid suured tumedad silmad, Kaarini silmad olid tervenisti pruunid, mitte ainult pupillide ümbert nagu Etsil. Ta imetles Kaarini silmi, tüdruku pikki paksu patse, hiljem kohevad tumedat poisipead, Kaarini naeratust ja udemeid Kaarini ülahuulel. Kaarinil oli klassis kõige peenem talje, millest ta kooliõed juttu ei teinud. Mida vanemaks nad said, seda ilusamaks Etsi õde muutus. Kaarin varjutas Andrease silmis kõik teised tüdrukud nii Juhkentalis kui ka koolis.

Pojapoeg Kuldar ei olnud ei isasse ega vanaisasse, ta näis Tõnupärtide kohta liialt kahvatuna, noort Etsi sõimati koolis tumeda näonaha

PAUL KUUSBERG

tõttu mustlaseks. Pojapoja pikkade ripsmetega suured sinised silmad oleksid passinud ka tüdruku näkku, Andreas ei näinud hästi ema silmi, kuid muu üle otsustades paistis ta olevat rohkem ema kui isa moodi. Tõnupärdi minia oli väike habras naine.

Lembit Tõnupärt käitus enesekindlalt, ka Eduard Tõnupärt ei kaotanud üheski olukorras naljalt pead. Sisse astudes tervitas Lembit kogu palatit ja naeratas ka Ellale, kes parajasti puhtakspestud siibrit isa sängi alla asetask. Oma naisele tõi ta tooli, ise istus isa sängi veerele. Ka pojapoeg ei võõrastanud, palatiuksel ütles ta kõva selge häälega kõigile tere ja jooksis siis vanaisa juurde, kes talle käe vastu sirutas. Väikemees pigistas kogu jõust vanaisa kätt, vanaisa lai kämmal ei mah- tunud kuidagi ta sõrmede vahele, ent täismehe kombel pigistada ta püüdis. Täiskasvanulikult küsis ta, millal vanaisa ometi kord koju tuleb, ilma vanaisata olevat kodus igav, isa lukustavat ennast oma tupp, ema jõudvat alles siis õhtul koju, kui tema juba magab, vanaemal on ilm- lõpmata tädid külas, kellelgi polevat mahti temaga tegelda. Nii et saagu vanaisa rutem terveks ja tulgu koju. Kuldari jutu peale seletas ema, et isa tahaks küll temaga mängida ja olla, kuid isal olevat hirmus kiire, isa lõpetab tähtsat tööd. Tema aga jääb seepärast õhtuti hiljaks, et tal on praegu konsultatsioonid, konsultatsioonid lõppevat varsti ja siis hakkab ema varem koju jõudma. Ka isa jõudvat varsti oma suure ja tähtsa tööga lõpule ja siis saavat nad alati õhtuti koos viibida.

Andreas mõtles, et poja ja miniaga on Eduardil õnne olnud, ka poja- pojast näib arukas poiss kasvavat. Ta võttis öökapilt värske «Filosoofia Küsimuste» numbri ja hakkas ajakirja lugema. Ta jõudis läbi vaevalt kaks-kolme lehekülge, kui kuulis lapsehäält küsivat:

«Seltsimees onu, mida te loete?»

«Ajakirja,» vastas Andreas.

«Mis ajakirja? Kas teaduslikku või? Mu isa loeb ainult teaduslikke ajakirju. Muinasjutte ja ilukirjandust ta ei loe, romaanid olevat tüh- jad. Mina loen küll romaane, täna ma lugesin «Kentauri», just nüüd- sama ilmus. Oi, see on vene keeles. Mu isa loeb ka vene keeles ja veel inglise keeles. Vanaisa loeb saksa keeles.»

«Ärge pahandage,» pöördus nüüd Andrease poole Eduardi minia ja manitses poega: «Ära sega onu lugemast.»

«Pole midagi,» rahustas Andreas.

Kuldar vaatas üksisilmi Andreast, naeratas siis rõõmsalt ja hüüatas võidukalt:

«Ma tunnen onu.»

Üldine imestus.

«Tunnen,» kinnitas pojapoeg.

«Ta ajab teid kellegagi segamini,» vabandas ema.

«Ei aja. Tädi Kaarinil on onu pilt. Kaks pilti. Ühel pildil on onu noor, päris noor, veel noorem kui isa. Teisel pildil on onu niisama vana kui praegu.» Kuldar mõtles pisut ja täpsustas: «Ei, natuke noorem. Kolm aastat noorem.»

Tõnupärtide perekonnapea segas nüüd vahele:

«Kuldaril võib õigus olla. Vabanda,» pöördus ta Andrease poole, «et ma ei tutvustanud sind. Andreas Jallak, kellega me ühe tänava pois-

PAUL KUUSBERG

tena üles kasvasime. Minu poeg Lembit, minia Sirje ja pojapoeg Kuldar.»

Poeg ja minia tõusid püsti ja kummardasid Andreasele. Kuldar surus ta kätt, Andreas tundis, kuidas väikemees ka tema sõrmi kõvasti pigistada püüdis.

«Sa oled ütlemata tähelepanelik poiss,» kiitis Kuldarit Andreas, «sul on terav silm. Kui sa tädi Kaarinit näed, tervita teda minu poolt. Ega sa ei unusta?»

«Ei unusta,» lubas kõige noorem Tõnupärt vana inimese tõsidusega, «ma ei tea ainult, millal ma tädi Kaarinit jälle näen. Tädi Kaarin käib meie pool harva, meie oleme ainult paar korda tädi Kaarini pool käinud. Ma ei teadnudki, et tädi Kaarin on olemas.»

«Millal te . . . seal käisite?» küsis oma pojalt Eduard Tõnupärt.

«Nad käisid vanaemaga,» ütles poeg.

«Me käisime vanaemaga jah,» kinnitas Kuldar ja pöördus uuesti Andrease poole:

«Kas te olite tädi Kaarini peigmees?»

«Oi, Kuldar, sa räägid jälle rumalusi,» püüdis ema olukorda päästa.

«Hästikasvatatud laps ei küsi nii,» tõttas emale appi isa.

«Kui midagi küsida ei tohi, siis ma ei tahagi olla hästikasvatatud laps,» ütles Kuldar, kallutas end Andrease kõrva juurde ja päris sosinal:

«Kas te olite?»

«Sa oled uudishimulik nagu vanaeit,» ütles nüüd vanaisa.

Kuldar nagu ehmus.

«Ei olnud,» sõnas Andreas rahulikult. Talle meeldis varaküps põngerjas. «Tahtsin küll saada tädi Kaarini peigmeheks, aga tädi Kaarin mind ei tahtnud.»

«Tädi Kaarin tahtis onu Jaaku?»

«Jah. Tädi Kaarin läks onu Jaagule mehele. Kui vana sa oled?» küsis Andreas poisilt omakorda, et piinlikku juttu mujale käänata.

«Kuue aastane,» vastas Kuldar. «Tuleval sügisel lähen kooli. Hakkan kohe teises klassis õppima.»

«Kust sa seda võtad?» küsis ema, kellele ka need sõnad näisid piinlikkust valmistavat.

«Vanaema ütles,» seletas Kuldar. «Vanaema ütles, et esimeses klassis ei ole mul midagi teha. Ma oskan lugeda, kirjutada ja rehkendada. Mul on kogu ükskordüks peas.»

«Kui palju on kaks korda kolm?» küsis Andreas.

«Kuus.»

«Neli korda viis?»

«Kakskümmend,» järgnes kiiresti vastus.

«Seitse korda üheksa?»

Seda küsis juba isa.

«Kuuskümmend kolm.»

«See on ka mulle uudiseks,» laiutas Lembit Tõnupärt käsi.

«Kas sa ei teadnud, et seitse korda üheksa on kuuskümmend kolm?» imestas poeg.

«Ema puhkes naerma. Ka Andreas muigas.»

«Te rikute poisi ära,» lausus vana Tõnupärt pojale ja selle naisele.

PAUL KUUSBERG

«Kas teie nimi on Andreas või Ats?» ei jätnud Andreast rahule väikemees.

«Sa kuulsid ju, et Andreas, vanaisa ütles, kui ta meid tutvustas,» sõnas kiiresti ema, kes aimas, et asi võib jällegi piinlikuks pöörata.

«Tädi Kaarini pildile oli kirjutatud Ats,» kaitses ennast Kuldar. «Ma ise lugesin. Sinna oli kirjutatud: «Ära unusta. Ats.»»

«Andke andeks,» pöördus Andreas Jallaku poole minia.

«Mu pärisnimi on Andreas,» vastas viimane poisile.

«Onu Andreast me kutsusime Atsiks. Mina ja tädi Kaarin ja teised. Ka onu Jaak. Siis kui me noored olime. Sinu isast veel nooremad. Nii vanad kui sina praegu,» pidas kõige vanem Tõnupärt vajalikuks selgitada.

«Niisiis on tegemist lapsepõlvesõpradega,» lausus Lembit Tõnupärt.

«Ühed Juhkentali poisid,» ütles vanem Tõnupärt.

«Koolipõlves olime sõbrad küll,» tähendas Andreas.

«Hiljem käisime eri radu,» lisas Eduard.

«Mis tähendab Juhkentali poisid?» uudishimutses väike Kuldar.

«Juhkentaliks kutsuti linnaosa, mis asus Juhkentali tänavate ümbruses. Umbes praeguse turu ja Kingissepa tänava vahelist rajooni. Poisse, kes seal elasid, hüüti Juhkentali poisteks,» seletas Andreas.

«Isa, vii mind Juhkentali tänavale,» pöördus Kuldar isa poole.

«Juhkentali tänavaid ei ole enam,» ütles Lembit Tõnupärt.

«Kuhu Juhkentali tänavad kadusid?» uuris Kuldar edasi. «Kas põlesid ära? Vanaisa maja põles ära.»

«Tänavad on alles, aga neile pandi teised nimed,» selgitas kõige vanem Tõnupärt.

«Mispärast?»

«Vanad nimed ei passinud uuele ajale,» Eduard Tõnupärdi häälest kostis ironiat.

«Omaaegsed nimed ei passinud ka vanale ajale,» tähendas Andreas. Temagi häälede oli siginenud ironiline noot. «Juba õndsas presidendi ajal ristiti Juhkentali tänavad ringi.»

Eduard Tõnupärt torkas vastu:

«Õnnis president oli pagana ettenägelik mees: Suur-Juhkental kannab Kingissepa nime.»

«Muutumine ja teiseksaamine on arengu seadus,» lausus Lembit Tõnupärt. Andreas ei saanud lõpuni aru, kas Tõnupärdi poeg ütles seda niisama jutujätkuks või teadis ta midagi rohkemat ja püüdis võimalikke teravusi ette summutada.

Eduard Tõnupärt muigas endamisi.

Kõige noorem Tõnupärt oli huvi tänavate vastu kaotanud, ta oli filosoofiaajakirja oma kätte võtnud ja veeris kaanelt venekeelseid tähti.

«Hapnikuballoon lubab oletada, et ka teil on midagi südamega,» ütles Tõnupärdi minia Andreasele. Tal oli pehme, madal hää.

«Infarkt nagu minul,» tähendas Eduard Tõnupärt. «Missuguseid keerdkäike me elu ka teinud ei oleks, lõppude lõpuks maandusime teineteise kõrvale haigevoodi.»

Andreasele tundus imelik, et Eduard kipub eri radadest ja keerdkäikudest rääkima. Kas tal on midagi hingel, hoiatab poega või hoopis parastab teda, Andreast?

«Loodan, et eri rajad ja keerdkäigud ei varjuta teie lapsepõlvesõp-rust,» ütles Lembit Tõnupärt.

«Küürakat parandab ainult haud.»

Kõige vanema Tõnupärdi sõnu võis jällegi mitmeti mõista.

«Üksikisiku teadvus on muidugi alalhoidlikum kui ühiskondlik tead-vus,» arvas noorem Tõnupärt, «ja selles mõttes klapivad ka tänapäeval paljud vanasõnad. Klapivad, kuid ainult teatava piirini. Ma ei mõista täpselt, taat, mida sa mõtled eri radadel käimise all, ent oletan. Nüüd te käite ühte rada hoolimata küürust, mida teist kumbki oma turjal kannab. Ärgem unustagem, et see ei sõltu ainult konkreetsest üksik-isikust, missugust sotsiaalset rolli tal täita tuleb.»

«Sotsiaalne roll, väärtussüsteemid, referentsed grupid, isiksuse struk-tuur — uute terminite väljamõtlemine ei too tõde lähemale,» ei meel-dinud Eduard Tõnupärdile poja jutt.

Andreas Jallakule tundus, et Tõnupärt ja ta poeg vaatavad maailma erinevalt.

«Mis on sotsiaalne roll?»

Uut mõistet kuuldes nõudis Kuldar otsekohe selgitust.

«Sotsiaalne roll, kuidas sulle seda seletada,» oli keskmine Tõnupärt noorimaga kimbus. «Sotsiaalne roll on inimese funktsioon, normatiiv-selt heakskiidetud käitumisviis. Mina olen sinu isa, minu sotsiaalne roll sinu suhtes on olla hea isa.»

«Kas koera sotsiaalne roll on haukuda?»

Kõik puhkesid naerma.

«Sotsiaalsed rollid on ainult inimestel,» seletas isa läbi naeru.

«Kas minul ka?»

«Sinu sotsiaalne roll on olla hea laps.»

«Selge,» ütles Kuldar ja keksis akna juurde.

«Sul on terane pojapoeg,» kiitis Andreas jällegi Kuldarit.

Minial oli ilmselt hea meel. Ta ütles:

«Minu memm ütleb ikka, et Kuldar olevat kangesti vanaisa moodi.»

Andreas silmitses järjest vanaisa ja pojapoega, kuid ei tabanud nende vahel midagi ühist.

Minia märkas ja täiendas naeratades.

«Minu isa moodi. Oma teise vanaisa moodi. Oma teist vanaisa pole Kuldar näinud. Ka mina pole teda näinud. Ma sündisin pärast seda, kui isa mobiliseeriti. Mu isa langes sõjas.»

Kuldar keksis akna juurest tagasi.

«Mul on täpselt teise vanaisa silmad. Minu Pelgulinna vanaema ütles. Ka tädi Selma ütleb nii.»

Kuldar pöördus Andrease poole, et viimane võiks näha tema suuri siniseid silmi.

«Fotode järgi võin ka mina öelda, et sul on oma teise vanaisa sil-mad,» kinnitas Lembit Tõnupärt.

Kõige vanem Tõnupärt keeras jutu kodustele asjadele.

«Kaev annab hästi vett?»

«Kaevupuurijad tegid oma töö korralikult,» vastas poeg.

«Hea maitsega vesi,» täiendas minia.

«Vanaema kartis, et järsku on soolane, aga soolane ei ole,» oli ka pojapoeg platsis.

PAUL KUUSBERG

Andreas hakkas alustatud artiklit edasi lugema.

Ta ei jõudnud kuigi palju edasi, talle ei antud kaua mahti oma silmi ja aju vaevata, talle saabus külaline. Margit.

Valges kitlis näis Margit üpris noorena.

Margit äratas tähelepanu, Tõnupärtide jutt katkes, poeg Lembit ruttas Margitile tooli tooma. Margit tänas teda lahke peanoogutusega: «Te olete väga armastusväärne.»

Andreas ei tutvustanud Margitit Tõnupärtidele.

Margit ei suudelnud teda.

Seekord oli Margitil ka vaas kaasas. Ta oli jällegi nelke toonud.

«Ma kohe ehmatasin, kui sind seitsmendast palatist ei leidnud,» ütles Margit.

Andreas naeratas:

«Andesta, see on küll minu süü. Loodan, et sa surnukuurist otsima ei pidanud.»

«Kulla Andreas, niisuguse asjaga ei tohi naljatada... Sa näed palju parem välja.»

«Ära pane mu nalju tähele, lamamine teeb ogaraks. Mis puutub sinusse, siis sina näed tõepoolest hea välja. Ole südamest tänatud, et sa aega leidsid tulla. Lugesin ajalehest, et Kaukaasiast käidi uue tehnika juurutamise kogemusi vahetamas. Ega sindki rahule jäetud,» lobises Andreas, midagi ta ju pidi külalisega rääkima. Margiti tulek teda eriti ei rõõmustanud, ta ei saanud oma suhtumisest Margitisse isegi aru.

Margitile meeldis haige kompliment. Ta ütles:

«Minult rõõvisid aserbaidžaanlased kolm päeva. Arvatavasti sõidan ka mina vastukülaskäigule Bakuusse. Mulle tundub, et sealt on mõndagi kõrva taha panna. Ma tutvusin su tütreaga, Andreas. Sinu sõber, seltsimees Tomson, tutvustas, nad olid Üllega koos banketil. Sa võid oma tütrele uhke olla, tõsine neiu.»

Andreas püüdis kuuldu kõrvust mööda lasta. Tomson oli koos Üllega banketil. Kas Taavet või keegi teine, mis sellel tähtsust on. Andreas sundis end lobisema, lakkamatult lobisema, lõpuks tutvustas ta Margitit Tõnupärtidele, vestlus muutus üldiseks, vaieldi tehnokraatliku ja humanistliku ellusuhtumise üle, millest ainult Eduard Tõnupärt osa ei võtnud.

Tõnupärdi külalised lahkusid esimestena. Kuldar hüüdis ukselt Andreasele, et ta ei unusta tädi Kaarinile tervitusi edasi andmast, jooksis siis tagasi vanaisa juurde, surus oma pea haige rinnale, otsis vanaisa pilku ja tõttas vanematele järele.

Margit jäi külastusaja lõpuni.

Kogu õhtupooliku jooksul vahetasid Andreas ja Eduard ainult paar-kolm lauset.

«Ma ei uskunud, et lamamine inimese nii ära vaevab,» kirus Eduard.

«Mul kipub kõht kinni jääma.»

Enne magamaheitmist nõudsid mõlemad topeltportsu unerohtu.

«Sind oma polgus kohates olin üllatunud. Tunnistan, mul oli hea meel.»

Need sõnad kuulusid Andreasele.

Andreas Jallak ja Eduard Tõnupärt ajasid omaette vaikselt juttu. Seekord oli alustanud Eduard. Oli kurtnud, et lamamisest võib ogaraks minna, et nad on inimesed, kellel pole haigusega vedanud. Infarkt naelutab voodi külge, sa ei tohi tõusta, ehkki tunned end tervena, sinust saab iseenda vang, sa muutud endale vastikuks, sest sa seisad korraga iseenda ees nagu oled, ilma ilustavate hilpudeta. Tiisiker võib minna ja esimeses kõrtsis end täis kaanida, maohaigel on sama võimalus, kõnni kuhu tahad, ainult hoia dieeti, reumaga on raskem, reuma kisub inimese konksu ja kõverasse, kuid sul on ikkagi teatud liikumisvabadus, sa ei ole iseenda vang. Andreas polnud vastu vaielnud, ta ei tahtnudki vastu vaielda. Eduardi sõnades peitus paras jagu tõtt. Nad olid tükk aega oma haigust kirunud, siis oli Tõnupärt hakanud üldse oma elu põhjama. Algul siunas soovrileiba ja pika rubla tagaajamist, hiljem ei olnud enam millegagi rahul. Et ta oli tahtnud elada nii, et ei peaks kunagi enda ees silmi maha lööma, ometi jäi harilikuks tõpraks.

Eduard oli täna avameelne:

«Ma sain aru, et sa... rõõmustasid. Esimesel silmapilgul tundsin ka mina rõõmu. Ma ei näidanud seda välja.»

Andreas jätkas:

«Mõtlesin, et kui sa juba mopiga kaasa tulid, oled otsustanud. Neljakümne esimesel aastal oli kerge peitu pugada. Mispärast sa kõrvale ei hoidnud?»

Kunagine lapsepõlvekaaslane vaikis.

«Kui sa ei taha vastata, ära vasta,» lausus Andreas, «ma ei käi peale. Mõtlesin, et varem või hiljem avanevad su silmad. Ma ütlesin seda tol ööl ka Kaarinile. Tol ööl, kui sa mind seaks sõimasid. Su öde tähendas mulle tollal kõik. Ma ei löönud talle niisama külge.»

«Usun,» sõnas voodinaaber. «Siis ei uskunud, nüüd usun. Mina käitusin tõprana, et ma oma õest halvasti rääkisin. Kas mul on seda kerge sulle tunnistada. Ma olin armukade, armukade, saad sa sellest aru. Nüüd, aastate tagant näib see idiootlikuna, koguni perverssena, üks niisugune armukadedus olegi ebaloomulik. Sa muidugi mõtlesid, et poliitika tegi mind sõgedaks. Poliitika kah, mulle näisid sa tollal karjeristina. Taavet oli minu silmis palju ausam. Ma pidasin sind näruseks pugejaks, mis sellest, et sa omal ajal Pätsu võimu sõimasid. Pätsu sõimasid tollal kõik. Ainult minu taadi taolised korra austajad hoidsid keele hammaste taga. Kas mina Pätsu kiitsin! Sedaviisi, et poliitika oli teisel plaanil. Või kes teab, armukadedus ja poliitika võisid kokku põimuda, mulle ühevõrra mõjuda. Niisuguseid asju on tagantjärele raske kindlaks määrata, hiljem paistab kõik teisiti. Inimene näeb minevikku ja ennast minevikus nii, kuidas ta antud momendil mineviku asjadest aru saab ja kuidas ta ise minnevikusündmustes soodsamas valguses paistab. Sa küsid, mispärast ma mopist kõrvale ei hoidnud. Ju ma olin argpüks, kartsin kõrvalehoidmise tagajärgi, ei olnud eneses kindel, hindasin valesti olukorda. Isa nõudis, et ma mobilisatsioonipunkti lähaksin.»

PAUL KUUSBERG

Ta ütles, et ametivõimu korraldusi tuleb austada ka siis, kui võim pole meele järele. Et võim on korra alus, ilma kindla korrata läheb maailm tappidest lahti. Elupõlise ametnikuna ei mahtunud talle pähegi, et käskudele ja korraldustele tohib vastu astuda. Nii saan ma temast nüüd aru. Siis, neljakümne esimese aasta suvel ma oma taati lõpuni läbi ei näinud. Kui ta ütles, et tuleb minna, et ka neid käskusid tuleb täita, millega sa nõus ei ole, võim ei mõista nalja, siis tähendasid need sõnad mulle, kahekümneaastasele noorukile, siiski midagi. Muuseas, mu taat kõneles tsaariajast hästi. Rääkis, et tsaariajal olnud elu odavam, eesti soost ametnikke olevat nende akuraatsuse pärast hinnatud, nad purjutanud ja võtnud altkäemaksu vähem. Oleks neljakümnendal aastal Stalini asemel vana Kolja pukis istunud, siis oleks minu taat miitingutel sinu kombel hurraa hõiskamas käinud... Rahvuslane ta ei olnud, pigem venemeelne inimene. Taadi venemeelsuse ja ametnikuvaimu tõttu ma ennast mobiliseerida lasksingi. Ju ta kartis võimu. Minul aga ei jätkunud iseseisvust, ma kõmpisin, seljakott turjal ja trots hinges, Lauluväljakule. Taaveti-raisk oli targem, ta redutas maal ja tuli puhtalt välja.»

Andreas tähendas vahele:

«Taavet oli meie mopi ajal angiinis. Saksa sõjaväest hoidis ta kõrvale.»

Eduard kõverdas põlglikult huuli:

«Kui jänkidega madinaks läheks, paraku ei juhtu seda, sellest olen juba ammu aru saanud, kui jänkidega madinaks läheks, siis hoiaks su aatekaaslane jällegi kõrvale. Sina arvatavasti läheksid, sina kindlasti, vaikisid komisjoni ees oma infarkti maha ja läheksid. Tema mitte. Sinu tüüp istub mulle rohkem, kuigi me olime ja oleme praegugi nagu tuli ja vesi. Taaveteid ma ei kannata, aga ettevaatlikud ja ettenägelikud taavetid on meist alati targemad. Nemad infarkti ei põe. Kui nad ennast rasva ei õgi või taltsutamatus naistejanus kunstliku toonusetõstmisega piiri ei pea...»

«Ajad ja inimesed muutuvad,» sõnas vahele Andreas, kellele paistis, et Eduard näeb Taavetit liiga mustades värvides.

«Ajad muutuvad, aga inimesed ei muutu. Inimesed üksnes kohanevad. Mõned aga ei kohanegi. Mina kuulun vist viimaste hulka,» ütles Eduard. Andreas ei saanud täpselt aru, kas nukralt, eneseirooniliselt või väljakutsuvalt.

«Pärast paranemist diviisi tagasi jõudes püüdsin ma selgusele jõuda, mis sinuga juhtus,» seletas Andreas. «Kas sattusid vangi või said surma. Teati üksnes niipalju, et sa jäid kadunuks. Alles pärast Eestisse tagasi jõudmist kuulsin, et olid vangi langenud.»

Eduard naeratas:

«Ma ei langenud vangi, ma läksin üle. Jah, sa kuulsid õigesti, ma läksin üle. See tähendab, ma tahtsin vangi langeda. Poleks ma vangi langeda tahtnud, siis poleks ma käppi püsti ajanud. Päeval sõdisin nagu iga teine, tulistasin, kui kästi, põrutasin huupi või sihtisin hoolikalt, kuidas juhtus. Kui öösi selgus, et meid on ära lõigatud, otsustasin, et minule aitab. Mispärast peaksin ma laskma ennast maha nottida? Enamik andis lihtsalt alla, oma hing on igaühele üpris kallis, olime sisse piiratud, vastupanu oli tõepoolest mõttetu. Pärast kuulutasid kõik end

PAUL KUUSBERG

ületulnuiks. Viljandi laagris enam allaandjaid polnudki, kõik puha õilsad isamaalased ja sakslaste sõbrad. Öökima ajas. Natsid ei uskunud meid. Ajalehtedes pasundati küll, et terved väeosad Punaarmeele sunniviisil mobiliseeritud eesti sõjamehi tulid Velikije Luki all üle, vähemasti «Eesti Sõna» kilkas nõnda, avaldas ülesrivistatud meestest foto, ka mina sattusin peale, mis taadi üpris murelikuks tegi. Ajalehtedes löödi lokku, tegelikult kahtlesid pesuehtsad eseslased meis kõvasti. Nad olid kuradi kavalad, ütlesid, et kui tahtsite üle tulla, siis palume lahkesti, astuge Saksa sõjaväkke. Teatasid, et mitteastujad loetakse sõjavangideks ja kupaatatakse laagrisse. Minusugused, kes üle tulla tahtsid, olid kõige vihasemad. Olin hingepõhjani solvunud.»

Andreas jälgis teise juttu kaksipidiste tunnetega. Ühelt poolt äratas Eduardi ootamatu avameelsus lugupidamist, isegi kaastunnet tema vastu, teiselt poolt tõukas kuuldu lapsepõlvekaaslast temast veel kaugeemale. Ta ei saanud rahulikuks jääda ja torkas:

«Lootsid, et sinusuguseid teisiti koheldakse. Reetureid umbusaldatakse ikka.»

Eduard ei ärritunud.

«Ma ei pidanud end reeturiks,» ütles ta ennast valitsedes. «Tol udusel ööl talitasin ma oma kõige parema arusaamise kohaselt. See oli ränk öö, ma ei tahaks teist niisugust ööd enam üle elada. Ma ei teadnud, kuidas sakslased meisse, end vangi andvatesse eestlastesse, suhtuvad. Me võisime kuuli saada sakslastelt, aga ka omadelt. Üleminek on õudne asi, isegi siis, kui sa minna tahad.»

Siis oli ta tükk aega vait.

«Mispärast sa hiljem Soomest tagasi tulid?» küsis Andreas, kellele tundus, et Eduard pole veel kõike südameilt ära rääkinud.

«Sa ei küsigi, kuidas ma Saksa sõjaväest Soome sattusin,» muigas Eduard Tõnupärt. «Hüva, ma räägin ise. Politseipataljonist, kuhu mind Viljandi sõjavangide laagrist kupaatati, lasksin jalga. Mulle ei istunud nõndanimetatud karistusoperatsioonid. Sulle võib imelikuna paista, sa suhtud igasse SS-väeosas teeninud eesti mehesse nagu süütajasse, vägistajasse ja tapjasse, kuid ma ei saanud ega tahtnud naiste ja raukadega sõdida. Saksa schützed ja oberschützed, untersturmführerite ja obersturmführerite upsakusest ja igast teisest rahvusest inimesele ülalt alla vaatamisest oli mul peagi kõrini. Deserteerusin. Mind käidi kodunt otsimas, Kaarin võib tunnistada, Kaarinit sa ehk usud. Peadki uskuma, Kaarin ei ole sind petnud. Sa olid talle liiga sügavale hinge läinud, tollal ma seda ei mõistnud. Mõtlesin, tüdruku asi, nutab pisut ja naerab jälle, mis silmist, see südamest. Ju ma rikkusin tema elu, ja mulle paistab, et ka sinu elu...»

Eduard tegi pausi, pidas nagu endaga aru ja jätkas:

«Pärast deserteerumist ei jäänud mulle teist võimalust kui proovida Soome jõuda. Ega see siis raske olnudki, Eesti ja Soome vahet liikusid mootorpaadid, salakaubandus vohas, Eestist kohvi Soome, sealt seebikivi vastu. Nii. Kuski niisama redutada ma ei tahtnud, vaevalt ma oleksingi suutnud end sõja lõpuni varjata. Võta veel kahte asja arvesse: tollal ma ei uskunud, et Saksamaa purustatakse ja te Eestisse tagasi tulete. Minu taat uskus, mina mitte. Mina mõtlesin umbes nii, et sakslased ei suuda küll Moskvat vallutada, kuid egas läänemaailm ka Liitu

PAUL KUUSBERG

võita lase. Seda esiteks. Teiseks: sakslaste käpa all ma sõdida ei tahtnud, mõtlesin, et Soomes tunnen end vabamana. Soome on mind ikka peibutanud. Hõimutunded mind sinna ei kiskunud, sa tead, ma ei ole tunde-, vaid tahte- ja teoimene. Mind avatles põhja väikerahvaste liit, Skandinaavia blokk ja nii edasi. Egas ma enne Soome põgenemist kõiki asju kainelt kaalunud, saksa nuuskuritel olid teravad ninad ja kõrvad, ma pidin kiiresti kaduma. Soome sõjaväkke sattumist ma ei peljanud. Muidugi, sõjaväes on sõjaväe kord, kes end sõjaväes vabahärrana tunda saab. Lootsin, et Soomes on saksa haisu vähem ja et soome ohvitserid ei hoiä oma nina üleliia püsti. Siin lasksin vähe viltu, soome ohvitserid on pagana külmad ja hoolimatud vennad... Mis siin ikka pikalt pad-rata, ütlen lühidalt, et Soomes läks nii, nagu võiski arvata. Mind seati valiku ette, kas sõjaväkke või antakse sakslaste kätte. Teenisin algul Vallila pataljonis, 1944. aasta kevadel formeeriti Eesti rügement, sinna läksin juba vänrikkina, noh, nagu lipnikuna, vahepeal olin läbi teinud kolmekuulise sõjakooli, keskkooli lõpetanud poiss, nõuti sõjakooli kiirkursustele astumist. Karjalas sain kuuli õlavarde, paranesin ruttu ja sattusin veel teist korda eesliinile. Karjala rinde kokkuvarisemisel taipasin, et ühes asjas olin ma tugevasti eksinud: pidasin Punaarmee ja üldse Venemaad, see tähendab Nõukogude Liitu, nõrgemaks. Mis Stalingeradi all juhtus, see mulle veel mõistust pähe ei toonud. Mõtlesin, et karm talv, Venemaa ääretud stepid, teetus ja nii edasi. Täiesti fašistliku propaganda vaimus, ehkki ma natsiks ennast ei pidanud. Pidasin ennast ausaks ja ustavaks isamaalaseks... Nüüd jõuame selle juurde, mis-pärast ma Soomest tagasi tulin. Minusugused idioodid, kes me end üdini isamaalasteks pidasime, haudusid Eesti ja kogu Baltikumi kaitsmise plaane. Nüüd tagantjärele paistab see muidugi lapsik, tollal näisid plaanid üpris reaalsena. Meie mõttekäik oli umbes järgmine. Üks treenitud diviis, kõigile, ka sulle tuntud 20. SS-diviis Eestis juba tegutseb. Meie rügemendi ümber organiseeriks üsna kähku, kuu-kahega vähe-masti, teise diviisi. Piirikaitserügementide meestest saaks ehk kaks diviisi, kuigi nende väljaõppesse ja võitlusvõimesse me eriti ei uskunud. Järelejäänud politseipataljonidest klopsiks kokku ka midagi, vahest koguni diviisi, egas meie eestvedajatel ja ninameestel täpseid andmeid käepärast olnud. Nelja diviisi jaoks lootime igal juhul mehi kokku koguda. Arvasime, et kuna lätlasi on poole rohkem, siis peaks Lätist korjuma nii kuue-seitsme diviisi piires. Leedulastest ei osanud midagi täpsemalt arvestada, lootime, et kaks diviisi neist saaks, jutt on võit-luskogemustega väeosadest. Kokku saime umbes tosina osa diviise, mis on juba, nagu sa ise mõistad, arvestatav jõud. Elavjõu probleem näis meile lahendatav. Relvad tegid rohkem muret. Tulipeadena lootime neidki hankida. Küll sakslaste käest välja kaubelda, küll lahingute käi-gus hankida, küll Soomest kaasa tuua. Soomest kaasatoomise mõte oli loomulikult liivale rajatud. Avalikult Soome meid aidata enam ei saa-nud. Püsse ja padruneid võib ööpimeduses mõne kompanii tarbeks kont-rabandistide kombel ehk üle lahe vedada, tanke ja suurtükke pole tähe-lepanu äratamata võimalik transportida. Soome lahe peremeheks oli muutunud teie laevastik. Aga nii me tollal mõtteid mölgutasime ja tege-vusplaan haudusime, üksteist üles kihutasime. Mis puutub strateegi-listesse kavadesse, siis need olid üpris roosilised. Olime kaljukindlalt

PAUL KUUSBERG

veendunud, et Nõukogude Liit suunab oma pealöögi Saksamaa südamesse. Eesti ja Läti territooriumile jäävad küll üsna suured saksa väed, kuid Punaarmee ei hakka nende purustamisega aega raiskama, ta ainult isoleerib need, sest Berliini vallutamine on tähtsam kui vastase blokeeritud vägede hävitamine. Võidujooks ameeriklaste, inglaste ja prantslastega ja nii edasi. Jõuavad venelased Saksa pinnale ja sõja lõpp on käega katsuda, kuulutatakse välja sõltumatu Eesti Vabariik, Eestisse jäänud saksa üksuste grenaderidele ja füüreritele ömmeldakse sini-must-valge märgid mütside külge ja eesti-saksa ühendatud diviiside jõuga kaitstakse Eesti piire. Oderi joonel tehakse arvatavasti vaherahu ja meie diplomaatide hooleks jääb rahukonverentsil Eestile iseseisvus välja kaubelda. Seda on kergem teha siis, kui Eesti territoorium pole veel Nõukogude poolt vallutatud. Nüüd sa tead, mida me mõtlesime ja mispärast ma tagasi tulin.»

Andreas oli tähelepanelikult kuulanud voodinaabri juttu, ta ei seganud varem vahele. Nüüd sõnas:

«Lootsite, et 1918. aasta situatsioon kordub?»

«Seda lootsid ka poliitikud. Uluots ja teised. Kas sa Tiefi valitsusest oled midagi kuulnud?»

Andreas noogutas pead.

«Surnult sündinud laps,» ütles ta. «Niisugune valitsus pole tundigi eksisteerinud. Peaminister ja ministrid mõtlesid rohkem Tallinnast plagamapanemisele kui valitsuse väljakuulutamisele. Paraku nad Matsalu roostikust kaugemale ei jõudnud. Väristasid päev või kaks Puiste rannas põlvi ja pagesid siis laiali.»

«Surnult sündinud laps muidugi,» ei vaielnud Eduard vastu. «Ära sa arva, et ma seda valitsust taga leinan. Mitte sinnapoolegi. Tahtsin ainult toonitada, et oli teisigi, kes 1918. aasta situatsiooni kordumisele lootsid. Mitte ainult mina, mitte ainult minusugused tormakad tulipead. Paraku hargnesid sündmused loodetust sootuks teisiti. Esiteks, paljud käredatest isamaalastest ei riskinud enam oma pead kodumaa eest tulle pista. Kõige suuremad kisakõrid ja ägedamad isamaa pojad viskasid varvast Rootsi. Rootsi partei kasvas iga tunniga. Rootsimeelsed ristsid meid, kes me siiski otsustasime Eestisse tagasi minna, lollpeadeks, meie vaatasime kõigile, kes oma sünnimaale selja keerasid, kui reeturile. Vaatan siiani,» ägestus kõneleja. «Isamaaga tuleb koos olla nii õnnes kui hädas, mitte ainult isamaast kõmisevaid sõnu teha. Mul läheb kops praegugi üle maksa, kui ma neljakümne neljandale aastale tagasi mõtlen. Neil isandail, kes tollal meiesuguseid tulipäid tagant õhutasid ja ise samme astusid, et vaikselt hädaohutusse kaugusse kaduda, ei keela südametunnistus praegu meie pärast krokodillipisaraid valamast. Uhkeldavad oma autodega, külmutuskappidega, köögikombainidega, nailoniga... Silmakirjateenrid, kellele on kallid üksnes oma nahk. Anna andeks, et ma jällegi kõrvale kaldusin, kuid inimestel, kes vaese Eesti asemel eelistasid Rootsi ja Kanada lihapotte, ei ole õigust end isamaalasteks nimetada. Mulle on kaastundekirju saadetud, ma olen lühidalt vastanud, mida ma kirjade saatjaist arvan. Küllap nad on mind juba Kremli agendiks ristinud, nende võtteid ma tunnen...»

Eduard tõmbas hinge ja jätkas siis:

«Niipalju oli Rootsi putkajail õigus, et mäng oli tõepoolest kaotatud.

PAUL KUUSBERG

Me supp kõrbes kiiresti põhja, südamesopis aimasin seda ette. Rinne Emajões ja Sinimägedes murti läbi, sakslased, olgu nad kümme korda neetud, litsusid kuidas mootorid võtsid *Vaterland*'i poole, meid jäeti nende taganemist katma. Teid me pidurdada ei suutnud. Meeste võitlusvaim sulas nagu lumi kevadpäikese käes, seda õieti polnudki. Porkuni juures oleksin vangi langenud, pääsesin õnnekombel. Enamik nii 20. SS-diviisi, piirikaitserügementide kui ka politseipataljonide meestest mõtles, kuidas saunast, mille leil liiga kuumaks oli läinud, eluga pääseda. Meie diviisi välisreservpataljon, kaks tuhat meest, jooksis Kehras tervenisti laiali. Ja isegi neist, kes enam-vähem võitluskorras taganesid, löi valdav osa Läti piirini jõudes käega ja pöördus oma kodukanti tagasi. Meie, viimased idioodid, olime Soomes unistanud neljast võitlustahtelisest, hästi treenitud diviisist. Tead, Ats, ma kiristasin pettumuse ja viha pärast hambaid, et teie korpuse moraal ja võitlusvõime oli meie omast neljakümne neljanda aasta sügisel rängalt üle.»

Andreasel, kes oli vaikselt kuulanud, ei jäänud märkamata, et Eduard talle esimest korda Ats ütles. See «Ats» mõjus talle nagu käesirutus, talle tundus, et tema kunagine mängukaaslane peab nagu endaga aru, et Eduard ei kiida oma varasemast tegevusest enam paljutki heaks.

«Mina otsustasin lõpuni minna,» tunnistas Tõnupärt. «Neuhammeris moodustati 20. eesti SS-diviis uuesti, mina olin muidugi platsis. Meid kupatati kiiruga rindele, siis ma enam imele ei lootnud. Ma ei uskunud ei Goebbelsi jutte imerelvast ega venelaste ja liitlaste tülliminekest. Sa võid küsida, mispärast ma siis ikkagi püssi peos hoidsin. Esiteks ei ole sõjamasina rataste ja rihmade vahelt hõlbus välja pääseda ja teiseks — isegi lootusetu võitlus näis mulle ausam kui käppade püstiajamine. Mind kannustas pettumus, kannustas viha... Aitab paatosest... Ma ei hakka sulle jahvatama, kuidas me võitlesime, võitude oreooliga me ennast ehtida ei saanud. Löödud armee läbiklopitud väeosa ei soorita enam kangelastegusid... Meie diviisi kurb ots jõudis kätte Tšehhimaal, kuhu me lõpuks taandusime. Sõdimise isu oli kõigil kadunud, peksa saanud koer otsib nurka, kuhu hoopide eest varju pugada. Punaarmeele me end vangi anda ei tohtinud, eseslastel nad pead ei silitanud... Vangilaager ootas meid ka lääne pool, kuid jänkid suhtunuksid meisse leebemalt. Vähemalt lootsime seda. Oleksidki suhtunud, nagu tagantjärele on selgunud. Hakkasimegi lääne poole liikuma, sattusime tšehhi partisanidele. Tundsimme, läbi rapitud, nagu me olime, et jõuga me endale teed läbi Tšehhoslovakkia ei murra. Meie ninamehed astusid tšehhi partisanidega läbirääkimistesse. Lastagu meid läbi, töotasime nende vastu relvi mitte kasutada, nende asjadesse mitte segada. Kõnelesime väikerahvaste tragöödiast ja jumal teab millest veel kõik. Tšehhid vastasid, andku me relvad ära, siis lubatakse meid nende maast läbi läände marssida. Uskusime, eks sündinud Tšehhoslovakkia ja Eesti vabariik ühel ajal, 1918. aastal, ikkagi Masaryk ja nii edasi, demokraatlik vaimsus ja puha, pealegi polnud teist valikut. Olime läbi hekseldatud, laskemoonavarused polnud, meeolelu alla nulli. Tšehhid tõmbasid rängalt alt. Pärast relvade äraandmist hakati meid vangistama, vastuhakkajad lasti kohapeal maha. Kuradi vilets tunne oli. Tšehhi partisaanid andsid meid venelastele üle, ainult üksikuil õnnestus minema pääseda ja veel vähesematel teie liitlaste juurde välja jõuda.»

PAUL KUUSBERG

«Ära unusta, et tšehhidel olid eseslastega oma arved klaarida. Kas hitlerlased tšehhide ja slovakkidega aumehe kombel ringi käisid! Vorst vorsti vastu.»

Eduard nagu ei kuulnudki teda.

«Tšehhide juurest mu sõit Siberisse algaski. Läände põgenemise plaane ma ei haudunud. Muide,» kõneleja toon ja ilme muutusid, ta oli oma pilgu voodinaabri poolle pööranud, «ma ei kahetse mitte kui midagi. Talitasin, nagu õigeks pidasin. Ma tegin ise valiku, alates... alates... ülemineku ööst. Ära pea mind olukordade ohvriks, ma ei rääkinud seepärast.»

Andreas küsis:

«Mispärast sa siis rääkisid?»

Kuuldu oli talle tugevasti mõjunud. Talle ei mõjunud mitte see, mis ta oma lapsepõlve südamesõbra suust kuulis, vaid teise avameelsus. Veendumus, et Eduard tahab oma minevikuga lõplikult hüvasti jätta, süvenes. Viimase kinnitust, et ta ei kahetsevat midagi, ei võtnud Andreas puhta kullana, pidas seda rohkem trotsiks. Eduard pole inimene, kes ennast hukka mõistab. Juba poisikesepõlves ei kahetsenud Ets midagi, ta on jäänudki sõgesikuks. Niisugused inimesed saavad kogu elu hoope.

«Mispärast?» kordas Tõnupärt. «Aga nimelt seepärast, et sa minus olukordade ohvrit ei näeks.»

«Sul ei ole kerge kord omaks võetust taganeda.»

«Küllap sa tunnend seda omast käest.»

«Mul ei ole põhjust taganeda, sul küll.»

«Oleksin pidanud suu kinni pidama, nüüd sa mõtled, et Tõnupärdi Ets kahetseb, Tõnupärdi Ets hakkab ümber sündima.»

«Sa oled sitkest puust.»

«Sitkest puust? Ma ei salli virisemist ega virisejaid,» ütles Eduard rõhuga. «Ma ei talu hingitsemist. Kui elada, siis täie rinnaga, kui teha, siis teha kõike, mida suudad, kui otsustada, siis lõplikult, kui minna, minna lõpuni.»

«Sa läksid lõpuni... siis. Aga nüüd?»

Eduard Tõnupärt nagu muutus. Ta hääle kõlas nüüd hoopis teisiti, see kostis väga väsinuna.

«Nüüd? Mis sa enam küsid, minu aeg on üle. Minu aega pole olnudki.»

Andreas küsis:

«Mis sind kitsendab?»

«Ei noh, mitte midagi.» Sedakorda kostis Eduardi häälest varjamatu iroonia. «Pealtnäha on mu elu kenasti korras, ma elan hästi, kulla voodinaaber ja vend haiguses. Maja on, mis sellest, et tänu äiapapale, suvila on, mis sellest, et tänu Friidale ja tema lillekauplusele, auto on, selle soetasin oma väega. Poeg pole raisku läinud, tänu sellele, et papa oli represseeritu, poeg pidi viitele õppima, muidu poleks ta stipendiumi saanud. Vaevalt ma oleksin vana korra ajal aineliselt paremal järjel seisnud. Oo, ma oskan tänulik olla, ma ei vingu ega kiru seljataga võimu, poega ma pole teie vastu üles ässitanud. Kõik on juttis ja jones, ainult», Eduard Tõnupärdi toon muutus jällegi väsinuks,

PAUL KUUSBERG

koguni nukraks, «ainult minu kellavedru on katki. Eh, kurat, närusest närusem tunne on, Ats, närusest närusem.»

«Mis teha, minevik käib meie kannul,» lausus Andreas.

Eduard noogutas pead:

«Selles on sul õigus, minevik käib meiega kaasas. Pommid ripuvad jalgade küljes. Jäävadki rippuma. Ma valisin vale kaardi, aga ma valisin ise. Kuidas Lenin ütleb: ajalugu ei hinda meid mitte meie soovide ja püüdluste, vaid meie tegude tulemuste järgi. Midagi umbes selletaolist... Pommid on liiga rasked.»

Tavaliselt armastasid Eduardi saatusega inimesed oma eksisamme olukordadega õigustada, Eduard aga rõhutas juba mitmendat korda, et ta ei pea ennast olukordade ohvriks. Ta võis seda teha trotsist, igal juhul ei halanud ta kaastunnet, mis mõjus Andreas Jallakule sümpaatselt. Temas tärkas poolehoid kunagise kambajõmmi vastu. Eduard Tõnupärt muutus ta silmis ikka rohkem ja rohkem Tõnupärdi Etsiks, kindla sõnaga poisiks, kes kunagi vedelaks ei löönud ega sõpru alt ei vedanud.

«Mulle paistab, Ets, et sa oled kette, mis pomme jalgade küljes hoiavad, juba kenakesti läbi viilinud,» ütles ta soojalt.

Voodikaaslane rapsas käega:

«Sa saad mu jutust ikkagi valesti aru, kaastunnet ma ei nuru. Ei sinult ega kelleltki teiselt. Ma ei salanud mitte midagi uurijate ees. Ma oleksin võinud pooli asju varjata, armu paluda, rääkida nii, et mina, Eduard Juuliuse poeg Tõnupärt, väikese teenistuja poeg, õnnetuke, langesin Velikije Luki juures vangi. Oleksin võinud haavatasamise välja mõelda, haavaarme mu kehal leidub. Nii talitati küll ja küll. Missugune südantlõhestav lugu: inimene langeb haavatuna vangi, teda sunnitakse Saksa sõjaväkke astuma, fašistide kүүsisist pääsemiseks põgeneb Soome, seal öeldakse — kas eestlaste rügementi ja Karjalasse või saadetakse tapiga Eestisse tagasi. Kena oleks olnud pajatada, et sakslaste kätte ei tahtnud mitte mingi hinna eest uuesti sattuda, olin sunnitud valima Soome sõjaväe. Karjala rindel ei lasknud paukugi, tulistasin küll, aga õhku, vendade pihta ei lubanud süda sihtida. Proovisin Punaarmee poole üle minna, ei läinud korda. Toodi Eestisse tagasi, kupatati Saksamaale, sellest, et ma ka Sinimägedes sõdisin, oleksin targu vaikinud. Saadeti Neuhammeri laagrisse, sealt rindele, südames rõõmustasin, et me Punaarmee löökide all muudkui taganesime. Rõõmuga andsin oma automaatpüstoli tšehhi partisanidele ära, kutsusin ka teisi seda tegema. Olin ülimalt õnnelik, et Läände ei sattunud. Andke mulle võimalus oma süüd lunastada, palunud end kas või Jaapani rindele saata. Nõndaviisi talitati küll ja küll, enamasti kroonis seda edu. Mida paksemaid värve kasutati, seda rohkem uskumist leidis. Te armastate hirmsasti kahetsemist, tuha pea peale raputamist, ümberkasvamise jutte, te olete sellele maiad ka praegu. Sinagi ootad, et ma pihiksin, et jah, kulla kaim, ma eksisin. Mina ei hakanud midagi tagasi ajama, kuigi mu elu polnud seal meelakkumine ja nii-öelda kodu kutsus. Mind paigutati ühest paigast teise, peeti mingiks ninameheks. Eks ma püüdsingi hammasrataste vahele jäänud kamraadide meeoleu püsti hoida, nõrkerna kippuvaile julgust sisendada. Moodustasime tugeva omapoiste kamba, platnoidegi ninamehed olid sunnitud meid arvestama. Seepärast ma nii kaua istusingi,

PAUL KUUSBERG

seepärast pole mind rehabiliteeritud... Ära sinagi mind haletse... Lamamine teeb ogaraks, pistsin heast patrama.»

Rääkija hakkas kõhima, ta oli end tugevasti väsitanud. Andreas mõtles, et Eduardile aitab tänaseks. Ega neid homme koju lasta, aega asjade arutamiseks küll ja küll. Peaasi, et jää on murdunud. Tunneb Eduard vajadust, kõneleb ise. Üht asja tahtis ta siiski öelda:

«Pärast seda, kui ma sind kahekümne esimeses näinud olin, tuli sinust jutuks teie roodu politrukiga. Ütlesin, et ma tunnen sind, et sa oled aus ja sirgjooneline poiss, kes varem või hiljem õige tee leiab.»

Need sõnad mõjusid Eduardile imelikult. Ta tõmbus korraga nagu endasse, ei lausunud enam tükil ajal sõnagi. Kogu õhtu oli ta vaikne, vahtis üksisilmi lakke või luges ajalehte. Enne magamaheitmist nõudis jällegi kahekordse annuse unerohu.

14

Andreas Jallak tegi oma igapäevast lõunauinakut, mis talle oli haiglas harjumuseks saanud. Algul hoolitsesid arstid selle eest, et ta peaaegu kogu päeva magaks, et ta ei närveeriks ega muretseks enda pärast. Vaevalt ta muidu oleks terved päevad põõnanud. Ella kinnitas küll, et infarktihaiged magavad pärast atakki ka ilma uinutite ja rahustiteta, infarkt raputab inimese üdini läbi. Andreas aga oli veendunud, et arstid aitasid kaasa. Nüüd suikus ta üksnes pärast lõunat ja vahel ei tulnud talle õhtuti enam und. Õhtul tuuakse talle kindlasti unerohu, tumedat mörkjat vedelikku, mida Ella topkaks nimetab, aga mõnikord ei aita ka topka.

Pärastlõunane uni tuli iseenesest, selleks polnud vaja ei topkat ega tablette. Ka haavatuna välihospidalis või Kalinini haiglas lamades oli sama lugu, haigemaja ja lõunauinak käisid nagu kokku. Muidu ta unimüts polnud, talle piisas viiest-kuuest öötunnist ja enamasti saigi ta koikule ikka pärast keskööd. Valla partorgina oli ta varavalgest hilisõhtuni jalgel, nagu tuleks temal loomi sööta, põllule või heinamaale rutata. Raudteel läksid uneajad hoopis sassi, poliitosakonna päevil magas ta sageli ratastel, ta ei mallanud kabinetis istuda, kabinetile eelistas ta ronge, jaamu ja depoosid. Ka autobaasis olid esimesed kaks aastat üpris rahutud olnud. Kaadriosakonna juhatajana oleks ta võinud oma kartoteegikasti, käskkirjade kausta ja raudkapi juures kuue ruutmeetri suuruses pugerikus kükitada, ent partorgi kohustuste tõttu rutatas ta vahel enne kukelaulu kohale ja jäi peaaegu viimasena baasi. Hiljem, kui mustade otste tegemisele, tagavaraosade ja bensiiniga sahkendamisele oli piir pandud, sulide jõuk laiali pekstud, piisas kaheksast tunnist. Poleks tal agitpunkti ja poliitringi juhataja, rajoonikomitee mittekoosseisulise instruktori ja pika nimega ühingu lektori ülesandeid täita olnud, siis oleks ta korraliku pürjeli moodi võinud elada. Nüüd aga jõudis ta koju alles hilisõhtul, kus teda ootasid Naima etteheited, naine oli veendunud, et ta viidab aega võõraste naistega. Kõige rahulikumad olid aastad, millal Andreas vabariiklikus parteikoolis õppis. Õppimine ei valmistanud raskusi, tal jäi aega sportimiseks ja matkadeks, siis õpetas ta poega jalgrattaga sõitma ning uisutama, viis lapsi loomaaeda ja nukuteatrisse. Ta püüdis ka naist aidata ja temaga rohkem koos viibida,

PAUL KUUSBERG

teha omalt poolt kõik, et abielu karile ei jookseks. Paraku oli sellest vähe abi. Autobaasi päevil hakkas ta uuesti õppima, sedakorda töö kõrvalt, mis kenakesti öhtu- ja öötunde röövis. Naine söimas teda egoistiks, kes ainult iseenda ja oma karjääri pärast muretseb, meheks, kellele ta naine ja perekond mitte midagi ei tähenda. Muidugi, kaadriosakonna töö ei nõudnud ülikoolidiplomit, mittetäielikust kõrgemast haridusest, mille vabariiklik parteikool talle andis, piisas, kuid ta tundis, et peab edasi õppima. Silmaringi piiratust ei õigusta miski, ei saadud haavad, ustavus revolutsioonile ega rügamine hommikust öhtuni. Kaugõppe korras lõpetas ülikooli, kus ta oli ajalugu õppinud. Esiteks oli ajalugu võimalik mittestatsionaarselt õppida, teiseks huvitas teda ajalugu, ajalugu näis talle distsipliinina, mis annab hädavajaliku tausta kaasaja keerukate probleemide mõistmiseks, teritab pilku sotsiaalsesse suhetesse tungimiseks. Ülikooli partei ajaloo kateedri õppejõud, niisamasugune korpuse poiss nagu Andreaski, soovitas tal praktiline parteitöö maha jätta ja partei ajaloo tegelema hakata. Kas õppejõuna või uurijana või niihästi õppejõuna kui ka uurijana. Kuigi janu uute teadmiste järele oli suur, kuigi ta vabadel silmapilkudel raamatuis tuhnis, ei tahtnud ta oma elu nelja seina vahele matta, veel vähem arhiivi tolmunud vaikusse, kutsumuselt ta teaduslik töötaja ei olnud. Lektor ehk küll, ent mitte kitsa erialaga õppejõud, kes aastast aastasse loeb üht ja sedasama kursust. Teda erutasid probleemid, mis iga päev uutena esile kerkisid, ta armastas selgitada, vaielda, arutada. Röömsatel silmapilkudel, nähes oma töö vilja, pidas Andreas oma kutsumuseks just elavat tööd inimestega. Vajadust viibida kogu aeg inimeste keskel tajus Andreas Jallak eriti teravalt siis, kui ta peavalude tõttu pidi senisest tööst loobuma. Punaste pottide, kahhelkivide, ahjutelliste, savi, siibrите, peltide ja pliirdraudadega maadeldes tundis ta kogu aeg millestki puudust. Algul oli ta arvanud, et peavalu ja vähene oskus ei lase teda tööst täit mõnu tunda. Ent alles pärast seda, kui ta uuesti kuulajate ees esines, taipas Andreas, millest ta puudust oli tundnud.

Ega Andreas pärast lõunasööki end kohe magama seadnud. Mis tal seada oligi, nagunii lamas ühteviisi, magas ta siis või viibis ärkvel. Ööseks palus pealust pisut madalamale lasta, hommikul kõrgemale tõsta, muud erinevust päeva ja öö vahel ei olnud. Enamiku ajast ta luges. Suitsetamistahte ja une eemalepeletamiseks. Suitsuisu ta suutis maha suruda, sigarette tal käepärast võtta polnudki, uni sai temast aga lugemisest hoolimata võimust. Ella trööstis, et uni tähendab tervise tagasitulemist, ärgu ta und eemale tõrjugu, küllap ta magab öösi, kas või topka varal. Ella uskus oma topkasse, Ella uskus kõigesse, mida ta ise tegi või haigetel teha soovitas. Ka tema, Andreas, oli uskunud, ta uskus veelgi, kuid mitte enam pimesi.

Vahel tundus Andreasele, et ta magab seepärast nüüd nii palju, et on end ära väsitanud, et ta pole hoolinud puhkamisest. Inimene peab puhkama iga päev, kas või tunnikese, kas või pool tundi. Tema polnud seda arvestanud, nagu ta oli uskunud, et öistest unetundidest piisab. Mida tema pärast ametlikku tööaega tegi? Kas siis istus koosolekutel, pidas vestlusi või valmistus loenguteks. Kõige rohkem vaba aega röövisid lektoriülesanded, Andreas hoidus ettevalmistatud tekstide korduvast mahavuristamisest. Ja kui tõepoolest mõnel öhtupoolikul vaba tun-

nike jäi, siis toppis nina raamatusse. Peas keerlesid alalõpmata ühed ja samad mõtted. Ju taipas seda Margitki, kes oli talle kunagi öelnud: «Sa kallistad mind, aga mõtled millestki muust. Kas ma olen juba vana või tüdine sa ruttu igast naisest.» — «Viga pole sinus,» oli Andreas vastanud, «mis päeval tegemata jääb, ei anna õhtul rahu.» — «Õhtul peame suutma oma mõtteid teisele lainealale keerata, muidu kulume läbi,» oli Margit elutargalt õpetanud, «sina võtad kõike liiga südamesse.» Tema, Andreas, polnud aga hea õpilane. Või ei suutnud Margit teda täielikult haarata? Või polnud ta ise enam võimeline jäägituks kiindumuseks? Naima oli süüdistanud teda selles, et ta on küll kommunist, kuid naisesse suhtub nagu voodilooma. Ta olevat täkk, aga mitte inimene. Mis asi on armastus, seda ta ei teadvat, ta polevat ka oma sõjaeelset tüdrukut, keda ta taga nutab, armastanud, ta ainult ei saanud Kaarinist, oleks ta Kaarini saanud, siis oleks ta Kaarinist paari kuu pärast tüdinenud. Tookord oli Andreas hirmsasti vihastanud, mida ta pärast kahetses, sest Naima avastas tema õrna koha ja torkis seda iga kord, kui neil sõnelemisi tekkis.

Ka maakonnakomitee kolmas sekretär oli teda peaaegu sama viisi süüdistanud. Kaarinist sekretär loomulikult ei rääkinud, aga kui sekretär oleks Kaarini lugu teadnud, küllap ta oleks sellegi ära kasutanud. Maakonnakomitee kolmas sekretär, ennasttäis lonkur, mitte Isamaasõja invaliid, vaid poisikesepõlves heinakoorma otsast allakukkunu, muretsetes väga oma autoriteedi pärast, igasse vastuvaidlejasse suhtus sekretär kui oma autoriteedi õonestajasse, mis teda ülivalvsaks ja õelaks muutis. Maakonnakomitee kolmas sekretär oli alustanud ääriveeri, umbes nii, et ärgu seltsimees Jallak unustagu ettevaatust, öine ringikolamine olevat valla partorgile üpris hädaohtlik asi ja ka päeval liikudes peavad tal silmad ees ja taga asuma, bandiite hiilib igal pool ringi. Ööpimeduses aga võtvat seltsimees Jallak igasuguseid käike ette. Pidagu seltsimees Jallak ka seda meeles, et tal on Tallinnas naine. «Mis jääb partei autoriteedist järele, kui abielus partorg nagu koer jooksuajal valda mööda ringi kondab.» «Naine pole nõus Ruikveresse sõitma, mis ma tegema pean,» oli tema, Andreas, ägestunud. Kolmas sekretär oli omakorda häält tõstnud ja pörutanud, et tõeline kommunist talitseb oma himusid ja tahtmisi. Sekretär oli kõnelnud valvsusest ja klassipositsioonist, mille mõnigi korpuse nooreohtu sangar on kulakutütre sängis minetanud. «Kas kehvikutütre sängis magada tohib?» oli Andreas vastu küsinud. Muidugi oli ta käitunud väljakutsuvalt, ent ta ei talunud variserlikkust, kolmas sekretär armastas ise tiiba ripsutada. Ja oleks tema, Andreas, mööda valda ringi lõhkunud, kulakutütarde sängides aelenud. Ta käis ainult leseks jäänud postkontorinooriku juures, postkontorinooriku mees oli langenud Sõrve sääres, postkontorinoorik ajas ta pea segamini, postkontorinooriku juures unustas ta metsavennad, unustas täiskülvamata põllud, varumispunktidesse toomata jäänud teraviljatsentnerid ja täitmata metsaväljaveoplaani. Kas oli postkontorinoorikuks jäänud lese vägi suur ja tema alles noor, et kõik muu eemale taganes. Lesestunud noorikul oli olnud teisigi kallimaid, vähemalt ühte Andreas teadis, kuid noor lesk peletas pärast teda teised endast eemale. «Valige oma sõnu, ärge unustage, et te kõnelete maakonnakomitee sekretäriaga. Ma räägin teiega kui mees mehega...» oli kolmas

PAUL KUUSBERG

sekretär jätkanud. «Ei, te ei kõnele minuga nagu mees mehega,» oli ärritunud Andreas teda katkestanud, «te kärgite nagu ülem alluvaga.» — «Nähtavasti me peame teiega rääkima büroo laua taga.» — «Teatage paar päeva ette, et ma õigel ajal pärale jõuaksin.» Andreas oli kannapealt ringi keeranud ja sekretäri kabinetist välja tormanud. Tagantjärele oli Andreas oma ägestumist kahetsenud. Enda ees, mitte büroo laua taga, maakonnakomitee büroole seletust andma teda ei kutsutudki. Ta teadis ise oma äkilist meelt, püüdis end vaos hoida, paraku laskis vahel ohjad käest. Juba isa oli tema keevalise meele pärast muretsenud. «Nagu rabapüss,» oli taat tema kohta öelda armastanud, «nii sa kaugele ei jõua.» — «Kui kaugele ma pean jõudma?» — «Selle saavutama, mille sa oled enda sihiks seadnud.» Taat oskas teda maha jahutada. Taat ei käratanud kordagi, et mina olen sinu isa, seepärast pead sina minu sõna kuulama. Oma pojale oli tema, Andreas, aga just nõndaviisi peale pöranud. Taat oskas teda paremini kasvatada, kui tema on oma poega kasvatanud, kuigi taat oli potissepp, tema aga peab end teiste kasvatajaks-suunajaks. Taat purjutas, kuid oma ahjud ja pliidid tegi tähtajaks valmis ja tegi hästi. Ilma ühegi manitseva sõnata õpetas taat teda tööst lugu pidama. «Inimene on nõrk,» filosoferis taat jommis peaga, «aga nii nõrk ei tohi inimene olla, et ta oma töö tegemata jätab või lohakalt, ülepeakaela ära teeb.» Kas tema on oma tegemisi lohakalt ja ülepeakaela teinud, et ta pole pojale töökust sisendada suutnud? Andres — naine oli tahtnud, et poeg, nende esimene laps, kannaks tema nime, aga kirjutatuna eesti, mitte poola moodi, mis oli nende kooselu kõige soojem mälestus —, Andres räägib tööst nii, nagu omal ajal rääkis Taavet, kelle ema poja koolitamiseks pesuköögiaurus kolme eest rügas. Töö on lollide ajaviide, niisuguseid Taaveti sõnu oli Andreas oma poja suust korduvalt kuulnud. Ju Taavet nägi, et ema moodi rügamine ei aita, edasi kedagi ei vii, Taavet aga ihkas agulist välja pääseda, kõrgele tõusta, seepärast põlgas ta kehalist tööd, mis kellelegi tiibu ei andnud. Nüüd, kus Taavet on kõrgele lennanud, on temast saanud hea tööjõud omal alal, nüüd ta enam rügamist ei põlga. Taavetil oli vähemalt mingi siht, kuid tema pojalt pole üldse eesmärki. «Sa ei jõua kuigi kaugele,» oli tema, Andreas, poega oma taadi sõnadega mõjutada püüdnud. «Kui kaugele ma jõudma pean?» oli Andres täpselt tema enda kunagiste sõnadega vastu küsinud, mis oli teda isegi liigutanud. «Selle saavutama, mille sa oled endale sihiks seadnud,» oli ta jällegi oma isa sõnu kasutanud, mille peale poeg oli vastanud, et tal ei olegi mingit sihti, ta tahtvat ainult iseendaks jääda. «Mis see iseendaks jäämine tähendab?» oli Andreas küsinud. «Seda ma veel ei tea,» oli viieteistaastane Andres trotslikult vastanud. «Tuimaks ametnikuhingeks nagu ema ja pimedaks käsutäitjaks nagu sina ma saada ei taha.» See oli viieteistaastase jõmpsika kohta väga rängalt öeldud, seekord polnud Andreas käratanud, et ta on isa ja isa sõna peab kuulama, seekord oli ta püüdnud poega veenda, teha pojale selgeks, et poeg eksib. Naima nimetas oma ametit küll tuimaks ja tüütavaks, naine töötas toitlustustis raamatupidajana, kuid tema, Andreas, polnud ennast kunagi pimedaks käsutäitjaks tituleerinud. Algul oli ta mõelnud, et küllap poiss kuulis kusagilt niisugust ütlemist, kommunistide distsipliinitunnet ja ühtsust on ikka halvustada püütud, kuid siis meenus

talle, et pime käsutäitmine on ju ta naise väljendus. Juba siis, kui ta valla partorgiks määrati, nimetas naine teda pimedaks käsutäitjaks, küllap oli Naima teda tagaselja poja kuuldes niisuguste sõnadega põhjand. Naima ei mõistnud, et isast halvasti rääkides saeb ta oksa, millel ta ka ise istub, armukadedus lõi naist justkui pimedusega. Seekord oli tema, Andreas, pojale kõnelnud, et ka ta ise polnud tahtnud saada tuimaks töömurdjaks ega pimedaks käsutäitjaks, et niisugune arusaamine elust on õige. Õige on aga ka see, et inimene tunneb kõige suuremat rahuldust tööst, ükski muu asi ei paku inimesele nii suurt ja püsivat rahuldust kui töö, mida inimene mitte tuimalt ja mehaaniliselt, vaid huvi ja kaasapõlemisega teeb. Andreas oli pojale jutustanud, et koolipoisina oli ta unistanud kunstnikuks saamisest, majaperemehed ja ettevõtjad olid imetlenud kujukesi, mis ta isa juures ahjusavist voolis. Joonistus- ja käsitöötundides seati teda ikka teistele eeskujuks, ta peas olid keerelnud kunsttööstuskooli astumise kavad, kuid sõda tuli vahele. «Ilmselt poleks minust kujurit saanud,» oli ta pojale rääkinud, «sõja ajal ja pärast sõda ma unustasin oma nooruse huviala, tõelise kunstnikukutsumusega inimesel poleks seda juhtunud. Mind kiskusid kaasa ülesanded, mida mul pärast sõda täita tuli. Ma polnud varem maal elanud, algul olin ma talumeeste jaoks liiga rabe ja tormakas, nad võõrastasid mind. Pikapeale õppisin kannatlikumalt tegutsema, hiljem kasvab mu poolehoidjate hulk päris suureks. Ma ei tundnud ennast pimedaks käsutäitjana, ma tegin oma tööd kogu hingega, ma tundsin ennast uue elukorra pioneerina külas.» Veel oli ta kõnelnud, et kommunisti siseamiseks kohustuseks on teha seda, mida partei temalt nõuab, raskuspunkt asetseb selles, et partei ülesannete jagamisel kommuniste hästi tunneks ja nende eeldusi ning püüdlusi alati arvestaks. Tema määramisel valla partorgiks oli seda arvestatud, ta pärines küll linnast, kuid ta oli sõjaväes omandanud parteitöö kogemusi, arvestati ka tema muid omadusi, isegi seda, et ta täpselt tulistas ning hädaohu puhul pead ei kaotanud. «Minu eelkäija, eelmise partorgi laskisid bandiidid maha ja pistsid põlema maja, kuhu partorgi naine ja kolmeaastane tütar elusalt sisse põlesid. Ka mind tulistati mitu korda, nagu sa tead, lasti mu isa maha. Iga kord, kui mind tappa taheti, sain järjest selgemini aru, et ma pean Ruikveresse jääma, et mind on Ruikveres vaja.» Vahest oleks ta pojale midagi selgeks teha suutnudki, Andres kuulas juba tähelepanelikult, kuid uksele tulnud Naima muutis ta vaeva tühjaks. «Mitte metsavennad, vaid postkontori lipakas hoidis sind Ruikveres kinni,» sähvas Naima ja poeg kadus irvitades kõrvaltuppa.

Tookord oleks Andreas naist löönud, ta tõstiski juba käe, kuid suutis ennast pihku võtta. Kolmanda sekretäri juures ta polnud ennast valit-seda suutnud. Poleks ta oma tööd südamega teinud, siis poleks ta maakonnakomitees kolmanda sekretäri kabinetis rabapüssina lahti läinud. Kõige vähem mahtus Andrase hinge, kui ta juhtivate töötajate juures märkas ülemuslikku tooni, pealekärkimist ja ähvardamist. Mida kõrgemal keegi töötab, seda targem, seda laiema silmaringiga, seda sügavamate teadmistega marksist peab ta olema. Igasugune distsipliin peab tuginema teadlikkusele, veendumusele, mitte keelan-käsin kamandamisele. Maakonna parteikonverentsil kritiseeris Andreas Tallinnast saadetud riigilaenuvolinikku, kes ähvarduste abil püüdis talumehi laenu

PAUL KUUSBERG

tellima sundida. «Volinikud tulevad ja lähevad,» kõneles ta konverentsil, «meie, kohapealsed kommunistid, peame aga edasi töötama, talupoegi enda poole võitma. Hirmutamise tõukab inimesi eemale, ähvardamine on veeks bandiitide veskile, kes inimesi hirmutavad, et oodake aga, varem või hiljem kupatatakse teid kõiki Siberisse.» Kolmas sekretär oli Andrese silmis just niisamasugune mees nagu too volinik. Andreas mõistis ise ülihästi, et partorgi iga sammu jälgitakse, ta võitles endaga nagu Jakob jumalaga, kuid postkontorinoorik kiskus teda vastupandamatult enda poole, mõnikord nähti teda tööpoolest kukelaulu ajal küla vahel liikumas. Poleks ta muudes asjades sirgjooneline olnud, poleks ta hobulaenutuspunktiis, mille ülem hobuste andmise eest meelega võtma harjus, ning meiereis, kus piima rasvasisalduse määramine üpris meelevaldselt käis, korda majja pannud, poleks ta viljavarumise ja metsatööde normide määramisel õiglust nõudnud, siis oleks ta laul Ruikveres peagi lauldud olnud. Vahest kõige rohkem tõstis Andrese kurssi bandiitidele päitsete pähepanemine. Miilitsavolinikuga moodustasid nad relvastatud salga, kammisid visalt metsi, kuni tabasid punkrist une pealt neli joobnud metsavenda, kes, nagu selgus juurdlusel, olid Teeristi kaupluse tühjaks röövinud ja sovhoosi kassapidaja, viie lapse ema, ära tapnud. Pärast Mõisa Sassi kinnivõtmist hingati metsakülades kergemalt. Mõisa Sass, Ruikvere mõisasüdame omaniku lendurist poeg, kes sõja algul oli Jägala laagrist deserteerunud ja okupatsiooniajal politseipataljonis kompaniid juhtinud, kellest räägiti igasuguseid hirmutegusid, oli ümbruskonda kaks aastat julmalt terroriseerinud. Andreas talus jonnakalt maakonnakomitee etteheiteid ega kiirustanud kolhoosi initsiatiivgruppide kokkuklopsimisega. Süüdistajaile soovitas ta süveneda Stalini artiklitesse «Peapööritus edusammudest» ja «Vastus seltsimeestele kolhoosnikutele», milles hoiatati kollektiviseerimisel administratiivse surve kasutamise eest ja rõhutati, et kolhooside organiseerimisel ei tohi rikkuda leninlikku vabatahtlikkuse põhimõtet. Maakonnakomitee kolmas sekretär leidis nüüd paraja aja Andresega arvete klaarimiseks. Ta nimetas seltsimees Jallakut demagoogiks, kes pole midagi taibanud partei geniaalse juhi teoste dialektilisest vaimust. Poleks esimene sekretär, Andrese omaaegse polgu partorg, teda kaitsnud, siis oleks ta tookord kohalt maha võetud. Neljakümne üheksanda aasta märtsis suutis ta ära hoida Põllumäe Jaska väljasaatmise. Järgmisel aastal, Andreas õppis siis juba Tallinnas parteikoolis, süüdistati maakonna parteiaktiivil teda tagaselja kulakute soosimises, Andreas pidi kooli alorganisatsiooni üldkoosolekul seletust andma. Süüdistaja oli kolmas sekretär, kes neli aastat hiljem ise parteilise karistuse sai ja parteitöölt eemaldati.

Ühtki oma järgmist töökohta ei mäletanud Andreas nii soojalt nagu Ruikveret. Ka mujal, ei raudteel, ei autobaasis, ei rajooni- ega linnakomitees põlnud ta oma ülesandeid pealiskaudselt võtnud, ikka oli ta oma töösse täie vastutustundega suhtunud, nagu kirjutati teenistusalas-tes iseloomustustes, ometi ei jätnud need tema hinge niisuguseid jälgi kui valla partorgi amet. Seda mõistis ta nüüd, tagantjärele, infarktiga haiglas lamades. Ükspuha kus ta ka ei töötanud, kunagi põlnud ta kella jälginud, tööpäeva lõppu oodanud ega lisaülesannetest kõrvale hoidunud. Seetõttu oli tema ikka see, kes saadeti hilistele koosolekutele,

PAUL KUUSBERG

puhkepäevastele üritustele, igasuguseid kohustusi sadas talle kaela kuhjaga. Oleks ta tundnud end väsinuna, tühjakspigistatuna, küllap ta oleks ehk siis puhkamisele rohkem mõelnud. Ent siiani oli tal energiat ja tegutsemistahet jätkunud. Talle ei pannud aru pähe ka peavalud. Niipea kui valuhood harvemaks jäid, hakkas ta uusi ülesandeid otsima. Ja oli õnnelik, et võis jällegi loenguid pidada, seminari juhtida, hilistel õhtutundidel esinemisteks valmistuda. Andreasele meenus üks ta kunagisi ülemusi, rajoonikomitee sekretär, kes tehnilisele sekretärile teatas, et hakkab dokumente läbi vaatama, palus helistajaid mitte tema aparaadiga ühendada ja jutulesoovijad tagasi saata, lukustas oma kabineti ukse ja keeras diivanile siruli. Lamades nüüd ise südamega haigevoodis, mõistis Andreas esimest korda seda kuuekümnene kahe aastast meest, kellel tolleks ajaks oli juba infarkt seljataga. Vana sekretär oli arukas kommunist, inimesi nägi ta läbi, tühja sõnamulinat ei kannatanud, lollustele seisis kindlameelselt vastu, kuid uute mõtete ja ettevõtmiste algatajat temast enam ei olnud. Nähtavasti mõistis ta ise, et on ära kulunud, igatahes läks ta ühel päeval Keskkomiteesse ja nõudis enda pensionile laskmist. Enda asemele soovitas sekretär valida senise kolmanda sekretäri ja viimase kohale Andreas Jallaku. Tollal tekkiski kumu, et Andreas saab sekretäriks, kuid kuulujuht osutus enneaegseks.

«Kas ka mina olen ära kulunud?» oli Andreas enne lõunasööki iseendalt küsinud. Nõnda oli Andreas endalt küsinud ka peavalude käes vaeveldes. Ja nii nagu siis, oli Andreas ka nüüd endale vastanud, et vara on ennast maha kanda. Üldse on üleliigne iseendaga tegelemine kurjast. Kui inimene seab oma sammude kaalumisel esikohale iseenda, kas või iseenda tervise, siis on ta omadega pankrotis. Siis pole ta suuteline enam mitte midagi suurt tegema.

«Mida suurt ma siis teha olen suutnud?»

Isegi poega pole ta kasvatada osanud. Kohe pärast seda, kui ta poeg koos teistega kioskisse sissemurdmise eest kohtulikule vastutusele võeti, oli ta palunud ennast töölt vabastada. Inimene, kes pole osanud ega suutnud oma poega kasvatada, ei kõlba parteitööle. Ta ei püüdnud poja viltukasvamist oma naise kaela veeretada, ta ei õigustanud ennast mitte millegagi. Ta avaldust ei rahuldatud, ta sai küll parteilise karistuse, kuid lahkumisavaldus soovitati tagasi võtta. «Oleksin pidanud iseendale kindlaks jääma,» mõtles Andreas nüüd.

Lõunasöök juhtis Andreas Jallaku mõtted iseendalt mujale.

Pärast lõunat tuli õnneks uni.

Eduard Tõnupärt kadestas Andreas Jallaku und. Vahetevahel silmitses ta magavat voodinaabrit. Andrease ärkvel olles ei ilmutanud Eduard vähematki huvi viimase vastu. Igatahes juttu ta naljalt ei alustanud, kui Andreas tema poole pöördus, vastas paari-kolme sõnaga, enamasti vaikis ja põrnitses lage. Andreasele tundus see isegi imelik, alles oli Eduard talle justkui oma südant puistanud. Andreas mõtles, et Tõnupärt kahetseb tagantjärele oma avameelsust, või on tal lihtsalt piinlik, et oli oma hinge teise ees pahupidi pööranud. Andreas ei teadnud, et tarvitsemaid ta silmad kinni langeda, kui Eduard oma pilku temalt enam lahti ei saanud. Eduard magas Andreasest vähem, teda vaevas unepuudus, ehkki talle tablette sisse söödeti, mikstuure juua anti ja teda uuesti süstima oli hakatud.

PAUL KUUSBERG

Tõnupärdi haiguse käik ei meeldinud palatiarstile. Räätseli arvates oleks pidanud Tõnupärt kiiremini paranema. Räätseli nõudel uuris Tõnupärdi hoolikalt läbi närviarst, kes ei leidnud midagi iseäralikku. Närviarst oli isegi solvunud, lahkudes pomises ta endale nina alla, et kui terapeudid endaga jänni jäävad, olgu neuroloog jumal taevas. Ta pomises nii koridoris, mitte palatis ega ka arstide toas, ta hoidis oma närve. Eduard Tõnupärt ei teadnud midagi arstide murest, tundis ainult, et ta enesetunne muutus järjest räbalamaks. Eriti vastikud olid unetud öötunnid, millal pähe siginesid igasugused mõtted, meenusid sündmused, mille meenumine rõõmu ei pakkunud. Unetuna voodis vaeveldes tegi ta endale etteheiteid, et oli Andrease ees üleliia lobisenud. Kas ta tahe on juba täiesti nõrgaks jäänud, et ta oma keelt taltsutada ei suuda, et ta iseennast haletsema hakkab? Mispärast pidi ta Andreasele tunnistama, et ta kellavedru on katki. Eduard Tõnupärt ägas neid sõnu meenutades. Õnneks oli öö, kõik magasid, Andreas ühtlaste hingetõmetega, raadiokääksutaja norskas, keegi pomises läbi une. «Halemeelne eit,» söimas Tõnupärt ennast. «Minevik käib meiega kaasas, pommid ripuvad jalgade küljes.» Neurasteeniku soigumine. Andreas mõtleb nüüd, et ta kahetseb, ennast hukka mõistab. Pidid nad Andreasega ühte palatisse sattuma, liiati kõrvuti vooditesse! Ta peaks Andreast põlgama, põlgama ja vihkama, ometi näib Andreas vahel kuradi omasena. Tolgi korral, kui ta oma keelt taltsutada ei suutnud. Neil pole kummalgi vedanud, ei Atsil ega tal. Ei saanud Atsist kunstnikku, kuigi Birnbaumipapi talle juba algkoolis loorberipärga töötas. Kunstikooli ta ei astunudki, kunstikooli asemel läks kuhugi pärapõrgusse valla partorgiks. Karjerist poleks seda teinud, Andreas on kõike muud kui karjerist. Kas Ats on iseendaga rahul? Varandust ja kuulsust pole Andreas ihanud, Andrease-taoline inimene ei vingu, et autosid pole priipärast osta, et ärides on vähe importvärki, talle käivad «Kommunaari» kingad ja «Baltika» ülikonnad küll ja küll. Ta pole kaugemale jõudnud kui ta isa, ehkki lõpetas ülikooli. Oma parteipiletitki pole ta osanud kasutada. Kas igavene käsutäitja roll talle viimaks vastukarva pole? Ent kes ei ole käsutäitja? Seda on tänapäeval direktorid ja ministridki. Perekonnaelu on tal sassis, elab üksinda nagu hunt, pojast ei mingit rõõmu. Tütrest näib üpris sisse võetud olevat, tütar on temasse kiindunud. Võib-olla on Ats pettunud, pettunud endas, pettunud tähes, mida ta on järginud? Ei, sedamoodi ta välja ei näe, ta on oma tões niisama kindel kui kakskümmend viis aastat tagasi. Midagi peab tal siiski olema, mis sooned nii krampi kisub, et need verd läbi ei lase ja südameseina kärbuma panevad. Inimene kulub aga ka niisama läbi, eriti siis, kui ta kellegi turjal liugu ei lase, vaid ise kõigest jõust koormat vedada püüab.

Eduard oli nii oma mõtetega ametis, et ta ei märganud, millal Andreas silmad avas.

«Mis sa mind uurid?»

Andrease küsimus äratas Eduardi mõtetest.

«Mis mul uurida,» kohmas Eduard, kes tundis end nagu mingilt süüteolet tabatuna. See ärritas teda.

«Mispärast sa Kaarinile rääkisid, et ma olen surma saanud?»

Eduard Tõnupärt oli kaua oodanud niisugust küsimust ja endamisi

imestanud, mispärast Andreas seda seni teinud ei ole. Antud hetkel tabas küsimus teda aga ootamatult. Erutus kasvas, ta tundis, et ei suuda ennast ohjes hoida, et võib prahvatada.

«Räägiti, et sa olid pihta saanud.»

«Kes rääkis?»

«Ma ei tahtnud, et Kaarin sind . . . asjatult ootaks.»

«Hüva. Kurat sinuga,» ütles Andreas, kes märkas teise ärritumist. «Soolase isu on. Küll maitseks praegu hea rasvane heeringas. Või soolatud siig.»

«Olin kindel, et sa Eestisse kunagi tagasi ei jõua. Mispärast Kaarin oleks pidanud sind asjatult ootama,» sõnas Tõnupärt läbi hammaste.

«Aitab, Ets,» püüdis Andreas teda rahustada.

«Ma põlgasin sind,» ei suutnud Eduard end valitseda. Vihahoog pimestas teda ja ta kähistas: «Põlgasin, kuulsid! Seepärast ma rääkisin. Täna õnne, et sa vangi ei langenud.»

Samas ta rahunes ja lisas kiiresti:

«See oli loll, et ma Kaarinile valetasin. Kahetsen seda. See on ainuke asi, mida ma kahetsen.»

«Kas te . . . tapsite Riismani?»

Andreas küsis seda väga vaikselt.

Niisugust küsimust polnud Eduard Tõnupärt oodanud, ta nagu ehmus, kogu ta olek muutus.

Tõnupärdi kohkumine mõjus Andrasele. Eduard näis talle järsku mõrtsukana, sel silmapilgul uskus ta Eduardist kõike, teda haaras ärevus, ärevus võttis tal igasuguse ettevaatuse, ta unustas oma haiguse, lükkas endalt teki ja hüppas voodist välja, jalad aga ei kandnud ja ta prantsatas sängide vahele.

15

Roodu poliitjuhti nad ei tapnud.

Või siiski?

Nad olid ise olnud nagu peata kanad.

Päev läbi udutas ja sadas lumelörtsi, mitte midagi polnud näha. Udu oli tõusnud juba hommikul, ka siis nägi vaevalt saja sammu kaugusele, pärast lõunat mähkis paks piimjas somp kõik endasse. Kui poleks kostnud tankimootorite lakkamatut mürinat, siis poleks tema, Eduard Tõnupärt, enam osanud öelda, kus asuvad sakslased. Sakslased olid tankide toetusel terve päeva rünnanud, neid taganema sundinud, kaugele sakslased jõudnud olid, seda ei teadnud keegi. Nõrgemate närvidega mehed arvasid, et nad on omadest ära lõigatud. Lausa ime, et ta polnud pihta saanud, mürsud ja miinid lõhkesid vahetpidamata, õhk oli undamist, kargatusi, vihinat ja vingumist täis. Kõige rohkem oli ta tanke kartnud. Lõuna ajal, millal udu oli alles hõredam, enne tagasitõmbumist oli ta näinud, kuidas temast poolesaja sammu kaugusel rullisid kaks tanki nende kaitse eelserva, mootorite mõirates olid rasked soomusmasinad sõitnud kuulipilduja- ja laskurpesadele peale, roomikutega lõmastades mehi ja relvi. Tankitõrjesuurtükkide tuli oli tankide rünnaku seekord tagasi löönud, üks sakslaste tapamasin jäi madala künka nõlvakule suit-

PAUL KUUSBERG

sema, kuid pilt kuulipildujapesa kohal õotsuvast roomikelajast sööbis mällu. Kuulipildurid olid vihased sellid, nad tulistasid viimase silmapilguni tankide kaitsel lähenevaid jalaväelasi, oleks nende pesa sügavam olnud, siis oleksid kuulipildurid ehk pääsenud. Paraku polnud nad jõudnud määrustepäraseid laskepesasid kaevata, neid oli alles eelmisel öhtul ümber paigutatud, palja labidaga oli raske sügavalt külmunud, kontkõva maad uuristada. Tal oli vedanud, ta oli sattunud varem kaevatud pesale, mis ulatus vööni, Eduard oli isegi rõõmustanud, hiljem aga kahtlema hakanud, kas niisugunegi pesa roomikute eest kaitses pakub. Mida kauem lahing kestis, seda halvemini ta ennast tundis. Algul oli ta ägedasti tulistanud, huupi küll, aga siiski tulistanud, mingi seest üleskeeva tigidusega, vihane olukorrale ja iseendale. Öösi polnud ta sõba silmale saanud, oli katsunud magada, oli kiskunud end laskepesa põhja kõssi, kuid külmatunne peletas une eemale. Tuul keerutas laskepesas, tungis kontideni. Viimaks oli ta telkmantli endale ümber mähkinud ja üle pea kiskunud, hakkaski nagu soojem, kuid tunne oli petlik. Kuum puder oleks parandanud meeoleolu, kuid toitu neile ei toodud, mis vihastas. Lahingu ajal oli ta käitunud nii nagu iga teine sõdur, tulistanud, kui kästi tulistada, sattunud ärevusse, kui tankid nende kaitsesse kiilusid, oma pesast välja roninud, kui jaoülemalt tuli korraldus künkanõlv maha jätta. Uues asukohas oli ta visalt püüdnud kaevuda lumelögasesse külmunud maasse, jäätunud pinnas ei andnud väikesele sapöörilabidale kuidagi järele. Ajendatuna elu alalhoiu instinktist, ta rohkem kraapis kui kaevas endale süvendi, kuhu ta lamades hädavaevu sisse mahtus. Äratundmine, et madal süvend teda tegelikult mitte millegi eest ei varja, muutis meeoleolu veel sandimaks. Nagu kümneid kordi varem oli ta jällegi kirunud ennast, et otsustaval silmapilgul tahtejõuetuks osutus. Tema, kes ta alati oli tahtnud iseseisev olla, inimene, kes ise valib ja oma saatust määrab, kaotas pea, kui talle mobilisatsioonikäsk saadeti. Oma nõrkuse pärast lamab ta nüüd siin, jäätunud seljandikul, kus mõni totter miinikild võib iga hetk ta soolikad segamini keerata või tankiroomikud pea lõmaks litsuda. Eduard Tõnupärt oli ikka põlanud kuulekust, mida nimetas orjameelsuseks, paraku polnud ta suutnud iseseisev olla. Niisugune äratundmine vaevab ta hinge nüüd, miinisajus, oodates tanke, mis iga silmapilk võisid udust uuesti ilmuda.

Talle olid meenunud paljud sündmused lapsepõlvest ja kooliajast, ka kaklused Andreasega ja nende viimane kokkupõrge. Esimest korda olid nad ägedalt kokku läinud kümneaastaste poistena. Tookord olid Lasnamäe paemurruaukudes ujumas käinud ja proovinud, kumb suudab kauemaks vee alla jääda. Algul olid nad koos sukeldunud, kuid nii nad ei jõudnud selgusele, kelle tahtejõud on tugevam, pinnale kerkides ei leidnud nad kohe teineteist üles, vee all ujudes sattusid lahku. Siis otsustasid nad tema käekellaga aega mõõta. Siit riid algaski. Talle oli tundunud, et Ats teeb sohki, ehkki Ats vandus, et ta on ausalt sekundeid lugenud. Sõna järgnes sõnale ja koduteel, staadioni taga läksid rusikad käiku. Nad olid teineteise veriseks peksnud, kumbki ei andnud järele, kumbki ei saanud teisest jagu. Väsisid, sammusid edasi ja tormasid varsti uuesti kukkedena teineteise kallale. Nõndaviisi kolm korda. Koju jõudes nägid nad ütlemata haledad välja: silmaalused sinised, huuled paistes, riided poriga määrdunud ja verised. Mõlemad hoidsid keelt

PAUL KUUSBERG

hammaste taga, kui neilt seletust nõuti. Siitpeale hakkasid nad tegelikult teineteist hoidma, kuigi vahetevahel jällegi rusikad mängu läksid. Mõlemad soovisid olla eestvedajad, kumbki ei tahtnud taganeda. Neist oleksid võinud südamesõbrad saada, said aga vaenlased. Neljakümnenda aasta suve sündmused viisid neid lahku. Ei, nende kaugenemine algas varem, Soome sõja ajal, ainult nad ei mõistnud seda kohe. Nii oli Eduard Tõnupärt mõelnud sakslaste tanke oodates. Veel oli ta mõelnud Kaarinist ja lootnud, et Kaariniga on kõik hästi, et Kaarin elab nüüd Tartus ja õpib ülikoolis. Vähemalt nii palju on sõjast kasu tulnud, et Kaarin sai Andreasest lahti. Poolküljeli oma küüntega kraabitud, külma õhkuvas jäätunud hauas lamades oli Eduard Tõnupärt erilise selgusega mõistnud, et õde tähendab talle rohkem kui ükski teine inimene maailmas. Tal oli ka tüdrukuid olnud, mõnega oli ta suudelnud, voodis oli ta jõudnud käia ainult ühega, kuid seda ühte ta peaaegu ei meenutanudki. Taavet, keda ta oli ähvardanud vigaseks lüüa, kui see veel üks kord kavatseb Kaarinit peole kutsuda, oli talle öelnud, et ta valvab õde hullemini kui armukade mees oma naist. Ta oligi armukade, ta armastas oma õde liiga sügavalt, et talle oleks ükskõik olnud, kellega õde käib. Taavet ja Andreas olid noored isased, ei midagi rohkemat, Kaarinit vääriv mees pidi olema midagi erilist, inimene selle sõna kõige suuremas tähenduses. Taavetil ei olnud Andrease karjainstinkti, ent ta oli liiga paindlik, liiga kõiki arvestav, ilma sisemise uhkuse ja väarikustundeta.

Tagant kostis jaoulema hääl, kes juba esimeses lahingus oli rühmakomandöriks tõusnud, nende nooremleitnant sai keskpäeval, enne kui udu kõik endasse mähkis, surma. Miin potsatas temast sammu kaugusele, rühmaülem rebiti sõna tõsisest mõttes lõhki. Rühmaülem oli kükakil joostes liikunud mehe juurest mehe juurde, hoiatanud, et vaenlane valmistub uuele rünnakule, ärgu keegi enam taganemisele mõelgu, ükski ei tohi oma kohta maha jätta, nad on saanud käsu ja nende kohuseks on viimseni vastu pidada. Nooremleitnant oli rääkinud midagi ka uutest tankitõrjesuurtükkidest, mis igal silmapilgul pidavat päralt jõudma, seni toetanud patareist oli järele jäänud ainult üks toru. Rühmaülema jutt oli paistnud Tõnupärdile sonimisena, ta ei sallinud nooremleitnanti, ülikoolis üks kursus filoloogiat õppinud kommunistlikku noort, kes ei varjanud oma antipaatiat tema vastu. Ka politruk oli ette roninud, nähes Riismani lumelõugas roomamas, oli ta tigidalt endamisi konstateerinud, et uue aja pastoril on hing alles sees. Ta vihkas Riismani, suurte tütarlapsesilmadega raamatukoid, kes Uurali õppelaagris tegi temast kui keskharidusega mehest roodu raamatute levitaja-laenuaja. Kirjandust tõi ta diviisi klubi juures asuvast raamatukogust, mille ülemaks oli komandörimundris prillipapa, kes oli samasugune raamatuhull nagu Riismangi. Raamatute vahendaja ülesanne vabastas teda mitmest ebaseadmisest toimkonnast, tal jäi rohkem vaba aega, kuid vastumeelt oli see talle ikkagi. Ta ei soovinud olla politruki käsilane. Talle tundus, et Riisman on nõuks võtnud teda oma usku pöörata, meeste hulgas oli tema, Eduard Tõnupärdi sõnal kaalu. Teda arvestati rohkem kui nii mõndagi ohvitserinolki, ka Riismani oli ta poliitunnis paaril korral kimbatusse ajanud. Ta oli kartnud, et teda ei usaldata ega saadeta rindele, imelikul kombel aga teda enne Uuralitest ärasõitmist väeosast minema ei kupatatud. Nüüd, tagantjärele, haiglas, veerandsada

PAUL KUUSBERG

aastat hiljem sai ta Andrease sõnadest teada, mispärast. Riismani ta ei seedinud üldse, Riisman näis talle niisamasugune lapsemeelne fanaatik kui rühmaülem, lapsemeelseiks fanaatikuiks nimetas ta kommuniste, kes tema meelest ei näe maailma niisugusena, nagu see on, vaid sellisena, nagu nad seda lühikursuse järgi näha tohivad. Ajapikku olid mehed Riismanist lugu pidama hakanud, mis sellest, et politrukki endiselt raamatukoiks nimetati. Tema vahtis ikka veel Riismanile viltu, poliittöölised kehastasid tema silmis jõudu, kes karjamentaliteeti süvendades olid arenenud isiksuse kõige suuremad vaenlased. Kui Eduard Tõnupärt udulaamas ennast võimalikult tihedasti maad ligi litsus, et lakkamatult lõhkevate miinide killud teda ei tabaks, ja Riismani kõhetut kogu mööda vilksatavat nägi, siis tundis ta tohutut tigidust viimase vastu. Riismanide pärast ta siin lamama peab, riismanid müüsid eesti rahva neljakümnendal aastal maha, riismanide arvates on inimese suurim õnn lasta end tankiroomikuist lõmastada. Pähe sigines ootamatu mõte, et raamatukoil oleks parem tahapoolle hoiduda, Riisman võib veel mõne oma mehe käest kuuli keresse saada. Kas või tema käest, kui teistest enam asja ei ole, kui ta kõik on juba enda poole meelitanud. Ehmus samas oma mõttest, ei, salamõrtsukat temast ei saa. Öösi, konutades poolkülmanuna maa sisse uuristatud laskepesas nagu hiir urus, oli ta pähe siginenud plaan saata kõik kuradile ja hakata sakslaste poole roomama. Vähemalt sooja saaks. Algul peaks ta tingimata roomama, vähemalt niikaua, kuni mõni oma mees teda näha võib. Ka hiljem tuleb väga ettevaatlik olla, sakslased võivad teda luurajaks pidada ja pike-mata kirbule võtta. Ta oskab küll saksa keelt, kuid kas sellest on abi, kui ta nende kätte satub. Juba eemalt tuleks hüüda, et ta annab alla, et ta tuleb üle, et ta ei taha sakslaste vastu sõdida. Üleminekut polnud Eduard Tõnupärt varem kavatsenud, niisugune mõte tekkis ootamatult. Kunagi Uuralites oli ta küll üleminekust lõmpsinud, sellal polnud ta aga üldse uskunud, et eesti väeosi rindele saadetakse. Kolomnas, kus neile relvad anti, poleks ta enam niisuguste naljadega lagedale ilmunud, ta ei usaldanud enam kedagi, komsomole ja parteilasi oli siginenud nagu seeni pärast vihma, targem oli keelt hammaste taga hoida. Nüüd oli ta lõmpsisst ja tühjast targutamisest kaugel ja kui ta tegudeni ei jõudnud, siis üksnes kartusest, et risk on liiga suur. Sakslased ei tea, kes tuleb, juba enne nende esiservale jõudmist võib ta kuuli kõhtu saada, sest sakslased tulistavad kogu aeg lühikeste valangutega öösse. Iga natukese aja tagant täriseb nende kuulipilduja, kohe esimesel rindele jõudmise ööl oli ta seda märganud. Teda masendas arusaamisele jõudmine, et üle minna polegi nii lihtne, et kõik sõltub juhusest, mis temast saab. Hommikul alanud sakslaste rünnakud ei jätnud talle mahti mõtlemiseks, lahing dikteeris käitumise, ta tulistas, kui rühma- või jaou-ülemä hää l nõudis tulistamist, tõmbus kaitsva maapinna varju kagarasse, kui kuulis lähenevate miinide vihinat. Alles pärast seda, kui nad olid oma künka maha jätnud, meenus Eduard Tõnupärdile, et ta oleks võinud oma pessa jääda ja end vangi anda. Ent kas üldises lahingus segaduses oleks keegi ta ülestõstetud käsi märganud?

Nüüd, kus miinisadu oli hõredamaks jäänud, ootas Eduard Tõnupärt tankide ja tankide kannul saksa jalaväe ilmumist udust. Ent seda ei juhtunud. Varsti sai ta aru, et sakslaste löögi raskus on kandunud

PAUL KUUSBERG

neist vasemale, tankimootorite undamine kostis sealt, seal tärisesid hoopis ägedamini ka kuulipildujad ja automaadid. Ta tundis otsekui kergendust, ajas end kükakile ja otsis põuetaskust tubakat. Märjaks saanud ja siis kõvaks külmanud lubjavilt pigistas jalga, talle olid juhtunud väikesevõitu vildid. Jalanõudega oli üldse häda, ka tanksaapad pigistasid, tema jalgade jaoks ei leitud kunagi parajaid patinkasid. «Pean uusi vilte nõudma. Nõuan Riismanilt» — just nõndaviisi olid mõtted ta peas keerelnud, «Riisman peab andma.» Lapsik mõte, rumal mõte, oli ta iseendale öelnud. Edasi oli kogu ta tähelepanu keskendunud teadmisele, et ta on kaotanud tuleraua, et taskupõhjas oli veel tubakat ja ka ajalehepaberit, kuid vilka süütamiseks tuleb tuld naabritelt otsima minna. Tal polnud isu tõusta, äsjane miinisadu oli teda justkui maa külge naelutanud.

Mis edasi toimus, selle üksikasju mäletas ta iga kord kuidagi isemoodi. Kord näis talle, et ta oli algul kuulnud eestikeelseid hüüdeid «Andke alla», siis hoopis saksakeelseid käsklusi «Hände hoch», vahel tundus talle, et ei eesti- ega ka saksakeelseid hüüdeid polnud, et nende eneste seas oli äkki suust suhu hakanud liikuma jutt, et nad on sisse piiratud ja vastupanu on mõttetu.

Selgesti mäletab ta Riismani, Riisman liigub erutatult ringi, politruk kaob vahel udusse, ilmub samas uuesti, ta karjub meestele, et need troppi ei koguneks, et nad oma kohtadele tagasi läheksid, et nad ei ole sisse piiratud, et vaenlase pealetungihoo on raugenud. Samas sööstab Riisman mehe juurde, kes on püssi maha visanud ja käed üles tõstnud, ta surub käed alla ja hakkab püstoliga vehkima. Äkki on politruk otse ta kõrval, ka tema on püsti tõusnud, nüüd on Riismani käes püstolkuulipilduja, Riisman tulistab, keda või kuhu, sellest ei saa ta täpselt aru, ümberringi voogab endiselt valkjäs paks udu, mis varjab ja moonutab kõike. Riisman ütleb talle midagi, Riismani hääl on ärev, Riisman veenab teda, Riisman otsib nagu temalt tuge, ta virutab Riismanile püssilaega. Riisman kukub, automaat ta käest lendab kaugele ja libiseb mööda nõlvakut alla. Ja siis näeb ta Riismani suuri tütarlapsesilmi nii selgesti, nagu oleks päikesevalgus, ometi lamas Riisman temast eemal ja udu polnud hajunud, pärast ei osanud Eduard Tõnupärt enam endale öelda, kas ta nägi Riismani silmi tõeliselt või üksnes kujutles seda.

Järgmisel hommikul nägi ta tõepoolest Riismani silmi. Neid oli tuubitud mingisse sarasse, mille seinalaudade vahelt puhus sisse tuul. Enamasti istuti põrandal, üksikud seisid, toetudes vastu seinu. Ka Riisman seisis ja silmitses teda, ta oli politruki pilgu all end ebamugavalt tundnud. Edgar Tõnupärt teadis, et Riisman ei saanud oma paremat käsivart õlast liigutada, liikusid ainult sõrmed, tema püssikaba lõögist oli politruki õlg üles paistetanud.

Eemalt kuuldus lahingumüra, eesliinile tuli siit kümme või viisteist kilomeetrit, vähemasti oletati nii. Neid oli rindelt ära toodud öösi, enne neid konutas siin teisi vange, nii eestlasi, venelasi kui ka tõmmusid poisse, kasahhe või usbekke. Sel ööl oli ta pisut maganud, nad olid hoidnud tihedasti üksteise ligi, et soojem hakkaks. Riismani punetavad silmaääred tõendasid, et viimane polnud silmi kinni saanud, kuigi mehed talle endi keskele ruumi tegid. Suitsu ei lubatud teha, sellest aga ei hoolitud. Mehed keerasid ka Riismanile pläru, läbi polnud neid jõu-

tud otsida, kontrolliti ainult, et kellelgi relvi ühes poleks, mahorkat taskusoppides veel leidus. Istuti süngelt, süngeks tegi külm ja nälg, süüa polnud siiani antud. Kõige rohkem häiris teadmatus, aga ka ebamäärane süütunne. Tema, Eduard Tõnupärt, oli küll rääkinud, et neil pole midagi karta, jutud sõjavangide metsikust kohtlemisest on poliitrukkide plära, pealegi suhtuvad sakslased eestlastesse paremini kui venelastesse, kuid kellegi tuju sellest eriti ei tõusnud.

Riismani pilk oli teda ärritama hakanud, ärritus tõukas sõnad keelele.

«Sakslased murravad täna kaitse läbi ja hiljemalt homme tungivad linna. Kahju poistest, paljukestel neil õhtuks eluvaim sisse jääb.»

«Küll tambib,» ohkas kellegi põrisev bass.

Nüüd kostis Riismani hää:

«Oma saatus on mulle teada, teie oma võin oletada. Kerge ei saa see olema kellelgi. Ka sinul, Tõnupärt, mitte. Ühte asja arvestage kõik — sõda sakslased ei võida. Ärge laske ennast petta.»

Ta oli üles hüpanud ja Riismani kallale tormata tahtnud, mehed olid neile vahele tulnud. Riisman polnud oma pilku temalt ära pööranud.

Varsti oli Riisman ja veel kümnekond meest ära viidud. Neli tulid tagasi, kuut, nende hulgas Riisman, ei nähtud enam.

«Poleks ma Riismani käest automaati maha löönud, ei tea, mis oleks juba siis juhtuda võinud,» õigustas ta oma käitumist. «Riisman oli hoolimatu fanaatik. Kõik fanaatikud on hoolimatud. Kas me pidime endid tappa laskma? Mille nimel?»

Talle ei vaieldud vastu. Varsti taipas ta, et teda oli hakatud pelgama.

Järgmisel hommikul, kui nad hambuni relvastatud konvoist piiratuna raudteejaama marssisid, tekkis meeste hulgas jutt, et Riismanile tehtud ettepanek valjuhääldaja kaudu eesti korpuse mehi alla andma ja üle tulema kutsuda, mille eest lubatud talle elu kinkida. Riisman keeldunud. Teda keelitatud ja pektud, ta olevat kindlaks jäänud. Õhtul lastud maha. Seda rääkinud üks eesti keelt kõnelev saksa ohvitser. Ohvitser imetlenud Riismani meelekindlust.

16

Andrase aitasid süngi Jaak Nootmaa ja lakkamatult taskuraadiot mängitav noormees. Andreas oleks ka ilma abimeesteta end tagasi voodisse upitanud, ta hakkas juba käsi süngiveerele toetades jalgadele tõusma. Jalad ei tahtnud sõna kuulata, põlved värisesid.

Noormees seletas, et oli kuulnud kukkumist. Prantsatus käinud raadiost üle.

Kaarini kinnitas, et mütsatus kostis koridori ära.

Andreas polnud märganud Kaarini sisseastumist, vaevuline tõusmine ei jätnud millekski muuks mahti. Kõrvus kohises, süda peksis. Kaarini ära tundes ta kohmetus. Nüüd keskendus kogu ta tähelepanu Kaarini, ta unustas Eduardi ja selle, mis teda oli tagant kihutanud.

Kaarini tulek mõjus ka Eduardile. Ta ei olnud oma öde mitu aastat näinud, nad käisid vähe läbi.

«Loll lugu,» pomises Andreas, «keerasin end voodist välja.»

Ta ei pööranud silmi Kaarinilt. Ta oli oma küünarnuki ära löönud, marraskil otsaesine veritses.

«Te rääkisite,» ütles noormees, «läbi muusika kuuldus kõnekõminat.»

«Ajasime juttu küll,» ühmas näost kahvatu Eduard, ta polnud veel jõudnud ennast koguda.

«Lobisesime . . . ühest ja teisest,» täiendas Andreas. «Korraga . . . leian ennast põrandalt. Arusaamatu, kuidas ma küll voodist välja keerasin.»

Jaak võttis Andrease randme ja katsus ta pulssi.

Sedasama tegi ta ka Eduardiga.

«Teil peaks vererõhku mõõtma,» sõnas ta ühelt teisele vaadates.

«Kõigepealt ütleme neile tere,» sirutas Kaarin oma käe algul Andreasele ja siis Eduardile.

Eduard mõtles, et Kaarin tuli Andrease pärast. Sellest hoolimata hoidis ta õe kätt kaua oma peos.

Kaarin õhetas näost. Ka tema oli kohmetu.

Jaak pigistas omakorda haigete käsi.

«Vererõhku tuleb kindlasti kontrollida,» kordas ta uuesti.

Andreas naeratas:

«Praegu on küllastamise aeg, sa oled külaline. Küllap vana Rantsel homme möödab.»

Seejuures pilgutatas ta Kaarinile silma. Nagu oleksid nad alles seitsmeteist-kaheksateistaastased.

Eduard jälgis neid kõrvalt. Ta mõtles, et külalised saabusid halval ajal. Andrease küsimus oli teda raskelt tabanud.

«Ma olen arst,» ei rahunenud Jaak, «teie pulsid nõuavad vererõhu mõõtmist. Niisugune kukkumine ei ole naljaasi. Sa oled lamanud kolm nädalat?» küsis ta Andreaselt.

«Kolm nädalat.»

«Sina, Eduard?»

«Mul on juba kuu tugevasti täis. Kuu ja viis päeva. Viis nädalat.»

«Näed, Jaak, me olemegi peaaegu terved mehed,» naeris Andreas.

«Minuga on kõik korras,» sundis Eduard end naeratama.

«Sa võiksid tõesti oma elukutse unustada,» ühines haigetega Kaarin.

Doktor Jaak Nootmaa ei lasknud ennast veenda. Ta tõi arstide toast tonomeetri ja stetoskoobi, kuulas sõprade südant ja mõõtis nende vererõhku. Ka Andrease marraskil otsaesise puhastas ta rivanooli kastetud vatitopsuga ära.

Sellal kui Jaak tegeles Eduardiga, silmitses Andreas toolil istuvat Kaarinit. Rohkem kui kakskümmend aastat polnud ta Kaarinit näinud. Kaarin oli täidlaseks muutunud, kahe käe sõrmedega ei oleks enam ulatanud tema ümbert kinni võtma. Noore neiu asemel istus ta ees keskealine naine, kes paistis oma aastatest pigem vanem kui noorem. Kaarini juures oli kõik muutunud, välja arvatud silmad, mis olid endiselt suured ja tumedad. Mida kauem nad teineteise otsa vaatasid, seda soojemaks Kaarini pilk muutus. Ja mida soojemaks muutus Kaarini pilk, seda rohkem näis ta endise Kaarinina.

«Jaak peaks ka minu vererõhku mõõtma,» naljatas Kaarin ja jätkas tõsisemalt, «ma ehmusin hirmsasti, kui nägin sind voodite vahel põrandal.»

PAUL KUUSBERG

«Anna andeks, oleksin teadnud, kes meile külla tulevad, poleks ma end voodist välja veeretanud,» naljatas Andreas vastu. Ka tema rääkis poolihääli, et mitte segada Jaaku, kes hoolikalt Eduardi südant kuulas.

«Sa pead end hoidma. Taavet ütleb, et sa oled inimene, kes ei hooli endast.»

«Ära Taaveti juttu puhta kullana võta. Egas Taavetki ennast nii väga hoia.»

«Kuidas sa küll kukkusid?»

«Juba mu ema kurtis, et ma ei malda voodis püsida.»

«Sa armastad endiselt kõike naljaks keerata.»

«Sina endiselt noomida.»

«Kuidas te sobite? Ma kohe kokkusin, kui kuulsin, et olete ühte palatisse sattunud.»

«Aastad on oma töö teinud.»

«Hea, kui see nii oleks. Paraku tunnen ma teid mõlemaid liiga hästi.»

«Ära unusta, et me oleme juba vanad mehed.»

Kaarin raputas pead.

«Teie Eduardiga olete inimesed, kes jäävad iseendaks.»

«Mul on hea meel sind näha.»

«Ära mind kogu aeg vaata. Ma olen juba vanaeit, Andreas. Mis teha, aeg on halastamatu.»

«Jaak rääkis, et teil on tütar ja kaks poega.»

«Ma näitan sulle nende pilte,» avas Kaarin oma käekoti, «kannan laste pilte alati kaasas. Jaak narrib, et ma põdevat ahviarmastust.»

Ta ulatas Andreasele kümme fotot ja hakkas kõnelema oma lastest ja sellest, et ta laste pärast raamatukogust ära tuli. Vaadates ülesvõtteid ja kuulates Kaarinit, mõtles Andreas, et üks nende lapsi peaks praegu olema tema pojast pisut vanem, see, keda Kaarin kandis, kui Kaarin neljakümne viiendal aastal tema pool käis. Ühtlasi meenus talle, kui jõhkralt ta Kaarinit oli kohelnud, ja teda haaras kõrvetav häbitunne.

«Me esimene laps sündis enneaegselt ega jäänud elama,» kuulis Andreas Kaarini rahulikku häält.

«Millal?» küsis Andreas kiiresti.

«Juunis,» vastas Kaarin.

Andreas ehmus ja lausus:

«Anna mulle andeks.»

Kaarin ei saanud aru, mispärast Andreas nii ütles, taipas siis, punastas ja seletas:

«Ei, ei, Andreas, sa ei ole milleski süüdi. Kaks nädalat pärast sinuga kohtumist kukkusin trammist väljumisel, ja nii õnnelt, et sünnitasin enneaegselt. Sina ei ole milleski süüdi.»

Andreas hingas kergemalt ja ütles:

«Mul on kahju, et ma siis ennast valitseda ei suutnud, et ma teid Jaaguga süüdistasin. Nii et . . . veel kord: anna andeks.»

«Ka selles ei ole mul sulle midagi andeks anda,» tõrjus Kaarin, «sa pead meile andeks andma.»

«Kas Jaak pole sulle rääkinud, et ma ei süüdista teid mitte milleski. Mina käitusin jõhkardina.»

«Mul on kahju, et kõik nii läks,» tunnistas Kaarin.

«Ka mul on kahju. Ma olen südamest rõõmus, et sa tulid.»

«Jaak rääkis, et sa olid lubanud meid külastada. Tee seda ilmtingimata, meil Jaaguga oleks väga hea meel.»

Jaak lõpetas Eduardi läbivaatamise ja asus Andrease juurde.

Kaarin jälgis pisut aega, kuidas Jaak Andrease käsivarre ümber tonomeetri mansetti kinnitas, kogus nagu end, kõnelus Andreasega oli teda tugevasti erutanud, ja istus siis Eduardi sāngi veerele.

«Kuidas sa ennast tunned?»

«Hāsti,» vastas vend lühidalt.

«Rāāgi tōsiselt,» usutles ōde.

«Ma ei naljata pōrmugi. Mul pole pōhjust millegi üle kurta.»

«Sul on vōōras pilk.»

«Sa ei ole mind lihtsalt kaua nāinud.»

«Kōik oleks vōinud olla hoopis teisiti.»

«Olnut ei saa olematuks teha.»

«Pūūame unustada.»

«Friida kāis sinu juures?»

«Kāisid koos Kuldariga. Kuldar on tore jōmpsikas. Mida kōike ta teab.»

«Nad rikuvad ta āra. Suhtuvad jōmpsikasse nagu imelapsesse.»

«Kuldar rāākis kogu aeg sinust. Ta on sinusse hullupōōra kiindunud.»

«Ta on poiss, pōisse kisub meeste juurde, Lembitul pole tema jaoks aega, Kuldar peab minuga leppima.»

«Friida on vāga tubli, hea, et sul vāhemasti kodus kōik korras on. Ma pāris imestasin, Friida paistab ka Sirjega rahul olevat. Seda juhtub harva, et pojaemadele miniad meeldivad.»

«Ma ei kaeba millegi üle.»

«Viimaste aastatega oled sa palju vanemaks jāānud.»

«Kaugeveod tapsid mu āra. Mōnikord mōōdus mitu kuud, ilma et ma ennast korralikult vālja magada oleksin saanud.»

«Ega sul sealgi kerge olnud.»

«Seal...» Eduard lōi kāega. «Tānan, et sa tulid. Raskem kōigest on mulle olnud sinu... eemalehoidmine.»

Eduard Tōnupārdi viimaseid sōnu oli vaevalt kuulda.

«Meil, Tōnupārtidel, on raske elada, me peame kōike meeles, ei andesta naljalt, ka ūksteisele.»

Pisut aega ei lausunud kumbki sōnagi.

«Varsti lubatakse mind tōusta,» ūtles siis Eduard. «Mul hakati juba jalgu masseerima.»

Jaak jōudis ka Andrease juures lōpule.

«Teate, mehed,» ūtles ta end sirgu ajades pooleldi murelikult, pooleldi naljatamisi, «te ei meeldi mulle. See tāhendab, et teie pumbad ei meeldi.»

«Sa nāed tonti seinal,» lausus Eduard.

«Mina vōin eksida,» ūtles Jaak rahulikult, «see aparaat ei eksi. Vere-rōhk on sul tsipake kōrge, kallis naisevend. Ma ei usu, et ehmumine Andrease kukkumisest seda nii palju tōstis.» Pōōrdus siis Andrease poole ja hoiatas:

«Teist korda ei soovita ma sul enam kukkuda. Ega sinugi rōhk ja sūdametoonid kiita ole.»

PAUL KUUSBERG

«Jaak, halasta meile ja meie pumpadele,» katsus Andreas kõike naljaks käänata.

«Minugi süda hakkas peksma, kui sisse astusime ja Andrease põrandalt leidsime. Mu vend võis tõesti ehmatada, sa ise kõneled, et erutumine tõstab rõhku,» toetas teda Kaarin.

«Ma pean doktor Räätseliga rääkima,» jäi Jaak Nootmaa endale kindlaks. «Muide, teil vedas, Räätsel on ainult pealtnäha vanamoeline, tegelikult on ta kursis uute vaatekohtadega. Pealegi on sündinud arst, harva esineva diagnostilise intuitsiooniga, te võite teda täiesti usaldada.»

«Isegi sinu vererõhk tõuseks paarkümmend pügalat, kui sa ootamatult voodist välja kukuksid,» ütles Andreas.

«Millest sa nii rahutuks oled muutunud?» küsis Jaak. «Kui ma sind kümme päeva tagasi kuulasin, meeldis su süda mulle rohkem.»

«Sulle ei meeldi minu süda,» sõnas Andreas Jaagule. «ma ise ei meeldi endale tervenisti. Aga mis meil teha, tuleb leppida sellega, mis on.» Pöördus siis Kaarini poole ja palus:

«Kui sul on vähegi mõju oma mehele, siis nõua, et ta meie vastu leebem oleks.»

«Arstina ei kuula ta mind,» kurtis Kaarin samal naljatleval toonil nagu Andreaski. Eduardile see ei meeldinud.

«Sa oled tal üle pea lasknud kasvada,» naeris Andreas.

«Teie olete põikpead, ma ei tahaks teie raviarst olla,» tunnistas Jaak jällegi pooleldi tõsiselt, pooleldi naljatades.

«Kas Räätsel on meie üle kurtnud?» küsis Eduard.

«Räätsel on sinu masti mees, kaevata ja kurta ta ei armasta,» vastas Jaak.

«Ära unusta, mida sa Eduardi ja Andrease käest küsima pidid,» meenutas Kaarin.

«Väga hea, et meelde tuletasid, sattusin tõepoolest hoogu. Muide, ma olen pisut vanameelne tohter, ma käin põhimõtte järgi, et parem karta kui kahetseda. Nüüd siis asjast, mis mulle muret teeb. Mul on teie nõu vaja. Te mõlemad tunnete autoasjandust, seepärast öelge, mis ma tegema pean. Kumb oleks targem, kas osta uhiuus «Moskvitš» või «Volga», mis on seitsekümmend tuhat kilomeetrit läbi sõitnud?»

«Mina võtaksin «Volga», aga sulle soovitan uue masina osta,» arvas Eduard Tõnupärt. «Volga» on tugev auto, seitsekümmend tuhat kilomeetrit ei tee «Volgat» vrakiks, kuid üht-teist tuleb juba putitada. Uue «Moskvitšiga» on muret vähem. Ma ei kujuta sind hästi ette auto alla pugemas, mutrivõti peos.»

«Eduardil on õigus,» nõustus Andreas. «Isegi mina eelistaksin uut autot, mis siis rääkida sinust, kes sa esimest korda rooli pihku võtad.»

«Jaagul pole veel lubegi. Küsitav, kas ta eksamiga üldse maha saab. Mehaaniku soont tal ei ole üldse, elektrikorke parandan mina,» nokkis oma meest Kaarin.

Kuigi jutt muutus üldiseks, kuigi nii Eduard kui ka Andreas hakkasid kõnelema automarkide headest ja halbade külgedest, kuigi nende jutt voolas vabalt ja kergelt, taipas Jaak, et ta kunagised koolivennad ja mängukaaslased on mingi sisemise pinge all. Kõigepealt osutas sellele juba haigete pulss, mis oli mõlemal kiire nagu pärast suurt pingutust või ärritust. Talle ei jäänud aga ka märkamata, et And-

reas ja Eduard vältisid teineteise pilku. Eduardi näkku oli küll veri tagasi tulnud, kuid ta näolihased olid pingul, ta näis tervenisti valvel olevat, ta nagu oli valmis millekski. Ja vererõhk oli tal liialt kõrge. Tavaliselt jääb pärast infarkti vererõhk tükk aega madalaks. Ka neil haigeil, kellel infarkt on tekkinud kõrgvererõhutõve ja ateroskleroosi pinnal nagu temal. Andrease pulsi kiirenemist ja vererõhu tõusu võib seletada kukkumise ja ehmatusena, Andrease kukkumine ei saanud aga Eduardile nii tugevasti mõjuda. Naisevend näis Jaagule roopaist väljalöödud inimesena, ka Andreas oli ilmselt rohkem erutatud, kui seda võis põhjustada kukkumine, isegi ootamatu kukkumine, ent ta polnud niivõrd tasakaalust väljas. Andrease kukkumine tundus Jaagule uskumatu. Oleks Andreas maganud ja une pealt ennast voodist välja keeranud, kuid ta oli ärkvel, nagu kinnitas noormees vastavoodist, olid Andreas ja Eduard vestelnud. Siinsetest sängidest, mille reformpõhjad on sügavasti lohku vajunud, on isegi magades end raske välja veeretada, ärkvel viibivast haigest on seda peaaegu võimatu ette kujutada. Kui nad aga tülitsevad? Siis tuleks nad lahutada, paigutada eraldi palatitesse, kõige vähem on neil praegu vaja asjatuid erutusi, mis isegi tühiste sõnaduelligedega kaasas käivad.

Jaak Nootmaa teadis, et Andreas ja Eduard läbi ei käinud. Andreas oli kunagi öelnud, et ta ei taha enam Tõnuparti tunda, hoolimata sellest, et nad olid kunagi omad poisid. Jaak oli ammu mõistnud, et Andreasele on poliitikaasjad väga tähtsad. Paljudele inimestele on poliitika neist nagu väljaspool seisev nähtus, niisugused inimesed võivad küll vahetevahel vaielda mõne poliitilise küsimuse üle, ent seda rohkem ajaviiteks. Sisemiselt poliitilised probleemid neid kuigi sügavalt ei riiva. Andreas suhtub poliitikasse nagu oma isikliku elu koostisosasse. Andreas ise oli tunnistanud, et ta võtvat maailmaasju nii, nagu põeks ta alles murdeea maailmavalu, et isikliku elu mured ja rappasattumised ei minevat talle nii südamesse nagu suure maailma hädad ja krampikiskumised. Puhuti tekkivat tal koguni kahtlus, kas poliitika ei asu mitte tema ja elu vahel, mispärast ta muidu ei saavat asju, olukordi ja inimesi vahetult, see tähendab, ilma poliitika vahenduseta võtta. Ta ei seedivat tegelasi, kes kõnelevat sotsialismist ainult ametis olles, koju minnes jätvat suured ideed ilusasti töökabineti vaikusesse järgmist päeva ootama. Kommunism peab olema kommunismist kõneleva inimese elu sisu, mitte kroonujutt. Paraku on lugu vahel vastupidi, inimesed mõistavad seda ja lasevad ametijutu ajajate kõned kõrvust mööda. Tookord oli Andreas arutlenud veel sellest, et ühiskondlikud küsimused domineerivad tema elus kõige muu üle nähtavasti seepärast, et ajalugu seadis teda väga noorelt olukorda, kus ta pidi oma poliitilisi veendumusi otseses võitluses kaitsma. Seepärast polevatki poliitika jäänud talle mitte ametiasjaks, mitte jõudeaja mõttemõlgutuseks, ajaviidet pakkuvaks harrastuseks, vaid kogu tema elu määravaks imperatiiviks.

Eduard on kinnisem, kuid temagi on poliitilise kire inimene. Eduard oli Andreast nimetanud eesti rahva huvide mahasahkerdajaks ja põrutanud, et tema Andreast taga ei leina. See oli neljakümne kolmanda aasta kevadel, kui Eduard Kaarinile Andrease surmasõnumi tõi.

Ilmselt ei talu Eduard ja Andreas endiselt teineteist.

Sel õhtul kõnelesid Jaak ja Kaarin palju Eduardist ja Andreasest.

Selgus, et ka Kaarinile oli jäänud mulje, et ta vend ja Andreas olid kuidagi imelikud.

«Minuga rääkisid mõlemad kenasti. Andreas naljatas ja nokkis mind nagu varem. Ta kahetses, et oli meid asjatult süüdistanud,» sõnas Kaarin, ent muutus samas ärevaks:

«Ma märkasin Andrease sängis suurt kummirõngast. Mida see tähendab?»

Jaak puhkes naerma:

«Ise oled arsti naine ja ei tea sedagi. Haigetele, kes kaua lamama peavad, asetatakse kummirõngas alla.»

Kaarin mängis solvunud:

«Kas ma tundusin sulle rumalana?»

«Isegi väga.»

«Mõtles, Andreas kujutles, et oli süüdi minu enneaegses sünnitamises. Ta on hea inimene, meie käitusime tema suhtes nurjatult.»

«Sinul pole põhjust endale mitte midagi ette heita,» ei nõustunud Jaak oma naisega. «Sa uskusid, et Andreas on hukkunud. Sul polnud mingit alust oma venna sõnades kahelda. Ära piina ennast. Mina olen palju suurem süüdlane kui sina.»

Kaarin naeratas nukralt:

«Ka sina ei ole milleski süüdi. Süüdi on ainult Eduard.»

Jaak vaidles vastu:

«Su vend ei mõelnud Andrease surma ise välja. Ta uskus neid, kes talle Andrease langemisest rääkisid. Lahingud olid väga rasked, iga teine mees sai pihta, tal polnud põhjust kahelda.»

«Vahel ma usun oma vennast kõike,» ütles Kaarin.

«Sa teed talle ülekohut.»

«Ta oli nii võõras. Tundus, et ta oli nagu ärevil.»

«Ka mulle jäi samasugune mulje. Südamehaiguse juures on aga äärmiselt oluline sisemine rahu, hingeline tasakaal.»

«Neid me lähendada ei suutnud.»

«Kahjuks. Nad vist ei kannata siiani teineteist.»

«See oleks hirmus,» ohkas Kaarin. «Me ehk kardame liiga. Ära unusta, kui palju sellest kõigest mööda on.»

«Nad on mõlemad kangekaelsed. Nad ei tagane kord omaksvõetust.»

«Eduard paistis mulle Andreasest närvilisem. Ka Friida kurtis, et ta ei oska enam oma mehega käituda. Mida ta ei teeks, ikka ei meeldivat see Eduardile, Eduard solvanud teda isegi nüüd, teiste haigete ees. Ma ei oleks tohtinud Eduardi peale nii kaua pahane olla. Aitäh, et sa veensid mind haiglasse tulema.»

«Täna oli su vend endast väljas tõesti. Mis teda ärritas? Vaevalt et Andrease voodist väljakukkumine.»

«Kas sa arvad, et nad tülitsevad?» küsis Kaarin ärevalt.

«Ma ei oska sulle vastata. Niisugune tunne on küll, et neil oleks kasulik, kui nad eraldi palatites lamaksid.»

«Sinu järgi tuleb välja, nagu oleksid nad teineteise haiguses süüdi.»

«Seda mitte. Nad kohtusid üle veerandsaja aasta esimest korda alles haiglas.»

«Ma küsisin Andrease käest, kuidas nad Eduardiga läbi saavad. Ta vastas, et aastad on oma töö teinud.»

PAUL KUUSBERG

«Homme selgub mõndagi. Ma helistan nende palatiarstile ja küsin, missugune on nende vererõhk. On see alanenud, siis ma ei kahtle, et nad täna, just enne meie saabumist tülitsevad. Vähemasti vaidlesid tavalisest palju ägedamini.»

«See oleks kohutav.»

«Nähtavasti pean ma neil silma peal hoidma ja tarviduse korral hea seisma, et neid eraldi palatitesse paigutataks.»

Nüüd ütles Kaarin mõtlikult:

«Mulle on vahel tagantjärele paistnud, et mina ajasin nad riidu. Eduard ei sallinud ühtki poissi, kes minuga sõbrustada püüdis. Tantsuõhtutelt pidin ma varga kombel lahkuma, et Eduard rumalusi ei teeks. Vahel nad valvasid mind Andreasega kahekesi. Me tülitseme alalõpmata seepärast. Isa naeris, et tänu Eduardile võib ta minu pärast muretu olla. Kui Andreas mulle meeldima hakkas, lootsin, et Eduard jätab nüüd mind rahule. Paraku turritas ta ka Andreasele.»

Jaak kuulas huviga, Kaarin polnud talle sellest varem rääkinud.

«Täiesti võimatu see ei ole,» möönis Jaak, «kuid asi on vist keerulisem. Mäletan, Eduard noris Andrease kallal, kui viimane poksikursustele läks. Mitte poksi pärast, vaid seetõttu, et Andreas poksi Töölisvõimlas õppis. Ets nimetas Töölisvõimlat ussipesaks ja hoiatas Atsi, et see poksikursustel punaste õnge ei läheks.»

«Eduard pilkas nii Pätsu-meelseid kui ka neid, keda ta punaseks pidas,» meenutas Kaarin.

Jaak oli oma naisega ühel nõul:

«Ta püüdis omal ajal mullegi selgeks teha, et eesti rahvas ei tohi kopeerida ei Vene- ega Saksamaad. Et soome-ugri tõule ei sobivat ei aaria ega slaavi doktriinid. Selles mõttes sarnanes su vend minu isale, kes oli veendunud, et väikerahvaste ja suurrahvaste maailmamõistmine on erinev.»

«Soome sõja ajal ei sobinud nad enam,» ütles Kaarin. «Ma mäletan nende vaidlusi.»

«Nii et mitte sina, vaid poliitika ajas neid tülli,» naljatas Jaak.

«Ma ei ole oma venda kunagi lõpuni mõistnud,» tunnistas Kaarin. «Noorena oli enesearmastaja ja anarhist.»

«Ta on niisamasugune poliitilise kire inimene nagu Andreas,» sõnas Jaak.

Kaarin küsis:

«Kas sina seda ei ole?»

«Mina olen vaatleja, nemad on võitlejad. Mulle on kõige tähtsam inimene, neile idee.»

Kaarin muutus elavaks:

«Ma mäletan teiegi vaidlusi. Sina küsisid ükskord Andreaselt, see oli just enne sõda, et mis on tähtsam, kaks üksikisik ja tema soovid või ühiskond ja riigi vajadused. Andreas küsis vastu, mispärast sina käsitled üksikisikut ja ühiskonda vastanditena...»

«Tuleb meelde,» katkestas Jaak oma naise jutu, «tuleb meelde. Ta ütles, et kapitalismi ajal jäävat üksikinimene ja ühiskond igavesteks antipoodideks, sotsialismi ajal see vastuolu kaduvat. Sotsialistlikku revolutsiooni olevatki just seepärast tarvis, et üksikisiku ja ühiskonna

PAUL KUUSBERG

vastuolu kaotada, et ühiskonda rakendada inimese teenistusse. Kas ka sina mäletad meie vaidlust nii?»

«Peaaegu. Andreas oli tohutult vaimustatud sotsialismist. Tead, kuidas ta oleks reageerinud väite peale, et sulle on kõige tähtsam inimene, talle idee? Ta oleks öelnud, et mispärast sa inimest ja ideed vastandad. Või niiviisi, et idee on talle tähtis inimese pärast.»

Kaarin ja Jaak naeratasid teineteisele.

«Mulle näib, et sa oled siiani Andreasest sisse võetud.»

Jaak ütles seda naljatuseks, Kaarin võttis oma mehe sõnu tõsiselt.

«Ma ei ole su ees varjanud, Jaak, et Andreas oli mu esimene armastus, et ma ei ole kedagi nii armastanud kui teda. Armastanud olen ma ainult kaht meest, teda ja sind.»

«Kallis Kaarin,» kohmetus Jaak, «ma ei heitnud sulle midagi ette.»

«Te olete paljus erinevad inimesed,» jätkas Kaarin järjest tõsisemalt, «mu tunded ei saagi teie vastu ühesugused olla.»

«Sa armastad teda ikka veel, Kaarin.»

Ka Jaak oli tõsiseks muutunud.

«Ei, Jaak,» ütles Kaarin, «täna ma sain aru, et kõik on ammu möödunud. Ta tuletab mu noorust meelde, mitte rohkem. Mida ta võis minust mõelda? Ta vist vaatas mind nagu võõrast vanaeite.»

Tol päeval Andreas ja Eduard omavahel enam juttu ei ajanud. Enne öörahu saabumist pöördus Eduard siiski voodinaabri poole:

«Riismani lasksid maha sakslased.»

Andreas ei uskunud enam Eduardi sõnu.

17

Eduard Tõnupärt ei sõandanud voodiotsast lahti lasta. Ta seisis oma aseme jalutsis, parem käsi hoidis süngi ülemisest kaarest tugevasti kinni. Eile oli arst teda üle palati talutanud, jalad olid kandnud päris hästi, ülelele värisesid need nagu saja-aastasel jõuetul raugal, ta oleks kukkunud, kui Räntsel poleks toetanud. Esimest korda püsti tõustes oli pea tõllarattana pöörlema hakanud, ta oleks otsekohe uuesti istunud, kuid Räntsel oli soovitanud istumisega pisut oodata, varsti oligi keerlemine järele andnud. Algul oli harjutatud teda istuma, istumisega kohanes organism kiiresti, ta oli mõnuga istunud, jalad rippumas üle voodiääre. Esimene seismine võttis aga silme ees kirjuks, jalad tudisesid all, ta poleks kunagi uskunud, et lamamine võib jalgadelt nii jõu röövida. Tõnupärt oli käte ja jalgade harjutusi ning jalgade masseerimist võtnud üleolevalt, võtnud kui mingeid üleüldisi ettekirjutusi, mille täitmist nõutakse igalt infarktihaigelt nende individuaalseid võimeid ja iseärasusi arvestamata. Doktor Räntsel oli küll hoiatanud, et ärgu ta oma jõudu ülehinnaku, kuigi ta on tugeva kehaehitusega mees, esiteks ei pruugi jalad kanda ja teiseks võib pea ringi käima hakata. Vereringe ei kohane sekundipealt, ehkki inimene on kõige kohanemisvõimelisem olend maakamaral. Räntsel oli tema püstitõusmist valvanud ja teda esimesi samme teha aidanud. Seejuures oli elatanud arst elevil nagu altari ette astuma valmistuv pruut. Esimeste sammude ajal oli põrand

PAUL KUUSBERG

jällegi kõikunud, ta oli silmad kinni pigistanud, et voodid ta ümber ratastringi ei tiirleks. Esimese sammu oli ta ülemäära pikaks venitanud, see tähendab, ta astus hariliku sammu, aga see osutus tema jaoks praegu pikaks, ja läbi pea oli vilksatanud kartus, kas ta mitte ei jäägi tõntside raugasammudega ukerdama. Poleks vana Räätsel kõike ette näinud ega temast kinni hoidnud, siis oleks ta sealsamas sängide vahele rontsatanud. Kõik olid tema pingutusi jälginud. Isegi Andreas, kellega nad viimastel päevadel käitusid nagu võhivõõrad, oli end küünarnukkidele upitanud, et paremini näha. Ella seisis ukse juures, ehkki lobasuul oli teisteski palatites tegemist; Tõnupärt talus Ellat järjest vähem. Pärast esimest sammu oli ta ise arsti käsivarrest kinni võtnud ja jalgu ülimalt ettevaatlikkusega tõstnud. Oma voodi juurde oli ta tagasi jõudnud väsinuna ja higisena, nagu oleks ei tea kui palju maad maha marssinud. Hiljem oli talle elektrokardiogramm tehtud, Räätsel oli seda ise tegema tulnud, pärast oli Ella lادرanud, et Räätsel loeb elektrokardiogrammi siksakke kõige paremini, kahju, et oma tööd südamega võttev tohter neid varsti maha jätab. Elektrokardiogramm tõendas, et süda oli koormuse välja kannatanud. Arst oli manitsenud, et ärgu ta läbematuks mingu ja mööda koridore jooksmata pistku, ehkki jootee on moodi minevas, ärgu ta korraga üle paarikümne sammu astugu. Enne lõunat paarikümmend ja pärast lõunat paarikümmend, järgmistel päevadel võib samme lisada. Peldikussemineku mõtteid ärgu ta enne nädalat haudugu, arst oli tarvitanud meeste omavahelist sõna, mis Eduardile oli hästi mõjunud, ta ise armastas järske ütlemisi. Järgmisel päeval oli teda talutanud kõhn vanatüdrukust öde, siis oli ta pea ainult väga pisut ringi käinud.

«Inimene peab elus aina õppima ja õppima,» ütles Ella, kes oli tulnud sööginõusid koristama. «Kõndima õpib inimene ruttu, mõni vudib kaheksa-ühöksakuuselt, kuidas ta hiljem oma eluteed käib, on sootuks iseasi. Mõni ei õpi ära.»

«Teie, sanitar, armastate konksuga jutte,» sõnas Eduard Tõnupärt, kes harilikult Ella sõnad kõrvust mööda laskis. Praegu oli ta otse lapsena rõõmus, et iseseisev kõndimine libedalt läks. «Kannavad jalad meest, küll siis mees teab, kuhu minna.»

Ta naeris rõõmsalt.

«Seda teavad mehed kõige vähem,» ei taganenud Ella. Nii lähedana põlnud ta vihase moega habemikku veel näinud. Voodivangist valla-pääsmine teeb kõik infarktide lähedaks ja mõnusaks, üks mõju see ka Tõnupärdile. «Üks igavene lõnkumine tänavail, üks järgijätmatu kooberdamine õllepoodide ja kõrtside vahet.»

Uus haige, kopsu ja südame puudulikkuse all kannatav elatanud kaubatundja, lausus:

«Poisikese-eas tehakse teadagi lollusi. Joostakse koguni naiste sabas.»

Alatine õhupuudus oli kaubatundja sapiseks teinud, ta armastas tor-gata.

«Naiste järele peavadki mehed jooksmata,» muheles Ella, kes oli jõudnud taldrikud oma kandikule kokku koguda. «Niikaua kuni mehed naiste sabas jõlkusid, olid asjad enam-vähem korras. Nüüd, kus naised meeste järele jooksevad, on kõik sassis ja segamini.»

PAUL KUUSBERG

«Sina paned naiste käimisokkuse veel rohkem kahtluse alla kui meeste oma,» lõppis Andreas, kes oli tähelepanelikult Eduardi esimesi iseseisvaid samme jälginud ja tundis nüüd kergendust, nagu oleks tema ise voodite vahel kõndimist harjutanud.

«Siin pole meeste ja naiste vahel paraku vahet. Mehed ja naised satuvad ühte viisi rappa,» nõustus Ella. «Nii üksteise järele jooksmisega kui ka muidu keeratakse oma elusid untsu. Kes maldab enam aru pidada, kuhu minna, muudkui tormatakse. Tormatakse, tormatakse, ja nii jõutaksegi meie juurde.»

Andreas naeris:

«Sina, Ella, rabeled mis hirmus, veered kerana ühest palatiuksest sisse, teisest välja, meid manitsed aru pidama.»

«Mina ei rahmelda tühja. Kui ma teile õigel ajal siibrit ei too, lasete asemed täis, jääb söök hiljaks, vingute nagu põrsad sulus, mina pean veerema. Tööd peab inimene tegema nii, et nahk aurab. Nüüdsel ajal püütakse aga kõike kergelt saada. Ei kannatata nii kaua kuskil paigal püsida, et töö meeldima hakkaks. Proovitakse kuu-kaks, heal juhul kolm-neli, ja davai edasi, davai mujale. Niisamuti naistega. Ühe juurest teise juurde, seda head ja paremat otsima. Aga head ja paremat ei tulegi, kui teineteist tundma ei õpita ega austama ei hakata. Enne kiinduti aegapidi teineteisesse ja mindi alles siis voodisse, kui mitte ainult ihud, vaid ka hinged seda nõudsid. Nüüd alustatakse voodiga, kas armastust on või ei ole. Kogu elu on muudetud loteriiks, kus kõik jahivad peavõitu.»

«Peavõitu peabki jahtima,» ütles Eduard juba oma tavalisel, kuival, isegi süngel moel. «Ilma peavõidu jahtimiseta ei maksaks üldse elada. Elamine pole hingitsemine. Enamasti hingitsetakse.»

Andrasele tundus, et Ella solvus. Ta püüdis Tõnupärdi sõnu pehmemendada. Mitte oma voodinaabri, vaid Ella pärast.

«Meie sinuga, kolleeg haiguses,» lausus ta häälele naljatlevat kõla andes, «peame vist küll elamiseks pisut tagasi tõmbuma.»

«Kui elamise all mõelda seda, et võtta sealt, kust võtta annab, mõelda ainult iseendale, teised jalge alla tallata, siis mina parem hingitsen,» lõpetas Ella jutu. «Nüüd tõmmake oma koivad voodisse, ma viin nõud ära ja võtan põranda üle.»

Varsti oligi Ella tagasi ja siis kuuldus üksnes niiske põrandalapi sahinat. Tavaliselt lobises Ella tööd tehes, sedakorda vaikis. Harjavars liikus kärvesti ta käte vahel, hari ei kolksunud vastu voodijalgu, ometi ei pühkinud Ella ainult voodivahesid, ta ei jätnud puhastamata ühtki voodialust. Andrase meelest ei teinud Ella midagi läbematult ega ükskõikselt.

Elevus, mis oli äsja palatis valitsenud, oli vaibunud. Iga haige tõmbus nagu endasse. Peale tema ja Eduardi olid teised haiged vahetunud. Transistorraadiot kuulata armastav noormees lahkus kõige viimasena alles eile. Torisev kaubatundja saabus üleile, kaks ülejäänut olid toodud veidi varem. Kõik olid üksteisele alles võõrad, palat polnud veel üheks pereks liitunud. Kaubatundja püüdis Eduardiga paaril korral juttu alustada, kuid viimase ühesõnalised vastused pidurdasid hingeldava vanamehe indu. Oleksid nemad Eduardiga sõnaohtramad olnud, küllap siis räägiksid teisedki rohkem, nende vaikimine mõjus ülejää-

PAUL KUUSBERG

nutelegi. Ent ei temast ega Eduardist polnud praegu jutu algatajat. Nad suhtusid teineteisesse hoopis jahedamalt kui algul. Algul nad vähemasti ajasid juttu, nüüd lamavad enamiku ajast tummadena teineteise kõrval. Vastastikune põlgus on nähtavasti nii suur, et nad ei leia enam teed teineteise hinge. Kas tema, Andreas, on seda teha püüdnudki? Nähtavasti on inimestel, kes pole mitte paratamatute olukordade sunnil, vaid oma kõige parema äratundmise põhjal erinevatel pooltel võidelnud, raske üksteist mõista. Minevik kõnnib nende kannul ega lase leppida. Mis see on, mõtles Andreas, et ta oma kunagisesse sõbrasse halvasti suhtub, võõrastega aga, kes on Hitleri vägedes teeninud, võib päris hästi läbi saada? Kontori parteikoosolekul oli ta kaitsnud omaaegset SS-diviisi jupijumalat nende vastu, keda häiris suurte kogemustega ehitaja ankeet. «Ärgem unustagem,» oli ta kõnelnud koosolekul, «et fašistid mobiliseerisid sunniviisiliselt Saksa sõjaväkke mitu tuhat eesti meest. Diviis, kuhu nad koondati, nimetati SS-diviisiks. Hitlerlased talitasid nii kindla tagamõttega. Esiteks, SS-väeosadesse kuuluvad mehed pidid visamalt võitlema, vangi langedes neil armu loota polnud, niisuguseid jutte levitati. Teiseks — SS-vägedes teeninule löödi eluksajaks Kaini märk otsaette. Kui me Eesti Leegioni mobiliseeritud mehi, kes praegu ausalt ja hästi töötavad, seepärast umbusaldame, et nad kunagi nooruses SS-väeosadesse kupatati, siis teeme just seda, millele natsid mängisid: tõrjume kümneid ja sadu inimesi enestest eemale, selle asemel et neid kaasa haarata.» Kas ta oli koosolekul silmakirjateenrina käitunud, mõelnud üht ja rääkinud teist? Ei, ta oli kõnelnud just seda, mida mõtles: jaoskonnajuhataja, omaaegne Oberschütze, oli sunniviisil mobiliseeritu, Eduard jooksis sakslaste poole üle, Ets tegi seda, nagu ta ise kinnitab, oma kõige parema arusaamise järgi ega kahetsevat praegugi oma kunagist sammu. Hüva, Eduard reetis, ent nõukogude võim on ka Eduardi-taolistele andeks andnud, ka Eduard on kõva töömees, mispärast ta tahab paavstist paavstlikum olla! Kas teda ei sega mitte see, et Eduard ei tahtnud midagi teada tema ja Kaarini sõprusest, et Eduard teda oma õe ees surnuks kuulutas? Lihtsalt isiklik vaen. Mitte veendumus, et Etsi näol on tegemist inimesega, kes oli vaenlane eile ja on vaenlane ka täna. Lõppude lõpuks, kes on tegelikult Eduard Tõnupärt nüüd? Eduard ei pruugi teda mõista tahta, kas aga tema, kes ta siiani unistab maailma valgemaaksmuutmisest, ei pea püüdma Eduardist aru saada? Just tema peab oma eelarvamustest vabana tema ja teisele lähenema. Kas või selle teadasaamiseks, mis tegelikult Etsi hinges toimub.

Tõnupärdi vahepealne avameelsus ei paistnud Andreasele enam rapasattunud inimese arvepidamisena iseendaga, vaid küünilisusena, mida toidab südant purev viha ja jõuetustunne. Eduardi sõnad «Täna õnne, et sina vangi ei sattunud», tõukasid kunagise mängukaaslase uuesti temast eemale. Eduardi sõnadest hõõgus varjamatut tigidust. Nii vähemasti tundus see Andreasele. Ehkki Eduard ütles, et Riismani lasksid maha sakslased, ei vabanenud Andreas kahtlusest, kas Eduard ei varja siiski midagi. Riisman paistis ainult väliselt haprana, tegelikult oli tal palju hingejõudu, midagi pidi juhtuma, et ta laskis enda vangi võtta.

Andreas heitis kõrvalpilgu voodinaabrile. Eduard lamas südamehaige poolistikul poosis, ajaleht süles, silmad laes. Mida ta mõtleb?

PAUL KUUSBERG

Eduard Tõnupärdi mõtted olid iseendas kinni. Äsjane lapsemeelne rõõm oli lahtunud. Ta polnud kunagi kahelnud, et ta uuesti jalgadele tõuseb. Koguni tundidel, millal ta kõigele vilistas, ka iseendale. Ta teadis, et vähemalt paari nädala pärast lastakse ta koju, arvatavasti pikendatakse sinist lehte veel kuu võrra, võib-olla kauemgi. Ent ta ei oodanud kojupääsemist, pigem pelgas. Ta püüdis niisuguse tunde vastu võidelda, kuid tajus, et ta tahtejõud jääb seekord nõrgaks. Enam ei saa ta uhkustada oma tahtejõuga, mis on hakanud hirmutegevvalt kiiresti sulama. Vahel mõtles ta, et kõik tuleb Andreasest, sellest et Jallaku Ats sattus ta kõrvale, äratades möödunu uuesti ellu. Niisugustel puhkudel kahetses ta, et ei palunud ennast teise palatisse üle viia. Oleks võinud öelda, et ta ei talu norskamist ja hammaste kiristamist, parempoolne voodinaaber norskas ja raadiokraaksutaja kiristas öösi hambaid. Mispärast ta seda ei teinud? Küllap seepärast, et Ats oleks võinud üleviimist põgenemisena võtta. Isegi siis, kui teda mõned päevad tagasi taheti üle viia, raius ta vastu senikaua, kuni teda rahule jäeti. Ikka sellesama pärast. Huvitav, kuidas oleks Ats talitanud? Mis tal Andreasest, Andreas ei lähe talle vähematki korda. Kõige olulisem on iseendaks jääda. Kas ta seda suudab? Kas Andreas ongi põhjuste põhjus, et ta tasakaalu tagasi ei saa, et ta tahtejõud üles ütleb? Kas põhjus ei peitu siiski milleski muus? Kas ta ei märganud juba enne haigestumist oma tahtejõu nõrgenemist? Mispärast ta närveerib? Tema ei tapnud ju Riismani, Riismani lasksid maha sakslased. Hea küll, ta lõi automaadi Riismani käest maha, kuid tal ei olnud valikut. Ei olnud, tookord ei olnud. Nemad oleksid nagunii vangi langenud ja Riisman koos nendega, nad olid juba sisse piiratud. Riisman võib-olla oleks vangivõtjaid tulistama hakanud, tema eeskujul oleks seda teinud ehk mõni teinegi mees, mis see oleks muutnud. Ikkagi oleks politruk tapetud, Riismani fanatism oleks neile ainult kalliks maksuma läinud. Kõik oleksid võinud hukkuda, kõik. Eduard Tõnupärt sisendas seda endale, ent tal oli järjest raskem endaga toime tulla.

Kas ta tõesti osutub tavaliseks nõrgaks inimeseks? Tema, kes ta pole kellegi ees oma pead painutanud.

Kas ta tõesti peab hakkama endale tuhka pea peale raputama? Mitte ainult teiste, vaid ka iseenda ees?

Mis seegi annaks? Kõik variseks ainult kokku ja ta ise mattuks rusude alla. Kui ta ei olegi juba mattunud.

Möödus nädal. Ühel päeval üllatas Eduard Tõnupärt Andreas Jallakut sellega, et ulatas talle postkaardisuuruse ülesvõtte. Viimane võttis foto oma kätte ja üllatus veel rohkem: vanalt amatöörülesvõttelt vaatas talle vastu Riisman. Roodu poliitjuht Villem Riisman. Mis sellest, et fotol kujutatud noormees oli riides nii, nagu Andreas teda kunagi näinud ei olnud: tumedas kuues ja heledais pükstes, suviselt lahtise kaelusega valge särgi krae oli käänatud pintsaku kaelusele. Ent noormehel oli Riismani aval, rõõmus nägu ja tema tütarlapselikult suured silmad.

Andreas oli jõudnud just tagasi oma voodisse ja puhkas nüüd. Temagi kõndis juba iseseisvalt. Ka teda oli vana Rantsel esimestel sammudel toetanud, manitsenud ja hoiatanud. Ja Ella oli jällegi käimaõppimisest rääkinud. Ella oli tähendanud, et mõni inimene ei õpigi õieti kõndima, vändaku ta jalad kas või kerilaudadena all. Sest inimene, kes

PAUL KUUSBERG

edasi minnes ei hooli teistest, kes on valmis teisi oma teelt eemale tõukama või koguni maha tallama, võib küll kaugemale jõuda, kuid õnnelikuks ei saa ta kunagi. Kõik said aru, kuhu Ella sihib, jutt oli liiga raske ja Ellale võõras, see polnud tema tavaline lahe lobisemine. Eduard Tõnupärt kas ei pannud tähele või tegi end mitte kuulma. Andreas oli püüdnud asja ka seekord naljaks käänata, temagi oli esimesi samme astudes lapsena rõõmustanud, kuigi põlved värisema kippusid ja peas kohisema võttis. Tal oli hea ja hele tunne rinnus, ta tahtis seda kõigiga jagada, ka Etsiga, seepärast ta ütles, et kui mees naise järele tormab, siis ei hooli ta millestki, siis on ta valmis iga võistlejaga sarvi kokku pistma, nagu teevad põdrapullid, mida ei maksagi pahaks panna, sest niisugune on looduse seadus. Ella ei hakanud oma jonni ajama, ta ei öelnud, et ega ta armujooksu mõelnud, ju ta aru sai, mis jalgadele tõusnud haige hinges toimub, ja tõmbus tagasi. Ella oli Andrease meelest hea ja arukas naine, ilmselt hella südamega, kellele igasugune toorus ja vägivald on vastuvõtmatu. Eduard oli lamanud sängis selili nagu muumia, ainult mitte nii pulksirgelt nagu pärismuumiad piltidel, vaid pooleldi istukil, südamehaigetele kõige soodsamas lamamisviisis. Aga pea oli Eduardil kuklas, pilk lakke suunatud, käed vaheliti rinnal. Algul, kui ta oma esimest sammu astuma valmistus, oli Eduard teda jälginud, isegi muhelnud, ent kui üks arsti selja taga sulgus ja Ella vadistama pistis, tardus Eduard oma muumiapooši. Andreas imestas Eduardi tahtejõudu. Mida rohkem Andreas iseendale ja Eduardile mõtles, seda tugevamaks muutus temas arusaamine, et elatud elu kõnnib inimesega kaasas, inimesel on raske vabaneda oma minevikust isegi siis, kui ta seda tahab. Sageli inimene ei tahagi, ta näeb oma minevikku järjest roosilisemates värvides, enamasti polegi inimesel põhjust oma minevikust lahti öelda. Mõnel aga on ja sellel, kellel on, on seda ütlemata keeruline teha. Tõnupärt oli kõnelnud pommidest jalus, mida Ets pommide all mõtles? Kas üksnes SS-is teenimist, temasuguste vastu võitlemist või midagi veel? SS-is teenimist ta ei kahetsevat, seda oli Eduard mitu korda kinnitanud, aga ta võis seda teha paljast trotsist. On inimesi, kes ei teiste ega ka iseenda ees ei taha tunnistada, et nad on midagi viltu teinud, niisugune mittetahtmine on hirmus. Ju on Eduard inimene, kes ei sobi praegusesse aega, kuigi Ets on niisamasugune Juhkentalist pärit poiss nagu tema isegi. Maja, mille ta isa õne ja juhusega pooleks kätte sai ja sellest samas ilma jäi, ei tee teda veel teiseks, kas vähe agulimajaomanike ja poodnike poegi töötab kõrgetel kohtadel. Isegi hallparunite ja töösturite poegi. Sotsiaalne päritolu pole ainumäärav, kuigi tema, Andreas, on seda üksvahe määravaks pidanud. Tõnupärdi iseloom on aga üpris kidaline ja need kidad on kord omaks võetus tugevasti kinni. Andreas oli oma lapsepõlvesõbrast palju mõelnud, teinud seda küll ägedushoos, meelepaha ja vihaga, aga ka rahulikus meeles, Eduardist aru saada püüdes, kuid ta polnud kuhugi välja jõudnud. Tammus ikka ühes ja samas paigas.

Oma esimesi iseseisvaid samme seades ei mõelnud ta Eduardist ega minevikust, mida inimesed endaga kaasas kannavad. Akna juurde jõudes ja aknast välja vaadates ei keerelnud ta peas mingeid kindlasuunalisi mõtteid, ta lihtsalt laskis pilgul mööda puid ja majakatuseid rännata, sest hulk päevi polnud ta näinud muud kui palati valget lage,

PAUL KUUSBERG

kreemikaks vööbatud seinu ja elevandiluuvärvi voodiotsi. Puudel polnud veel kollaseid lehti, ei, kaseokstes kollendas pisut, rohi säras alles erkjasrohelistelt või vaatas ta kõike silmadega, mis tahtsid ainult rõõmsat näha. Katused läikisid hommikul sadanud vihmast, vihm vist tegigi kõik värseks ja kirkaks. Andreas polnud raatsinud akna juurest lahkuda, ta tahtis tunda, kuidas maailm talle uuesti avaraks muutub. Ta tundis harva esinevat vaatamisrõõmu. Vaatamisrõõm on elamisrõõm ja tal oli hea meel, et see tagasi oli tulnud. Mitte üksnes tagasi tulnud, vaid ka nagu uuemaks ja nooremaks saanud. Andreas oli elanud täielikult antud hetkele, niisuguseid silmapilke polnud tal enam tükk aega olnud.

Viimaks oli Andreas kiskunud ennast akna juurest lahti. Tal oli kahju seda teha, sest niisuguseid silmapilke pole inimesele palju antud, tegelikult oli elamisrõõmust pilgeni täidetud viiv juba tuhmumas. Ta oli jällegi tõvevoodist vaevalt jalule tõusnud haige, kes peab arvestama arsti nõuandeid ja ettekirjutusi.

Üsna kindla jalaga oli ta kõndinud tagasi oma voodi juurde ja heitnud puhkama.

Siis olid nad aasinud kaubatundjat. Ets ja tema. Kuidagi iseenesest oli see välja kukkunud. Ets oli käinud väljas ja tagasi tulles öelnud:

«Tualettruumis tuli suitsetamisisu peale. Kaks meest tõmbasid «Priimat», suitsulõhn lõi nagu viin pähe.»

«Teie hoidke paberosside ja sigarettide nagu surma eest,» pidas kaubatundja otsekohe vajalikuks õpetama hakata. «Kopsutõbisele on suitsetamine väike häda, südame- ja maohaiged ei tohi tubakale mõeldagi. Oleks mul ainult kopsuviga, siis tõmbaksin minagi, mis sellest, et mu kopsumaht on vähenenud poolele, südame pärast hoian ma tubaka endast eemale.»

Eduard muigas:

«Ma ei julge WC-s käima hakatagi. Istun endiselt troonil.»

«Inimene ei tohi ainult iseendale mõelda,» segas kaubatundja jällegi vahele. «Eile õhtul tahtis hais hinge matta. Ma saan aru, kui inimese jalad ei kannu, kui käimine on talle vastunäidustatud. Eks teil endal ole kah piinlik kõikide silmade ees, ma näen küll.»

«Ma käin liiga palju,» oli Eduard jätkanud toonil, mis meenutas kunagist Etsi, kes armastas nõökida. «Peldikus tuli mul peaaegu atakk. Istusin rahulikult potil, kui rindu lõi piste. Doktor Rantsel keelas käimise ära. Nähtavasti tuleb jälle trooni kasutada.»

«Te ehk punnitasite kõvasti?» arvas kohkunud vanamees. «Lamamisest jääb kõht kinni ja ühtlasi nõrgeneb kõhupress. Nõudke purgeeni või riitsinuse õli. Kuulge, te sööte palju ja kuiva. Lasete endale võid, sinki ja juustu järele tuua. Sööge rohkem musti kuivatatud ploome ja jooge kefiiri. Liigsöömine on eriti halb südamehaigetele. Täis kõht tekitab gaasi, gaas kergitab vahelihase üles, ja valuhoog ongi käes. Ma tean omast käest, mis stenokardia tähendab.»

Andreas oli jutujärje oma kätte võtnud ja Etsi toonil ja kombel jätkanud:

«Eks piinlik ole küll niiviisi teiste ees palatis kükitada, aga mis meil üle jääb. Asjata riskeerida ei taha. Suitsuhaisu kannatab kuidagi välja, spasm on hoopis hirmsam. Kas klosetis signaalkell on?»

«Ei pannud tähele.»

«On, on,» tõttas kaubatundja kinnitama. «Kohe ukse kõrval.»

«Aga kabiinides?» küsis Andreas süütult.

«Kabiinides ei ole. Meeste toas on alati teisi haigeid, kes võivad kella anda.»

«Nõudke enda teise palatisse viimist,» soovitas Eduard vagural tallehäälele.

Õde oli palatiukse avanud ja kõiki õpetava kaubatundja protseduuride tuppä kutsunud.

«Tüütu ja loll,» oli Eduard kaubatundja kohta tähendanud.

Nad olid pisut aega endamisi muhelnud ja siis oligi Eduard ootamatult ulatanud talle päevapildi.

«Tundsid ära?» küsis Eduard.

«Villem Riisman,» sõnas Andreas. «Me saime sõpradeks.»

«Me oleme langud,» ütles Eduard. «Minu minia isa.»

See oli Andreasele veel suuremaks ootamatuseks.

«Ma sain sellest teada alles pärast Lembitu abiellumist. Mulle mõjus see nagu kaikahoop,» tunnistas Tõnupärt. «Selgus, et Sirje ema oli pärast sõda uuesti abiellunud ja ka Sirje oli hakanud kandma oma uue isa perekonnanime.»

Andreas ei taibanud, mispärast Eduard seda kõike talle teatavaks teeb. Samas meenus talle, et oli mingit päevapilti varem Etsi käes näinud. Samal päeval, kui teda siia palatisse üle toodi.

«Mind lastakse homme koju,» ütles Tõnupärt, «mõtlesin, et sa peaksid seda teadma.»

Andreas ei saanud neist sõnadest targemaks. Eduard käitub täna üldse tavalisest erinevalt.

Pisut aega vaikisid mõlemad.

«Su minial on õigus — Kuldaril on Riismani silmad.»

«Riismani silmad,» kordas Tõnupärt teise sõnu.

«Tark poiss,» sõnas Andreas. «Ka Villem Riisman oli raamatuhull.»

Uuesti valitses palatis vaikus. Teised haiged olid välja suitsetama läinud.

Eduard Tõnupärt katkestas vaikuse.

«Me ei tapnud Riismani. Sa ei usu...»

«Püüan uskuda,» lausus Andreas Jallak, «kuigi mul on raske kujutleda, et ta end vangi andis. Või pidasin teda sisemiselt tugevamaks.»

«Ta oli tugev inimene. Viimase minutini tugev,» ütles Eduard väga vaikselt.

Andreas mõistis, et Eduardi vaevab süütunne ja et ta vajab enda tühjaksrääkimist. Ta küsis:

«Kas su pojanaine teab, et ta isa vangi langes?»

«Ega vist. Ei, kindlasti ei,» vastas Eduard. «Nende pere teab ainult seda, et Villem Riisman langes Velikije Luki lahinguis. Neil on vastav teade sõjakomissariaadist. Ma ei ole tahtnud Sirjele rääkida, et ta isa vangi langes.»

«Seda oled kõnelnud, et Riisman oli sinu roodu politruk?»

«Sa uurid nagu prokurör,» ägestus Tõnupärt, kogus end aga kohe. «Ei ole. Ka seda ei ole ma rääkinud. Mida sa veel teada tahad?»

Tõnupärdi hääl muutus väljakutsuvaks.

PAUL KUUSBERG

«Mitte midagi. Küsin ainult seepärast, et me olime Riismaniga head sõbrad. Ja et ma teaksin, mida su minia teab. Muidu...»

Eduard ei lasknud teda lõpetada:

«Mis muidu?» küsis ta end ühe ropsuga istukile ajades.

Andreas lõpetas rahulikult:

«Muidu võin rääkida seda, mida sa talle rääkinud ei ole. Ühte asja aga peab Sirje kindlasti teadma, seda, et ta isa oli mehine inimene.»

«Riismani lasksid maha sakslased,» kinnitas Eduard millegipärast uuesti.

«Tead, Ets,» ütles Andreas Jallak nagu mingile otsusele jõudnult, «sina ja su poja pere peaksid lahus elama.»

«Sul on õigus,» lausis Eduard Tõnupärt pikkamisi. «Ei,» elavnes ta samas, «ei, Ats, sul ei ole õigus. Ma pean Kuldarile olema ka tema teise vanaisa eest... Riismani eest...»

Andreas Jallak mõtles, et Eduard astus üle Rubiconi. Et ta on ise enda süüdi mõistnud. Ja et Ets talle seepärast Riismani fotot näitaski.

18

Andreas Jallak istus raiepakule ja puhkas. Kelder lõhnas turba ja kasehalgude järele, ta oli briketti keldrisse kandnud ja riita ladunud. Briketiriit kattis ühe külgeina maast laeni, ta oli ruumi võitmiseks briketid müürikividena tihedasti üksteise kõrvale asetanud. Niisamasuguse hoolikusega oli otsaseina äärde püstitanud peenekslõhutud kasehalgude virna. Oleks ta briketid ja põletuspuud niisama hunnikusse loopinud, siis poleks ta ise enam kitsukesse keldrilatrisse mahtunud, nüüd jäi ruumi istumisekski.

Andreas avas akna, et värket õhku sisse tuleks.

Kuivas ja jahedas keldris oli talvel hea kartuleid, juurvilja, sisse tehtud kapsaid ja moosipurke hoida, kõva pakasegagi ei langenud temperatuur alla nulli, püsis nii kahe-kolme plusskraadi piires. Andreas talveks midagi ei varunud, ta lõunatas sööklas või viineribaaris, hommikul ja õhtul sõi, mida oli poest ostnud: leiba, vorsti, konserve, juustu, kilu ja muud niisugust toidukraami, mida polnud tarvis ei keeta ega küpsetada. Kartuleid, makarone ja mune vahel siiski keetis.

Briketitassimine oli ihu kuumaks võtnud. Algul oli ta kandnud ühe pangega, arstide manitsussõnad püsisid meeles. Nii oleks ta aga pimedate käte jäänud, pealegi tundus talle, et ta on muutunud ülearu ettevaatlikuks. Lõppude lõpuks ei säästa ta ka jõudu: ühe pangega tuleb kaks korda rohkem keldritreppi pidi üles-alla pendeldada, trepp väsitab rohkem kui teine pang. Tal oli olnud ka abimees, naaberkorteri üheteist-aastane Vello, kes käis vahel tema juures. Kevadel oli Vello tema akna palliga sisse visanud, ema oli saatnud süüdlase vabandama, ta oli parajasti savi voolimislauale tõstnud, kui Vello koputas ja sisse astus. Vello oli unustanud vabandamise ja pärani silmi jälginud, kuidas savikamakas järjest rohkem koera pea kuju omandas. Vello armastas koeri, neil oli Joosepiks ristitud must puudel, kelle tagakeha karv oli omaaegse kombe kohaselt lühikeseks püगतud. Sealt peale olid nad suurteks sõpradeks saanud, Vello palus ka endale savi ja nad voolisid kahekesi.

PAUL KUUSBERG

1133

Vello sikutas tänavalt keldrisse kümme-kond ämbritäit, ta oleks rohkemgi kandnud, kui poisid poleks teda hokit mängima kutsunud. Nad ei mänginud pärishokit, vaid ajasid hokikeppidega tugevast mustast kummist palli taga. Ükskord oli Vello ka Andreasele kepi ulatanud, et proovigu kah, esimese löögi virutas Andreas pallist mööda, mis poistele rõõmu valmistas, teisel korral tabas hästi, poisid olid tunnistanud, et priima löök. Hoki oli Vello ära meelitanud, Vello oli öelnud, et ärgu ta endale liiga tehku, et küll tema, Vello, tuleb tagasi ja aitab veel. Vello sõnadest sai Andreas aru, et majas teatakse tema haigusest. Muidugi teatakse, teda oli ju kiirabiautos ära viidud.

Poleks Vello teda elutarga vanainimese kombel manitsenud, siis poleks Andreasele enam haigus meeldegi tulnud. Tassimist alustades mõtles ta oma südamele, südame pärast polnud ta kohe kahte pange võtnud, pärastpoole oli igasuguse ettevaatlikkuse minetanud. Minetanud seepärast, et oli ennast hästi tundnud. Brikette kuhjaga täistopitud panged ei pannud teda hingeldama, töö ei matnud hoopiski mitte hinge, kõik oli nii nagu varem. Seepärast ununeski süda ja arstide soovitused, et ta hoiduks pingutustest. Andreas oligi ennast hoidnud, esimestel nädalatel pärast haiglat vahest üleliia. Ametiühingukomitee oli talle pakkunud sanatooriumituusikut, mille ta oli tagasi lükanud, tal oli villand raviasutuste õhkkonnast. Sanatooriumile oli ta eelistanud Ehituskontori oma väikest puhkekodu, mida sügisel, talvel ja kevadel kasutati üksnes nädalavahetustel. Seal oli rahulik, ainult laupäeviti ja pühapäeviti muutus maja kärarikkamaks. Siis köeti soome sauna, pummeldati ja lauldi. Enamasti kutsuti ka teda kampa, ta istus hea meelega põleva kamina ees ja ajas meestega juttu, õllest ja kangemast kraamist keeldus. Talle ei käidud peale, saadi aru, et ta ei tohi riskeerida. Lavale aga läks ja ka basseini hüppas, rõõmustades, et süda pekslema ei hakanud ega õhupuudust ei tekkinud. Oleksid arstid talle leilivõtmise ära keelanud, siis poleks ta lavale roninud, kuid saunakiusatus eest unustati teda hoiatada. Nõnda oli Andreas naljatanud ja end saunakuumusest ja veinisoojusest õhetavate meeste hulgas hästi tundnud.

Tööpäeval valitses puhkekodus vaikus. Jässakas vanamees, kes täitis nii komandandi kui ka valvuri ja kütja ülesandeid, elas alevikus ja töötas metsamajandis, teda ei seganud. Et polnud suvi, siis ei tegutsenud ka einelaud, Andreas oli söönud peamiselt viinereid ja keetnud endale kukesuppi, kukesupiks nimetas ta kõiki supikonserve, müüdi neid siis kas klaaspurkides või tsellofaanpakendis. Tublisti oli ta joonud piima, rammusat, koorerikast maapiima, mitte normaliseeritud pudelipiima. Esimesel puhkekodunädalal oli ta täpselt täitnud arstide nõuandeid, lamanud ja jalutanud, uuesti lamanud ja jälle jalutanud. Jalutanud enne sööki ja pärast sööki. Jalutanud ka enne magamaheitmist, hoolimata pimedusest ja laskmata ennast segada sajast. Selgetel päevadel, kui pimedus tähed justkui käeulatusse tõi, meeldisid talle hilisõhtused jalutuskäigud eriti. Paraku oli selgeid päevi vähe. Poleks ta metsa hulkuma läinud, siis oleks ta pidanud kogu pika õhtu istuma televiisori ees, kus tal hakkas varsti igav. Mida päev edasi, seda suuremat tegutsemistahet ta endas tundis. Käed sügelesid ahjupottide ja savi järele, mõttes oli ta hakanud koostama ettekande konspekti, millega ta pidi oktoobris seminaril esinema. Niipea aga, kui igavus kaela

tükkis, tundis ta end palju halvemini, tundis liiga selgesti, et ta pole veel hoopiski mitte terve, temast võib-olla ei saagi enam täiesti tervet inimest. Pessimistlikke mõtteid tõrjus ta visalt tagasi, ta ei kavatsenud haigusele ega millelegi muule alla anda. Televiisorist palju paremini peletasid igavust ja üksindustunnet eemale raamatud, ent ka kirjandus ei andnud seda mis hulkumine metsas. Päeval korjas ta seeni, ta avastas endale suurepäraseid hobuheinikud, mis värskelt praetuna tahtsid keele alla viia, paraku ei osanud ta õrnu seeni liivast täiesti puhastada. Ent ta ei lasknud end segada liivateradest, mis hammaste alla jäid. Pimedas lonkis niisama piki puude vahel looklevat jalgrada või ronis künkale, kus selge ilmaga avanes tore vaade tähistaevale. Väljas ei tundnud ta kunagi igavust, väljas ei mõelnud ta endast ega oma haigusest, seepärast viibis ta võimalikult vähe nelja seina vahel. Muidugi, lamama ta pidi ja ta puhkas nõnda, nagu arstid olid soovitanud. Ka neelas ta intensaiinitablette, mida Jaak oli talle muretsenud. Suurt mikstuuripudelit polnud ta aga lahti korkinud, talle näis, et ta tohterdab niigi ennast ülearu.

Kuigi Andreas oli end puhkekodus päris hästi tundnud, ei pidanud ta seal üle kolme nädala vastu.

Võib-olla kiskus teda linna Margit.

Margit oli teda puhkekodus külastanud. Margit oli sõitnud oma «Moskviitšiga», ta oli lobisenud aina auto sõiduomadustest, uhkeldanud, et on üheksa tuhat kakssada kilomeetrit läbi sõitnud, ehkki sai auto alles kevadel kätte. Kurtnud, et tal on talongis juba üks auk. Ta sõitnud punase tule alt läbi, ta polevat valgusfoori üldse märganud, valgusfoor seatud üles alles kaks päeva tagasi, ta sõitnud harjunud kombel, teades, et sõidab peateel, pöritanud rahulikult üle risttee, samas, kostnud liiklusmiilitsa vile, kaks liiklusmiilitsat varitsenud risttee taga, nõndaviisi tõmmatudki teda vahele. Margit oli tunnistanud, et tal meeldib rooli käte vahel hoida, komanderingutes käib ta nüüd oma autoga, ainuke häda, et ta kipuvad kihutama. Ta ei taluvat, et keegi temast mööda sõidab, kuu aega tagasi ajanud ta Jägala sillast kuni Pada oruni võidu ühe Lenigradi «Volgaga», sirgel ikka nii sada kümne, sada kakskümmend peal, Pada orus andnud «Volga» alla. Ka «Volgat» juhtinud naine, priske blondiin, kes talle läbi akna rusikat näidanud, ta polevat «Volgat» mööda lasknud. Algul vuhisenud «Volga» küll mööda, kuid enne Viitnat pressinud tema ette, tal olevat vist võidusõitja hing. Margit oli sõidutanud teda rajoonlinna, nad olid lõunatanud restoranis, kus neid oli kiiresti teenindatud, hoolimata, et nad ei tellinud ei viina ega ka veini. «See on sinu pärast,» oli Margit teda nokkinud, «sul on naistele mõju.» Seejuures oli Margit koguni punastanud. Andreas oli arvanud, et neile sattus lihtsalt hoolas ettekandja. Tagasiteel oli Margit peatanud auto ja teda väga õrnalt suudelnud. Tavaliselt surus Margit suudeldes ennast alati tugevasti tema vastu, seekord oli naine oma keha temast nagu eemale hoidnud. Andreas oli püüdnud Margitit enda ligi tõmmata, naine polnud seda teha lasknud. «Me ei tohi,» oli Margit sosistanud ja eemale tõmbunud, sõnad «me ei tohi» olid Andrease kõrvus kõlanud piitsaplaksuna.

Margit polnud jäänud kauaks, Andreas ei keelitanud naist jääma, ta

ei tahtnud uusi piitsaplakse kuulda. Pärast Margiti lahkumist oli ta hulkunud sihitult metsas ja jõudnud tagasi peaaegu keskööl, ta oli ennast meelega väsitanud, et häirivaid mõtteid eemale peletada. Rahu-
tukstegevad mõtted olid seotud tütrega, mitte Margitiga. Muidugi, Margiti piitsaplaks riivas teda valusalt, see tuletas talle liigne kord meelde, et praegu on ta alles pooleldi sant, kuid mitte rohkem. Ülle valmistas talle hoopis rohkem muret.

Tegelikult oli Andreas Jallak kiirustanud linna mitte niivõrd igavuse ega ka Margiti, kui võrd tütre pärast. Ta oli tahtnud Üllega rahulikult kõnelda. Ja seda nelja silma all, mitte võõraste juuresolekul. Oleks tütar üksinda tema pool käinud ja oma otsusest rääkinud, siis oleks ta ehk oma tütre silmi avada suutnud. Nõndaviisi mõeldes oli Andreas jällegi endale öelnud, et kõige vähem oli ta suutnud oma lapsi mõjutada. Oma lapsi ja ka oma naist. Ränk süütunne oli teda jäägitult oma alla matnud. Eks olnud teda abielluma tõuganud trots, mitte sügav kiindumus Naimasse. Ta oli ju selgesti tundnud, et Naima ei asenda Kaarinit, ometi oli ta Naimaga perekonnaseisuametisse tõtanud. Ülepeakaela talitades rikkus ta mitte ainult enda, vaid ka Naima elu. Naima pole kunagi õnneliku abielunaise rõõmu tundnud. Naima kibestumises ja kiuslikkuses on süüdi kõigepealt tema, Andreas Jallak, ise. Mitte kellelegi teisele ei ole tal õigust süüd veeretada, ei Naima iseloomule ega Naima kaebekirjadele, ka mitte Etsile, kes Kaarinile tema surmasõnumi tõi, veel vähem Kaarinile, kes uskus, mida vend rääkis. Ta ei oleks tohtinud Naimaga abielluda, ometi abiellus ja rikkus oma naise elu. Ja ka laste elu. Lapsed tundsid alateadlikult valet, mis nende perekonda mürgitas, seepärast jäid poja kõrvad kurdiks tema õpetussõnadele, seepärast ei suuda ta ka oma tüdruku veenda. Veel rohkem, mis moraalset õigust on tal kõnesid pidada, võõrastele inimestele õpetusi jagada, kui ta ise pole suutnud oma tõekspidamiste vääriliselt elada...

Puhkekodusse polnud Ülle üksinda tulnud, teda oli saatnud Taavet Tomson. Nad olid sõitnud Taaveti teenistusautoga, neil oli kaasas šampusepudel, tort, lõunast pärit mahlakaid pirne, küpseid virsikuid ja teravalt lõhnavaid «Isabella» viinamarju. Kui must «Volga» puhkekodu õuele keeras, oli Andreas oletanud, et mingisugused tegelinskid sõitsid pummeldama. Siis oleks aga sauna köetud, võib-olla on tegemist hoopis kontrollijatega või teelt eksinutega. Mis temal autost ja sellel sõitjaist. Andreas jätkas rahulikult hobuheinikute puhastamist, kuigi oli oktoober, leidis ta igal hommikul uusi seeni, mis oma rohekaid kübaraid liivast välja pistsid. Nähes, kes autost väljusid, oli Andreas halba aimanud.

Ülle ja Taavet saabusidki häiriva sõnumiga. Pärast pikka sissejuhatust teatas Taavet, et nemad Üllega on otsustanud abielluda. Ärritatud Andreas oli järsult sähvanud:

«Ülle sobib sulle tütreks, mitte naiseks.»

«Isa, ma armastan Taavetit,» oli tütar hüüatanud.

«Ka mina armastan kogu hingest Üllet,» oli Taavet kinnitama tõtanud.

Tähendab, Taaveti mõjul loobus Ülle ülikoolist, Taavet kombineeris Üllega korteri, tegi tüdruku oma armukeseks, rikub kogu Ülle elu. And-

reas oli järjest rohkem erutunud, ta ei suutnud rahulikuks jääda ja küsis vihaselt:

«Kas rohkem või vähem kui oma eelmisi naisi?»

Ülle oli talle välkuvate silmadega otsa vaadanud ja karjatanud:

«Isa, see on alatu.»

Andreas polnud taganenud:

«Kui meist keegi alatu on, siis mitte mina, vaid sinu... armuke.»

«Mu jumal, kuidas sa küll võid nii!»

Ainukesena polnud enesevalitsemist kaotanud Taavet Tomson.

«Ära süüdistata isa,» oli Taavet Üllet rahustada püüdnud, «vaevalt et minagi analoogilises olukorras teisiti talitaksin. Kallis Ülle, me peame isast aru saama, talle on kõik ootamatu. Sinu isal on õigus minu tunnetes kahelda, ma olen sinust ligi kolmkümmend aastat vanem ja juba kaks korda abielus olnud. Faktid on minu vastu, Ülle. Isa näeb minus praegu inimest, kes sinu elu rikkuda võib. Konventsionaalselt seisukohast võttes ei saagi minusse teisiti suhtuda. Kuid sinu isa on alati konventsionaalsuse kammitsaist kõrgemal seisnud. Kui su isa mõistab, et sa tähendad mulle rohkem kui mu elu, karjäärist ma ei räägigi, siis saab ta meist aru. Varem ma ei teadnud, mis tähendab armastus, Andreas, sa ehk ei usu mind, kuid nii see on. Püüa minust aru saada, vana sõber. Mul polnud kerge sinu silmade ette ilmuda, oma aususes ja otsekohesuses oled sa hirmus nagu Jupiter, kuid ma ei saanud teisiti. Mina ei saanud ja sinu tütar veelgi vähem. Me ei tohtinud ometi sinu selja taga registreeruda. Mind võid sa söimata, Andreas, nimetada alatuks ja lurjuseks, oma tütrele pole sul õigust etteheiteid teha. Ta on niisama puhas kui ministeeriumi tules. Ma ei ole siiski kaabakas, kallis Ats, ja Ülle on sinusse, me ei pruugi kellegi ees silmi maha lüüa. Me mõlemad mõistame, et eelarvamused on meie vastu, kuid me oleme otsustanud oma õnne kaitsta. Üllest saab küll mu kolmas naine, kuid ma võin sulle, Ats, vähemagi kõhkluseta vanduda, et ta jääb mu viimaseks naiseks, sest ta on esimene, keda ma hingepõhjani armastan, armastan, austan ja lõpmatult kalliks pean. Meil, meestel, pole kerge jõuda äratundmisele, mis on armastus, mis lihtsalt pead segi ajav uim. Ma pole ainuke mees, kes on eksinud oma tunnetes, tänu sinu tütrele, Ats, leidsin ma tõelise armastuse ja ma tahan loota, uskuda ja loota, et ka Ülle ei eksi minu suhtes. Igatahes püüan ma omalt poolt teha kõik, et mitte sinu tütre elu rikkuda. Ma loodan hoopis muud: kui ma Ülle elu pisutki rikkamaks ja õnnelikumaks teha suudaksin, oleksin ma ülimalt rahul, oleksin ka mina õnnelik.»

Oleks Taavet enesevalitsuse kaotanud, siis oleks Andreasel olnud kuulnud kergem taluda, siis oleks ta Taavetit rohkem uskunudki, ent viimane säilitas tasakaalu. Taaveti nägu oli küll punetama hakanud, ta hääl isegi värises veidi, kuid ta hoidis end kindlalt vaos. Just see, et Taavet ei ägestunud, et sõnad ta suust voolasid ühegi tõkketa, et ta keel paindus ütlema sõnu, mille juures tavaliselt kohmetutakse, häiriski Andreast kõige rohkem. Tagantjärele tundus Andreasele, et Taavet oli käitunud vilunud koosolekuhaina, kelle iga väide on hoolikalt läbi mõeldud. Andreast ajasid marru direktorid ja asutuste juhid, kes mingi vastutava kolleegiumi ees aru andes kõik neile esitatud süüdistused silmi pilgutamata omaks võtsid, kes põiklemata oma vigu tunnistasid,

PAUL KUUSBERG

keda ka kõige teravamad etteheited segadusse ei ajanud, kes kritiseerijaid koguni ohtrasõnaliselt tänasid ja niiviisi oma sihile jõudsid: pääsesid raskemast karistusest ja saavutasid oma vigu mõistva printsiipiaalse inimese maine. Andreas ei vabanenud tundest, et Taavet oli tegutsenud täpipealt tegelaste kombel, kes on harjunud konfliktidest ikka puhtalt välja ujuma, kellel silmakirjalikkus on kujunenud karakteriomaduseks.

Taavet oli uuesti rääkima hakanud, Andreas oli teda lõpuni kuulanud ja öelnud ainult neli sõna: «Ma ei usu sind.» Šampusepudel jäi avamata, tort lahti lõikamata, pirnid, virsikud ja viinamarjad maitsmata. Andreas oli soovitanud neil jalamaid minema sõita, ta oli tütre ja Taaveti välja visanud. Ülle oli lahkunud püstipäi, pisarad silmanurkades. Taavet oli avaldanud lootust, et nad edaspidi siiski ühise keele leiavad.

Linna sõites oli Andreas kavatsenud tütrega rahulikult rääkida, kuigi aimas, et vaevalt ta suudab Üllet mõjutada. Ülle on temasse, selles on Taavetil õigus. Andreas kahetseb, et ta polnud tütrega isekeskis kõnelnud, Taaveti sõnavool oli teda rööpaist välja viinud.

Taavet võib tõepoolest Üllest sisse võetud olla, ka võib Ülle Taaveti viimaseks naiseks jääda, kuid Andreas ei uskunud, et tütar Taavetiga õnnelikuks saab. Praegu võtab tütar Taaveti meelitusi ja töotusi puhta kullana, aga mis siis juhtub, kui ta silmad avanevad? Taavet vajab Ülle noorust, mitte sügav hingeline tunne, vaid meeleline iha kihutab teda tagant, mitte noormehe puhas kirg, vaid vananeva isase kiim. Mida päev edasi, seda halvemini mõtles ta Taavetist, kes muutus nüüd ta silmis kogu variserlikkuse, hoolimatu egoismi, küünilisuse ja räpasuse kehastuseks, mida Andreas kogu hingest vihkas. Kõige raskem oli tunda jõuetust midagi muuta. Ometi tahtis ta tütrega kõnelda. Seepärast oligi ta kavatsenud varem linna tagasi tötanud.

Ka Taavetiga kavatses ta nelja silma all mehejuttu ajada.

Ruttamine osutus asjatuks.

Andrease helistamise peale oli võõras naisehäääl öelnud, et seltsimees Ülle Jallak sõitis lõunasse puhkusele. Taaveti telefon vaikis, ministri sekretär teatas, et aseminister Tomson viibib Kaukaasias puhkusel. Andreas mõistis, et ta on hiljaks jäänud, Ülle ja Taavet veedavad ilmselt puhkuse koos.

Järjest teravamini tundis Andreas, et kõiges on süüdi tema ise, mitte keegi teine. Ta püüdis süvenevat süütunnet tagasi tõrjuda, ta näis endale tasakaalu kaotanud neurasteenikuna, kes ei suuda enam tegekkust õigesti hinnata. Südamehaigus muutvat inimeste psüühikat, arvatavasti on nii juhtunud ka temaga. Kas ei näe ta kõike mustades värvides? Pealegi, kas ta pole totralt armukade Taavetile? Isadega pidavat seda vahel ette tulema. Emad ei talu oma miniaid, isad tütarde peigmehi. Enamasti on emad isadest hullemad, sedakorda on juhtunud vastupidi. Või närveerib ka Naima? Kas ta ei peaks mitte Naima juurde minema ja üheskoos Ülle abiellumise plaane arutama? Mida seegi annaks? Naima leiaks ainult sobiva põhjuse tema parastamiseks või hakkaks kiusuks Tomsoni kiitma: esinduslik välimus, soliidne positsioon, hea sissetulek, teenistusauto käsutada. Kunagi oli Naima nõnda viisi Taavetit ülistanud, Taaveti oskust elada talle nina peale kirjutanud.

PAUL KUUSBERG

Puhates raiepakul, mõtles Andreas, et jutuaajamine Naimaga ei muudaks tõepoolest enam midagi. Arvatavasti on tema tütar juba Taaveti armukeseks saanud. Samas tundis ta, et ei tohi oma lapsest nii inetult mõelda. Lõppude lõpuks, mida tal Üllele ette heita on? Et tütar armus vanemasse mehesse, mehesse, keda tema isa enam ei hinda? Kas ta mitte ise ei siple vanade eelarvamuste kammitsas? Kas ta mitte ise ei käitu egoistina, kes on marru läinud seepärast, et tütar ta sõna ei kuula?

Kuidas ka Andreas enda üle ei ironiseerinud, süütunne sellest ei vähenenud.

Andreas vaatas kella — Margiti tulekuni jäi tund aega. Mõtles, et jõudis parajaks ajaks valmis.

Andreas Jallak elas kolmekümnendatel aastatel ehitatud silikaatkiivist trepikojaga puumaja kolmandal korrusel. Nagu paljud teised puuhooned, oli ka see elamu pärast sõda halvasti sooja pidama hakanud. Vähemasti nõndaviisi kinnitas alumise korruse elanik, endise majaomaniku lesk, kes kuuldagi ei tahtnud, nagu oleks hoone omal ajal viletsasti ehitatud. Enne suurt pommitamist olnud maja soe nagu pott. Tema mees, kes Kuramaal kuuli kopsu sai ja Riia linnas hinge heitis, tundnud puutööd ja valvanud hoolega, et kõik oleks tehtud nagu kord ja kohus. Mis aga loeb see, et maja ehitati kuivkõlisevatest kuuseplankudest ja -prussidest. Pommitamise ajal nihutanud koletu jõuga õhulained palgid ja plangud kohalt ära, kergitanud kogu kolmekorruselise hoone just nagu üles ja lasknud siis alla, seda kohe mitu-mitu korda, ta näinud õnnetust oma silmadega. Majaseinad paisunud ja tõmbunud kokku nagu lõõtsutava koera ribid. Önn, et tema kadunud mees seda hirmsat asja oma silmadega ei näinud, Luuga jõe ääres laagris olles näinud tema kadunud mees üksnes õhtuhämaruses lääne poole lendavate lennukite parvi. Tema kangelasena langenud mees olnud kogu südamega oma maja küljes kinni, kuigi hoone neljakümnendal aastal natsionaliseeriti, pidas ta seda oma majaks. Aga vastane ta polevat olnud, hääletas kommunistide ja parteitute bloki kandidaatide poolt ja läks sõtta, kust tuli tagasi ainult üheks ööpäevaks, et Kuramaa soos nõukogude võimu eest oma elu ohverdada. Majaomaniku lesk oli kõike seda mitu korda Andreasele rääkinud, ta kutsus Andreast enda poole kohvi jooma, Andreas vältis küllaminekut. Mitte lese kadunud mehe, vaid lese enda pärast, kes küpsest east hoolimata temaga kurameerida püüdis. Andreas pidi üle päeva ahju kütma, juba teist nädalat lõõtsuv vinge loodetuul puhus toad külmaks. Pliidi alla tuletagemisest üksi ei aidanud, kuigi korter polnud suur, vaid koosnes ainult kahest kitsukestest toast, köögist ja esikust. Aasta enne lahkuminekut oli Andreas saanud oma perele kolmetoalise korteri Sitsi vabriku taha, ta jättis korteri kogu mööbliga naisele ja tuli ise omaaegse töökaaslase, elupõlise raudteelase juurde kaasüüriliseks. Raudteelane oli pärast pensionileminekut maale elama asunud ja oma korteri Andrease kasutada jätnud, korterist polnud ta ennast siiani välja registreerinud. Ütles, et vaatab, kuidas ta vastu peab sovhoosis, kus ta noorem vend töötas peaaegronoomina, rohkem kui kaks aastat oli ta vastu pidanud ega kavatsenudki enam linna tagasi tulla. Andreas oleks võinud taotleda, et korter tema nimele kirjutataks, kuid ta ei tahtnud kiirustada. Teine andis talle

PAUL KUUSBERG

heast südamest peavarju, mis pärast tema peaks head kurjaga tasuma, tal kõlbab ka kaasüürniku seisuses edasi elada. Raudteelane oli mõneti isevärki mees, naist polnud siiani võtnud, kuigi oli endale juba kolmekümne kaheksandal aastal laia abieluvoodi soetanud, armastas hirmsasti koeri, vasikasuuruse dogi pärast ta maale elama asuski.

Andreas tõusis, toppis ühe pange kuhjaga brikette täis, lukustas keldriukse ja hakkas trepist üles minema. Pärast haiglat oli ta algul üpris ettevaatlikult treppi pidi käinud, teisel korrusel puhanud ja siis aegamisi kõrgemale tõusnud. Nüüd astus ta nõndaviisi nagu varem, ainult ehk pisut rahulikumalt, enam ei võtnud mitut astet korraga. Pange sang soonis sõrmedesse ja Andreas mõtles, et kolm kuud looderdamist on ta käed ära hellitanud, saviämbriga võib ta veel näguri-päevi näha. Remonditavate majade juures kasutatakse harva tõstukeid, potissepal tuleb endal savi ja kive tööpaigale kanda.

Briketipangega üles jõudes hingeldas Andreas siiski pisut, tundis ka südamelööke, peas kohises kergelt. Polnud imestada, ta oli mitu tundi ühtejärke briketti tassinud ja riita ladunud. Nüüd tegi ta kõigepealt tule ahju, valmislõigatud kuivad kasepilpad süttisid kohe ja süütasid ka briketi. Avas siis akna ja hakkas ennast pesema.

Korteril puudus vannituba. Andreas kooris ülakeha paljaks ja pesi ennast köögis kraanikausi kohal. Vett tilkus maha, pärast pesemist pühkis ta põranda kuivaks ja loputas uuesti käsi.

Andreas ei kiirustanud riietumisega, valas elektrikannu vett, torkas pistiku pesasse ja otsis üles teepaki. Kohvi ei soovitanud arstid juua.

Uksekella helisemisel polnud ta ikka veel riietunud, ta ei hakanud ülepeakaela särki selga toppima, läks palja ülakehaga esikusse ja avas välisukse.

Ukse taga seisiski Margit.

«Andesta, et ma korras pole,» vabandas Andreas külalist sisse lastes. «Toodi briketti, ma jäin ajahätta.»

Andreas aitas Margitil mantli seljast, juhatas naise tuppa ja jättis külalise üksi.

Margiti pilk saatis ukse taha kaduvat meest. Raske uskuda, et Andreas on haige, nii tervena ja tugevana paistas talle mees. Lihaselise ülakeha ja käsivarte järgi oleks Andreast võinud pidada riistvõimlejaks, tõstjaks või poksijaks. Ei rasvapatju, ei lõtvunud nahavolte, ei turseid ega midagi muud niisugust, mis kõneleks kauaaegsest lamamisest ja halvast vereringest. Margit tundis, et poolpalja mehe nägemine oli teda erutanud. Võttis ridikulist peegli ja märkas, et näkku oli tõepoolest puna tõusnud; sel hetkel oli ta endale vastik.

Margit oli siin varem käinud. Üks kord, enne Andreama haigestumist. Tookord oli ta endamisi mõelnud, et Andreas on ääretult vähenõudlik, kui ta mööblit täistopitud pugerikus end koduselt tunneb. Või lihtsalt primitiivse hingeluga. Esimest korda sellesse korterisse astudes oli Margitile tundunud, nagu oleks nende seinte vahel aeg seisma jäänud. Nii viisi sisustati kortereid juba enne sõda. Keset üht tuba raske ümmargune söögilaud toolidega, seinä ääres puhvetkapp, akna all kaks tugi-tooli ja madal ümmargune laud heegeldatud lina ja maotu vaasiga. Kõrvaltoas kaheinimesevoodi, kahel pool sängi öökapi kesed, vastasseinas kolme poolega riidekapp ja nurgas trümoopeegel, kõigil kattema-

terjaliks kolmekümnendate aastate moe kohaselt must tammevineer heledate päklikantidega. Väikeste ruumide jaoks oli mööbel liialt suuregabariidiline, liikumiseks peaaegu ruumi ei jäänudki. Mööbel kuulus korteriperemehele, Andreas oli ainult raamaturiulid muretsenud, raamaturiulid ei sobinud ülejäänud mööbliga. Praegu ei mõelnud Margit ei seismajäänud ajast ega ka vananenud mööblit, ta pani peegli tagasi käekotti, võttis vaasi, tõi köögist vett ja asetask vaasi sügisastrid. Vaas oli pikkade vartega lillede jaoks madal. Köögis imestas ta puhtust, mis kõikjal valitses. Ei pesemata nõusid laual ega määrdunud käterätte nagis, ei vedelevaid riideid toolikorjul ega prahti põrandal. Elukaaslasena vist Andreas liigset tuli ei valmistaks.

Infarkt pidavat mõne aasta pärast korduma?

Margit istus tugitooli.

Ahjus mühises tuli, ahjul oli hea tõmme. Seda oli Andreas öelnud. Kas Andreas jääbki potisepaks? Jällegi tundus ta endale vastikuna.

Samas avanes kõrvaltoa uks ja Andreas seisis lävel. Mees oli endale tumehallid püksid jalga ja õhukese lahtise kaelusega kampsuni selga tõmmanud. Margit ei suutnud end tagasi hoida, ta tõusis püsti ja astus tema poole tulema hakanud mehele vastu. Jõudnud Andrease juurde, asetask ta oma käed viimase õlgadele ja pakkus oma huuli. Ta oli kavatsenud otsekohe eemale tõmbuda, kuid surus oma keha tugevasti mehe vastu. Mõistus ütles küll, et ta ei tohi Andreast erutada, kuid ta keha tahe oli tugevam. Hetk hiljem rauges mõistuse vastupanu täiesti, ta soovis ainult üht, et Andreas teda vabaks ei laseks, ta põimis oma käed tugevasti mehe ümber ja suudles meest ahnelt. Ta tundis, kuidas ka mees erutus, ta ei mõelnud enam ei Andrease haigusele ega millelegi muule, ta elas ainult antud hetkele, sellele, mis oli algamas. Sosistas veel küll, et nad ei tohi, ent see oli juba mäng, mitte keeldumine, ta keha, ta käed, puusad ja jalad talitasid vastupidiselt sõnadele. Margit tõrjus mehe viivuks tagasi ainult seepärast, et end ise riietest vabastada, hiljem ütles ta endale, et tegi seda üksnes Andrease pärast, et Andreast mitte veelgi rohkem erutada. End mehele andes oli Margit tundnud erilist õrnust Andrease vastu, Andrease ennastunustamine oli mõjunud talle imeliselt, end korda seades küsis Margit endalt jälle kord, kas ta siiski ei peaks Andreasega koos elama hakkama, haigus ei ole meest põrmugi muutnud.

Andreas oli teda üksinda jätnud, uksekella helin oli mehe esikusse kutsunud. Margit ei tundnud end häirituna, Andreas oli arvanud, et keegi otsib vist jällegi korteriomannikku, raudteelasel olevat palju sõpru ja tuttavaid.

Äkki kostis ärritatud häält.

Mis oli juhtunud?

Võõras, ilmselt noore mehe hääl varjutas Andrease häält.

Algul kavatses Margit magamistuppa jääda. Samas ütles endale, et ta peaks mehe kõrval seisma, lõppude lõpuks on nad ju üks.

Söögituppa kostsid sõnad juba selgesti.

Margit sai aru, et Andreas püüab end vaos hoida ja ka lärmaajat rahustada. Kuuldu põhjal taipas Margit, et noor hääl kuulub Andrease pojale, missugune avastus kainestas teda.

Margit teadis, et Andreasel on täiskasvanud poeg, kuid seni oli Andrease poeg jäänud talle kaugeks, peaaegu abstraktseks mõisteks. Nüüd äkki viibis Andrease poeg siinsamas, ilmselt viinastunud; poeg ei valinud sõnu, pigem ärritas isa. Hoolimatud, taltsutamatud noored püüavad tihti lähedasi inimesi võimalikult valusalt tabada, Andrease poeg käitus just nõndaviisi.

«Vait,» kuulis Margit Andrease käratust. «Ma ei soovi kuulata su inetusi. Sa ei saa mu käest pennigi.»

«Kopikat, papake, kopikat! Nüüd on meil kopikad, kallis papake,» kostis irvitav hääl. «Kui sa mulle kümnelise viskad, kaon, muidu ei liigu ma paigast.»

«Ütlen sulle viimast korda, ma ei anna sulle pennigi. Tule kainena, räägime, aitan kuidas oskan. Nüüd — head öhtut.»

Kuuldus ukselingi klõpsatus, arvatavasti avas Andreas ukse.

Poeg tõstis häält.

«Litsidele on sul küll raha loopida! Kelle mantel siin...»

Kostis hele laksatus ja poja röögatus. Kuuldus rüsinat ja ähkimist, siis jäi kõik vaikseks. Kohkunud Margit taganes magamistuppa. Ta püüdis liikuda vaikselt, mõistes ainult üht: ta peab siit võimalikult kiiresti lahkuma ja mitte kunagi enam tagasi tulema. End Andreasega sidudes seob ta end ka viimase pojaga, käest äralastud, allakäinud noormehega, kes hakkaks ka teda šantažeerima, kes on valmis kõigeks. Milleks toppida ise pead silmusesse. Taevas küll, kui kergemeelselt ja mõtlematult oli ta valmis talitama. Argielu surub niigi igalt poolt peale, milleks end täiesti lämmatada lasta.

Margit seisis peegli ees ja ootas Andreast. Ta oli end täiesti korda teinud, soengut kohendanud, huuli värskendanud, sukkpükse pingumale tõmmanud, varem oli ta siiski üleliia kiirustanud. Meest aga ei ilmunud uksele. Ta silmitses end veel kord tähelepanelikult peeglist. Kleidil polnud ühtki kortsu, erutuspuha oli näolt kadunud, soeng laitmatu. Kui Andreas ikkagi ei tulnud, avas ta aeglaselt magamistoa ukse, puges söögilaua ja puhvetkapi vahelt läbi, korter oli tõepoolest võimatuse ni mõblit täis kiilutud, ning astus esikusse.

Esik oli tühi.

Tühi esik hirmutas teda.

Kus on Andreas?

Margit tundis end üpris ebamugavalt.

Margit leidis Andrease köögist.

Andreas istus taburetil ja toetus käsivartega raskelt lauale.

«Mu jumal,» mõtles Margit, «ta on ju täiesti haige inimene.»

Valjusti küsis Margit:

«Kas siin viibis keegi?»

Küsimus kõlas ehtsalt.

Aeglaselt pööras mees oma pilgu naise poole. Andrease nägu oli laiuline ja tursunud. Jällegi konstateeris Margit, et Andreas on tegelikult väga haige. Hoopis haigem, kui ta oli seni uskunud.

Margitit häirisid mehe silmad.

Niiviisi polnud Andreas teda kunagi varem vaadanud. See oli sootuks eriline pilk, mille ees Margit oma kindluse kaotas. Andreas nägi teda justkui läbi.

PAUL KUUSBERG

«Vabanda,» ütles mees ja tõusis. Käega lauale toetades ajas ta end püsti.

«Ma pean nüüd minema,» sõnas Margit kiiresti. «Homsel kolleegiumil kuulatakse minu aruannet, mis nõuab veidi ettevalmistamist, ka mina jäin ajahätta. Kell on alles üheksa, küllap ma kesköökis valmis jõuan.»

Tal oli halb valetada, kuid veel halvem oleks siia jääda.

«Täna, et sa tulid,» lausus mees. «Anna andeks.»

«Kas sul on halb?»

Andreas raputas pead.

Andreas saatis teda esikusse ja aitas talle mantli selga. Meest, kes äsja oli tundunud nii tugev, pani nüüd iga liigutus hingeldama. Margit ütles endale, et ta ei tohi Andreast üksinda jätta. Ometi laskis ta endale mantli selga aidata ja seadis väikese esikupeegli ees hoolikalt oma laia-äärelist kübarat. Andreasele kartis ta otsa vaadata.

«Ma kutsun arsti?» ütles ta küsivalt, kui mees valmistus välisust avama.

«Pole tarvis,» rahustas Andreas. «Kõik on möödas. Poeg käis siin, meil oli näotu kokkupõrge, ma ei ole oma poega... oma lapsi kasvatada osanud... Täna sind... kõige eest.»

Kuna Andreas kinnitas, et kõik on korras, sisendas Margit endale, et ta võib tõepoolest minna, et kui keegi praegu asjatult närveerib, siis on see tema, Margit. Andreas tunneb ennast paremini. Tal oli hea meel, et olukord kõige hullemast pööret ei võtnud. Lahkudes ei pakkunud ta mehele oma huuli, ta kartis praegu Andreast, Andrease silmi.

Andreas sulges Margiti järel ukse, läks jalgu järele vedades kööki, istus hingeldades taburetile ja laskus röötsakile köögilaua kohale ning toetas pea käte najale. Nii oli ta istunud ka enne Margiti kööki astumist, niiviisi oli just nagu kergem. Oodates valu möödumist, konutas ta tükk aega rinnuli köögilaua ääres. Siis meenus talle, et oli ostnud apteegist nitroglütseriini ja tõusis, et seda üles otsida. Leidis nitroglütseriini öökapi sahtlist ja pistis endale tableti keele alla. Mõtles, et ta peaks vist lamama, koogerdas aga tagasi kööki. Avas köögiakna pärani, vahetevahel tekkis lämbumistunne. Tänavalt kostis mootorratta põri-
nat, autopidurite kiunumist ja purjus meeste lallutamist. Istus tagasi köögilaua äärde. Pitsitus andis veidi järele, süda vabanes nagu klambrite vahelt. Lõpuks heitis Andreas siiski pikali. Kõrvetav pitsitus rinnus rauges täiesti, enam ei tundnud ta kõrvades südamelööke ja karsitus ajas teda jällegi kööki. Nüüd ei istunud ta köögilaua äärde, vaid tõi eesriide tagant voolimislauda. Modelleerimispukki polnud ta jõudnud veel valmistada, Modelleerimispuki soetab ta endale kindlasti, ta teeb ise puki, sest pukke ei müüda kusagil. Voolimislaud kujutas endast tavalist joonestuslauda, mille ta oli peavalude ajal ostnud, joonestuslauda oli tülikas keerata. Voolimislaud koos inimpea suuruse savi-kamakaga kaalus kenakesti ja ta mõtles, et targem oleks igasugusest pingutusest hoiduda. Ometi pingutas ta veelgi rohkem, sest talle meenus, et oli all kirjakastis näinud kirja, kavatsenud selle keldrist üles tulema hakates ära võtta, kuid unustanud, ja otsustas selle nüüd ära tuua. Kiri võis olla tütrelt.

PAUL KUUSBERG

Trepist allaminek ei valmistanud raskusi, ülestulekul pidi ta iga kümnekonna astme järel puhkama. Ta ei mõelnud, kas ta talitas kerge-meelselt või mitte, ta lihtsalt ei saanud teisiti.

Kirju oli koguni kaks, kumbki neist polnud Üllet.

Esimene oli Jaagult.

See oli matusekutse.

Jaak kirjutas lühidalt, et Eduard sõitnud pojapojaga Kloogale, rabandus tabanud teda Keila jõe silla juures, enne teadvuse kaotamist jõudnud Eduard auto siiski üle silla juhtida ja teeveerele seisma jätta, mida tõendavat autorataste jäljed ja Kuldari jutt. Kuldar nimelt rääkivat, et just sillale jõudes vajunud vanaisa roolirattale, auto hakanud imelikke looke tegema, kaldunud ühest sillaservast teisele, vanaisa ajanud end vaevaga istukile ja keeranud rooli, täpselt samal silmapilgul, kui auto oli peatunud, varisenud vanaisa aga esiistme ja roolisamba vahele kägarasse. Eduard justkui tõrjunud surma mõneks sekundiks tagasi, et pojapoega päästa, vaevalt oleks Kuldar vigastamata jäänud, kui auto oleks vastu silla ääretõkkeid põrganud või pärast silda kraavi paiskunud.

Andreas hoidis Jaagu kirja kaua käes. Talle tundus, et Eduard oli püüdnud oma süüd lunastada. Ta otsustas tingimata matustele minna.

Teine kiri oli ühingust «Teadus», kust teatati, et Oruvere kolhoos paluvat teda kõnelema.

Ka sinna otsustas ta sõita.

Kell näitas juba südaööd, kui ta hakkas modelleerima.

Algul silmitses ta tähelepanelikult inimpea kontuuridega savikamakast. See, kes oleks tundnud Nikolai Kurvitsat, oleks hoolikal uurimisel ehk märganud, et Andreas Jallak püüab peale anda keisri nimega kolhoosniku näojooni.

Aknaruutudele langes jämedaid vihmapiisku. Oli hakanud sadama.

Venda Sõelsepp

JÕGEPIDISÕIDU SONETT

Las sõita meritsi, kel meelepärast!
Kolumbuseks ei sünni iga mees,
kel aiva kauged rannad silme ees
ja mõtleb eldoraado kullasärast.

Sind kapteniks ei peeta sellepärast,
et võõr ei tuiska uhkelt ulguvees,
ja kui su alus sadamas on sees,
tavern ei rökka ka su uljast kärast.

Metskaptenina pruugid püksitrakse:
siit siia maha pandud saab ka koos.
Tead jõgepidisõidu norme, takse,
ja mõnda kivi ka, mis kaldarooks.

Nii et — kes tunneb huvi, tulgu ligi,
kui mitte Rio't — üht-teist näeb ometigi...

SAHISEVA PILLIROOTUKA SONETT

Kõik ümber prõgisedes varisenud loogu,
käänd kõlisevast leegionist üle hukk.
On jäänud vikati ja maru kiuste tukk,
salk sirgeselgselt sahisevat pilliroogu.

Veel ridadesse mingit korda, pettehoogu!
Et lemmendavat pead ei rudjuks norgu tukk!
Kuid juba kisendab julm vastse puhte kukk:
rand ootab roheliselt hõljusklevat voogu.

VENDA SÕELSEPP

Üksaaval kisub kõrsi vinge lumekidu,
kuid iga järgmine end sirgemaks veel veab,
sest sosinal käib mööda kahanevaid ridu
üks kuulujutt, kas väär või õige, kes see teab...

...et sügavates settemudades end seab
teekonna valmis rumal pehme valge idu...

ÜKSKÕIKSETE LIIVADE SONETT

On, ja ei ole ka, kui apokriiva.
Mu mõnutundvaist varvastest punktiir
viis hommikpuhtel üle niiske liiva,
kuid õhtuks kadunud on jäljeviir.

Oi, lähestikku — Valgerand või Hiiva —
teil olematuse ja olnu piir.
Teil unustus on tõstnud halli tiiva
veel enne, kui sai tehtud päeva tiir.

Ükskama teile on, kas valgel luitel
saab õhtuks tasandatud mürsuauk,
või jätab kabjajäljed öisel uitel
tööst väsind hobune, kel laubal lauk.

Mu süda, ära iial liivaks muutu,
ka siis, kui kõik siinpoolne sind ei puutu.

SOMBUSE VEEBRUARI SONETT

On alles veebruari esimene pool,
kuid juba okstel pehmed pajutibud.
Täis nõrjutatud punge lillad kibud
ja soontes koore all on ärgand mahla vool.

VENDA SÖELSEPP

Mis lõpp on, valged karvakassid, sellel lool?
Liig vara puhkevad te pruunid nibud
ja teist on järel ainult närtsind kribud,
kui üle uhkab öise külma kibe sool.

Kaks võõba alla mäetud plikanatti,
poolümarat, poollamedat, poolpuhkenut
käib minu ees ja võtab põõsailt matti.
Küpssuvine käib omavaheline jutt...

Oh haiget talve, ennatlikku tungi.
Ei taha äkki vaasi ma neid pungi.

Mati Unt

KALA KÄTTEMAKS

Kui ma olin veel väike poiss, elasin alevis jõekese kaldal. Selles jões leidis tollal ka suuremaid kalu, nagu ahvenaid, särge ja havisid, kuid röövpüük ja vee saastumine on nad nüüd arvatavasti juba hävitanud. Kuid veel praegugi võib jões leida mitut sorti pisikesi kalu ja neid oli arvutu hulk juba minu lapsepõlves. Ma ei hakka neid erinevaid pisikala liike siin täpsemalt määratlema sellepärast, et mind ei huvita võimalus neid kalu vaadelda kui täiskasvanud eksemplare, mida nad arvatavasti tegelikult olidki. Kuid selles ei tohi iialgi kindel olla, ka mitte siis, kui oled varustatud kõige täpsemate määrajatega. Alati on võimalik juhus, ärgem unustagem seda. Juhuse ootus ongi ju lõppude lõpuks, mis meid elus hoiab. Ka kõige vindunum plaanipäraselt elaja ei taluks juhuse võimatust. Muidugi, võib palju vaielda tõenäosuse astme üle, kuid see vaidlus on viljatu, kuni me pole juhust ennast veel kogenud. Asi, mis juhtub kord miljoni aasta jooksul, võib juhtuda iga päev — me lihtsalt ei tea, millal oli eelmine kord, võib-olla just täna miljon aastat tagasi. Meil pole informatsiooni. Tuhandeaastane intervall teeb meid palju julgemaks. Kuid olgu, nüüd jutustan teile juhusest, mida ma ootan.

Väikese poisina korjasin neid väikeseid kalakesi ja panin purki elama. Purgi põhja oli raputatud liiva, liiva sisse pistetud mõni hapnikku tootev veetaim, nagu käsiraamatud väikestele poistele õpetavad. Väikesed kalad elasid minu juures juba mitmendat nädalat. Nad olid umbes kolm sentimeetrit pikad, värvitud ja hallid. Siis aga sõitsin ma ootamatult linna tädile külla. Tagasi tulles avastasin, et vesi oli purgist pooleldi ära kuivanud. Kalad ujusid vees, kõhud ülespidi, lõpused liikusid vaevalt. Sain aru, et siin pole enam midagi päästa. Kallasin purgi sisu mingi mind ennastki imestava künismiga kanalisatsiooni. Täpsemalt: valasin peldikust alla. Pärast seda on möödunud kaksikümmend aastat. Olen juba täiskasvanud mees, on suveöö, tuuline ja pime. Ma olen tulnud

MATI UNT

kesköö paiku üksinda mere äärde ujuma. Võtan riided seljast ja lähen vette. Jah, tuul on küll soe, ent ometi hakkab ma lõdisema, sest mu sensibel natuur kujutab ette, mis nüüd võib juhtuda, kui juhus tööle hakkab. Ma pean minema kaugele, enne kui vesi rinnuni tõuseb — see on üks aeglaselt langeva merepõhjaga kuurort Edela-Eestis. Ma seisain rinnuni soojas ja madalas, ent ometi suures lahes, mis asub umbes viiekümne kaheksandal põhjalaiuskraadil. Tahan juba ujuma hakata, kui äkki märkavad mu klaasistunud silmad teravat sabauime, mis sadakond meetrit eemal laineid lõikab. Jah, see on uskumatu, aga seekord tõsi. Tean kirjandusest juhtumeid, kus üksildased haid on ununud väga kõrgele põhja, eksinud külmades hoovustes ja jõudnud välja kurat teab kuhu. Näiteks 1916. aastal tungis hai imepisikesse jõekesse, mis suubub Raritani lahte; see omakorda läheb üle Lower Bay'ks, mis teatavasti on väravaks New Yorgi sadamasse. Jõeke oli nii väike, et ta mõõna ajal jäi täiesti kuivaks. Ometi tungis sinna hai ja mõrvas mitu jões suplevat poissi. Spetsialistid on hai psüühikat iseloomustanud nii: kui kala on valinud ühe käitumisjoone, hoiab ta sellest lõpuni kinni, ükskõik missuguseid takistusi ta oma teel ka ei kohta. Kui saatus on hai suunanud Balti merre, siis ta oma teelt enam kõrvale ei kaldu. Nüüd on ta siis siin. Ma hakkain jooksma läbi vee, kuid edasi ei jõua. Tean väga hästi, et see hai on üks mu kalakestest, kelle ma peldikust alla lasksin, kalake, kes kanalisatsioonist jõudis jõkke, jõest suuremasse jõkke, edasi järve ja sealt merre, sealt väinade kaudu ookeani, ta jäi kõigile katsumustele vaatamata ellu, kasvas suureks ja tuli nüüd siia maale tagasi. Ta on mu üles otsinud ja tal on täielik õigus kätte maksta. Sealt ta siis tuleb. See on sinihai, umbes viis meetrit pikk, isegi kohatult suur selle väikese, ent populaarse kuurordi kohta. Sinihaid võib kohe ära tunda, sest veest paistavad välja kaks seljauime ja saba. Ta kõhuuim on sirikujuline, ise on ta üleni sinine, aga kõhu alt pimestavalt valge. Seistes madalas vees ootan ma teda. Meie pilgud kohtuvad. Ta kohutavad lõuad sulguvad ümber mu reie, liha tuleb nagu keedetuna luu ümbert maha, veri värvib öise mere punaseks ja mu appihüüdeid ei kuule keegi. Tegelikult pole seda veel juhtunud. Sellepärast saangi kirjutada jutte. Tulen öisest merest välja, panen riided märja ihu peale ja longin läbi kohiseva augustiöö poole kilomeetri kaugusele erakorterisse targutama kunsti saatusest ja meie ees seisvatest ülesannetest. Kunstiga on viimasel ajal kuradi palju probleeme, mitmeidki mehi ähvardab varajane resignatsioon, siin ja seal lahvatab intriige, töötahe sublimeerub ja leiab väljapääsu haikujutelmades.

TSIRKUSEMUINASJUTT

Kuningas istus oma toas. Väljas oli sügisõhtu — lehtede metalne sahin, punane loojang, selged kontuurid. Kuningas mõtles minevikule. Ta silme ette kerkisid kõige erinevamad mälestuspildid. Lossihoovis näugus armuvalus kass. Karja aeti koju — kõlas lehmakella kauge hääl. Lapsed jooksid ringi. Kuningas elas lihtsalt, tema lossis polnud liigseid rikkusi. Ta sõi savikausist lihtsat suppi ja jõi tavalist lehma-piima. Võis arvata, et selline kuningas jääb valitsema kuni surmani. Võis oletada, et sellise tagasihoidliku ja hea kuninga vastu ei teki kunagi mässulisi mõtteid. Kuid just siis koputati uksele ja sisenes kuninga nõuandja Mirko. Ta tuli kuningat paluma tsirkuseetendusele. Riiki oli saabunud tsirkus. Telk oli üles löödud otse lossi taha. Kuningas läks heameelega tsirkusesse. Ta polnud seal enam aastaid käinud. Talle tuli meelde ema. Talle meenusid tiigrid, hobuste hõhais, lae all ripuvad noored hõbetrikoodes naised, kunstlilled. Kui kuningas õue läks, nägi ta horisondil pikka punast pilveriba, mis oli nagu hõõgav lehmakett. Talv pole enam kaugel, mõtles kuningas. Ta sisenes telki samast uksest, kust rahvaski. Küll oli siin trügimist, küll oli siin tüüpe! Kui paljud jäid piletitä! Igaüks oleks tahtnud näha suurt telepaati, nelja lugevat põrsast, tantsivaid madusid. Igaüks oleks hea meelega jälginud suurt peade maharaiumise atraktsiooni. Igaüks oleks tahtnud naerda kloune, väikest habemetut ja suurt habemikku. Kuningas istus oma kohale. Kõlas gong, tulidki klounid ja valasid teineteisele vett pähe, peksid ja lasksid püssi. Ühe klouni ninast tuli verd, teise pükstest aga musta suitsu. Uus gong, muusika, ja juba ratsutasidki elevantid üksteise turjal. Uus muusika ja koerad laulsid romansse. Kaunid naised ronisid mööda kõisi kõrgele lae alla ja hüppasid sealt otse ja täpselt tugevatele meestele pähe. Vahepeal tulid jälle klounid ja loopisid oma riideid publikusse, kuni jäid täiesti alasti. Kuningas naeris samuti nagu tema rahvas. Selles Lõuna-Euroopa pisiriigis oli kaks sajandit tagasi kõik väga kodune. Siis aga ilmus areenile palja ülakehaga mees, käes kirves. Tema kannul tassiti sisse puupakk. Mees tõstis käed, saabus vaikus. Hei, hüüdis mees, Sutur Peade Maharaiumise Atraktsioon algab! Trummid põrisesid, valgus muutus punaseks ja timukas tõmbas endale kindad kätte. Kes on esimene, küsiti rahva käest. Areen ootas, kollane ring, sellel kirvega mees. Tsirkuses püsis täielik vaikus. Oodati, kuid ühtki vabatahtlikku ei tõusnud. Vastu katusepresenti hakkas sadama peenikest nukrat sügisvihma. Mees ütles: imelik, igas linnas on inimesed meile vastu tulnud ja meie etendusest osa võtnud. Rahva hulgas tekkis sahin ja sosin, müksati üksteist, sosistati, et mine sina ja

MATI UNT

mine ise, kui tahad. Kihistati naerda. Timukas oma kirvega seisis areenil nagu elav kahejalgne etteheide, nagu kahejalgne imperatiiv. Kuningas vaatas oma rahva peale ja tal oli häbi. Äkki ei pidanud ta enam vastu, tõusis ja sammus areenile. Kuningas ise . . . käis sosin läbi publiku. Timukas küsis pateetiliselt: te olete niisiis vabatahtlikult nõus, et teil pea maha raiutakse? Jah, vastas kunsti suhtes usalduslik kuningas naeratades. Pange siis pea pakule, ütles timukas. Kuningas tegi seda. Timukas tõstis kirve ja raius. Jäi mulje, et pea eraldus kehast. Kõlas aplaus. Atraktsioon oli õnnestunud. Kuulutati välja vaheaeg. Elevel publik läks mõdu jooma. Nõuandja Mirko aga kadus telgi tagumistesse ruumidesse, jooksis lõvipuuride ja hääletute tsirkusevankrite vahelt läbi. Väljas haaras ta oma armukesel, väikesel Milenal käest ja nad jooksid alla jõe poole, kus läbi uduvihma mustendas Mirko paat. Ülal taevas kõrgmägede kohal aga helendas loojangu nukker kollane triip. Mirko ja Milena tõttasid, et ühineda liberaalide mäsuliste üksustega riigi idaosas, et võtta osa kodanlikust revolutsioonist, mis nüüd ometi jõudis ka siia, et vabastada see rahvas, kelle kõigejulgem mees ikka veel lamas maharaiutud peaga areeni saepurul.

1964—1975

Aadu Säärits

KAPRIISID

*

Ma mängisin kitarril —
minoorides romansse.
Sa kuulasid mind narri,
kuid hoidsid oma šansse.

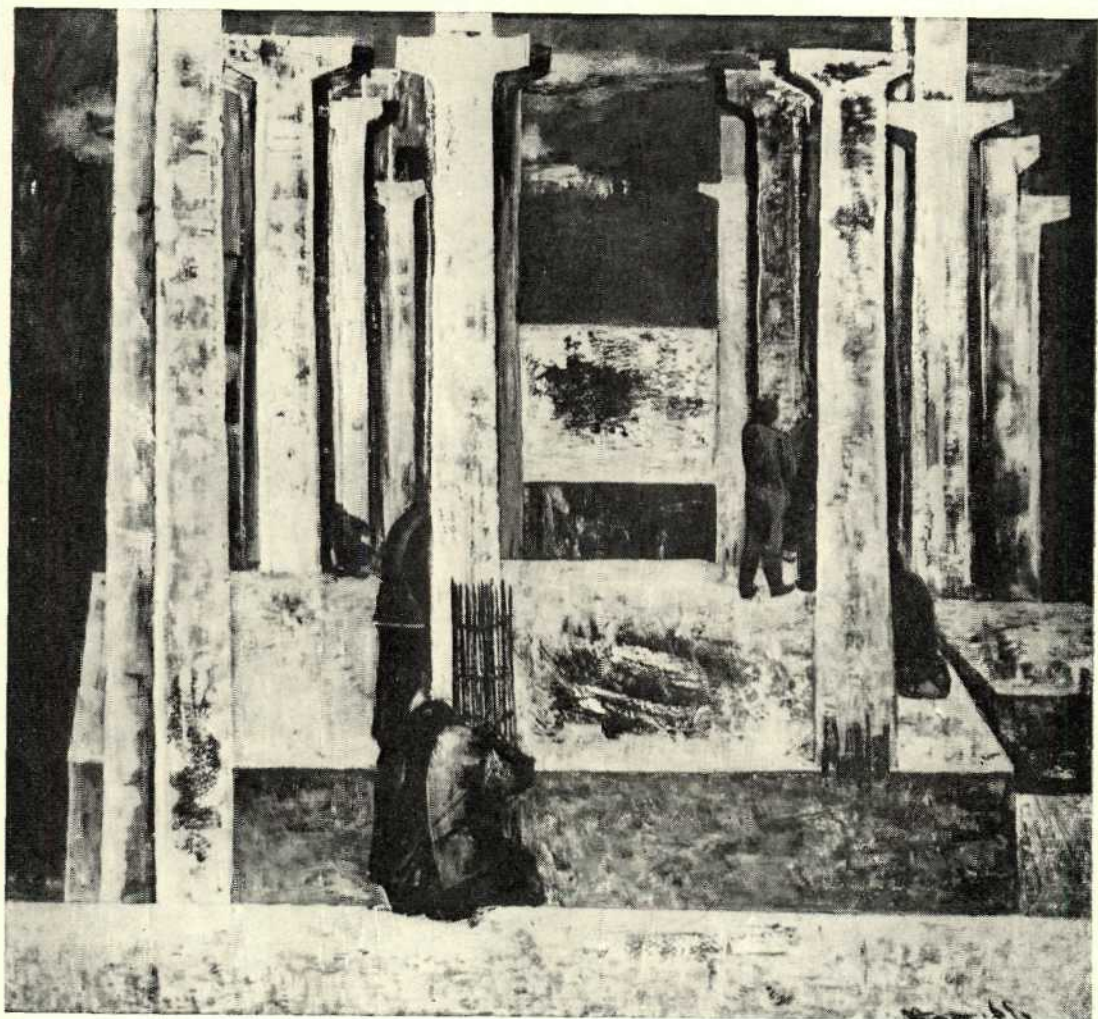
Hea, pilli kasti sulen.
Jää terveks! haaran sauast.
Ning kui ehk kord veel tulen —
on süda külmast rauast.

*

Kord hääbub leek, kord kustub tuli,
jääb tulease külm ja must.
«Mis pidi tulema, see tuli...»
Saab tuhaks tuhat igatsust.

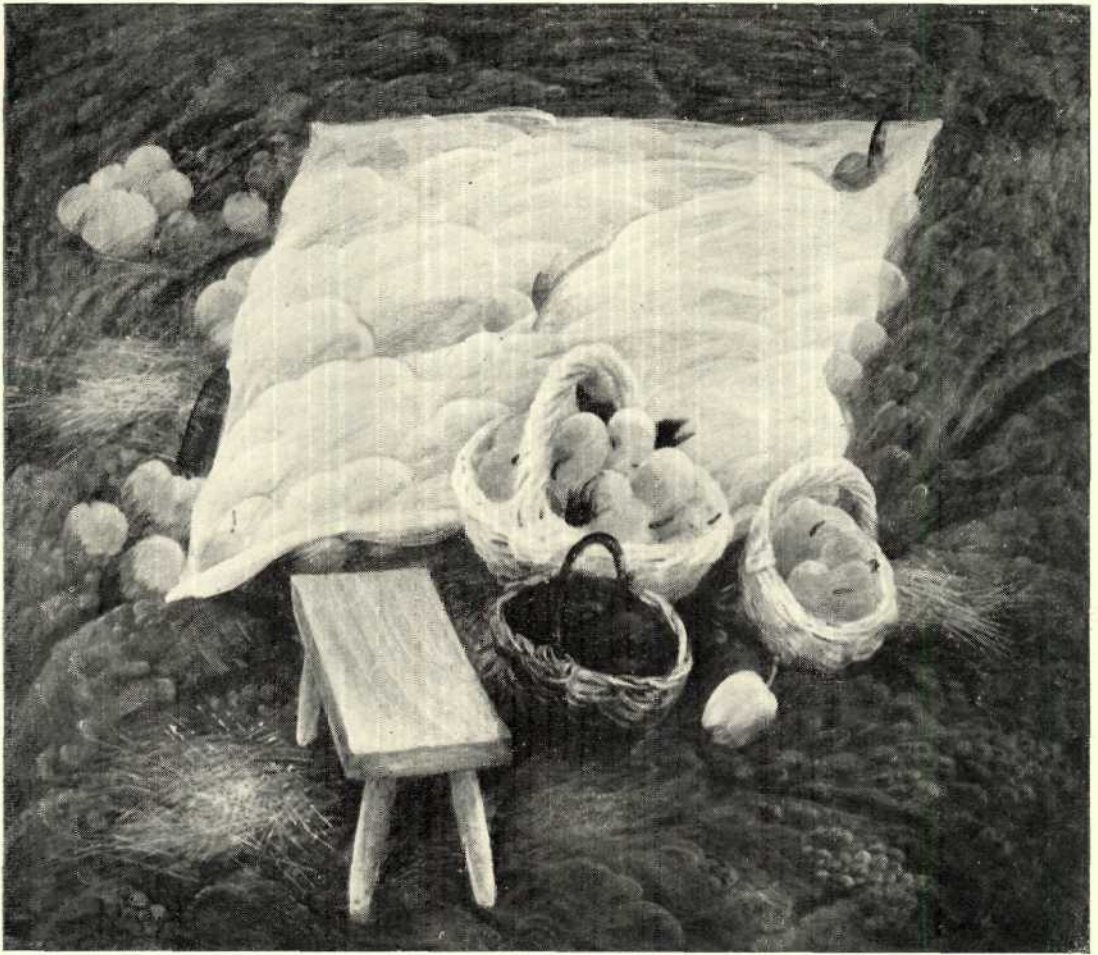
Ei tasu noorust taga nutta —
lind laotusse lendab käest.
Veel vaikselt kiirusta ja rutta,
et ette jõuda Pärnamäest.

AADU SÄÄRITS

NIKOLAI KORMASOV

Raudbetoon (Õli) 1965

NIKOLAI KORMASOV

Viljad (Tempera) 1975

PIHTIMUSI

*

Sind kastis süüdistab su viiul
ja unes rõhub värsivõlg.
Sa näinud Kuubat, käinud Hiius,
kuid püsib gordioni sõlm.

Sa tead, Peer Gyntile kord lisas
veel päevi Nööbivalaja.
On inimtahe lollilt visa —
veel lootusetult loodab ta.

Peer Gynti ootas kodukolle,
kui tuli viimse murega.
Ei täna lävel laula Solveig —
kas otsi tikutulega.

*

Suur arvepidaja, sa oled jagand
ja võtnud jälle tagasi.
Nüüd terakuhja matab agan.
Ma mõnda maha magasin.

Ja aidas kehva viljasalve
ei sõbrad hooli avada.
Ning võõrastab, kui vastu talve
veel õisi puhkeb tavata.

Kuid endas eluluulet kannan,
ei seda keegi äranda.
Ja kui kord seisan varjurõnnas —
ta kõlad sulle pärandan.

AADU SÄÄRITS

ME

Me kolime

Lõpuks me kolime. Asjad, oma harilikest ametitest välja rebitud, kaltsudes ja paberites kurvad mardisandid, on juba nädalaid koridoris valmis. Iga päev pidi auto tulema. Sõime neljalt plastmasstaldriku kult ja pesime neli taldrikut kohe jälle ära. Et kui äkki tuleb...

Täna ongi ukсед pärani ja võõrad inimesed voorivad vabalt sissevälja. Õde, oskamata tühja ruumi enam toaks pidada, on toonud ahju ette sületäie rohtu. Ma istun paljal põrandal, kui kassi korvi õmblen. Kardinateta pole üheski toas kuskil olla.

Kolimine teeb esemed, mis muidu on asjad, koliks. Ja teeb nad üheõiguslikeks. Solgipang käib puhvetkappi ja õe poola käru pannakse briketti täis. Koliks saavad madratsid ja riidepallid, raamatutornid ja grammofon. Igas purgis ja topsikus on üks nutsakas sees, ja kui ma juua tahan, joon kraani alt peoga nagu saunas.

Auto on ees. Värava juures märjas rohus kükitab ema ja kogub kirjaümbrikku kressiseemneid. Keegi ei tea, kuhu pakki minu villased sokid said. Pühin pähklipuu lehega õe nina. Tema tahaks juba minema hakata.

Koliks saab ka lõhkise tammeplaadiga kirjutuslaud, mida põrandavärvimiste ajal pole raatsitud liigutada, nii et nüüd näeb lauajalgade neljast tallaasemest, mis värvi oli põrand enne meid, Türkide ajal.

Emal on supipotte tuhaga hõõrunud ja raamaturiideid lõhnava õliga, nii et need nüüd läigivad ja lõhnavad nagu ta ülikoolilõpetamine. Koorimatippu sätib isa toolid. Võib-olla kästakse meil sinna istuma minna, kui nüüd enam kuhugi mujale minna ei ole? Istume, kuni pimedaks läheb, ja pugunud tuules laksuvaisse öösärkidesse, heidame kapisahklisse magama? Ja tagatoa suures peeglis ujuvad öö otsa ringi pilved.

Keegi ei käsi meil kuskile minna. Keegi ei pane meid tähelegi. Jälle hakkab vihma sadama. Ema teeb alumise kitlinööbi lahti ja ronib

koorma otsa kušetikeret vana mantliga katma. Sellesama pruuni kummimantliga, millega keldrisse minna võis, aga üle tee taarakioskisse enam mitte. Nüüd sõidab vihmamantel varrukalongide lehvides läbi südalinna, nii et pole asigi. Sellesama arusaamatu, meelegeitliku vap-rusega on kogu linnale vaatamiseks pandud vana kõverjalgne pesulaud, ta keskele kokkukoolutatud traatjalad nagu korsetist piinatud preili piht; veel tumehalli õunakujulise istumisasemega helehall tugi-tool, esiku saapakapp ja minu võrevoodi, milles meil juba tükk aega hoitakse kartuleid.

Rumalalt hargitab pesualus märjal asfaldil, kust võõras mees ta nagu põhutuusti üles koorma otsa viskab. Kuid ometi on see pesulaud mindki kaitsnud! Siis, kui Peipponen, kelle peale keegi ei riskinud kaevata, mul talvestaadionist koduni kontsas käis ja mapi käest maha porri löi. Ometi, tupp ta järele ei tulnud, kuigi meil olid aknad pimedad ja Peipponen teadis — kõik klassis teadsid —, et ema tuleb alles õhtuse rongiga. Teda ei hirmutanud üks, teda poleks hirmutanud ükskõik missugune koer, aga teda hirmutas seesama vana pesukolmjalg, saapakapp ukse ees, söögilaud, nende ohtlik liitlaslik vaikimine. Nende ühine s i i a kuulumine, nende alatine, enne iga tulijat siinolek. Hirmutas meie kodu lõhn. Õunte, oksooli ja tubaka lõhn. Triikimise lõhn, tule lõhn teinekord. Õhkki võib haaki ja riivi käia nagu üks. Väljas lõpeb üks ja kodus algab teine. Ja see teine, mis oli ainult siin, tegi ta ettevaatlikuks.

Ma olen ka ise tundnud asjade vastuseisu, erilist, jonnakat, sissepoole pööratud ustavust. Minu, nagu igaühe ees, kes on astunud keelualale. Poisi ema ütles: istu, aga ise tooli ei pannud ja mina pidin istuma haige poisi voodi äärele, et seletada, mis homseks algebras anti.

Lamp põles, mina seletasin, ja poisi palavik voolas üha minusse, nagu öö, mis aegamisi imbus päeva. Kividena teravad, kerkisid baika-teki all ta püstised jalalabad. Lahendasin näidisülesannet ja vihkasin võrrand võrrandilt üha enam seda uut poissi: selle eest, et ta, vaevalt tulnud meie klassi, kohe haigeks jäi ja et nad kolisid meie lähedale. Poiss pööras näo vastu seina ja kohustus voodiäärel istuda piinas mind kahekordselt. Nagu nähtavasti masendas tedagi, et voodi, mis pidi teda kaitsma, sellega päriselt toime ei tulnud ja nüüd jääb temal üle veel vaid läbi seina minna.

Täna veame teise kohta oma senist elu: lusikaid, millega sõime senist suppi, ja tekke, mille all magasime senist und. Ümber paigutada saabki ainult selle elu, mida oli võimalik kinnitada laudade, kappide ja muu kraami külge. Mis jäi nende alla, peale ja vahele, jääb sinna, nagu ka alused, pealsed ja vahed ise. Lukkukeeratud tühjuses

leidub täna õhtul veel meie kõikide kehade, meie sõnade ja liigutuste asemeid, millesse õhk alles pikkamööda sisse valgub nagu vesi kevadisse jälge.

Aga auto juba sõidab ja peeglist vilksatab läbi veetorni kitsas sein. Istun mootorratta küljkorvis ja tunnen, kui lähedalt mu alt libiseb läbi maa.

Ees autokastis vehkleb ema. Küll lahtipõruvaid kapiuksi seljaga sulgedes, küll sõidides kaelalibisevate kasehalgudega. Vaba käega surub ta lõua alla suurt gloksiinat, sarnanedes nii iseendaga oma pulmapildilt.

Valgusfoori ees jääme seisma. Kassikorv presendialuses hämaruses prõgiseb tasa. Prõgiseb ja hiilgab, aga ei nõua välja. Ainus, mis kolides ei muutu koliks. Ja ainus, mida kolida poleks olnud tarviski: ainus, kes läheb tagasi. Et lahja prügimäevarjuna kuulutada järgmistele nende kodutust. Kes nad ka ei oleks.

Me peseme

Kõigepealt me rikume oma riided veel päriselt ära. Ükski asi pole mustalt nii kole nagu märjalt ja mustalt. Kui me nad sisse seebitame ja tilkuvad kägarad vannipõhja laiali loobime, paistab, et mitte ial enam, ei ühegi väega suuda me sellest laisast inetusest oma asjade õigeid välimusi üles äratada. Et kui alguses oligi siidide hõõgumine, villaste sekretärihing ja sitside lihtne lillepilkl, on see ammu ühes libeda leoveega siitkandistki lahkunud. Ja puhtasse vanni nagu pärani valgesse õide munes suur lapsuliblikas oma verimustad munad.

Mille kallale me nüüd asumegi. Nutsakas nutsaka järel. Asjata on kord tikitud ja tepitud, juurde ja varu lõigatud, heegeldatud, pressitud ja vahvelkrookeid pandud. Kui täna on ikka see tuttav nüri vendlus läbi kõige, suur reedene mustuse demokraatia, mälestuste ja lähiminevikkude hukkamispäev.

Tulises leelises moonduvad ja lihtsustuvad esemete vormid. Ühed, mis tegid suka jalasarnaseks, ja teised, mis tegid vesti pihasarnaseks. Kalamehe seljakott loovutab oma röövelliku havihaisu, nagu ka padjapüür laste unelõhna ja tuulepluus teekäija õlgade asemel. Aegamööda eraldub seebisest tombust sogane nire nagu halb veri, leides pääsu maa-aluse äravoolutoru kurku.

Kardinateta aknad sunnivad meid oma kodus nagu vargaid mööda

nurki folksama. Ruudust libiseb läbi poolprofiilis pea. Lahtise kapiukse varjus riietub keegi, kellest paistavad vaid ema jalad. Mina teen pliidi ääres sööki, mis «ise keeb», ja nõnda võime terveks õhtupoolikuks sukelduda aurulillede kohevasse taimestikku. Hõõruda, peksta ja kustutada; uhta, salata ja hävitada! Kui me oma asjade peetust põlgame, siis põlgame neid selle eest, et nad ainsate tõeliste kaasteadajatena, surmast järgmises läheduses, me ühekordset elu läbida on aidanud. Kas või ainult eraldi seisvaid, reedetevahelisi tükke sellest. Võtnud kõik vastu, imenud järjest endasse, sulgenud viisakalt oma vaikimisse.

Sellepärast võtamegi nad ette. Teeme tagasi selleks, mis nad olid poes. Niipea, kui nädalapäev lubab, asume vingus ja kahjurõõmus, sööbivas pesupulbritolmus ja valgetes aurupuhmastes, kõigis pesuköörides korruga välja uhtma oma luhtunud igatsuste, ihade ja tillukeste rahulduste higi. Ja riputame terve sulanud õue täis valgeid linu nagu purukskäristatud pilvi, vangistame igasse padjapüüri veerand kuupmeetrit tuult ja tõukame pika pesupuuga üles taeva alla.

Hilja õhtul, tähepaistel, kui ema toob tuppa kontkõvad härmas aluspüksid, paneb truubi äärde sulama roosa särgikaika ja murrab lahku kolm krobisevat vasikanahka, mis tahenevad meie koolipluusideks, on ta nagu Lemminkäise ema, kes on käinud riisumas meie kõikide laipu Toonela mustast jõest.

Me kraamime

Meil on palju vanu asju. Need teevad meie kodu vanaks, päevad vanaks, näod vanaks ja täidavad meie maja vana eluga. Me komistame kantud kottadele, oma tolmuses mälus me käike varjavaile. Me takerdume oma lapsepõlvedest purustatud mänguasjadesse, need teevad me varbad hellaks ja südamed täis. Laua peal laiutavad meil liimipudelid, sisu ammu sidumas kõike, mis ühekaupa väheseks jäi; kauss kontidega, mis loovutanud liha; tikutopsid, jõuetud andma tuld; sulepead, juba öelnud oma viimase sõna.

Me tahame neid ära visata!

Ühel päeval me teemegi seda. Me lükkame aknad pärani ja avame kappide ja sahtlite kõhud. Kaevame läbi kamorkade tolmupimeduse ja nuuskame pigi. Sest vanu asju on kogunenud liiga palju. Uusi enam nagu polekski. Uus, kui ta tuleb, upub otsekohe vanadesse ära, veel enne, kui teda tähelegi jõuab panna. Nii et siin iga väike jõuetu uus, mõju ja minevikuta, paljas nimi, kõlbab ühekaupa vaid vanadele

toiduks. Ja vanade asjade laiuv seenetis, suur sopiline kõikesööja, ei tüdi ega keeldu, jääb ainult järgmist suutäit ootama.

Me läheme talle kallale ja lammutame ta koost. Vabrikud on niikui nii juba töös. Hommikust peale vormivad ja valtsivad; söövitavad, keevitavad ja lihvivad talle jumalauusi kehaosi. Me kavatseme ümber teha kogu ta silmnäo ja koondame ta vastu oma harjade ja pesupulbrite polgud. Me kratsime teraskaabitsatega ta tundetut turja ja utsitame juurekäsnaodega ta varbavahesid. Me tassime ta tükikaupa laiali. Veame komposti, laseme lampkasti ja paneme tule otsa. Tuha puhume üle aiamaa. On nii palju võsusid ja varsi, oksti ja eoseid, mis mullast välja tahavad ja muidu tuldud ei saa, kui meie neile tuhka ei tee ja muhedust ei mädanda. Pärast läheb see kõik muudkui porgandiks ja peediks. Ja tuleb kapsausse tappa.

Me kraamime.

Mina võtan täna oma ühe jalaga une-Mati ja viskan ta ära. Leian oma koide ja kukkedega kollase kampsuni, mis on kindlasti väike, ja viskan ka ära. Õe pats, kahest otsast tamiiliga kinni, läheb sinna-samma. Me hävitame rikkis kraadiklaase, mis teavad meie leetripalavikke peast; kummikuid, katlaid ja kotte, kamme, kalendreid ja lutte. Me rebime päikesest pehkinud kardinaid, mis on varjanud meie öid, ja põlgame poolikuid nuge, mis katkesid, meile leiba lõhestades. Ukse-link on vana, kui ta oma lohukukulumises on nõus meile pihku pugema, ja uksekell on vana, kui ta ei oska laulda till-tall, vaid ajab joru.

Kraamime. Kühveldame lisa utilimehe kaaludele, paneme olnu hoiule. Kaltsu-, raua- ja paberitahtjate arhiivid saavad täna uhked. Kaltsu-, raua- ja paberitahtjate näod on täna nalja täis.

Lõpuks leiame keldrist oma muistse ahjuroobi, millega võiks veduri kollet korras pidada, ja lohistame ta õllevabriku prügimäele. Vedamisega on üks omadega läbi kell veerand kolme peale käima pörunud.

Keset tuhakünkaid, šlakki ja klaasisillerdust seisab nüüd ema lai puust sünnivoodi. Nagu kuu peale ketti unustatud ninasarvik.

Me oleme

Suvel, kui ahjud on külmad, teeme nende talvise sooja ette valmis. Puust, mitte päikesest, ja peidame maja alla keldrisse, kus asuvad ala-tiine õhtu ja kärnkonn.

Tema on peaaegu kogu aeg kadunud. Lihtsalt niisama tead, et ta on. Vahel harva, kui hakkame tunnist seeni võtma ja jätame tule põlema,

ASTA PÖLDMÄE

on kuulda, üks astub päts-päts. Ja lähebki mööda betooni ukse poole. Aga uksest välja ei lähe. Temal on siin kuskil üks elamine.

Puusaagimise päeval meil keldrisse õieti asja ei olegi. Laseme ta ainult tuulel läbi tõmmata. Uksesein on pikkadest pulkadest — ühe suure puurilooma puur. Brikett kuulab nurgas omaette, must mühakas nagu karukoobas, ainult et umbne, ilma karuta. Talvel, kui ma õhtul tohtu viima tulen ja lukku tükk aega lahti ei saa, vahib läbi pulkade täiesti üks nägu. Valgega ja kui isa väljas vilistab, on ta ära. Täna on ära.

Me kisume tigused põhjalauad üles ja paneme seinale najale püsti. Rõskusemardikad on kohe ähmi täis: nendele anna nende rõskus, või siis vähemalt ära ise vaata pealt. Teod ilmsikstulemist ei karda, sajaljalgne küll. Lägib täpselt siin, aga hakkad vaatama — tühi koht! Temal pole oma nime pärast hea olla, selle on talle üks laps pannud. Mina ei hakkagi kunagi uskuma, et ma sajaljalgset näinud olen.

Kass on sisse tulnud. Võib-olla oli ta kogu aeg siin? Istub aknaaugus, pealagi sile ja silmad praod. Kass on ainult pealtpoolt kassist, seest on ta jaaniussist ja tähest. Ja tema kellas on Ameerika aeg.

Kass oskab igas pimeduses peremehe nägu teha, keldripimeduses ka. Sina jääd ikka kõigest tema külaliseks. Eks olgu siis ka, nagu külalisesega ollakse, aga ärgu tulgu oma tõmbetuule ja tigudega! Millest ta ei hooli isegi. Mis ta muidu nii äkki aknast välja kaob: saba, sokid ja kaks kassikäpalille. Edasi läheb saba üksi rohu sees.

Üles maa peale läheme meigi. Seal on terve ilma päike ja meie ühe talve puud. Need tuleb väikesteks tükkideks teha. Enne, kui ta kasvab, ei saa teda kuidagi pikaks. Peab eluaeg ootama. Pärast ei saa jälle lühikeseks tagasi. Haavad ja lepad on siin enamasti, kaski niisama hea kui polegi. Üks õunapuutüvi on ka pikali maas, oksad küljest ära, aga tema puuaiast ei ole, tema on õunapuust. Ma panen keele vastu oksakohta: ei ole õuna maitset. Aga sügis on ka alles kaugel. Ei tea, kas tulebki...

Isa murrab kõõgis saetee laiemaks, et ei jääks iga minut puusüdamesse kinni. Põrandale tõmmatakse valge kriidijoon, kust õde üle tulla ei tohi. Ema leiab minule teise nahkkinda veel ja me läheme välja.

Praegu on puud risti-rästi hunnikus. Virna tipp on selle kotka pesa, kes mere kohal kuningapoja sääremarju söi. Ma tahaksin, et isa võtaks kotkapesast kõigepealt ja hästi suured just kõige enne, aga tema korjab maast kõikaid, nii et üldse aru ei saa, et midagi väheneks.

Isa arvab, et minul on kerge käsi. See ei ole see, mis nõrk, kuigi nõrk on ta ka. Sae puusse vajumine on peaaegu nagu merremine, kui läheks pikkamisi, läheks üle pea, ja kui meri oleks puust ja kukuks pärast lopsti kahele poole lahti. Ringidest võiks siis ära lugeda, kui vana meri

on. Kuigi meri on üldse kõige vanem asi, nii et puud ei saa sinna ligidalegi. Puust meri ehk nii vana ei oleks? Kui meie uue puuvirna aastaringid kokku lugeda, oleks ju see ka vana. Aga tulevaks suveks on ta otsas ikkagi, ja tuleb järgmine koorem tuua.

Vahepeal kannab isa puid puki juurde, siis saan mina sae endale. Ma lasen isa otsa maha ja vajutan saelehe looka. Kui saag tagasi sirgeks kargab, kostab piuguv hää, huugab ja tükk aega väriseb lõpus. Teraseljudin jookseb läbi minu maa sisse. Kui pikne mööda inimest mulda on löönud, kas siis jääb sinna kohta mingi märk? Võib-olla jääb. Kaks ketsijälge number kolmkümmend viis. Aga võib-olla ei jää sedagi?

Meil on hea rootsi leht, kuusepuust pead küljes. Neid peab leotama küll, aga seda isa ei salli, kui mina tema otsa maas poriseks teen, ta on üks kord seda öelnud. Mootorsaemehi meile ema õe pärast ei luba. See narmendav pukk, vana kahemehesaag ja saepuru soki sees jääb meile veel mitmeteks suvedeks. Ja edaspidi, palju aastaid, pööran ma oma nina ja näo igasse võõraste õue, kus ainult lõhnab värskeltsaetud puude riit. Öösel kah.

Sel ajal, kui isa lõhub, mina laduda ei või. «Too pilpaid ja peterselli!» kostab majast ema hää, ilma et ta ise akna peale tulekski. Ma jään natukeseks ajaks tuppa.

Söömakutsumiseni on veel aega. Ema kraabib alles porgandeid. Suu liigub kogu aeg ja meie õega saame ka. Õel on kapsajuurikas juba enne. Ema meelest elavad naised sellepärast meestest kauem, et nad toidutegemise juures ise kõike toorelt söövad. Kui ma köögist ema käest porgandi saan, tuleb kohe meelde, et mul on elu. Ja et see üks kindel asi ei ole. Kuigi minu elu on ainult minu elu ja kellelgi teisel temaga midagi peale hakata ei ole. Aga ega teda sellepärast ära ei võetagi, et keegi temaga midagi teeks. Lihtsalt niisama. Üks jääb ilma, ja ongi kõik. Väljas ma tõmban ka vahel porgandi üles ja süüan, aga siis elu meelde ei tule. Väljas tulevad hoopis teised asjad: seeme kukub ükskõik mis pidi mulda, ja kas tal üldse õiget otsa ongi, aga maa seest välja hakkab kasvama ikka, pealsed ees. Kuidas ta oskab? Kartuliidud tuleb küll vaku ülespidi panna: nemad on rumalamad kui porgandid. Aga nemad selle eest jälle ei karda surma. Suured kartulid lõikasime kevadel enne mahapanemist pooleks ja ei juhtunud midagi. Ainult imelik on, kuidas ta vahel mürgiseks saab minna, ise toiduasi. See on ehk tema kurjus, kui tal pojad on. Ja idud on tema pojad.

Ma aitan emal suhkruherneid puhastada, maksa lõigata ja laulda. Aias ema laulda ei julge. Seal ei laula keegi, ainult tihased. Aga köögis, kui aken ka veel kinni on, siis küll. Õde ootab, et me juba juustu riivima hakkaksime: tema tahab juustunumbrit, kuigi ema seda talle ei luba. Sellest ajast peale, kui ta nulli ninna pani.

Kui hernes põrandale kukub, on tema kohe järel. Ta mahub ju peaeagu igale poole: laua alla ja kapi taha, ukseprakku ja puudekasti. Ta on ju nii väike. Ja ega ta suuremaks ei lähegi. See hernes.

Me ostame

Poodi me läheme noorel hommikul, kui maailm on värsked nagu kapist võetud pesu. Meie tänav on äärelinn jõe ja raudtee vahel. Ühekordse majaderea selja taga algab kohe heinamaade udu: valge turvis hommiku silmnäol, mille varjus kari mäletseb ja sööb, tekitades, kes teab, peale piima oma unistes kehas ka udu.

Emal platvormkingade klip-klap munakiviteel, mis aina põikleb me taldade eest, tema küünarnuki rappumine, kui hoiame käe alt, ja puudesalk all nõos on juba kusagil ammu olnud: maal, ilma-õeta-elus, kui peeti surnuaiapäeva ja meie sõitsime sinna üürihobuse ja kaarikuga. Kell lõi selgelt, pikkade vahedega, aga salu, kust see hääli tuli, seisis ühtviisi kaugel, tume ja liikumatu, ja iga kellalööki oli nagu viimane. Kohe vaikib salu, kõik lahkuvad ja meie kõige oma keisrikroonide ja kastekannuga jääme siia, hakkame siin olemagi ja vahtima võõra hobuse vihtlevat saba.

On poodide lahtitegemise tund.

Päike rüüstab udu, kuni see kukub tükikaupa alla maa peale. Mõni suur selge tilk destilleeritud hommikut, puu otsast või otse taevast. Külma täpp näkku, nagu oleks üle pea lennanud lind. Kõrgelt, nii et ei näinudki.

Lukud pööratakse lahti, obadused tõstetakse eest ja poed nagu noodad tühjendavad endasse tänavate elu. Maast laeni peeglid, siiani peegeldanud iseendid ja ööd, täituvad hajalisilmse rahvaga. Lett, justkui tänavavõitluse barrikaad, takistab meid edasi minemast, mitte aga edasi tahtmast. Niisuguses kes-kedas ei loe ju mitte niipalju vilumus kui varustatus. Ka mitte noorus, sest mis raha neil noortel ikka on. Selles mõttes olen mina oma peedikõplamise palgaga hambuni relvis.

Ja see on ka viimane piir, sest kes see raha suhu paneb! Kuigi emal ütleb, et rahal on nii palju pisikuid, et need vastamisi üksteist ära söövad, nii et raha ise jääb puhtaks, on tal oma lõhn ikkagi. Raha rammus lõhn! Ühesugune esimese ja viimase jaoks reas. Üheline oma lõhnas võrdne sajalisega, nagu ka virkade ja laiskade, tarkade ja lollide, heldete ja ahnete inimeste higi. Midagi, mis oskab olla korruga kõikide

ASTA PÖLDMÄE

tahtmist mööda! Paik kõigi puudutuste kohtumiseks, edasi toimetamata ometi ühtegi teadet, välja arvatud raha enda oma.

Meie küsime ja meile antakse. Lahkub üks valge glasuuritud piimakanne valgete glasuuritud piimakannude reast. Ema tõstab kaane pealt, vaatab sisse, nagu oleks lootnud saada selle koos piimaga või piimahiirega, ja maksab ruttu ära. Müüja lükkab rea kokku, et auku sisse ei jääks. Teised naised vaatavad maiaste nägudega oma uutesse kannudesse. Kuigi nad siin seisavad ühesuguste valgete, niisama hästi kui ühe suure kannu juures ja kergitavad kordamööda selle kaant, on see, imelik küll, võrdsest parem nende kodustest punastest ja sinistest, põlenud ja puhastest, tervetest ja mõraga, portselanist, fajansist ja plastmassist, kõrvaga või kõrvata kannudest. Üks korruga üle kõigist! Uus on üle. Tema läigib ja lõhnab poe moodi. Karbi põhjas on näpu-täis laaste ja kortsus instruksioon eesti ja läti keeles.

Uus on siin, käsi on küljes ja riulilt, nagu üks mees, vaatavad ta mitmikud vennad. Aga vastu on panna paljas mälestus. Mida saabki üksik, instruksiooni ja lõhnata mälestus nende kõikide vastu?

Me ostame uue pleekimistooli ja pajakindad, äratuskella ja pliiatseid. Uus pleekimistool on ka parem kui vana. Sellepärast ta uus ongi. Muidu oleks vabrikus tehtud kaks vana. Oleks lihtsalt peetud natuke vahet ja tehtud teine vana veel. Aga tehti uus ja värviti punaseks, kui vana oli pruun, tehti kõva, kui vana oli pehme, ja tehti madal, kui vana oli kõrge. Ja enne ikka tõesti madal kõva ja punane kui kõrge pehme ja pruun! Kirjutame musta rasvakriidiga oma nime toolile põhja alla, nii nagu oleksime temaga siin praegu abiellu astunud, ja saadame ta mööbliautoga ära.

Helesinised korkkontsaga kingad pole tehtud minu ema varvastele. Kuid nad on tehtud ta helesinistele silmadele. «Me võtame nad!» Me võtame nad koos tänase, homse ja ülehommse õhtuga, mille vältel ema, nagu valust viltu, drillib oma uutele kingadele ühiseluregleid: aknast kapini, kapist ukseni ja meie õega hoiame peeglit madalal, et ta neid näeks. Ta pehmitab kinganinu viinatamponidega ja raob kontsakappe kirvesilmaga. Kuni nood, viinast hullud, luud-kondid segi, jätavad eluksajaks meelde ta kärsitute sammude takti.

Me ostame veel palju asju. Mina saan vormikleidi ja öde treeningud. Loobime pakke nagu lastud tetri meie vakstust kotti. Rehalabidas ja kooreklopper, piimakarjus ja teesõel. Asju, mis on tuttavate asjade teisendused, ja teisi, mis on välja mõeldud meie eelmise ja tänase poeskäigu vahel. Teadmatuses, et meie emaga oleme olemas, ja teadmises, et isegi, kui ei ole, me neid ikkagi vajame.

Poe südames on kahe-suunaline liiklus. Satume väljuvasse voori ja

oleme äkki kassa ees. Üks-kaks-kolm langetame lõppotsuseid oma kogu aeg kõlvanud kaaslaste üle ja üks-kaks-kolm adopteerime neile asendajad.

Raks, käib kassamasina kang. Raks.

Ostutšekke ulatades ulataksime nagu surmatunnistusi. Ulataksime nagu paberõhukeseks kuivanud kehigi? Nagu oleks alles vana raha-eelne aeg, kus kanepiköie tahtjal peab endal ilvesenahk anda olema. Ja meretagused peeglid ümberringi kujutavad kohusetruult meie kausiga piiratud päid.

Leelo Tungal

*

Põleda rõõmust ja harjuda korraga —
kuidas küll suudame mõlemat korraga?

Teadä, et laheneb kõik iseenesest,
ometi viimseni anda kõik enesest,

väsida õnnest ja õppida vaevust,
leebusekübemeid noppida raevust,

leppida tõrkuvast, pageda leplikult,
teades, et miski ei valuta lõplikult,

kukkumast tõusta ja uuesti alata,
pettumust peita ja solvumist salata,

kosuda äkki ja kiirelt eimillestki:
pilgust ja sõnast ja müüdavast lillestki —

kõik on nii kirju ja kõik tuleb korraga,
kuidas siis harjuda lihtsa korraga?

KOHVIK

Kõpsat-kõpsat, kannä ette kand ja
kandik justkui kullakandam käes,
astub väike habras ettekandja —
nõnda peen, kui kõnniks juusteväel.

LEELO TUNGAL

Vanad daamid nagu suured linnud,
kõrged rinnad koogipuru täis,
kurgus kurvad sügisesed pinnud,
halle jutte koovad pruunitatud päis.

Varje loovad krobelisel krohvil
siidveluur ja klikiaegne pluus.
Tukub väike vokihäälnne kohvik,
koorelõhn ja Solveigi laul suus.

HINDAMATU

Pärast kunstimeistri matust
sai ta elu korrastatuks:
kokku loeti kujud, pildid,
kinnitati hinnasildid.
Mõned pleekinud eskiisid
peelised kaasa viisid —
väike tüse kunstikaupmees
varsti kohvikuis neid kauples.
Tuvide jaoks mõned büstid
maja ette pandi püsti...

Kadunu suur soovgi täitus —
tema töödest tehti näitus...
Pintslid, piibud, kustukummid
endale said muuseumid,
aga riismed — või siis alged —
lastele jäid. Lõuendvalged.

VÄLJASPOOL UKSI

Kitsas rada tõusis üha kõrgemale, loogeldes puude ja kaljunukkide vahel. Kohati näis see sootuks kaduvat ja Alar pidi silmi pingutama, et nõrgas hommikuhahetuses kivide ja samblike peal rajast mingeid märke leida. Kuid päriselt eksida oli võimatu: paremat kätt oli kogu aeg kuulda jõe kohinat, mis kaljudevahelisse kitsasse süngi surutuna alla tormas, jõeale lähemale jõudes mürises see aga nii, nagu oleks raudteerong meetri kauguselt mööda tormanud.

Alar kiirustas üles. Idataevas juba helendas. Taevas oli selge ja kui päike kerkib ning üle puude veepinda paitama hakkab, on parim aeg möödas. Mitte et püük lootusetuks muutuks, kuid palju raskemaks igitahes küll.

Käänukohast mööda jõudnud, kus jõgi väikest koske moodustades eriti tormles, hakkas Alar ettevaatlikult liikuma. Mõnekümne sammu järel peatus ta, et plaani pidada. Siit ülesvoolu algas püügimaa. Jõgi ei vahutanud enam, ta voolas kiirelt tumeda läikiva lindina põõsaste tagant välja. Vesi oli madalam ja põhi kivine — peaaegu kõikjal jõgi viras. Siin võis muidugi kala olla, kuid Alar otsustas alustada ülaltvoolu, — sealt, kus algas järgmine kärestik.

Sinna polnud palju maad ning Alar liikus väga vaikselt, põõsaste varju hoidudes. Jõgi oli siin tasane ja ettevaatus polnud kunagi liigne. Kärestikule lähenedes tegi ta ringi ja jõudis vee juurde kohas, kus mõnekümne meetri pikkune kärestik veel täies jõus mühas.

Alar peatus. Kärestiku all läks jõgi äkki laiaks, vasakul ja paremal olid voolusõõrid, keskel aga kulges vool mööda madalat pikalt edasi, moodustades kõrgeid vahuseid seisulaineid. Kui vesi lubab, saab ta seal kõrge säärikuga küllalt kaugelt läbi püüda. Jah, kui vesi lubab. Ta kontrollis oma ritva, reguleeris rulli automaatpidurit, kontrollis sõlme tugevust landi juures, silmitses mõtlikult lanti. Ta tundis kerget võidinaid. Ta teadis, et Sven püüab juba ammu seal pika kärestiku all. Et oma kärsitust maha rahustada, libistas ta aeglaselt pilgu üle jõe, jälgis, kuidas see laiana ja tumedalt viravana paremale pöörab, vaatas teisel kaldal idataeva paistel kuldselt ergavaid puid, hingas sügavalt ja aeglaselt jääkülma Põhja-Karjala hommikuõhku.

Alar astus aeglaste ettevaatlike sammudega kivilt kivile ning peatus seal, kus kärestiku esimene seisulaine sügavast häilust nõgugas-siledana üles tõusis, vahutavaharjaliselt koordudes ja murdudes laiali vajuks ning lühikeste teravate seisulainetena voolusängis edasi kulges.

Ta seisis hetke kivil, heites pilgu üle veepinna, samal ajal kui tema sõrmed rullipiduri lahti päästsid, liini haarasid ja looga maha keerasid. Esimene heide ei ulatunud kuigi kaugele üle suure seisulaine. Mees jälgis, kuidas lant vees ümber voolusängi kaare tegi. Ta heitis veel ja veel, kaart järjest suurendades. Viimasele kivile astunud, heitis ta nii kaugele kui iganes suutis, alustas vasakult ning püüdis järk-järgult kõik kohad läbi kuni parempoolse keeriseni välja. Lant tuli iga kord aeglaselt vastuvoolu tagasi, aga sinna, kus seisulained ära lõppesid ja vesi virama hakkas, visked ei ulatunud.

Nüüd tuli vette minna. Alar liikus vees äärmise ettevaatusega, tegetmata ühtki sammu enne, kui teine jalg libedate kivide vahele juba täiesti kindlalt toetus. Jäine vesi tulvas hooga vastu säärikuid. Seal, kus põhi veidi liivasemaks muutus ja mõlemad jalad kindlalt põhja jäid, hakkas ta jälle viskama. Ta viskas ja viskas, iga viske järel kerides ja oodates — kõik meeled pingul —, et midagi juhtuks, et midagi rapsaks või landi mängugi häiriks, ent midagi ei toimunud.

Vahest polegi kuderännak veel alanud, mõtles ta. Ka eile polnud nad midagi saanud. Kui mitte arvestada poegi, alamõõdulisi. Ehk on Svenil seal all siiski õnne olnud? Sellele mõeldes tundis ta nagu tõket ja seda tunnet läbi katsudes adus, et arvatavasti on Svengi ilma kalata. Kuid kahtlust ei tohi tekkida, mõtles ta. Seda ei tohtinud lubada. Ilmselt pole lihtsalt koht õige. Peaksin veelgi edasi minema. Nii et ulatuks kaugemale viskama.

Alar vaatas vee voogamist enese ümber. Kui sellises kohas komistad või kukud, kannab vesi sind otsemaid hea hulga maad edasi. Taevas oli nüüd hele ja Alar nägi läbi vee kive. Paremal tundus kivide vööt veidi heledam olevat, ta hakkas ettevaatlikult sinneriiki niiskuma. Sealt sai mööda vööti edasigi minna. Ta astus aeglaselt, külg ees, et voolusurve ühele jalale teise jala ära varjaks. Veetulv oli ainult mõni sentimeeter säärikuservast madalamal. Ühel sammul uhkaski veidi vett sisse. Siis läks jälle sügavamaks ja Alar peatus. Edasi minna ei saanud.

Ta viskas kaugele, veidi vasemale ja hakkas kohe kerima. Liin tõmbus voolus pingule ja Alar keris aeglaselt, tundes ridvaotsa ühtlast võdinat, kui lant vastu tugevat voolu järele tuli. Järgmised heited suunas ta järjest rohkem paremale, nii et peavool samm sammu järel läbi püütud saaks. Suunda pidas ta kaldal kasvavate puude järgi.

Mitte kaugel allpool, üsna vooluse keskel märkas Alar tugevamat

viramist ja selle järel voolunõgu, — ilmselt olid seal suuremad kivid. Kui ta landi sealt nõost läbi suunas, tundis ta ridvas imelikku vonksatust. Ta keris landi välja — rohtu ega kivisammalt konksude küljes polnud. Järgmisel heitel tegutses ta veelgi hoolikamalt, kuid lant tuli voolus kaart tehes ühtlase võdinaga tema juurde välja. Ta viskas veel, lastes landil seal voolunõos pikalt-pikalt pöörelda — ja tundis jälle vonksatust. Ta keris edasi — kividest juba edasi — ja tundis äkki võimsat tõmmet. Ta haakis instinktiivselt, tundes suure kala raskust, haakis veel, ja samas nagu kisti tema käest ritva: see paindus looka, automaatpidur andis kärinal järele ja liin kadus kiirelt allavoolu, pingul nagu pillikeel.

Niisama äkki liin lõtvus. Alar keris kiirelt-kiirelt peale, tundes, kuidas kahtlus ta rindealuse külmalt õõnsaks võtab, kuid ei — kala oli alles! Ta tuli aeglaselt ülesvoolu tagasi. Alar laskis tal tulla, hoides üksnes parajat pinget, et liin ei lõtvuks. Siis hakkas ta vähehaaval peale kerima. Kala tegi uue rapsaku ja sööstis allavoolu, kuid püsis endiselt otsas. Alar tõmbas teda iga keeruga enese poole. Nüüd tegi kala mitu lühikest söösti ja Alar keeras piduri lõdvemaks, et liin sellistele järskudele sööstidele vastu peaks. Korra sai ta kala nii lähedale, et nägi, kuidas too — tumehall ja tohutu suur jäme tõmp nina vastuvoolu — temast mõni samm eemal ujub. Siis tuli uus rapsak ja kala pages kaugele, kuid oli ikkagi otsas. Nüüd muutusid sööstit lähemaks ja kala hakkas ringe tegema. Alar hakkas ettevaatlikult vastuvoolu liikuma, et kaldale lähemale saada. Ta ei kerinudki eriti peale, hoidis lihtsalt küllaldast pinget, et kala väsitada. Ta kujutles, millise näo Sven võib teha... Kuid ei — peaaegu ebauskliku hirmuga ajas ta sellised mõtted eemale. Peaaegu reeglina oli ta siis alati saagist ilma jäänud. Ei, varem ei tohtinud millestki mõelda. Oli vaja mõelda ainult väsitamisele. Alar liikus libedatel kividel, tundes, kuidas ka teise säärikusse vett lõrtsatas. Kuid kala oli alles. Alar nägi teda enese lähedal voolus seismas. Kala oli väsinud, ta vehkis aeglaselt oma tohutu lapiku sabaga, püüdes eemale ujuda.

Nüüd polnud kallas enam kaugel. Alar juhtis kala seisvasse vette, kuid too rullis end suuri kukerpalle tehes tagasi voolusesse. Jõudu oli tal veel küllalt. Alar juhtis ta taas oma paremale käele lähemale. Ent kala ei jõudnud käeni; ootamatult viskus ta uskumatu jõuga eemale. Alar tõmbas teda rahulikult lähemale, sosistades vahetpidamata «tasa!», «tasa!», «tasa!», «tasa!», otsekui peaks kala teda mõistma. Ta puudutas käega tasakesi kala pead, kuid lõpusteni ei jõudnud, — too sukeldus ja tegi pöörise. Alar vedas teda ringiratast enese ümber, libistas rahustavalt peopesa üle kala laia turja kuni lõpusteni, sõrmi laiali ajades. Siis vajutas sõrmed lõpustesse ja surus täiest jõust sisse. Vahu-

möllus tõstis ta kala üles ja rühkis kaldale, surudes sõrmi kramplikult koomale. Kaldal läks ta mitu head sammu jõest eemale ja heitis seal raske vonksleva saagi murule.

Alar vaatas raskelt hingates lõhet, tundes, kuidas veri peas kohiseb ja mühab. Pingelangusest hakkas tal kõrvus kumisema, ta surus sõrmed oimudele ja hõõrus meelekohti. «Ole tänatud, taevas!» sosistas ta. «Või jõevaim või haldjas või kes sa seal ka oleks.» Tal oli lihtsalt vajadus kedagi tänada. Ta vaatas kala, vaatas jõge, vaatas puid kaljukünkal, mida tõusev päike juba kuldas. Ta kükitas maha ja silitas kala. Kala oli jäisest veest tulnuna jäik ja prinkjas. Selg tumehall, küljed hõbedaselt siramas, kaetud tumedate harvade tähnidega. Suurepärane emalõhe, vähemalt viis kilo.

Alar leidis kuiva pleekinud puurondi ja lähenes sellega kalale. Hetkel, mil ta kalale pilgu heitis, hakkas too äkki metsikult visklema. Alar surmas ta väikese kõksuga ninamikule ja heitis siis rohtunud uurdesse. Kala lai saba värises.

Alar sumas tagasi vette, näol seletamatu kahjutunne. Veel oli veidi püügiaega jäänud. Ta ei mallanud ära minna, vaid läks ettevaatlikult kividel ja voolus balansseerides samasse kohta ja hakkas jälle viskama.

Olles jõe mitu korda läbi kamminud, kinnitas ta liinile raskema landi. Seda sai veelgi kaugemale heita.

Neljandal või viiendal viskel kaugele piki voolusuunda rabas äkki kala, Alar haakis ja kala sööstis allapoole, pidevalt veest välja hüpatas. Liin jooksis tärinal välja ja kala läks mööda siniselt viravat jõge, päikesepaistel pidevalt üles hüpatas, otsekui tantsiks ta veepinnal. Ta läks üha kaugemale ja Alar jälgis rulli, kus liin aina kahanes ja kahanes ja kahanes.

Ent just siis, kui rullile olid vaid mõned harvad keerud peale jäänud, lõtvus liin järsku. Alar keris kiiresti-kiiresti peale. Kala oli ülesvoolu tagasi tulnud. Kui liin pingule tõmbus, hüppas ta veest välja ja tormas vastaskalda poole; Alar pidurdas, ta püüdis kala kaldaäärsetest veepealsetest kividest eemale juhtida. Kala tegi vees kukerpalli, sööstis keset voolu ja rullis end kukerpallitades allapoole. Ridvas kogu aeg ühtlast pinget säilitades keris Alar peale, pumpas loogana paindunud ridvaga kala enda poole ja keris peale, pumpas ja keris, pumpas ja keris. Kala tuli lähemale ja Alar silmas läbi vee tema tumedaseljalist külge, heledat konksuna ülespoole kaarduvat pikka alalõuga ja mustkuldset landiliblikat suunurgas. See oli isakala ja haakunud oli ta hästi. Kala sõudis jõuliselt sabaga, külg lookas, et aga temast eemale pääseda, kuid vastupidine pinge suunurgas hoidis ta paigal.

Nüüd loobus kala asjatust pingutusest; ta pöördus Alari poole ja tegi vees ringi; siis äkki — ilmselt teda märgates — hüppas hirmu-

nult välja ja hakkas vees meeleheitlikult pöörlema. Hetkeks näis Alarile, et kala on läinud — too ujus vabalt ja aeglaselt temast eemale —, ent liin tõmbus taas pingule. See oli ohtlik mäng. Niimoodi ei tohtinud ta enam järele anda. Lihtsalt õnn, et too veel otsas oli.

Pöörlemisest väsinud, tuli kala nüüd kergesti järele ja Alar juhtis ta enese juurde. Kala tiirles tema ümber lühikese liinijupi otsas, Alar hoidis vibuna kooldunud ritva vasaku käega ja püüdis saaki parema käe ulatusse juhtida, kuid too põikas iga kord jõuliselt kõrvale. Väljavõtmine venis pikaks heitluseks. Igal ringil oli kalal võimalus otsast ära minna, Alar teadis seda ja püüdis toimetada nii ettevaatlikult, nii rahulikult, nii kindlakäeliselt kui üldse võimalik. Siis sumas ta kaldale, sõrmed lõpustes, suu kuiv, säärikud vett peaaegu täis.

See oli meriforell, siledad kullakarva küljed täis puna-sini-mustjaid täppe ja laike, selg pruunjasmust. Ta oli veidi väiksem kui esimene. Kuid võidelnud oli ta mehemoodi.

Alar silmitses teda võlutuna. Ta vaatas üle virava veepinna, fikseeris koha, kus kala oli haakunud, libistas silme eest läbi kogu võitluse käigu. Päike oli tõusnud ja puud vastaskaldal ergasid päikese paistel. Veepind näis õrnsinine — seal peegeldus selge sinine hommikutaevas. Sellist karget taevasina nagu siin polnud Alar varem mitte kusagil näinud. Selliseid suuri kalu polnud ta samuti varem püüdnud. Ta vaatas vahetpidamata viravat ja voogavat vett, vaatas kuldseid puid sinava vee taga, vaatas taevast, mis oli täis valgust. Ta seisis tükk aega vaikselt samas kohas ja silmitses jõge.

Alar sammus piki jalgrada allavoolu, spinninguritv kaenla all, raske kala kummagi käe otsas rippumas. Läbi jõeäärse lehtpuuvõseriku minnes tundus, nagu sammuksid mööda kuldset koridori. Siis algasid kaljud ja männid ja kärestiku mürin vasakul ja Alar kiirendas sammu, sest käed kippusid väsima.

Sven istus kaljul, kust avanes imeilus vaade hommikupäikeses möödatuiskavale veele, ja suitsetas. Esiotsa ei märganud ta Alarit, olles süüvinud kärestiku vaatlemisse. Äkki pöördus ta ümber.

Sveni silmad kitsenesid, ta ütles midagi, kuid kärestiku möirges polnud seda kuulda. Sven tõusis püsti ja tuli üles jalgrajale. Ta oli hiiglakasvu tugevaõlgne mees. Ta jäi üksisilmi kalu silmitsema. Alar heitis kalad samblale.

«Noh, mis me räägime,» pomises Sven pead nõksutades. «Mis me üldse räägime...»

«Kuidas sul oli?» küsis Alar.

«Minul!» ühmas Sven. «Mhõh! Oleks ma üht tigugi saanud!» Ta pahvatas valju häälega naerma.

«All peaks küll ilus koht olema,» arvas Alar.

«Mina ei tea,» sõnas Sven. «Ma püüdsin selle oma sada korda läbi.»
Ta kükitas maha ja silmitses kalu. «See on ju päris lõhe, või mis?»

«Paistab küll,» ütles Alar. «Mind pani kah imestama.»

«Lõhe ei pidanud ju kudeajal võtma,» väitis Sven.

«Kirjasõna järgi küll,» muigas Alar.

«Usu siis veel kirjasõna,» lausus Sven.

«Võib-olla ta veel ei kude. On alles rännakul, sellepärast,» arvas Alar.

«Ju vist,» nõustus Sven. «Aga see on meriforell. Isane. Vaata, kui ilus pulmarüü tal on!»

«Veest välja võttes oli ta veelgi ilusam.»

«Arvata võib,» lausus Sven. «Arvata võib.» Ta tõusis püsti. «Tähen-
dab, nad ikka juba liiguvad,» ütles ta. «Mjah.» Ta keeras end ringi.
«Ma panin kohvivee üles. See kuramus on nüüd vist puha välja kee-
nud.»

«Lähme laagrisse,» ütles Alar. Ta tõstis kalad üles. «Mul võttis see
pea valutama. Kas sul mõnda peavalurohtu pole?»

«Mjah,» pomises Sven. «Mis seal rääkida. Mõnda rohtu on ikka.
Lonks napsi näiteks.» Ta naeris lühidalt, sammudes kitsal rajal Alari
ees otsekui mõni muistne hiid. «Mina, kurat, küll ei mõista, kuidas
sinul alati nii hästi veab.»

Alar vaikis. Ta sammus Sveni järel, kalade sabad kõrges heinas ja
põsastikus lohisemas. Ta tegi pearinge, et kaelasooni masseerida.

«Mis kasu on mu peenikestest välismaa lantidest?» torises Sven.
«Sul neid ei ole, kuid see-eest on, näed!» Ta pöördus ringi. «Näita, mis
landiga sa püüdsid?»

Alar näitas.

«Ma oleksin pidanud kah tumedama panema,» lausus Sven. «Proo-
visin kogu aeg heledatega.»

«Sellega ma sain teise,» ütles Alar. «Kui päike juba kõrgel oli. Esi-
mese sain heledaga.»

«Nah!» kostis Sven. «Sa riskid isegi lanti vahetada, kui üks juba
võtab...»

«Ei, ma püüdsin ikka tollega edasi. Teise ma panin selleks, et kau-
gemale lendaks. See on raskem.»

«Noh, mis me üldse räägime,» kordas Sven, oma õõtsuval kõnnakul
kitsast rada pidi künkalt alla laskudes.

Pärast einet lamasklesid nad lõkketule paistel, kanget kuuma kohvi
rüübates ja suitsetades. Alar jutustas uuesti, üksipulgi, kuidas ta
mõlema kalaga võitles ja nad lõpuks kätte sai. Tal oli seda endalegi
meeldiv meenutada.

Sven lamas, silmad pilukil, vahel harva üksnes mühatades. Alar oli püüdnud kõike, mis vähegi kiitlemisega sarnanes, oma jutust välja jätta, kuid oma õnne ta varjata ei suutnud.

«Mina olen juba vana mees,» lausus Sven aeglaselt, tulle vaadates.

«Midagi sa pole,» väitis Alar. «Sa võid igale kahekümnesele noidule silmad ette anda. Sa ju tead. Senikaua kui sa... kui sul...»

«... Kui sul hing noor on — ja kõik need ilusad sõnad.»

«Kasvõi. Hüva, see on ära labastatud, aga sisu on tal ju õige. Need labastajad ei jõuagi sisuni.»

«Mja-ah,» ohkas Sven. «Sina ei tea veel, mis on vanadus. Keegi ei taha seda, aga kui sa seda märkama hakkad, kui sa iseenda juures nägema hakkad...»

Alar vaikis. Ta soris vitsaraoga tuld.

«Ma olen juba kolmkümmend viis aastat forelli püüdnud,» ütles Sven. «Kolmkümmend viis aastat. Aga näe,» nõksas ta käega, heites koni tulle.

«Õhtul lähed ülesvoolu,» ütles Alar. «Seal on äkki parem.»

«Mis mina nüüd,» lõi Sven käega. «Sina — noh, mis sinust rääkida. Sinusugust püüdjat pole ma kunagi näinud. Tõsijutt. Aga miks mina ei võiks üheaainsagi saada? Võib-olla tõesti oli mul liiga hele lant?»

«Sul on vähe usku,» lausus Alar vaikselt. Tundes endal Sveni ainitist pilku, lisas ta: «Sa usud lanti või landi värvi. See on muidugi tähtis, kuid mitte ainult...»

Sven mühatas. Ta istus kühmus, ainitine pilk tulle suunatud.

«Meil on ju veel palju aega ees,» ütles Alar.

«Võib-olla tuleks mul õhtul lips ette panna?» arutas Sven. «Või peaksin «Marlboro» näkku torkama? Või ehk peaksin näo enne puhtaks pesema?» Ta tõusis püsti, irve näol. «Ma lähen pesengi ta puhtaks.»

Õhtul püüdis Alar suure kärestiku alt. Ta alustas ülaltvoolu ja püüdis algul sealt, kus vesi veel vahutades alla mühas. Ta sai kaks forellipoega ja laskis need tagasi. Siis viskas ta aste-astmelt läbi kogu kärestikualuse laia, vasakule keerava vooluse. Vesi tundus liiga vaikne ja sügav. Ta sammus kaldal paarkümmend sammu allavoolu ja loopis kaua aega. Raskema landiga ulatusid visked peaaegu üle jõe.

Päris õhtu eel rabas äkki kala. Alar haakis ja kala tegi pika ühtlase söösti risti üle jõe. Kui liin pingule läks, tegi kala järgmise pika söösti. Alar taipas sööstidest, et see on haug. Peagi tuligi ta järele nagu nott. Ta juhtis kala kaldaäärsesse rohtu ja tõstis seal välja. See oli tore, rohkem kui kahe kilone haug.

Alar puhastas haugi, viis laagrisse ja riputas puuksa külge. Siis suundus ta vastuvoolu üles, et Svenile vastu minna.

Sven loopis samas, kus temagi hommikul oli lõpetanud. Kuid ta ei seisnud vees, vaid loopis kaldalt, parempoolse voolukeerise tagant. Oma parema spinninguga ulatus ta sealtki kaugemale viskama. Alarit märgates tegi ta midagi grimassitaolist, keris landi välja ja lentsis talle vastu. Ta ei lausunud sõnagi.

«Sa püüdsid ainult siit?» küsis Alar.

«Ainult siit,» kostis Sven. «Siit sa ju said oma kalad?»

Alar noogutas. «Seal, veidi allavoolu põõsaste taga on kah ilusad kohad. Tasuks proovida.»

«Sa ei proovinud?»

«Ei.»

Nad liikusid ettevaatlikult allavoolu. «Kuidas sul seal all oli?» küsis Sven. «Oma pool tosinat käes?»

«Ei midagi,» vastas Alar. «Null. Ühe haugi sain. Paarikilose.»

«Nonoh,» ütles Sven. «Mulle see koht ei meeldinud.»

«Mulle ka,» ütles Alar. «Minu meelest on seal liiga sügav.»

«Just,» ütles Sven. «Just liiga sügav.»

Nad liikusid ettevaatlikult põõsaste taga. Virav jõgi läikis tumedana vastu õhtutaevast. Kärestiku kohin oli vaikselt õhus hästi kuulda.

«Siin peaks proovima,» ütles Alar sosinal.

Ta vallandas looga ja viskas põiki allavoolu sinna, kus vesi juba kivide ümber pöörles. Sven viskas veidi ülespoole. Nad loopisid vaheldumisi kogu lõigu läbi. Lõigu ülalosas, kus jõgi alles nende poole pööras, nägi Alar väikest astangut üle terve jõe ulatuvat. Suur heledaks pleekinud parvetuspalk lebas teise kalda läheduses kivide otsas.

Astang näis Alarile liiga kaugena, kuid Sven, otsekui aimates tema mõtteid, tegi pika heite otse selle suunas. Lant maandus tumedasse vette kivide ees; samas toimus midagi, Sven viipas tugevalt ridvaga ja Alar nägi astangu ees suurt kalakülge plartsates ringi pööravat; Sven haakis veelkord tugevalt ja Alar nägi, kuidas pingul liin kiirelt neist mööda ja allavoolu suundus. Sveni ritv paindus ja suur kala hüppas veest välja otse enne kärestikku.

«Anna järgi! Anna järgi!» karjus Alar, nähes kala kärede ees veelkord pöörlevat. «Anna järgi!»

«Ta läheb kärestikku!» hüüdis Sven, kuid andis siiski järele ja kala läks kiiresti pulbitsevas vees alla, aeg-ajalt välja hüpates. «Ta läheb kärestikku!»

«Anna järgi!» karjus Alar veelkord, kuigi Sven just seda tegigi. «Teisiti teda niikuinii ei pea. Kui pidurdad, on ta kohe läinud!»

«Ta paneb ju alla välja!» ütles Sven, kahe käega ritva hoides.

«Keri nüüd peale!» ütles Alar, märgates, et kala on käre das voolus seisma jäänud. «Kiiremini, tuleb üles! Kiiremini! Nüüd ettevaatlikult! Peaasi, et pinge sees oleks!»

Sven oli isegi täpselt nii teinud nagu vaja, ja Alar jälgis võlutuna kala, kes kärestikust üles tagasi oli tulnud ja nüüd vooluses seisis. See näis suurem olevat kui tema oma.

Sven püüdis kala enese poole tõmmata, kuid too puikles ja pöörles, olles kärestikule ikka ohtlikult lähedal.

«Juhi ta ülesvoolu!» ütles Alar, kuid Sven juba liikuski vastuvoolu, endiselt pinget säilitades. Ta liikus kuni põõsastikuni. Nüüd oli kala kärestikust ohutumas kauguses. Ta seisis keset voolu ega lasknud end kalda poole juhtida. Igale Sveni tõmbele vastas ta raevuka sööstiga vastaskalda suunas, nii et peen kakkjasviole tne tamiil pillikeelena pingule tõmbus.

«Ära kiirusta, aega on!» ütles Alar. «Lase tal väsida. Käsitse teda rahulikult. Peaasi, et pidevalt. Praegu on tal jõudu veel küll.»

Alar vaatas kala, kes voolus puikles ja aegamööda lähemale tuli. See oli tore kala. Kala lai saba tuli iga kord pinnale, kui ta põhja sööstis ja kukerpalle tegi. Sven hoidis teda ilusasti pinge all. Kala liigutused olid juba aeglasemad ja mõjusid kuidagi soliidsetl. See oli suur isane meriforell.

Sven astus vette. Vesi oli siin kalda ääres madal ja kruusase põhjaga. Ka Alar nihkus igaks juhaks ligemale. Sven juhtis kala enese lähedalt mööda ja kahmas käega lõpustesse, kuid too sööstis eemale. Õnneks andis pidur järele.

«Rahulikult!» sosistas Alar. «Võta tast tasakesti sõrmedega kinni.»

Järgmisel pöördel libistas Sven sõrmed kala pea kohale ja napsas siis sõrmedega alla, kuid kala pääses lahti ja keerutas metsikut möllu tehes ümber Sveni säärikute. Nüüd läks asi täbaraks.

Sven püüdis jalgu tõsta, kuid liin oli pingul ümber säärikute. Kala pöörles iseenda ümber, lant ikka veel suus. Ootamatult jäi ta hetkeks rahulikuks; Alar jälgis hinge kinni pidades, kuidas Sven oma käe aeglaselt lõpuste poole nihutas, sabaga metsikult vehkiva kala äkki üles tõstis ja kaugete puude vahele jooksis.

Alar naeris, nähes, kui kaugete Sven oma kala viib.

«Ooeh!» ohkas Sven raskelt. «Ooh, taevased väed! Ei! Rohkem ma ei tahagi! Vähemalt, et ma päris nulliks ei jäänud!» Ta naeris mürinal, alia kummardudes. Ta vaatas kala, naeris jälle, vehkis kätega. «Ma vaatasin juba, et nüüd on läinud... Kui ta end ümber jalgade mäs-sis... Mitte ei mõista, miks ma pidin oma kongitsa koju unustama! Käega on see ikka üks kahtlane asi.»

«See kõik on üks kahtlane asi.»

«Seda küll. Oo-eh!» Sven kummardus ja silitas peoga üle kala. «Mihuke iludus,» lausus ta. «Isane.»

«Suurem kui minu omad,» ütles Alar.

«Kas on või?» Sven mõõtis kala silmadega. «Võib-olla ongi! Noh,» ütles ta, «ma arvan, et nüüd me igatahes küll enam ühe lonksuga ei piirdu.» Ta naeris. «Või mis sina mõtled?»

«Ma võiksin üldse igasugustest piiramistest loobuda,» ütles Alar.

«Oleksid võimeline, eks,» irvitas Sven. «Oleksid selleks võimeline.»

Nad külitasiid loitva tule valgel, mis heitis pimedusse ja puudele hüplevaid varje. Võimas lõhepeasupp ja päevane väsimus olid teinud oma töö; nad õdutasid rammetuina tule paistel, nihkudes sellele järkjärgult lähemale, — sedamööda kuidas tulelõõm vähemaks jäi ja jääne õõhingus selgadele peale tungis. Nad olid läitnud kanged sigarid ja puhusid aeglaselt suitsu öisesse õhku, ainiti ergavaid süsi vahtides ja vaikides.

«Ma hakkam ikka mõtlema...» lausus Sven pikkamisi, «...ma mõtlen, et eks see minnalaskmise meetod ole vist ikka õige küll.»

«Muidugi,» kostis Alar. «Suurt kala teisiti ei pea. 0,3-se tamiiliga!»

«Mjah, kui meil ka millimeetrine oleks ja kolmesentimeetrised konksud, siis võiks küll toore jõuga tõmmata. Nagu Pirital tragiti. Siis, kui seal veel kala oli.»

«Ja siis peaks meil veel käsivintsid olema, et kõik kalad ilusasti välja vändata.»

«Või portatiivsed kraanad,» irvitas Sven. Ta võttis sigari suust ja suunas tiheda suitsupahvaku lõkketulle. «Ma mõtlen ikka neile inglastele, kes 0,1-sega püüavad. Seejuures — pane tähele — ilma kidata konksuga! Vaat see on alles sportlik püük.»

«Need on šotlased!»

«Šotlased? Arvad, et šotlased on etem rahvas?»

«Peaks olema,» lausus Alar. «Mõtlesid ju viski välja.»

«Sul on õigus. Need on šotlased. Aga ega inglastergi viga pole,» avastas Sven, tõstes džinnipudeli. «Nemad leiutasid jälle selle siin.»

«Teisest küljest võttes küll,» nõustus Alar. «Las püüavad pealegi 0,1-sega!»

«Las püüavad pealegi,» lubas Sven. «Seda enam, et siin on veel midagi järel. Ulata see oma kopsik siia poole!» Ta kallast pudeli sisu plastmasskruusidesse. «Inglased, ütled. Traditsioonidega maa ikkagi. Las püüavad pealegi.»

«Self-control,» ütles Alar. «Self-control on neid veidi palju pitsitanud. Need šotid on lihtsamad.»

«Just pitsitanud, täpselt,» kinnitas Sven. «Nad pakuvad üle. 0,1-ne, phäh! Snobism, muud miskit. Kõik oleneb veekogust, seda ma ütlen. Ja püügiriistadest ka, muidugi.»

«Aidaku meid *self-control* ja veekogud,» ütles Alar ja tõstis kruusi.

«Ja šotlased ja püügiriistad!» ütles Sven pidulikult, ajades selja sirgu.

«Sellel veekogul siin pole vigagi,» ütles Alar.

«Väga kena veekogu,» nõustus Sven. «Sa mõtle — viiskümmend kilti ja mitte ühtegi hingelist. See alles on!»

«Suurepärane veekogu,» lausus Alar. «Olgu šotid meile tunnista-jaiks.»

«Oled sa neid näinud? Šotlasi?»

«Ei,» ütles Alar.

«Mina ka. Mitte ainsamat. Ainult kinos.»

«Nii võivad meist varsti filosoofid saada.»

Sven irvitas. Ta vaatas pudelit vastu lõkkevalgust. «Tänu sellele seda ei juhtu. Sellise veekogu juures pole karta.»

«Nelisteist kärestikku peab veel tulema.»

«Minule aitab ühestainsastki,» ütles Sven. «Mul on kala käes ja tae- vad olgu kiidetud.»

«Mulle ka,» ütles Alar. «Aga ega ma vastu poleks, kui veelgi saaks. Püük on igatahes põnev.»

«Püük, püük,» kordas Sven. «Minul on lihtsalt looduses hea olla, kurat võtaks. Ma ei tea, mis ma teeks, kui peaksin terve elu nelja seina vahel kopitama. Ma vist lämbuksin.»

«Muidugi,» ütles Alar ja sirutas oma jalad välja. «Aga püük on liht- salt põnev. Elus pole — sa tead ju — kuigi palju põnevat. Lihtsalt, eht- salt põnevat.»

«Naiste tagaajamine on küll ju põnev,» irvitas Sven.

«Noh,» kostis Alar, «mitte ka igauhe. See on nagu püügigagi. Ainult selle, keda on kõige raskem kätte saada. Tähendab, keda armastad...»

Sven mühatas. «Mina ei usu mingisse armastusse,» pomises ta. «Ma olen juba vana mees. Ma tean, mis see kõik on.»

Alar vaikis. Ta nägi Sveni tule ääres losutamas, silmad kinni, sigar hambus; kortsud tema näos näisid tulevalgel eriti mehistena. Alar ütles: «Hea, et me leidsime selle jõe.»

«Mh?» mühatas Sven.

«Et me leidsime selle jõe.»

«Mhmh,» noogutas Sven kinnisilmi. «Seda ei saa meilt keegi ära võtta.»

«Mina keeran enda vist küll magama,» ütles Alar.

Sven tõmbas kinnisilmi mahvi oma sigarist. «Hea, et sa aitasid mul kala püüda,» pomises ta.

«Põrgu!» lausus Alar.

«Mina poleks teda kätte saanud... Kui ta ümber säärikute keerutas. Kui ta end ümber rullis...»

«Ma lobisesin nagu tola,» ütles Alar. «Nagu mõni ping-pongi reporter. Sa tegid kõik nagu vaja. Ma ainult kommenteerisin.»

«Peaasi, et ta on käes.»

«Ma ainult kommenteerisin,» ütles Alar. «Siis, kui sul juba kõik tehtud oli. Mul on kommentaatori talenti.»

«Mhmh!» mühatas Sven. Ta tõusis istukile ja tegi silmad lahti, silmitses sigarikoni ja viskas selle siis tulle. Ta tõmbas käega üle silmade. «Kas kobime magama?»

«Muidugi,» ütles Alar. «Mina poen kohe põhku.»

«Ma vist juba veidi tukastasin.»

«Seda sa tegid. Rääkisid unes.»

«See on see džinn,» lausus Sven ja ajas end püsti. Ta astus tule äärest pimedusse. «Ma vaatan nüüd järele, kuidas need lõhed ikka üles panevad...»

LUULET

XIII

Suvepäikene laskus
piki loojaku kiirgavat rada,
läbi pilvede lõõma kui hiigelpäevalill raskus
jõe kaldail, keset paplite rohevast jada.

Ritsikas jalaka peidus oma viiulil saagis
igavest heli, metallist ja puust,
rõõmude ainukest viisi vaagis,
mis on laul suve suust.

Ringlesid tasakesi
kaevu unised rattad kusagil hämaras õues.
Oli tolmjas, kuuvalge juulikuu õhtu. Vesi
vulises puude all, lehtede pimedas põues.

Oma teed ma käisin, üksiainu
pilk üle tühja videva vainu.

Ja mõtlesin: «Ilus õhtu, kogu põlgus ja ühine meel
mõõtmatu lüüra helide reas,
ilus õhtu, ainult sina võid ravida veel
alpi aru, juhmi aru, mis pesitseb peast!»

Läbi sillasilmade voolas virvendav vesi.
Linn kauguses magas.

Kui võlulaternast, kuldvalgus majasid pesi.
Vesi valgus kivikaarte all, selge ja vaga.

Viimased verevad pilved kroonivad kinkude harju,
õlipuid halle ja tammiku mustavat varju.
Astusin väsinud sammu,
südames äng, mis rõhus mind ammu.

Hämaras voolas vesi nii kurval meelel,
nagu oleks tal keelel,
kui silla alla ta jõuab:

«Rändaja, vaevast päästnud oled
puu küljest vaese vene, kaldast eemale sõuad,
kui kõlab: eimiski me pole.

Seal, kus lõpeb vaene jõgi, ääretu meri meid nõuab.»

Sillasilmade all voolas vesi hämaral kumal.

(Mõtlesin: armas jumal!)

Ja viivuks peatusin, hajevil pilk

õhtuvidus, et pidada aru...

Mis on mere vastu see tilk,

mis hõikab: «meri olen ma!» keset maru?

Laulis linnukoor, viiside vooga

võnkus kurdilt õhk, nagu üle

kogu välja pudeneks hooga

kuldkeelahelinaid süle.

Loojakutäht teemandina

korraks kiirates märku andis

keset laotuse sina.

Soe tuul kaasa ärevust kandis.

Tolmjal õhtul ma teel

olin tagasi linna. Hiljukesi

kaevu unised rattad keerlesid veel,

puude pilkases põues valgus vulinal vesi.

(«Üksiolekud»)

LXXIX

Kõle on maa ja vastu

kahvatut silmapiiri ulub

kui näljane emahunt hing. Mida, poeet,

sa loojangust ootad ja usud?

Kibe on kõnd, sest rada

südanit rusub! Tuul, mis puhub,

jäine, ja öö, mis saabub,

ja kauguse äng!... Kujud

mustad ja kalged valgel teel, üksikud puud,

eemal mägede kurus

veri ja kuld... Sureb päike... Mida, poeet,

sa loojangust ootad ja usud?

(«Galeriid»)

ANTONIO MACHADO

DUERO KALDAL

Kord ilusas juulis, kesksuvisel ajal
 mäkke tõusin üksi ma kiviklibusel rajal,
 pikkamisi, puhates varjude vilus,
 aeg-ajalt peatusin, high pühkides silus
 laupa mu käsi ja lõõtsudes hetke
 hinge tagasi hoidsin, et jätkata retke
 edasi mäkke, üles kivisest trepist,
 väsinud keha tuge küsimas kepist,
 mis nagu karjusesau teed osutas sinna,
 kus elavad kotkad ja kullid, mu jalge alt ninna
 löi mägitaimede hõng — rosmariin, lavendlipõõsas,
 salvei —, põud põlde põletas päikeselõõsas.

Raisakull üksinda vägevail tiivul
 üle selge sinilaotuse laugles viivul.
 Kauguses teravatipulist kaljut ma nägin,
 seal ehitud kilbina kõhutas kuppeljas mägi
 ja paistsid ruugete põldude vahel purpursed künkad —
 roostes sõjarüü laokunud jäänused —, rünkad,
 mille orgusid mööda siueldes kaare
 teeb ammuna Duero, jättes keskele saare —
 Soria. On Aragoonia vastas torniderivis
 Soria vahipost Kastiilia kindlusekivis.
 Nägin silmapiiri kadumas kinkude varju,
 nende kohal tammesalude saklevaid harju,
 paljast kivipinda, mõnd vainu vagurat samas,
 ning lehma söömas ja rohul põlvitamas
 üht härga, mäletsemas; jõekalda rohevast läikest
 pappleid sirgumas vastu kiirgavat päikest
 ja kauguse vaikuses rännulisi,
 vankreid, muule ja ratsureid pikkamisi
 liikumas sillal — tibatillukesi! —
 ning varjumas Duero hõbeveid vesi
 kaarte kiviste all.

Duero lõhestab põiki
 Ibeeria, Kastiiliagi tammepuust südant.

Oh kõiki

neid kiviseid laamu, kõrgeid ja paljaid
 maal kurval ja õilsal, ei haritud põlde, ei haljaid

ANTONIO MACHADO

hekke, ei kanaleid. Üksi raukunud linnade rodu,
teemajata teed ning jahmunud rahvas, kes hüljanud kodu,
hääbunud kolde, tantsu ja laulu, on ikka veel
nagu su suured jõedki, Kastiiilia, mere poole vaid teel!

Hale Kastiiilia, eile kõikevalitsev jumal,
täna räbalais, niisama uhke kui rumal,
ootab ta, magab või unistab? Või valatud verest mõtleb,
kui januselt käsi mõõga järele tõtles?
Kõik liigub, voolab, kulgeb, lendab, teeb tiire,
muudab meri, mägi, neid vaatav silm oma piire.
On ehk möödaski see? Veel eksleb ta väljade kajas
too rahvas, kes kord jumala sõtta ajas.

Teistel aegadel ema, kes ilma tõi kapteneid rohkeid,
täna kui võorasema vaid sünnitab santide ohkeid.
Möödaski on päevad, kui taas Kastiiiliasse sõitis,
oma õnnele uhke, ja selle üle, et võitis,
Minu Cid, Rodrigo, et ühes kanda
lepituskinki: Valencia aiad Alfonsole anda,
ja needki päevad, kus mehed seiklusnälgijased, julged,
kuulsust pärima saatis ta sinna, kus kulgeb
indiaanima jõgesid suuri; ta poegadeks sõdalased,
juhid, kes pöördusid koju, kaasas hõbedased
ja kuldsedki taagad hiilgavail laevul,
mehed, kes saagile kaarnad, kui lövid lahinguraevus.

Filosoofid, kes kloostrisuppi siin söövad,
pilgu kiretult taevalaotusse löövad,
kui läbi une jõuabki nendeni visa
Lõuna sadamaist kaupmeeste hädakisa,
ei küsimagi nad vaevu: mis lahti?
Kuid sõda juba kodulävel peab vahti.

Hale Kastiiilia, eile kõikevalitsev jumal,
täna räbalais, niisama uhke kui rumal.

Päike loojuma hakkab. Linna poolt, kauge,
kostab kellahelin, kõlav ja raug —
juba lähevad eided leinates palvetama.
Kaks nägusat nirki pead välja pistavad samas,
mind kaevad korraks, kaovad kaljude taha,
taas piiluvad — küll uudistavad! ... — laskub hämarus maha.
Valge tee veerel seisab onn ja ta nägu
vahib lagedaid kive, välja videvat hägu.

(«Kastiiilia väljad»)

ANTONIO MACHADO

«Luule on olemuslik sõna ajas» — see ANTONIO MACHADO enese teeviit juhatab meid elus nii tagasihoidliku kui värsis ainukordse hispaania lüüriku poeetilise salamu, tema lihtsa subtiilsuse lävele. Sõna kerkib riimide, helide ja värvide kohale juba kogus «Üksiolekud. Galeriid. Teisi poeeme» («Soledades. Galerias. Otros poemas», 1907), milles varasemad «Üksiolekud» («Soledades», 1903) puhastuvad Rubén Darío vormi- ja valgusilu ning Verlaine'i heliimpresioonide liigkihtidest. Selguvad juhtsümbolid: tee, mis ulmades küünib hinge-soppidesse, tähtedeni, tõe lahkesse lähedusse, on reaalsuses elulõik, määratud eksistentsiga; helisev-laulev, aga vahel ka uinuv läte on hinge elu, meie teadvus; vesi rataskaevus *norias* — katkematult kulgev aeg; meri — surm. Poeedi sõna on ajas: see on sisemine, interioorne aeg, mineviku ja tuleviku mõistmine oleviku hinges, oma kohalolevas hinges — tunnetus, mis Machado, nagu ka tema põlvkonnakaaslasel ja sõbral, eksistentsiaalfilosoofil Miguel de Unamunol, on traagiline. Ometi ei taha Machado inimese üksildust eluteel, surma ees, vääramatuks tunnistada; algusest peale on tema sõna süvendav dialoog, vestlus lättega, vaikusega, õõga, koiduga — hingega, see on OLEMUSE otsing. Machado poeesia kõrgsaavutus «Kastiilia väljad» («Campos de Castilla», 1912), sealhulgas pikem romansivormis tsüklil, üldeetiline «Alvargonzálezi maa» («La tierra de Alvargonzález») ja «Ülistused» («Elogios»), samuti hilisemad mõtteri-hulised «Uued laulud» («Nuevas canciones», 1924) osutavad otsustavale evolutsioonile: poeedi hing väljub oma üksilduse teedelt ja galeriidest Kastiilia väljadele, põldudele, inimeste juurde, mõistab ennast rahvas, kollektiivses ajas («Duro kaldal» kätkeb kogu 1898. a. põlvkonna põhisuhtumise: see on rahvuse senise ajaloo kriitiline tõlgendus), leiab usu loova elu, armastuse ja ilu jäävusse.

Antonio Machado y Ruiz sündis sada aastat tagasi, 26. juulil 1875 Sevillass, suri 21. veebruaril 1939 Lõuna-Prantsusmaa linnakeses Collioure'is. Tema pärand on mõtte ja tunde aus sõna.

Hispaania keelest tõlkinud JÜRI TALVET

Endel Tenno

NOORKUUSIKUS LÕHNAB VAIK

Noorkuusikus magusalt lõhnab vaik
kesksuvisel lõunaajal.
Tükk-tükilt saab tuttavamaks see paik
ja rohtukasvanud rajad.

Nõnda algab J. Sütiste neljakümne nelja stroofiline omamoodi poeetiline aruanne «Vanad rajad». Juba küpses eas luuletaja uitab noorusmail, kus laanes ja niitudel pole palju muutunud, rajad on saanud nii ammusteks peamiselt uitleja-mõtiskleja enda sirgumise läbi. Ammusteks ja tagasikutsuvaiks. Viiekümneaastane Tuglas pöördub väikese Illimari poole: «... ja aeg on nüüd selleski süüdi, et ma sind jälle näha tahan.»

Neile, kelle kauged noorusmaad asuvad Eesti põhjaranniku selles lõigus, kus kohati isegi väikemehe käimiste-kaemiste piirides natuke sise-maa poole vaheldusrikkalt vormitud maastik läheb üle laante- ja sooderikkaks lauskjaks Alutaguseks, neile on tagasitulekul äraeksimine kindlustatud. Siinseid suuri alasid ühendab nimetus Eesti põlevkivibassin, ja see sõnapaar sisaldab rohkem, kui ühe inimese kujutlusvõimesse korraga mahub.

Igasugune suurtootmine loob suuri üldrahvalikke väärtusi. Näiliselt lihtne tõsiasi. Samas aga: mida suuremaid väärtusi luuakse, seda keerukamad, vastuolulisemad ja valusamad probleemid tõusevad päevakorrale.

Mäeinsener Ülo Uluots, väga energiline ja mõtteergas parimas eas mees, tiitli poolest vabariigi teeneline insener, lahendas ühe suuremahulise vaidluse sõna otseses mõttes ainsa käeliigutusega. Diskussioon toimus õdusas tubases õhkkonnas kohvitasside taga, kuid see asjaolu ei vähendanud põrmugi probleemi ulatust ja teravust. «Sind, Ülo, tuleks õigupoolest vastutusele võtta. Kujuta ette — põlevkivi, maa-aare, praegu ei oska keegi aimata, mida tuleviku keemia oskaks temast välja võluda, sina aga käristad seda muudkui maa seest lagedale ja saadad peamise hulga suurte elektrijaamade ahnetesse ahjukurkudesse. Põletad aarde lihtsalt ära.» Mees mõtles mõne hetke pingsalt, tõusis siis püsti ja läks ukse juurde, sirutades käe piida kõrvale. Lüliti klõpsatas tasakesi, alles nii elav ruum jäi vaikseks ja mattus umbpimedusse. Seejärel tõmbas süüdimõistetud tikust tuld, veel teist ja kolmandatki korda, kuni leidis küünlajupi, mille asetaski lauale nõrka hubisevat valgust andma.

Vastus oli näitlik, kuid kas ka küllalt veenev? Lüliti asus ju kindlalt teadaolevas paigas ja oli nähtavasti täiesti korras... Tegelikult võis

ENDEL TENNOV

vastus ka päris veenev olla, võis olla probleemi suhtes koguni ammen-dav. Oponentide jaoks nimelt. Nad olid kõik teiste elukutsete inimesed ja elekter igäühele endastmõistetavalt tarvilik mitte ainult toavalguseks. Põlevkivi saatus jõudis nende teadvusse juhusliku jutuainena, kõigil jätkus oma kutsealaseid muresid kuhjaga, seesinane rängatooniline vestlus pakkus neile pigem lõdvestust. Kuid mitte Ülo Uluotsale, mõtlevale mäeinsenerile.

Me arutleme Ülo Uluotsaga juba mitmendat korda pikalt ja laialt siinkandis toimuva üle ja nii juhtubki omamoodi paradoks, et tema, Läänemaa mees, tutvustab mulle minu kodukanti. Oleme enam-vähem üheeaalised, neli aastat enne teda esitasin minagi paberid mäeteadus-konda astumiseks, kuid matemaatika suulisel eksamil kukkusin otsusta-valt läbi. Tõsi küll, sulemehena on tulnud teha ekskursse ka maa-aluse töö eksootikasse, suurte tootmisarvude pateetikasse, kuid selles on pigem ikka midagi kombekohast ja pidulikku.

Ülo Uluots, tollal Sirgala karjääri peainsener, käis Baikali mail pruunsöe kaevanduses ja pani seejärel Eestimaa kõikude esimesed suured niinimetatud sammuvad ekskavaatorid. Neist ülivõimsatest masinatest kõneldi ajakirjanduses palju ja Uluotsale, siis juba karjääriülemale, anti teenelise inseneri aunimetus. Toodang kasvas kõvasti, omahind lan-ges järsult, pealegi jääb lahtisel kaevandamisel ainult tühine osa põlev-kivist aheraine sisse, kuna aga maa-alustes kaevandustes kisub kaoprot-sent poolesaja ligi. Tugiseinad käikude vahel, ohutuse eesmärgil võt-mata jäänud ülemised kihid, ka lõhkamisel läbitöötatud alasse paeriit-tade vahele lendavad põlevkivikamakad — need kõik jäävad igavesti kasutamata maa-aardeks. Muidugi, tehnoloogia täiustub järjekindlalt, mehhaniseeritud kambarsüsteem jätab kivi maasse märksa vähem kui jääb tavalistes laavades, kombainid vähendavad kaoprotsenti veelgi tublisti, kuid samale tasemele nagu lahtistes karjäärides pole maa all küll kunagi võimalik jõuda. Nii et väiksemalt maa-alalt rohkem põle-vat. Aga suured ekskavaatorid haaravad see-eest suutäisi. Ja missugu-seks muutub maa nägu! Tõeline kuumaastik, ütlesid nägijad üksmeel-selt, nagu oleks igaüks järjest Kuu peal jalutanud.

Kui see maapinna koletu moondumine 1968. aasta piku Sirgalas ikka ärevamaid probleeme tekitas, olid kaevanduse ja metsanduse spetsialis-tidel ning töid koordineerival Looduskaitse Valitsusel olemas tegelikult juba ligemale kümneaastased põlevkivikarjäärade rekultiveerimise kogemused. Nimelt Kohtla ja Viivikonna karjäärides. Aga Sirga-las polnud nende kogemustega õieti midagi peale hakata. 15-kantmeet-riise kopamahuga ekskavaator tõstis põlevkivi paljastamisel nii tohutu kõrgeid puistanguvalle, et näiteks Kohtla karjääris puistangute tasan-damisega kenasti toime tulev buldooser oleks siinsetelt vallidelt lihtsalt alla selja peale kukkunud.

Vist oligi 1968. aasta sügissuvel, kui Sirgala vallidel ehk «mägedel» käis ärev ja rasketooniline jutuajamine — tagantjärele nimetavaks asja-osalised seda otsustavaks «mäejutluseks». Karjääriülem Ülo Uluots seis-sis Looduskaitse Valitsuse ja metsaasjanduse meeste risttule all. Mui-dugi oli temalegi selge, et siin toimuvad emakese maa suhtes suured pahateod, ometi ei suutnud ta paremat kui korrata: «Pole võimalik...» Õhtul istus Uluots restoranis kõrvuti Looduskaitse Valitsuse juhataja

ENDEL TENNOV

Heino Luigega ja «mäejutlus» jätkus, nüüd vaikselt ja omavahel, kuid mitte vähema pingega kui päeval. Sealsamas sündisidki esimesed asjalikud mõttealged niisuguseks kaevandamise tehnoloogiaks, mis varsti võimaldas «kuumaastikul» metsaistutamise käima panna.

Tagantjärele tundub ju väga lihtne, et needsamad vägevad masinad, mis maapinna vähematele mehhanismidele ligipääsmatuks muudavad, kõlbavad ise kõige paremini ka silumiseks. Kuid meenutagem, et alles 1972. aasta 29. detsembril avaldati NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu vastav määrus, mis tootlikud asutused ka tootmise tagajärgede eest otseselt vastutavaks kinnistas. Sinnamaani huvitas kaugeid ja kõrgeid ametiasutusi ainult toodang. Ülejäänu sõltus koha-pealsetest täiesti subjektiivsetest faktoritest.

Subjektiivsed tegurid on alati etendanud määravat osa ühiskondlike kvaliteetide murranguis. Pole vaja, et eriti palju aega mööda läheks, kui juba toimunu järkjärgulisus peaaegu kujuteldamatu tundub; nii võetakse praegu juba trööstitute «kuumaastike» valuvaevalist elluäratamist kui midagi ülimalt endastmõistetavat. Nii endastmõistetavat ja argihalli, et tekib tahtmine käega lüües mööduda. Aga just nüüd sigineb juhtivate kaevandustegelaste hulgas «entusiastide», kes käivad-kõnnivad ametiasutusi pidi rekultiveerimisplaanide vähendamise palvega... Kuid Sirgala esimestel puistangutel on noor mets igatahes täies elujõus, nii lopsakas ja sirgumistahteline siin kunagiste kidura puistuga soiste tasandike kohal, et vägisi pakkus välja pealkirja sellele kodunurgalaastule või matka- või uitlemiskirjale. Tõsi küll, noorkuusikuid ei hakkagi silma, valdavalt on tegu männiistandikega, kuid nii või teisiti on igas pealkirjas ka midagi ülekanut.

Ülo Uluots, kes muidu suurejoonelisi sõnu ei armasta, teeb erandi, kõneldes suurte ekskavaatorite juhtidest ning meeskondadest. Need noored mehed on omamoodi eliit, neid võivat alati, igas olukorras usaldada, neile pakutavat bussis aupaklikult istetki. Muidugi, kui Uluots Eestimaal esimesed «sammuvad» käima pani, siis tähendas see sisuliselt ka vastavate inimeste liikumapanemist. Uluots seletab, põhjendab oma tähelepanekut: komplitseeritud masinad nõuavad juhtidelt palju teadmisi, viimased kinnistuvatki inimestes ja lõpptulemuseks on igakülgne intelligentsitaseme tõus. Küllap mitte midagi ennekuulmatut, ometi pakub see sulemehele midagi mõtlemiseks. Töötades nii õblukeste riistadega nagu paber ja pastapliiats ning vaikselt klõbisev kirjutusmasin, näib võimsate mehhanismide pelgamine kaunis seaduspärane. Ühed ei varjagi seda, näitavad pelgust põlgusena välja, teised väldivad delikaatselt kohtumisi, kolmandad lähevad nii paanikasse, et lausa lõmitavad igasuguse tehnika ees... Aga masinad on olemas, senistest veelgi vägevamad tulnud või tulekul. See on paratamatu. Ja kõik see muutub vähemalt niisama enesestmõistetavaks nagu elektrivalgus — ehkki paljudki meist on vähemalt algkoolikursuse petroolilambi valgel läbi võtnud ja igatpidi toime tulnud.

Masinad on olemas ja tuleb välja, et kuidagipidi võivad nad inimesega nagu intiimselt vennastudagi. Teevad koletut häält ja näitavad sõgedat jõudu, samas aga suhtlevad sisimate tundlike-tarkade detailide kaudu oma käskijatega sootuks uuel tasemel.

ENDEL TENNOV

Suurtootmine toob kokku palju väga erinevaid inimesi ja nende vaba aeg ei jää kaugeltki igauhe isiklikuks asjaks. Kui paisutati üles Narva meri, ilmus sinna rohkesti veelinde. Lähemas ja kaugemas ümbruses soetati palju jahipüsse. Neid sai Alutaguse mail mujalgi paugutada kui vete ääres. Kalameeste käed on lennutanud põlevkivi jaoks mõeldud lõhkelaenguid järvede ja jõgede rüppe; kõrgepingeliine veekogude kohal ja nende ääres on kalade surmamiseks kasutatud nii ägedalt, et endagi elusid sinnapaika jäetud. Marjametsad jätavad teinekord mulje, nagu oleks toimunud seal vähemalt rahvapidu kogu selle juurde kuuluva risustamisega, otsesest elava looduse kahjustamisest rääkimata.

Mäletan, kord kõneldi Viivikonnas kahe kohaliku mehe hukkumisest kõrgepingega kalapüügil. Samas hakkas alevisse sisenemisel silma loosungikujuline teadaanne, et siin töötab kommunistliku töö kollektiiv. Umbes samal ajal kuulsin kaevurist isa oma pisipojale ütlemas: «Ära täna hoovist välja mine, autojuhtidel on palgapäev.» Nüüd, mõningate aastate järel, vestleme Ülo Uluotsaga neistki asjust ja tema kinnitab, et niisuguseid ebameeldivaid pilte on siinmail tõesti nähtud, kuid tänaseks võib neid lugeda minevikku. «Tooni annavad teistsugused mehed,» ütleb ta ja pole raske taibata, kellele nimelt ta viitab.

Ka jahinduse kõrgetasemelise organiseerimise taga võib julgesti kujutleda Ülo Uluotsa isiklikku ettevõtlikkust. Sel teemal vesteldes jääb mulje, nagu tunneks see Läänemaa mees laial Alutagusel iga põõsatagust, teaks täpselt, missuguse pilguga vaatavad metsloomad ja linnud suurtootmise pealetungimisele. Puistangutele rajatud männikud olevat varsti metsiste kuningriik, jajah, olgugi et nende uhkete lindude eluaset on tavaliselt seostatud rabamännikute vaikusega. Karude kohta arvati seni, et neile on esmatähtis suurte laante eraldatus, kuid nüüd võib vaadata, kuidas nad praegu juba karjäärrikallastel ukerdavad, maldamata metsade sirgumist ära oodata... Vaadata siin toas küll ei saa, aga kujutluspilt tekib väga elav. Võib-olla kaasvestleja sisendavast toonist, millega ta pakub käepärast kompensatsiooni sellele, et on mu kodukandi nõnda segamini materdanud? Ei, Uluots lihtsalt nendib. Vaugulõhnalistesse vaiksetesse metsadesse viivad asfaltteed, kus ei kihuta enam kahekümne viie tonnised isekallurid, sest põlevkivimaad on mujale taandunud. Metsad sirguvad jõudsalt. Männikud otse sinetavad, kaevandamise läbi on maa ka melioreeritud ja turbane pinnas kobestatud. Metsad on istutatud teadusega varustatud inimtahte kohaselt. Kuninglikud metsised ja kohmakad karujõmmid on tulnud siia usaldavalt, nagu pärisetsa.

Teaduslik-tehnilisest revolutsioonist kui kirjanduse ning kõigi kunstide mõjustajast on viimaste aastakümnete trükisõnas palju ja mitmeti kõneldud. Päril hiljuti loetust, Heino Puhveli «Ajastutunnetusest» («Sirp ja Vasar» 11. aprill 1975), tekib siinkohal tsiteerimistarve. «Eesti kirjanduse pöördumine teadus- ja tehnikarevolutsiooniga seotud probleemistiku poole on olnud aeglane ja ebalev, kuid märgatav. Siingi on kindlad põhjused, kas või see, et tsivilisatsiooni hädad ja progressi hind ei avaldu meie oludes nii drastiliselt kui mitmetes kapitalismimaades. Meil räägitakse küll ka linnastumise pahedest ja isegi urbaniidist, kuid seda rohkem moepärast, et seista ajastu hädade kõrgusel. Kui Eestimaal võib igast linnast poole tunniga jõuda vaiksesse metsatukka

ENDEL TENNOV

või mereranda, siis tundub jutt urbaniidist väikese liialdusena.» Veel tahaks rõhutada lisada sama kirjutise teisest kohast: «On suur erinevus, kas elada Ruhri piirkonna ühtekasvanud hiigellinnas või kusagil varjulisel tagamaal».

Ei tea öelda, kui suure osa meie «varjulise vabariigi» territooriumist hõlmab praegustest ja tulevastest tootmispingetest ärevil Alutaguse, kogu põhjaranniku mitmekesine tööstuspiirkond. Aga kas seda ongi kirjamehel vaja teada, kui otse raskekaaluliste ja pinevate protsesside keskel oli võimalik nii hõlpsasti üles leida idüllilised metsatukad suurte pelglike lindude ja muhedalt mõmisevate karupoistega... Piisab ainsast pilguheitmisest elektriijaamade tuhaväljadele, et idüllitunne häbelikult hajuks. Veel enam põgusast teadasaamisest, et see tuhk pole kaugegtki neutraalse koostisega.

Eespool ilmnes, et sünete «kuumaastike» tekkimisele leiti küllaltki tõhusad vastuabinõud. Pole erilist põhjust arvata, et mujalgi ainult pimesipäi toodetakse.

Sellel noorusmaade taasavastamise matkal õnnestus mul ainult mäemeestega igati lähedane kontakt saavutada. Kohtla-Järve Lenini-nimelises kombinadis näitasid noored keemiainsenerid innustunud kaasa-elamisega mulle ülikeeruka tootmisorganismi üksikosi, seletasid lülide koostööd, isiklikke tutvusi aga ei sõlmunud ja peamine, milleni jõudsin, oli süütunne, et olen teiste kallist aega tarbetult raisanud. See peamiselt elektronajuline kombinat suudab asjatundmatut siiski lummata. Eriti õhtusel ajal. Tead, et siin kuskil lähedal viibib üksainus inimene tarkade nuppude juures ja suur mehhanismides territoorium tuikleb, ohkab, tühiseb seda inimest mõistes. Tulesilmad näivad pingsalt mõtisklevat.

Tundus, et eelkõige siit, lämmastikväetise tehase või elektriijaamade energeetikute juurest saaks seltsi võtta seni veel mõttekujutusest rii-vamata tänapäeva hingeõhku. Mäemeestega tekkisid kontaktid üsna iseenesest. Sunnib arvama, et nende väliselt lihtsakoeline töö on kujundanud vastavad loomused, mis omataolises kergesti vastukaja leiavad. Elektronajusid kamandavad keemikud ja energeetikud on ehk minu jaoks liiga «lipsus mehed»... Mu maalikunstnikust tuttav, kadunud Elmar Kits armastas öelda, et inimene peab olema lihtne — nagu kirvega välja raiutud. Sedamööda näis ta ka isiklikke läbikäimisi suunavat. Tema kunstitööd iseloomustab aga mingi eriline peenus. Ja nii hakkad isegi kõhkleva, et kas kõik nähtav-tajutav olemusele nii väga vastabki.

Põlevkivibasseini ainestikul kirjutatud teostest jääb kõigepealt meelde kaevuri kuju, veel täpsemalt ehk kaevanduse olustik. See pakub vaieldamatult rohkem kujutamismaterjali kui mingi laboratoorium või tööstuslik raalimine. Sealt mine muudkui kähku perekondlike pragunemiste juurde. Kaevanduskäikudes pragunevad laed, raskete maakih-tide varisemise ohud tekitavad teravaid pingeid. On iseküsimus, kas neist pragunemistest loodud kirjatöö kohe teaduslik-tehnilise revolutsiooni probleemistikku hõlmab. Pole ju võimatu maamehelike kirjan-dustraditsioonide paikapanek natuke maapinnast allpool. Ja teistpidi annab arutleda, miks ei võiks kitsalt perekondlike pragunemiste-vari-semiste pinge ka teaduslik-tehnilise revolutsiooni tagajärg olla. Prog-

ENDEL TENNOV

ressi hind tarbijamentaliteedi vohava pealetungi näol, loovmentaliteedi pörkumine selle vastu.

Keskonnakaitse. Mitmepalgelise suurtootmise mail kõlab küll sõna «kaitse» pisut umbmääraselt, abitult-ekslevalt. Looduskaitse all mõistetakse esmajoones millegi esialgse säilitamist, siin aga annab üpris vähe säilitada, toimub selge ümbertegemine. Paratamatult, tahtmatult, küsimus on ainult selles, kas see alati kõige paremini õnnestub. Karjääride rekultiveerimine lõi metsamajandusele senisest asjalikumad perspektiivid, kuid ega see veel probleemide lõppu tähenda. Kobestatud turvas kosutab ülihästi metsakasvu, aga — turvas ise kui loodusvara? Tuleviku loodusvara. Turba võimalikud kasutusala, tööstuslik turbakeemia on praegu alles mitmesuguste oletuste järgus. Inimesed vaevlevad «tulevikuigandite» kammitsais — ka see teeb küsimused ärevaiks, laadib pinget päevadesse. Thor Heyerdahl ütleb kuskil, et on inimesi, kes silmnähtavaid saastumisjälgi peavad heaolu märgiks. Kui sellistele inimestele oleks kerge vastu vaielda, ega siis tulekski nii palju rääkida.

Tuhaväljad on masendavad, eriti esmavaatajale. Kuid sedasama olid ka «kuumaastikud», olid ahistavad isegi sellisele inimesele, kes peagi nende ümberkujundamiseks suutis palju ära teha. «Pole võimalik, mitte kuidagi ei ole võimalik,» arvas Ülo Uluots tookord tõemeeli. Oli võimalik, väga palju oli võimalik. See keerulise lihtsaksamine paneb uskuma, et tootmisraginaist hoolimata säilib ka siinmail kosutavaid metsi ja saastumata mererandu.

Aleksander Panksejev

REVOLUTSIOON VÕITIS

NÕUKOGUDE VÕIMU TAASKEHTESTAMISE 35. AASTAPÄEVAKS

1940. aasta revolutsioonilistest sündmustest on ilmunud mitmeid mahukaid dokumentide kogumikke, monograafilisi uurimusi, vanade revolutsionääride mälestusi, ilukirjanduslikke teoseid ja muidki raamatuid. Ometi on iga järjekordne publikatsioon toonud sündmustiku iseloomustusse uut, sisaldanud uusi andmeid inimeste ja sündmuste kohta, rõhutanud ikka ja jälle 1940. aasta revolutsiooni murrangulist tähtsust eesti töötava rahva ja meie kommunistliku partei ajaloos. Revolutsiooni ideoloogiline ja poliitiline aktuaalsus ei tuhmunud, vaid omandab üha suurema ajaloolise tähenduse ja rahvusvahelise kaalu. Tegemist on ju töörahva võitluse ajaloos esimese rahulikult teel võitunud revolutsiooniga, mida võimaldasid äärmiselt omapärased tingimused. Ent 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni ja nõukogude võimu taaskehtestamise tõelist tähendust võime tunnetada täies ulatuses alles tänase Nõukogude Eesti suurte saavutuste taustal.

Probleem on aktuaalne ja terav ka praegu. Seda juba sellegi pärast, et ka paljud kodanlikud kirjamehed on 1940. aasta sündmuste kohta sõna võtnud. Nende kirjutisi aga iseloomustab objektiivsuse puudumine, faktide ja sündmuste sihipärane võltsimine, natsionalistlikud interpreteeringud, mis teenivad kodanliku propaganda huve. Tähelepanelikult vaagides kodanlike ajaloolaste ja poliitikategelaste kirjutisi 1940. aasta sündmuste kohta Eestis ja teistes Balti riikides, võime täheldada, et peaaegu eranditult kõik nad peavad revolutsioonisündmusi juhuslike asjaolude kokkusattumise ja välisjõudude vahelesegamise tulemuseks. Seepärast on igati loogiline, et meie uurijad ja revolutsioonitegelased on oma teostes erilise tähelepanu pööranud revolutsiooni eelõhtu iseloomustamisele.

*

Igaüks, kes tahab sündmusi objektiivselt analüüsida, võib veenduda, et 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis küpses kapitalismi vastuolude süvenemise ja teravnemise olukorras, poliitilise kriisi tingimustes, kus «alamkihid» ei tahtnud ega kavatsenud elada vana viisi, «ülemkihid» aga polnud suutelised valitsema endiste vahenditega. Tekkinud oli revolutsiooniline situatsioon kõigi selle iseloomulike joontega.

ALEKSANDER PANKSEJEV

Eesti majandusliku olukorra iseloomustamisel on lähtematerjaliks ja aluseks olnud kodanlikud allikad, mis räägivad tööstustoodangu langusest, tööpuuduse kasvust ja reaalpalka allaminekust, toiduainete hindade tõusust. Nagu selgub Riigivolikogu stenograafilistest aruannetest, andsid valitsusasutused 1939. aasta detsembrist 1940. aasta märtsini «loa» tööliste vallandamiseks 47 ettevõttele ning tööaja lühendamiseks 25 ettevõttele. Töötavate hulkade majandusliku olukorra järsk halvenemine oli revolutsioonilise situatsiooni kujunemise üheks oluliseks põhjuseks.

Masside eriti terava rahulolematuse kutsus esile Eesti valitsevate ringkondade rahvavaenulik Nõukogude-vastane välispoliitiline kurss ja orientatsioon fašistlikule Saksamaale. Sellest kõneleb ka kodanlike riigitegelaste Nõukogude-vastane positsioon vastastikuse abistamise lepingu sõlmimise ettepanekute arutamisel. Lootes Hitleri suurele «idaretkele», märkis kindral J. Laidoner Nõukogude ettepanekute arutamisel, et «kui oleks lootust, et kuskilt abi tuleb ja meie teame, et sel ja sel ajal, siis võitleksime...». Välisminister K. Selter ütles samas, et «mida tugevam on Saksamaa idas, seda parem meile».

Vaevalt on tarvis hakata tõestama, et NSV Liit, tehes ettepaneku vastastikuse abistamise lepingu sõlmimiseks, lähtus oma riigi julgeoleku huvidest, taotlemata agressiivseid eesmärke. Toome siinkohal kodanliku poliitikategelase J. Tõnissoni arvamuse. Ta ütles Nõukogude Liidu ettepanekute arutamisel: «Praegu nõuab Nõukogude Venemaa seda, mida tal on vaja oma julgeolekuks... Venel ei ole praegu vallutamise tahet...»

Et end rahva silmis mitte lõplikult paljastada, võttis Eesti valitsus ühiskondliku arvamuse survele vastu NSV Liidu ettepanekud ja 28. septembril 1939 sõlmiti vastastikuse abistamise leping. Mõlemad pooled võtsid endale kohustuse anda teineteisele vajalikku abi sõjalise kallal tungi ja selle ohu puhul. NSV Liit sai õiguse luua Eesti territooriumil sõjaväebaase ja tuua nende kaitseks teatud hulga vägesid. Samal ajal sõlmiti ka kaubanduslik kokkulepe.

EKP hindas abistamispakti sõlmimist väga kõrgelt. Kommunistliku Partei läkituses Eesti töörahvale märgitakse, et «vastastikuse abistamise pakti sõlmimine Eesti ja Nõukogude Liidu vahel on tähtsamaid sündmusi kogu eest rahva ajaloos. See tähistab kindlustuse loomist Eesti rahvuslikuks iseseisvuseks võimsa sotsialistliku riigi, Nõukogude Liidu poolt. See tähistas lõputegemist sellele olukorrale, kus eesti rahval puudus kaitse imperialistlikkude riikide agressiooni vastu.»

Eesti tööliklass, töörahva laiad hulgad võtsid abistamispakti sõlmimise vastu suure vaimustusega. Töötajad kogunesid koosolekutele ja miitingutele ning kiitsid pakti sõlmimise heaks. 9. oktoobril 1939 toimus pealinna kõigi vabrikute ja tehaste töötajate esindajate koosolek 150 aktivisti osavõtul. Koosolek tervitas pakti sõlmimist ja avaldas veendumust, et sõprus ja koostöö NSV Liiduga edaspidi süveneb. Massiliselt saabus presidendile telegramme ja kirju, kus avaldati rahulolu pakti sõlmimise puhul.

Valitsevad kodanlikud ringkonnad aga hakkasid pakti täitmist kõigiti saboteerima. Tehti isegi takistusi maatükkide eraldamisel Nõukogude baasideks ja eesti tööliste osavõtule baaside ehitamisest. See poliitika

rajanes lootustel, et imperialistlikud suurriigid alustavad peatselt sõda NSV Liidu vastu. Need lootused süvenesid seoses Soome sõjalise avan-tüüri-ga.

Töötavate hulkade rahulolematus kodanliku valitsuse sisepoliitikaga väljendus ka paljudes protestikirjades ja lendlehtedes tööpäeva pikendamise kavatsuste puhul 1939. aastal. Sama võib öelda seoses sõjaliste kulutuste suurendamisega 1939. aastal. Poliitilise politsei ettekannetes märgitakse, et Saksamaaga koostöötamise vastased meeleolud kasvavad. Riigi siseelu iseloomulikuks jooneks tuleb pidada töölisorganisatsioonide vastu suunatud repressioonide tugevnemist. Mitmed töölisorganisatsioonid ja kultuur-hariduslikud ühingud suleti.

Seega võime konstateerida, et revolutsioonilise situatsiooni kujunemine oli sündmuste arengu loogiliseks tulemuseks ning päevakorda oli kerkinud kodanliku diktatuuri kukutamise ülesanne. Soodsaks subjektiivseks teguriks oli tollal EKP mõningane organisatsiooniline tugevne-mine ja parteitöö aktiveerumine.

Üheks kodanlusele küllaltki pahaendeliseks sündmuseks kujunes amnestia poliitvangidele 1938. aasta mais, mille alusel vabanes ka sada-kond kommunisti. Amnestiaga püüdis president K. Päts demonstreerida demokraatia olemasolu Eestis ja rõhutada, et kommunistid ei kujuta enam mingit tõsist hädaohtu. Ent diktaatori arvestused olid ekslikud.

Et EKP Keskkomitee tollal ei eksisteerinud, valisid kommunistidest poliitvangid veel enne vanglast vabanemist partei juhtiva organi — Illegaalse Büroo, kes kuni 1940. aasta juulini täitis EKP Keskkomitee funktsioone. Selle koosseisu kuulusid J. Lauristin, H. Allik, H. Arbon, P. Keerdo, P. Petree ja hiljem O. Sepre.

Ööl vastu 1. aprilli 1940 toimus EKP aprillikonverents, millest võttis osa paarkümmend delegaati. Kuulati ära ja arutati läbi H. Alliku ette-kanne poliitilisest olukorrast ja partei ülesannetest ning J. Lauristini ettekanne organisatsioonilisest tegevusest. Konverents seadis momendi praktiliseks ülesandeks kodanliku diktatuuri kukutamise. Kõik EKP järgnevad sammud olid allutatud sellele.

Tingimused klikirežiimi kukutamiseks olid täielikult välja kujune-nud. EKP asus rahvahulkade revolutsioonilise võitluse eesotsas. Hend-rik Allik kirjeldab oma memuaarides olukorda Tallinnas järgmiselt: «Tallinn meenutas 17.—20. juunil elavalt Tallinna 1917. aasta ärevatel momentidel. Vabrikutes puhkesid stiihilised tööseisakud, tänavatel ja platsidel miitingud. Igal tänavanurgal oli inimesi koos ja käisid arutlused ning vaidlused. Pätsi režiimi «vaikiv olukord» oli nagu pühitud. Valitsus püüdis veel midagi teha, et takistada paratamatut. Nuhid arre-teerisid mõned aktiivsemad ametiühingutegelased. Tänavanurkadele kleebiti ülemjuhataja Laidoneri käskkirjad, kus keelati rahvakogune-mised ja koosolekud. Kuid neile ei pööratud enam tähelepanu. Paljudes vabrikutes toimusid koosolekud, kus võeti vastu resolutsioonid, mis nõudsid Uluotsa valitsuse lahkumist.»

Arvestades töötavate hulkade meeleolu, andis EKP Illegaalne Büroo juba 20. juunil vastavad juhised maakondadesse ja linnadesse ning saatis mitmele poole ka oma esindajad. 20. juuni õhtul kutsus EKP Ille-gaalne Büroo Tallinna Töölisvõimlas kokku töölisorganisatsioonide ja vabrikute esindajate koosoleku, millest võttis osa üle tuhande inimese.

ALEKSANDER PANKSEJEV

Sellele järgnes EKP Illegaalse Büroo nõupidamine. Otsustati korraldada töötajate demonstratsioon 21. juunil ning nõuda uue valitsuse moodustamist.

21. juunil toimusid töörahva massilised miitingud ja demonstratsioonid. Tallinnas siirdusid meelevaldajad Toompeale, sealt Pikale tänavale ja seejärel Kadriorgu presidendi lossi juurde. K. Päts tuli koos J. Laidoneriga lossi rõdule ja püüdis demonstrante vaigistada, väites, et ta ei tegevat vahet töölise ja kodanlase vahel ning kaitsvat võrdselt kõigi huve. Variserlikkus suurendas hulkade pahameelt veelgi. Rahvas siirdus vangla juurde ja vabastas poliitvangid. Töörahvas astus välja loosungite all «Maha sõjaprovokaatorite valitsus!»; «Nõuame valitsuse loomist, kes ausalt täidab Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti!»; «Nõuame vabadust, tööd ja leiba!»; «Kõigile töölistele sotsiaalkindlustus!»; «Vabastada poliitvangid!» jt.

21. juunil moodustati revolutsiooniline valitsus eesotsas progressiivse ühiskonnategelase Johannes Vares-Barbarusega. Öhtul kell 22.10 esines peaminister J. Vares lühikese raadiokõnega.

22. juunil avaldas rahvavalitsus oma deklaratsiooni. Selles teatati, et vana, pankrotti läinud valitsuse asemele, kelle poliitika oli vastuolus eesti rahva põhihuvidega, astus uus.

Välispoliitiliste ülesannete kohta on esildises öeldud: «Toetades ja arendades normaalseid vahekordi kõigi riikidega, kindlustab valitsus esmajärjekorras Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti ausat ja tõelist täitmist ja temaga tiheda liidu alusel tõelikult siiraste ja sõbralike suhete edasiarendamist.» Deklaratsioonis väljendatakse veendumust, et see on ainuõige tee Eesti iseseisvuse ja kaitse kindlustamiseks.

Sisepoliitika alal oli peatähelepanu pööratud töörahva õiguste täielikule maksmapanekule, tema materiaalse heaolu tõstmisele, rahvusliku kultuuri arendamisele, rahva demokraatlike õiguste teostamisele, riigi-aparaadi puhastamisele vaenulikest elementidest, rahvaste võrdõiguslikkuse teostamisele. Valitsus avaldas veendumust, et kõik kodanikud toetavad ja võtavad osa uute ajalooliste ülesannete elluviimisest.

Pärast deklaratsiooni avaldamist toimusid kõikjal töötajate koosolekud ja miitingud, kus väljakuulutatud tegevusprogrammi täielikult toetati.

Revolutsiooniline valitsus loodi kommunistide juhtimisel, ehkki kommunistid ise taktikalistel kaalutlustel ei kuulunud selle koosseisu. Revolutsiooniline valitsus teostas mitmeid radikaalseid ümberkujundusi riigi poliitilises ja majanduslikus elus. Likvideeriti reaktsioonilised poliitilised parteid ja organisatsioonid, hakati lammutama vana riigiaparaati ja looma uut.

EKP ei pidanud tarvilikuks otsekohe üles seada nõukogude võimu kehtestamise loosungit, kuigi kommunistid olid kahekümne aasta jooksul kodanliku diktatuuri tingimustes pidanud rasket võitlust nõukogude võimu taaskehtestamise eest. See oli fikseeritud ka kommunistliku partei programmis. Programmiliste ülesannete elluviimiseks tuleb alati valida õige taktika. Tõllal oli olulisim, et töötava rahva valdava enamik võtaks nõukogude võimu loosungi omaks, veenduks selle vajalikkuses ning asuks võitluse selle elluviimise eest. Kui mõned liiga pahempool-

ALEKSANDER PANKSEJEV

selt meelestatud seltsimehed püüdsid seda otsekohe üles seada, selgitasid kommunistid selle ennatlikkust. Tuli ju arvestada, et kodanluse propagandaaparaat oli püüdnud kõigiti moonutada nõukogude võimu tõelist olemust.

Deklaratsioonid seatud ülesanded vastasid antud etapil kõige laiemate rahvahulkade huvidele. Valitsuse praktilised sammud veensid ka kõige mahajäänumaid, väikekodanlasi ja mitmesuguseid ebakindlaid rühmitusi, et ta teenib kõigi töötavate hulkade huve. See laiendas veelgi uue valitsuse sotsiaalset baasi, valmistades poliitiliselt ja ideoloogiliselt ette nõukogude võimu taaskehtestamist.

Revolutsiooni saavutuste kindlustamiseks ja edasiarendamiseks otsustas EKP läbi viia uue Riigivolikogu valimised. Kommunistid koondasid enda ümber ametiühingud, komsomoli ja teised massiorganisatsioonid, moodustades Eesti Töötava Rahva Liidu. 6. juulil avaldas Liit üleskutse, milles öeldi: «Meie töölised, talupojad, töötav intelligents, ametiühingud, kultuurhariduslikud organisatsioonid, Eesti naised ja Eestimaa Kommunistlik Partei ühinesid ühte Eesti Tööraha Liitu, et hoogsalt ja üksmeelselt läbi viia valimised ja valida Riigivolikokku väärilisi rahva esindajaid, kes väljendavad tema tõelist tahet, ja kutsume kõiki töölisi, talupoegi, kõiki meie maa ausaid patrioote hääletama nende poolt, kes kogu energiaga ja järjekindlusega võitlevad ja seisavad meie järgmiste nõudmiste teostamise eest, mis on Eesti rahva laiade hulkade nõudmisteks.»

Rajatagused kodanlikud poliitikategelased ja nende sulemehed peavad Balti riikide küsimuses üheks trumbiks väidet, et mingisuguseid tõelisi valimisi ei olnudki ning et valimiste tulemused olid juba «ettearvatult» teada. Tolleaegsed revolutsioonijuhid pole kunagi kavatsenudki eitada, et nad «ettearvatult» olid veendunud Eesti töötava rahva kandidaatide võidus, kommunistide poliitika võidus.

Uue Riigivolikogu valimised toimusid 14.—15. juulil. Valimistest võttis osa 84,1 protsenti täiskasvanud elanikkonnast. Veel kunagi polnud Eestis riigiorganite valimistest osa võtnud nii paljud valijad. Töötava Rahva Liidu kandidaatide poolt hääletas rohkem kui 90 protsenti hääletamisest osavõtnud valijatest. See oli kommunistide ja kogu töötava rahva suur võit kodanluse üle. Ükski kodanluse esindaja ei pääsenud uude Riigivolikogusse.

Teatavasti anti ka kodanlikele poliitikategelastele võimalus üles seada oma kandidaadid uue Riigivolikogu valimistel. Seda võimalust nad kasutasidki. Valimised toimusid kodanliku Eesti valimisseaduse alusel, mida korrigeeriti töörahva huvides. Seadus nägi ette, et iga kandidaat on kohustatud esitama oma valimisplatvormi. Seda nõuti ka kodanluse esindajatelt. Nõnda pidi paljudele neist olema selge, et nad pole suutelised esitama töörahva huvidele vastavat valimisplatvormi. Platvormi mitteesitamise korral aga kustutati kandidaat nimekirjast. Kodanlike tegelaste väljalangemine uue Riigivolikogu kandidaatide nimekirjast vastas täielikult töötava rahva huvidele.

Siinkohal võiks ju meelde tuletada olukorda Eestis kodanliku diktaatori päevil. Kodanlus seadis sisse sellise repressioonirežiimi, et töötava rahva esindajatel oli peaaegu võimatu pääseda riigivõimuorganitesse.

Töörahvale tehti kõikvõimalikke kitsendusi, tema kandidaate kustutati valimisnimekirjadest, arreteeriti, pandi vanglasse jne.

21. juulil peeti uue Riigivolikogu esimene istungjärk. Riigivolikogu esimeheks valiti kommunist A. Veimer. Päevakorras olid küsimused: 1) Riigivõimust Eestis; 2) Eestimaa astumisest Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu; 3) Maa kuulutamine rahva omanduseks; 4) Suurtööstuse ja pankade natsionaliseerimine.

J. Lauristini ettekande alusel võttis Riigivolikogu vastu ajaloolise deklaratsiooni Eesti kuulutamise Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks. Selles on öeldud, et «Nõukogude Liidu eeskuju näitab, et ainult nõukogude võim võib kindlustada rahu, tööd, leiba ja vabadust töörahvale nii linnas kui maal, päästa Eesti rahva ekspluateerimisest, puudusest ja õiglusetusest. Ainult nõukogude võim võib kindlustada meie poliitilise, majandusliku ja kultuurilise õitsengu...»

N. Ruusi ettekande põhjal võeti vastu deklaratsioon Eesti NSV astumisest Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu.

Revolutsiooni juhtivaks jõuks oli Eestimaa Kommunistlik Partei, kes veel enne 21. juuni sündmusi hakkas tegutsema legaalselt, kuigi partei ametlik legaliseerimine kuulutati välja alles 4. juulil 1940. Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist sai EKP juhtivaks parteiks. Et partei tol momendil kujutas endast väikesearvulist elukutseliste revolutsionäride organisatsiooni, kerkis päevakorda ülesanne laiendada partei ridu eesrindlike tööliste, töötavate talupoegade ja progressiivselt meelestatud haritlaste vastuvõtmise teel. Juuli esimesel poolel hakati parteisse vastu võtma uusi liikmeid. Esialgu toimus vastuvõtt soodustatud korras: võeti partei liikmeks ilma kandidaadistaažita. 1. juulil 1941 kuulus EKP ridadesse 3751 partei liiget ja liikmekandidaati.

*

Ajaloo seisukohalt on 35 aastat äärmiselt lühike aeg. Eesti töötava rahva ajaloos jäävad need aastad aga erilisteks. Neid iseloomustavad esimese, sõjaeelse aasta saavutused, sangarlik võitlus sõjapäevil, sotsialismi ülesehitamine vabariigis, pingeline võitlus nõukogude rahvaste vennalikus peres kommunistliku ühiskonna rajamise eest. Neil aastail kujunes NSV Liidus välja uus ajalooline ühendus, nõukogude rahvas, kelle osana areneb edukalt ka eesti sotsialistlik rahvus.

Riikide ja revolutsioonide ajalugu ning kogemused on tõestanud veel üht marksismi-leninismi teooria väga tähtsat järeldust: ainult tõeline revolutsioon, selle võit leiab pinna edasiarenemiseks ja süvenemiseks ning kutsub esile rahvahulkade entusiasmide uue ühiskonna rajamisel. See marksismi-leninismi seisukoht leidis kinnitust 1940. aastal Balti riikides, sealhulgas ka Eestis toimunud sotsialistliku revolutsiooni näol.

Juba revolutsiooni areng ise demonstreeris rahva suurt poliitilist aktiivsust. Pärast revolutsiooni võitu oli see määravaks teguriks sotsialistlike ümberkorralduste teostamisel: tööstuse natsionaliseerimisel, nõukogude maareformi läbiviimisel, sotsialistliku kultuuri aluste loomisel, nõukogude riigiaparaadi kujundamisel ja kõigis teistes valdkondades. Riigiorganitele tulid appi töölisklassi eesrindlikumad esindajad, kelle hulgast määrati ettevõtete komissarid. Ka ettevõtete häireteta töö

ALEKSANDER PANKSEJEV

korraldamise, toorainega varustamise, toodangu realiseerimise võtsid tööliselised enda hoole alla, moodustades käitiskomiteed, kes olid abiks parteiorganisatsioonidele võitluses tööviljakuse kasvu eest. Esimesel nõukogude aastal suurenes tööstustoodangu maht vabariigis üle 60 protsendi. Mõne kuuga kaotati tööpuudus.

Nõukogude maareform viidi läbi terava klassivõitluse tingimustes. Töötava talurahva aktiivsus, tema peremehetunne kasvas päevast päeva. Nii linnas kui ka maal toimusid sajad rahvarohked koosolekud, kus kommunistid ja kommunistlikud noored selgitasid nõukogude võimu olemust ja tema eesmärke, kutsusid maarahvast veelgi aktiivsemalt kaasa lööma uue elu ehitamisel. Kaalukas osa kuulus sotsialistlike ümberkujunduste läbiviimisel maatööraha ühingutele, kelle tegevus pärast revolutsiooni võitu eriti hoogustus.

Aktiivselt võttis uue elu korraldamisest osa töötav haritlaskond. Juba revolutsiooni ettevalmistamisel ja läbiviimisel kuulus progressiivsetele haritlastele oluline koht: nad töötasid revolutsioonilises valitsuses ministrite ja ministriabidena, moodustades uues riigiaparaadis küllaltki kaaluka osa. Progressiivne intelligents aitas nii linna kui maad sotsialistlikult ümber kujundada, organiseerida majandust ja kultuurielu, korraldada haridust ja luua nõukogulik ajakirjandus. Töötav haritlaskond oli vääriliselt esindatud ka EKP ridades.

Sotsialistliku kodumaa kaitsmine Suures Isamaasõjas oli Eesti NSV kodanikele täiesti konkreetse ja selge tähendusega ülesanne. Kaitsta tuli seda, mida oli Eesti töötavale rahvale toonud 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon, mida oli andnud töörahvale astumine NSV Liidu rahvaste vennalikkusse perre ja mida oli tehtud esimese nõukogude aasta jooksul.

Kui rääkida eesti töörahva relvastatud jõududest Suure Isamaasõja aastail Punaarmee Eesti Rahvuskorpuse näol, siis seostame selle moodustamist ja lahinguteid jällegi 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni võiduga ja nõukogude võimu taaskehtestamisega. Mainitud revolutsiooni üheks omapäraks oli, et endise kodanliku riigi armeed ei likvideeritud, vaid asuti seda demokratiseerima. Hiljem aga reorganiseeriti väeüksused Punaarmee territoriaalseks korpuseks, kes võitles mehiselt 1941. aasta kaitselahingutes Leningradi oblasti territooriumil.

Punaarmee Eesti Laskurkorpuse loomine 1942. aastal sai samuti teoks ainult tänu sellele, et Eesti NSV kuulus nõukogude rahvaste vennalikkusse perre. Vennasrahvaste abi omandas määrava tähtsuse eesti rahva vabastamisel fašistlikust orjusest. Laskurkorpuse ridades võitlesid käsi-käes vabariigi kodanikud, kes olid taganenud kaitselahingutega, ja paljud eestlased, kes elasid juba varem NSV Liidus. Peagi kujunes kogu isikulisest koosseisust välja organisatsiooniline tervik, kellel oli üks eesmärk: kodupinna vabastamine, fašismi lõplik purustamine. Probleem, kus üks või teine võitleja oli sündinud, polnud oluline. Olgu võitleja Tallinnast või Omskist, Narvast või Kaukaasiast, Saaremaalt või Leningradi oblastist — kõik lahendasid üht ülesannet, pidasid rasket heitlust hitlerlastega. Need, kes olid elanud Eestis, jutustasid eesti rahva ajaloost, kultuurist ja elust-olust, töörahva võitlusest nõukogude võimu eest. Ohvitserid ja reamehed, kes olid NSV Liidus üles kasvanud, jaga-

sid oma mõtteid sotsialismi ehitamise keerdküsimustest, kõnelesid kolhoosidest, tööst ja avaratest õppimisvõimalustest Nõukogudemaa eri paikades. See, mis vanemates vennasvabariikides uue ühiskonna ehitamisel oli juba ajalooks saanud, tuli Eesti NSV-s pärast sõja lõpetamist alles ellu viia. Seepärast pakkus kuuldu Nõukogudemaa elust Eestist tulnud võitlejaile erilist huvi.

Eesti rahvusväeosade formeerimise algus langes ühte keeruka ja pingelise olukorraga rinnetel. Kuid sellele vaatamata loodi eesti rahvusväeosade lahinguliseks ja poliitiliseks väljaõppeks head tingimused. Väeosade sõjaline ja poliitiline ettevalmistus kaugel tagalas kestis pikeamat aega ning oli antud olukorras erandnähtus.

1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni elulisus ja veenmisjõud väljendus ka selles, et küllaltki suur osa endise kodanliku Eesti armee ohvitseridest tuli koos nõukogude võimuga, astus Punaarmee ridadesse ja võitles rindel sõja võiduka lõpuni. Sellelt seisukohalt pakub huvi üks sõjaajalukku läinud poliitiline dokument — korpuse 362 kindrali ja ohvitseri avalik kiri 7. detsembrist 1943 «Miks me võitleme Nõukogude Eesti eest»: «Me võitleme Nõukogude Eesti eest sellepärast,» öeldakse selles kirjas, «et nõukogude korra süünd Eestis oli meie maa ja rahva majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arengu loomulik ja seaduspärane tulemus... Meie oleme kõiki ajaloolisi fakte ja ühiskonna arenemise seadusi arvestades jõudnud vankumatule tõekspidamisele, et ainus õige arengutee eesti rahvale on Eesti NSV. Selles veendumuses võitleme Nõukogude Liidu ja Nõukogude Eesti eest. Meil on teada eesti rahva kannatused saksa fašistidele nende kuritegude eest. See on samuti põhjus, miks me võitleme Nõukogude Eesti eest.»

Kõige sügavamalt sai aga 1940. aasta revolutsiooni elujõud ja ajalooline tähtsus selgeks meie vabariigi sotsialistlikus ülesehitustöös sõja järel. Töötavate hulkade loomingu eredaks väljenduseks oli üldrahvalik sotsialistlik võistlus, mis veel kord kinnitas V. I. Lenini järeldust, et «sotsialism ei summuta võistlust, vaid vastupidi, loob esmakordselt võimaluse rakendada seda tõesti laialdaselt, tõesti massilises ulatuses, töötajate enamus teepoolt niisuguse töö arenille tõmmata, kus nad võivad ennast avaldada, oma võimeid arendada, avastada talente, keda rahva seas äraarvamatuult palju on ja keda kapitalism tallas, rõhus ja lämmatas tuhandete ja miljonite kaupa.»

V. I. Lenin rõhutas korduvalt, et nõukogude võim, proletariaadi diktatuur kujutab endast esmast sotsialismi ülesehitamise eeltingimust. See eeltingimus loodi 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni võiduga, nõukogude võimu taaskehtestamisega, Eesti NSV astumisega nõukogude rahvaste vennalikkusse. Sotsialismi ülesehitamine toimus ka Eesti NSV-s ja teistes Nõukogude Balti vabariikides leninlike põhimõtete, vennasvabariikide rikkalike kogemuste kasutamise alusel. Algas vabariigi sotsialistlik industrialiseerimine, põllumajanduses mindi üle kollektiivmajapidamisele leninliku kooperasiioniplaani alusel, toimus tõeline kultuurirevolutsioon, sotsialistlik ideoloogia sai eesti sotsialistliku rahvuse ideoloogiaks. EKP VI kongress 1951. aasta aprillis konstateeris, et Eesti NSV-s on sotsialism põhiliselt üles ehitatud.

Nõukogude võimu taaskehtestamise 35. aastapäeva tähistavad vaba-

riigi töötajad suurte saavutustega rahvamajanduse ja kultuuri arendamisel ning kõigil elualadel.

Eesti NSV tööstus annab praegu vähem kui 10 päevaga niisama palju toodangut kui kogu 1940. aasta jooksul. 1945. aastaga võrreldes on aga tööstustoodangu maht kasvanud enam kui 46-kordseks. Käesoleval ajal toodetakse vabariigis elektrienergiat üle 85 korra rohkem kui 1940. aastal ning 131 korda rohkem kui 1945. aastal. Tormiliselt on arenenud põlevkivitööstus, mis moodustab vabariigi ühe peamise tootmisharu. Kui 1940. aastal toodeti Eestis 1,9 miljonit tonni põlevkivi ja 1945. aastal 0,9 miljonit tonni, siis 1974. aastal toodeti seda 26,2 miljonit tonni. Kiires tempos arenevad Eesti NSV-s keemiatööstus, masinaehitus, kergetööstus ja toiduainetetööstus. Vabariigis ületati üheksanda viisaastaku nelja aasta tööstustoodangu realiseerimise plaan. 1974. aastal täideti see plaan 101,7 protsendiliselt.

Põhjalikud sotsiaalsed ümberkujundused on toimunud külas. Endise enam kui 140 000 üksikmajapidamise asemel on nüüd maal 374 kolhoosi ja sovhoosi. On ületatud kodanliku Eesti näitajad liha- ja piimasaaduste tootmises, eriti aga hektarisaakide ja keskmise piimatoodangu osas ühe lehma kohta. Kui kodanlikul ajal peeti Eestis normaalseks teraviljasaagiks 10—12 ts hektarilt ning korralikuks piimatoodanguks 2000 kg lehma kohta, siis nüüd on saanud tavaliseks 28—30-tsentnerised teraviljasaagid ning 3200—3500-kilogrammised väljalüpsid.

1974. aastal oli põllumajandussaaduste kogutoodang vabariigi kolhoosides, sovhoosides ja teistes riigimajandites 8,6 protsenti suurem kui eelmisel aastal, tööviljakus aga tõusis kolhoosides ja sovhoosides 9,2 protsenti.

Edukalt lahendatakse ka NLKP XXIV kongressil väljatöötatud sotsiaalse ja majandusliku arengu programmi ülesandeid. Pidevalt tõuseb rahva elatustase. Kasvavad tööliste ja teenistujate palgad, suureneb kolhoosnikute töötasu. Tõusnud on pensionid, toetused ja stipendiumid. Sõjajärgsetel aastatel on Eesti NSV-s ehitatud üle 12 miljoni ruutmeetri elamispinga. Väga suured on edusammud teaduses ja rahvahariduses. Mitmesuguste õppetöö vormidega on vabariigis hõlmatud ligi 430 000 inimest.

«Meie sotsialistlik kodumaa on astunud uude, 1975. aastasse — üheksanda viisaastaku lõpuaastasse,» öeldakse NLKP Keskkomitee uusaastaläkituses parteile ja nõukogude rahvale. «Seljataga on neli aastat partei ja rahva pingelist tööd ja loovaid jõupingutusi NLKP XXIV kongressi ajalooliste otsuste ning tema poolt väljatöötatud sise- ja välispoliitilise kursi elluviimisel. Meil on täielik alus öelda, et Nõukogude Liit on nende aastate jooksul kõigil ühiskondliku elu aladel tublisti edasi jõudnud, on tugevnenud tema rahvusvahelised positsioonid, autoriteet ja mõju maailmas.»

NLKP Keskkomitee läkituses rõhutatakse, et üheksanda viisaastaku möödunud nelja aasta peamiseks poliitiliseks tulemuseks on kogu NSV Liidu rahvamajanduse dünaamilise arenemise tagamine ja suure edu saavutamine kommunismi materiaal-tehnilise baasi rajamisel. Neil aastail arenesid hoogsalt kõik rahvamajanduse harud — tööstus, põllumajandus, kapitaalehitus jne.

ALEKSANDER PANKSEJEV

Kogu meie maa töötajate tööalast ja poliitilist aktiivsust on positiivselt mõjutanud niisuguste suursündmuste tähistamine, nagu V. I. Lenini 100. sünniaastapäev, Nõukogude Liidu moodustamise 50. aastapäev, fašismi üle saavutatud võidu 30. aastapäev. NSV Liidu 50. aastapäevale pühendatud kõnes ütles L. I. Brežnev, et «Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu poolsajandi pikkune ajalugu on kõigi Nõukogude Sotsialistliku riigi raames ühinenud rahvaste vääramatu ühtsuse ja sõpruse kujunemise ajalugu». 35 aastat sellest enam kui poole sajandi pikkusest teekonnast on kaasa teinud ka Nõukogude Eesti.

Nõukogude Eesti 35. aastapäeva tähistavad vabariigi töötajad uute saavutustega kõigil elualadel. Pingelises töös lähevad nad vastu suursündmusele partei ja rahva elus — NLKP XXV kongressile, mis tuleb kokku 24. veebruaril 1976. aastal.

Harald Peep

RAAMATUSOTSIOLOOGILISI ÄÄREMÄRKMEID

1920-NDATE AASTATE EESTI LUULE JUURDE

Viimastel aastakümnetel on õige palju räägitud kirjanduse sotsioloogia ja kirjandusteaduse piiridest. Seda on suures osas põhjustanud asjaolu, et nn. akadeemiline kirjandusteadus armastab üpris sageli opereerida kord juba väljakujunenud hinnangute ja üldistustega, mis printsiibis võivad ju vägagi õiged olla, kuid mõnel puhul kipuvad vaatepiiri taha jätma kirjanduse retseptiooni kujunemise läbi aegade. Ja nii on osutunud võimalikuks, et uurijad langetavad mingi ajastu kirjandusele ja kirjanduselule hinnangu tippteoste järgi, mida omal ajal tunti ainult väheste kunstisõprade seas, nn. keskmise lugeja laual ilutsesid aga veel pikka aega madalama järgu kirjandustooted. Või kui kõne alla tuleb mõne sõnameistri tee suurde kirjandusse, loetleme endastmõistetavalt kõik selle hea, mis temaaegsel raamatuturul olemas oli ja tema vaatepiiri võis küündida, veelgi suurema enesestmõistetavusega kriipsutame maha kõik tühise ja tagasikiskuva («ega siis sellised asjad temale küll mingit mõju ei saanud avaldada»). Ja siis, kui jõuame juba sama kirjaniku hilisema loomingu juurde, tekib korraka probleem: kust ometi tulevad need hülbed esteetilisest maitsest, kust need ebajärjekindluse ja juhumõjude ilmingud? Kuidagi liiga silutuks kipuvad ajad, olud ja inimesed tagasivaates kujunema, kui kogu keerukas taustsüsteem pole arvestamist leidnud.

Muidugi ei taheta eelöelduga väita, et kõik kunagise nn. massikultuuri avaldused tingimata peaksid autorimonograafiates registreeritud saama. Ilmselt oleks see liigne, hajutaks tähelepanu olulise ja jäljetult hääbunu vahel. Kummatisi ei saa ka ideaalportreesid maalida. Kui tahame mõista loova isiksuse kujunemist kogu selle keerukuses ja dialektikas, soovime süveneda loomingu psühholoogiasse, siit edasi ka teose kujundite maailma, siis peame paratamatult arvestama seost autor — teos — lugeja, seejuures ka sellesama lugejakomponendi esteetilist ilmet. Tagasiside on paljudel puhkudel ülimalt ilmne (arvustuslik tellimus, turg, mingil moel ka kirjaniku autotsensuur, poeetiline triviaalsüsteem jne.). Kirjanik on ka lugeja. Vilunum, esteetiliselt nõudlikum ja iseseisvam, sageli ka sihiteadlikum, kuid siiski lugeja. Ja seal on teine lugeja, kes juhindub isiklikust maitsest, harjumusest, reklaamist või millestki muust, elab küll samal ajal ja samal maal, kuid ometi otsekui teisel tasanil. Kirjandus aga on eelkõige temale adresseeritud ja liiga kaugele ette tema arusaamade maailmast kirjanik rutata ei saa. Kirjutamine üksnes eneseväljendustarbeks on ilus teoorias, praktiliselt pole loojale sugugi ükskõik, kas tema teoseid ostetakse ja kas ta endale vähemalt leivarahagi suudab teenida. Meie minevikukirjanduse kogemus lubab seda küll väita.

Kirjanduse sotsioloogia küsimused lõikuvad kusagil kirjandusloo probleemidega. See, kuidas ja miks teosed levivad, milline on nende vastuvõtt lugejate poolt või

HARALD PEEP

ka lugeja eelsoodumus just teatava kujunditüübi elamuslikuks omaksvõtuks, huvitab nii kirjandusteadlast kui ka sotsioloogi. Kirjanduse sotsioloogia tegeleb nii autori, teose kui ka lugeja uurimisega. Ta jätab kõrvale sõnakunsti spetsiifilised omadused ja keskendab tähelepanu kirjanduse ja elu vahekordadele. Ta uurib sõnakunsti ainestiku sotsiaal-majanduslikku tingitust, vormide ja stiilide arengut seoses ühiskonna sotsiaalse struktuuri teisenemisega (õukonnaluule, kolmanda seisuse kirjandus), ta vaatleb kirjaniku sotsiaalset päritolu, tema sotsiaalset presitiži, autori ja lugeja vahekorda. Viimane tähendab nii lugejaskonna struktuuri vaatlemist, maitsete tundmaõppimist kui ka konkreetsemaid raamatu-sotsioloogiaga seotud arutlusi (tiraažid, reklaam, raamatukogud jm.). Ja nii näibki, et liikudes teoselt kui mingilt mõeldavalt immanentselt nähtuselt suuremate üldistuste poole, oleme lihtsalt sunnitud ka sotsioloogia kogemusi arvesse võtma.

On enesestmõistetav, et teos saab ilmudes küll kirjanduslikuks faktiks, kuid tema mõju lugejaile ja järgnevale kirjandusprotsessile pole selle ilmumisseigaga veel tagatud. Leidub piisavalt näiteid sellest, et ilmunud teost tabab üleöö suur tunnustus, kuid juba paari-kolme aasta pärast ei meenuta teda enam keegi. Ja on ka selliseid juhtumeid, et raamat alles aastakümnete pärast leiab avarama auditooriumi ning jääb püsima oma rahva või koguni rahvusvahelisse kirjandusklassikasse. Seda siis, kui uus lugejapölvkond teosesse n.-õ. sisse loeb endale vajaliku, erutava tähenduse, realiseerib kujundi oma esteetilistele vajadustele vastavaks. Suurt osa sellistes ümberhinnangutes (olgu tõusu või languse suunas) etendavad ühiskondlikud olud, sealhulgas lugejaskonna kvalitatiivne ja kvantitatiivne koosseis.

Kirjandusloolistes käsitlustes tuleb paratamatult ja sageli joonduda optimaalsele lugejale, eeldada, et ilmunud teost loetakse kohe, saadakse temast aru nii, nagu me seda õigeks peame, ja saadud kunstiline kogemus muutub individuaalsest kollektiivseks. Tegelikult see nii lihtsalt ei käi, kuid teatud mudelina võib selline arusaam kasutusel olla. Halvem on olukord siis, kui sama skeemi põhjal tagantjärele hinnatakse ühe või teise teose mõju oma ajastule. Tekivad müüdid ja legendid, millel enam kunstilise loominguga midagi ühist pole ja mis tunnetust pigem pärsivad kui edendavad. Meenutagem läikpildilisi juubelikirjutisi, sirges tõusujoones visandatud perioodide ülevaateid või sümmeetrilisi žanrikäsitlusi.

Eriti tõsiselt tõusevad need probleemid meie ette, kui vaatleme oma luule käekäiku ja kujunemislugu. Luule lugejaid on alati vähem kui romaani ja novelli austajaid. See sõltub juba lüürika kujundikeele eripärast — suuremast subjektiivsusest ja individualiseeritusest, kiiremast triviaalsüsteemide vaheldusest, tinglikkuse astmest (s. t. nõuetest, mis luule esitab lugejale nn. kaasautori tunde tekkimiseks) ja paljust muust. Muidugi, on perioode, mil lüürika tõuseb olude sunnil eriti silmapaistvale kohale, tõrjub teised kirjanduse põhiliigid kõrvale või võtab osalt üle nende funktsioonid. Need aga on erandolukorrad, näiteks Suure Isamaasõja ajal, aga ka «Noor-Eesti» ja «Siuru» päevil (meenutagem kas või tiraaže). On ka moelainetusi, millest üks päris hiljaaegu meist üle läks, kutsudes algul esile juubeldusi kvantitatiivsete näitajate puhul ja pärast kurtmisi inflatsioonile üle. Tõenäoliselt ei suuda need üksikud elavnemise nähud kummutada põhilist veendumust, et lüürika tarbimine on suhteliselt piiratud ja iga väärtuslikki luuleteos ei tarvitse veel kohe oma kohta leida lugejaskonna esteetilises kogemuses.

Väljaspool kahtlust on see, et näiteks 1920-ndail aastail tegi meie luule läbi määratu ideelis-kunstilise kasvu. See oli aeg, mil oma teoseid löid G. Suits, M. Under, J. Sütiste, A. Alle, H. Visnapuu, J. Barbarus, J. Kärner, J. Semper,

E. Hiir, V. Adams ja arvukad teised nüüd nii tuntud poeedid. Ilmus ridamisi teoseid, mis tänapäevalgi pakuvad vahetut kunstilist huvi. Kujunemisprotsess oli kiire, otse forsseeritud. Ja ometi on see asjade üks külg. Pilt muutub ebatäpseks, ajatult abstraktseks, kui jätame arvestusest välja selle, kuidas leidsid need teosed tee mitteprofessionaalse lugeja juurde (professionaalseiks lugejaks võiksime siinkohal lugeda nii arvustajaid kui ka kaaskirjanikke) ning võitsid endale auditoriumi. Vahemärkusena — ümbertrükid antoloogiates, koolilugemikes, juubelite puhul jne. huvitavad loomingusotsioloogi küll ja annavad efektiivsuse kirjaniku väärtustest, kuid pole võrdsustatavad autori enese esik- ja kordustrükkidega, otseste ja isiklike pöördumistega lugejate poole. Järgnevalt püüaksimegi tagasivaate korras pisut kontrollida oma kujutlust 1920-ndaist aastaist kui eriti luulelembesest ajast, sellega koos aga välja tuua ka mõned üldsusele vähe tuntud faktid ja arutleda ehk üldse luuletaja ja lugeja vahelkordade üle.

Pärast Veebruarirevolutsiooni valitses kirjandusturul mõnda aega vilgas tegevus. Olid ju sõja ajal kirjastamisvõimalused õige kõvasti ahenenud ja tunnetuslik ning maailmavaateline skepsis oli surveaastail kindlustunud. Nüüd tundus kõik paljutootav ja loomingulist mõtet viljastav, tsaristliku surverežiimi varisemisega tekkisid uued väljavaated poeetiliseks maailmaavastamiseks, turukonjunktuur aga soodustas kiiresti valmivat lühiloomingut — lüürikat ja novelli. Suurem osa kirjanikkonnast ei küündinud toimuva ajaloolise tähtsuse mõistmiseni, nende teadvuses ehk oli veel kohta revolutsioonilisel fraasil, ka mingil seletamatul sümboolikal või utopilistel lootustel, kuid tegelikkuses reserveeriti endale ikka mõni mugavam ja «ülevaatlikum» koht. Mõõngem seda ilma väljavabandava alatoonita: objektiivseid põhjusi sellise mentaliteedi kujunemiseks oli enam kui piisavalt.

Kui «Siuru» intensiivne ja reklaamisärast ümbritsetud looming vallutas 1917—1919 eesti raamatuturu, juhtis see luule juurde arvukalt neidki inimesi, kes muidu sõnakunstist kaugel seisis, sünnitas nii arvustuses kui ka tavalises päeva-perioodikas elavaid poolt ning vastu arutlusi. Selle aja luule omapärast ning leviku eeldustest on teisel juba korduvalt juttu tehtud (vt. ka allakirjutanu raamatut «Pilk peegli taga»). Toonitagem siinkohal, et lugejaskond leiti kiiresti, kuid mitte kauaks. Mõndagi teost osteti ja loeti «Siuru» päevil rohkem kõmu ja moe kui sisemise vajaduse pärast, raamat oli väheseid kaubaartikleid, mida veel raha eest saadi, ka hetkeillusioonid andsid lühikeseks ajaks toitu esteetilisele meelele. See lüürika laad, mis nüüd domineerima tõusis, oli kogu oma elamuslikkuse ja suhtelise uuduse juures ahta perspektiiviga: mänguline artistlikkus, intiimne meeleolutsemine ja esoteerilisus polnud need juhtmõtted, mida oleks võitlusrohkel ajal kuigi kaua järgida saanud. Juba aasta-kahe jooksul hakkasid poeesias ilmnema väsimuse ja enesekordamise märgid. Kodusõda ja sõjajärgne kriis tegid oma töö ning peatselt rauges luulehuvi täiesti. Ning leidis ka siis selliseid kirjandusnimesi, kes languse põhjust otsisid eelkõige ja peamiselt just lugejas, süüdistasid publikut kunstivaenulikkuses ning jämedas materialismis, pakkudes talle endiselt lüürilist šokolaadi ja lembeelamusi.

Niisiis — vaatamata sellele, et «Siuru» ajal luuletuskogud ilmusid paaris ja isegi kolmes tuhandes eksemplaris, ei olnud kindel lugejakontingent välja kujunenud. Kahekümnendate aastate algul seisis poeet ikka veel küsimuse ees, kas ja kuidas võtab tema loomingut vastu keskmine lugeja, kelle olemust ja huvisid pidi ajapikku paratamatult üha rohkem arvesse võtma, kuid keda lihtsalt ei tuntud. Uusromantiline kunstikontseptsioon oli soodustanud luuletaja kui prohveti, ära-

valitu, eeskõneleja hoiaku tekkimist. Nüüd oli raske tunnistada, et looming peab autori subjektiivse tahte kõrval arvestama ka muid, tunduvalt proosalisemaid tegureid, et võita ja säilitada endale auditorium.

Ajaluule päevil (põhiliselt 1920—1923) mõjutasid eesti luule levikut taas õige vastandlikud tendentsid. Ühelt poolt oli nüüd tegemist sotsiaalselt aktiivsete seisukohavõttudega kaasaja suhtes. M. Under, G. Suits, A. Alle, J. Semper, J. Barbarus, J. Kärner ja mitmed teised poeedid kurtsid veriste aegade üle, kutsusid üles humanismile ja demokraatiale, taunisid surmtõsiselt kõike iganenut ning vääritut. Teiselt poolt aga oli kõiges selles kaunishingelist fraasi, kompromisside otsimist kompromissitus ajas, kitsalt intelligentlikku iseolemist. Kolmanda tee otsimine halvas ajaluule kommunikatiivset jõudu, keele ja kujundi raskepärases ja abstraktses retoorika tõukasid lüürikast eemale sellise lugeja, kelle eeskõneleja osale poet ise pretendeeris. Inertsil mõjul trükiti luuletuskogud endiselt suurtes tiraažides, kuid need jäid lattu. Ka üleöö sündinud pisikirjastused, mis raamatuturu paiguti vägagi juhusliku toodanguga üle ujutasid, lõpetasid majandusliku ahistuse sunnil üksteise järel oma tegevuse. Kurtmised kirjastamiskriisi või ka lugejakriisi üle, mis päevast päeva kordusid, ei tunginud aga enamasti olukorra tegelike põhjusteni: ei saadud aru, miks lugeja ei taha seda, mis kirjanikel talle pakkuda on, või miks ta enam seda ei taha, mida ta alles aasta eest õhinal ostis.

Raamatuturg oli korrastamata. Kui «Siuru» 1917. a. asutas kirjastuse, lootis ta luua paremaid võimalusi eeskätt oma liikmete loomingu väljaandmiseks. 1917. a. kirjastaski ta 8 raamatut, 1918. a. — 5 ja 1919. a. veel 5. Kirjastuskulud olid väikesed, sest kõik, mis teha andis, tehti ära oma jõududega. Levitamine, kui teos ei läinud käest kätte, oli kõige tõsisemaks probleemiks, sest paremad raamatukauplused nõudsid komisjonitasu kuni 30% läbimüügist (Fr. Tuglase kiri A. Adsonile 28. IX 1917). Nii eelistatigi oma teoseid ise müüa «Siuru» kirjandusõhtutel või otsiti teisi teid äriliste vahelttalitajate vältimiseks. 1918. a. loodud «Odamehe» kirjastus töötas kirjanikele kõiksugu vastutulekuid ja keelitas siurulasi ainult tema teeneid kasutama. Ta omandas varem tegutsenud «Momendi» pisikirjastuse ja lao, seejärel «Siuru» kirjastuse, kuid jäi peatselt ka ise konkurentsis alla. 1919. a. sündis ja läks juba paari aasta pärast hingusele «Auringo» kirjastus. Sama saatus tabas 1919. a. asutatud «Varrakut». 1923. a. paiku ilmnes, et vahepealne kaootiline kirjastamine oli oma vilja kandnud: raamatulaod olid täis seisvat kaupa, tarbe- ja kommertskirjandusel oli minekut, belletristika nõudlikumatel vormidel aga enam mitte.

Eriti kokku kuivasid luule kirjastamise võimalused. Algupäraseid luuleraamatuid (kogusid ja raamatuna avaldatud poeme) andsid välja ainult mõned üksikud kirjastused. Sealjuures polnud nendegi luulehuvi suur. «Noor-Eesti Kirjastus», mis jätkas tegevust, on selles mõttes õige tüüpiline: 1917. a. ei ilmunud talt ühtki luuleraamatut, 1918. a. — 3, 1919. a. — 3, 1920. a. — 1, 1921. a. — 1, 1922. a. — 1, 1923. a. — 2, 1924. a. — 0, 1925. a. — 2, 1926. a. — 3, 1927. a. — 2, 1928. a. — 1 ja 1929. a. taas ei ühtki. «Looduse» kirjastus (loodi 1920. a.) pühendus algul leidlikult kõige vajalikumate — õpikute väljaandmisele. Alles 1925. a. alates avaldas ta ka ilukirjandust, põhiliselt tõlketeksteid. Algupäranditest huvitasid teda sel kümnendil ainult romaanid. Tegutsesid ka paar juhuslikuma ilmega pisikirjastust, kuid need probleemi ei lahendanud ja luulet tuli 1920-ndate aastate keskpaiga poeetidel välja anda enamasti omal kulul. Mõeldud on siinjuures luuleraamatuid, sest perioodikas oli luulel tunduvalt rohkem avaldamisvõimalusi, ehkki veel mitte piisavalt. Tunda andis just nõudlikumate väljaannete nappus, sest ajalehesabad ja perekonnaajakirjad lähtusid rohkem turumaitsest. Ainukese tõesti kaaluka väljaandena tuli

arvesse «Looming», mis hakkas ilmuma 1923. a. kevadest. Ajakirja maht oli piiratud ning tiraaž napivõitu, nii et väga suurt levikut poeesiale ei suutnud temagi tagada.

Omal kulul kirjastamine oli võimalik ja seda kasutati, ent paljudel polnud krediiti, mida luuletuskogu avaldamisse investeerida lootuses, et see võimalikult kiiresti tagasi tuleb ja kirjaniku töövaeva väärivalt juurde toob. J. Barbaruse kirjast Fr. Tuglasele (9. I 1927) ilmneb, et ise kirjastades läheb 500-eksemplariline keskmise mahuga luuleraamat autorile maksma ligikaudu 35 000 marka. See tähendanuks kas kõrget kaanehinda või koguni vajadust juurde maksta.

Olukorra parandamiseks otsiti võimalusi. Kodanliku vabariigi algusperioodil nähti üht väljapääsu kirjanike kutseühingu (nn. kirjandusliku parlamendi) loomises, mis kaitseks kirjanikke kirjastajate ja raamatukaupmeeste vastu. Kavas oli oma kirjastuse ja raamatukaupluse asutamine, kus eesmärgiks poleks niivõrd kasum kui kirjanduse parema leviku tagamine. Meenutagem, et ka kõikvõimalikud kirjanike grupeeringud («Siuru», «Tarapita» jt.) koondusid osaliselt vajadusest ühiselt kirjastamisasju ajada.

Naiivne oleks kujutleda, et kirjaniku töö seisnes ainult teose loomises, edasi aga kulges kõik voolujooneliselt. Vastupidi — 1920-ndate aastate keskpaiga kirjanike kirjavahetustest ilmneb, et kirjastamisraskusi tuli taluda ka kõige tuntuimatel sõnameistritel, tuli kaubelda kirjastajate ja raamatukaupmeestega, otsida lahedamaid tingimusi ja loota teoste kiiremat levikut, et honorari saada. Suurematel kirjastustel (ka «Loodusel» 1930-ndail aastail) oli tavaks autoritele honorari maksta alles siis, kui oma kulud (trükkimine, levitamine, reklaam) olid kaetud. Ka siis sõltus honorari kättesaamine veel läbimüügist, mis aga, nagu juba märkisime, ei läinud kaugeltki soovitud kiirusega.

1925. a. võeti vastu nn. kultuurkapitali seadus. See tagas tunnustatud meistritele mõneti paremad loomistingimused ja stimuleeris teataval määral luule avaldamist «Loomingu» abirahade kaudu. Ja lõpuks jõuti 1927. a. ammoodatud kirjjanike kirjastuse ni: asutati Eesti Kirjanikkude Liidu Kirjastus, mille eesmärgiks sai väiksema levikuga teoste (luuletus- ja novellikogudele) ilmumisevõimaluste loomine, kriteeriumiks teoste kirjanduslik väärtus. See tõi otsustava pöörde luuletajate staatusesse: raamatud ilmusid dotatsiooniga, poeedid olid vabastatud materiaalsest vastutusest ja organiseerimismuredest, ka korrapärane, ehkki mitte kõrge honorar oli tagatud juba teose ilmumisega. Positiivselt kajastus see uuendus ka luuletuskogude kujunduses.

Kirjanike Liidu juhatuse koosolekul 13. XII 1926. a. võeti teadmiseks, et kultuurkapital oli andnud 500 000 marka liidu kirjastuse tarbeks. Valiti kirjastuse juhataja — Artur Adson, kes neil aastail ei etendanud tagurliku vaimsure levitamisel sellist osa kui hilisematel aastatel. 1927. a. algas ka selle kirjastuse aktiivne tegevus eesti luule väljaandmisel. (Siin ja edaspidi esitatavad andmed kirjastuse kohta on Eesti Kirjanikkude Liidu juhatuse protokolliraamatust, mis nagu viidatud kirjavahetusedki säilib Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis.)

25. jaanuaril 1927. a. otsustati liidu kirjastuse kaudu välja anda Marie Underi luuletuskogu «Hääl varjust». Tiraažiks määrati 700 eksemplari, lisaks trükiti 100 reklaameksemplari (arvustajatele, perioodikale tutvustamiseks jne.) ning 30 tasuta autorieksemplari. Kirjaniku honorariks määrati 20% raamatute kaanehinnast.

Samal koosolekul kinnitati kirjastamiseks ka Artur Adsoni kogu «Ristikirja» (mis ilmus küll pealkirja all «Kaduvik»). Tiraaž 500 eksemplari (pluss 100 reklaam- ja 30 autorieksemplari), honorariprotsendiks samuti 20.

2. veebruaril võeti kirjastada veel Johannes Barbaruse luuleraamat «Multiplitseerit inimene», mille kirjastamistingimused olid samasugused kui A. Adsoni kogul. 21. mail lisandus eelmistele Henrik Visnapuu kogu «Maarjamaa laulud» (tingimused samad mis M. Underi kogul).

Kõik neli nimetatud poeeti olid sel ajal tegutsevaist aktiivseist lüürikuist tuntumaid, arvustuse poolt hinnatud ja senise loominguga ka lugeja tähelepanu võitnud. Kummatigi polnud nende luuleraamatute käekäik kõige parem. Autorihonorar osutus imepisikeseks: M. Underi kogu «Hääl varjust» kaanehinnaks määrati 275 marka, A. Adsoni «Kaduvik» 225 marka. Väikese tiraaži juures moodustasid need 20%, mis kirjanik igalt eksemplarilt endale sai, kokku õige tühise summa. Ses suhtes oli «Loomingus» publitseerimine koguni mõttekam: igasugused organiseerimisküsimused jäid ära, luuletuse rea pealt maksis «Looming» 1927. a. lõpul aga 50 marka (võrdluseks: ilukirjandusliku proosa rida maksis 25, artikkel 20 ja informatsioon 10 marka rida). Ja ometi oli just raamatute väljandmine iga poeedi südamesooviks ja prestiiži näitajaks.

Kirjanike liidu kirjastus kuigivõrd paremaid tingimusi pakkuda ei saanudki, sest riikliku dotatsiooniga tuldi vaevaliselt ots otsaga kokku ja kirjastatavate teoste arvu suurendamine aastast või kõrgema honorariprotsendi määramine ei tulnud kõne allagi. Ilmunud luuleraamatute läbimüük jäi napiks, neid oli veel aastaid saada, investeeritud summad seega tagasi ei tulnud ja mingit kirjastamistegevuse laiendamist ette võtta polnud võimalik. Ometi oli tegemist eesti selle perioodi luule tippnäidetega, mida kirjandusloolises tagasivaates oleme õigustatud kõrgelt hindama. Pole siis ka ime, et need kirjastamis- ja levikuvaegused tekitasid loojatele õige palju muret ning paiguti põhjustasid üsna näotuid intriige, et pääseda kirjastuse poolt äravalitute hulka.

1928. aasta ei toonud selles suhtes kaasa olukorra paranemist. 19. aprillil võeti kirjastada Marie Underi «Rõõm ühest ilusast päevast», 5. novembril Artur Adsoni «Katai, kibuvits nink kivi» — mõlemad samadel tingimustel kui nende autorite eelmised kogud. 27. novembril otsustati kirjastada veel Johannes Schützi (Sütiste) «Rahutus» tiraažiga 500 eksemplari (lisaks 100 reklaami tarbeks ja 30 autorile) honorarimääraga 20% kaanehinnast. Vaatamata arvustuse tunnustusele ei levinud kogud soovitud kiirusega ja arupidamised luule saatuse üle, mida trükisõnas peeti sisuliste väärtuste pinnal, vaheldusid kuluaririkurtmistega, et eesti luulel puudub üldse tulevik, sest luulet ostab ja loeb ainult näputäis intelligent. Meenutagem aga, et just sel ajal täiustus eesti lüürika rahvalikkuse määr sisulistest suhtumistes ja kujundikeeles vägagi tajutavalt.

1920-ndate aastate lõpul nii majandust, poliitikat kui ka üldist ühiskonnakorraldust tabanud kriis jättis oma jälje ka luulele. Ühelt poolt näeme ühiskonnakriitilise alge süvenemist (Barbarus, Under, Sütiste, Kärner jpt.), teiselt poolt aga märkame ka kirjanduse turukonjunkturi halvenemist. Rahva ostuvõime langeb, majanduslikud raskused ahistavad üha tugevamini ka kirjanike liidu kirjastust. Luuletajate eksistents muutub majanduslikult järjest raskemaks.

6. septembril 1929. a. otsustati EKL kirjastuses autorite honorari veelgi piirata: edaspidi maksti 20% kaanehinnast autorile ainult siis, kui üle poole kogu mahust moodustasid varem ka perioodikas avaldamata palad. Muudel puhkudel tuli kirjanikel leppida juba 15%-ga teose kaanehinnast. Lisaks sellele lükati veel mitmed kirjastamist ootavad käsikirjad tagasi, sest dotatsioonist ei piisanud ja kirjastusel olid võlad. Nii otsustati eitaval Anna Haava luuletuste (14. XI 1929), samuti Hendrik Adamsoni uue luulekogu (26. X 1929) kirjastamine. Kirjastuse kitsast värvast pääsevad läbi üksnes Henrik Visnapuu «Puuslikud» (6. IX 1929) ja

Jaan Kärneri «Tormilüüra» (14. XI 1929), kusjuures mõlema põhitiraaž oli 500 eksemplari, millele lisandus 75 reklaam- ja 30 autorieksemplari, honorariprot-sendiks jäi 15.

Ka 1930. aasta ei rõõmustanud luule viljelejaid. Juhan Sütiste «Peipsist mereni» võeti 20. septembril kirjastada samadel tingimustel kui kaks viimatinimetatud luuleraamatut. Marie Underi «Lageda taeva all» tiraažiks määrati aga juba 425 eksemplari ja autor sai paušalaltasu: terve tiraaži eest 150 krooni ja lisaks sellele veel korrektuuri tegemise eest 30 krooni nn. toimetamistasu (30. XI 1930).

Aasta lõpuks kujuneski olukord, kus EKL kirjastusel väljaantavate luuleraa-matute autoritasu jäi püsima 150—200 kroonile. Tasub meenutada, et ligikaudu võrdus see näiteks gümnaasiumi direktori ühe kuu palgaga (et tuua näiteid ikkagi vaimutöö vallast, sest vaevalt võiksid juhtivate riigiametnike või sõjaväelaste palgamäärad siin kõrvutamiseluseks olla). Loomulikult oli niisugune honorar sümboolne, äraelamist see ei võimaldanud. Polnud mõeldavgi, et poeet suudaks iga kuu või ka üle kahe kuu uue poeesiakogumiku trükki anda. Jäi loota perioo-dikast laekuvatele honoraridele, kusjuures ka «Loomingu» luuleveergudele pääse-mise eest käis kibe võitlus, või siis kirjanduslikule abiteole ajalehesabades ning juhutõlgete näol. Selline olukord soodustas sõltuvusse sattumist kultuurkapitali ideoloogilisest suunamisest, mis ajapikku üha tugevnes, kuna nn. kulka summade jaotamisel hakkas järjest mõjusamalt toimima valitsevate ringkondade maitse.

«Loomingu», mille osa eesti demokraatliku kultuuri edendamisel oleks lihtsalt raske ülehinnata, ei saanud luuletajaile piiramatult vastu tulla. Tal tuli arvestada proportsioone eri liikide ja žanride vahel ning jõudumööda pakkuda avaldamis-võimalusi kõigile suutlikele jõududele. «Loomingu» levik oli 1930. a. teisel poolel ligikaudu 1000 eksemplari, muu jäi lattu. Seetõttu otsustati EKL juhatuse koos-olekul 8. oktoobril 1930. a. vähendada ajakirja tiraaži 1200 eksemplarini, et jätta igast numbrist suhteliselt väike reserv liidu käsutusse. Ajakiri töötas suure dotatsiooniga ning oli sellele vaatamata alatasa rahaga kimpus, kui tahtis liidu liikmeile, ajakirja kaastöölisele, vähegi majanduslikult vastu tulla. Mis puutub aga teistesse perioodilistesse väljaannetesse, siis nende osakaal kunstinõudliku luule publitseerimises polnud kuigi kõrge.

Eelöeldust peaks nähtuma, et lüürika leviku poolest ei pakkunud 1920-ndad aastad kuigi rõõmustavat pilti. Ja see kõik puudutas valdavalt ikka paremaid, meie luule aktivasse kuuluvaid töid. Mis siis kõnelda veel arvukate algajate omal riisikol trükitud kogudest. Neid polnud arvult sugugi vähe, kuid tiraažide ja läbi-müügi osas oli pilt veelgi armetum, nii et vähegi järjepidev luuleraamatutega esinemine nõudis autorilt lisaks majanduslikele pingutustele veel kas fanaatiliselt usku oma loomingu vajalikkusse või grafomaanile omast edevust. Ja nii ongi meil ehk põhjust pisut korrigeerida kujutlusi tolle kümnendi luuleelust, püüda mõista, et tõelistelt poetidelt nõudis looming ka suurt eneseohverdust, kunsti teenimist vähimagi kasuühata, kuigi rõhuv osa nende loomingust ei jõudnud kehtiva elu-korralduse sunnil laia lugejaskonna ette.

Olukord ei paranenud nimetamisväärselt ka 1930-ndate aastate algul, sest jätkuv majanduskriis, raamatuturu kaootilisus, loomingu ideelis-kunstiline ebaüht-lus ja mõnedki muud tegurid kitsendasid jätkuvalt luule auditoriumi. «Noor-Eesti Kirjastus» andis 1930—1933 välja ainult 3 luuleraamatut, EKL kirjastus ei avaldanud aastas üle 3—4 kogu, omal käel kirjastamise võimalused olid majan-dusliku surutise surve all napid. Tiraažid aga langesid veelgi. On küllaltki iseloo-mustav, et 1934. a. ilmus Hendrik Adamsoni «Kolletuspäev» 250 eksemplaris ja autor sai teose eest honorari 20 krooni. Samal aastal anti ka August Alle «Kar-

mid rütmid» välja 250 eksemplaris (lisaks 30 autorieksemplari), kusjuures autori-honorariks oli 25 krooni. Erni Hiir on meenutanud, et tema «Lemmiklaulud» (1926) ilmusid 500 eksemplaris, «Puhtevird» (1927) ja valikkogu «Päiksõlised päevad» (1937) aga mitte üle 250 eksemplari. Omal kulul kirjastamisest annab ettekujutuse Johannes Barbaruse kiri J. Semperile (5. V 1933), millest ilmneb, et luuleraamatu «E. V.-r.» (1932) väljaandmine läks maksma 150 krooni, «Geomeetiline inimene» (1924) ligikaudu 250 krooni, ja «Maailm on lahti» (1930) ligi 60 krooni juurdemaksu. Muidugi, need olid hästi välja antud teosed, «Geomeetiline inimene» ka rikkalikult illustreeritud. Kuid sellist filantroopiat, loomingule juurde maksmist sai endale lubada küll J. Vares, kes oma sissetulekud sai arstitööst, mitte aga mõni vabakutseline sulemees.

Kirjastamiskuludest tingitult olid kodanlikus Eestis raamatuhinnad õige kõrged. Luuletuskogu maksis väiksemapalgalise inimese terve päeva töötasu, vahel rohkemgi. Näiteks oli J. Sütiste «Peipsist mereni» (1930) kaanehinnaks 2,80 krooni, «Südasuve» (1934) kaanehinnaks 2,75 krooni ja «Ringkäigul» (1937) samuti 2,75 krooni. H. Visnapuu «Puuslikud» (1929) maksid koguni 3 krooni ja «Päike ja jõgi» (1932) 2,90 krooni. Tekkis omamoodi surnud ring: raamat läks kalliks, sest tiraaž oli väike, suuremat polnud mõtet trükkida, sest nõudmist polnud. Seega ei jõudnud juhuslik ostja raamatu hinda arvestades peaaegu kunagi luuletuskogudeni, vaid piirdus «juturaamatutega».

Võiks arvata, et sellises olukorras etendas rahva luulehuvi rahuldamisel suuremat osa raamatukogu. Vaatamata laenuraamatukogude komplekteerimiskeskustele, mis olid peamiselt majanduslikku laadi, vahel ka küündimatuses tingitud, leidis kirjanduse paremik neisse siiski tee, kas või väikeses eksemplaarsuseski. Ometi näitavad andmed, et luule tarbimine oli napp ka raamatukogudes. Helene Johani («Looming» 1936, nr. 10) näitas, et luule laenutuste arv ei küündinud üle ühe protsendi teoste üldisest laenutusest. Seda oli ilmselt vähe.

Meie trükisõnas on juba tsiteeritud artiklit «Legend eestlase luulearmastusest», mis ilmus 15. I 1934. a. «Päevalehe» lisas «Kunst ja Kirjandus». Meenutagem siingi seal toodud andmeid. 1925. a. olevat luuletiraažid küündinud kuni 1000 eksemplarini (tegelikult oli arvukalt ka väiksemas tiraažis ilmunud kogusid). 1928. aastaks langes tiraaž 500 eksemplarini. Kümnendi lõpus trükiti luuleraamatuid umbes 300 eksemplaris, 1932. a. — 200—250 eksemplaris, «kuni 1933. aastal arenes olukord otse kurioosumlikuks: luuletuskogude tiraaž langes Eestis — 150 eksemplarini». See ja mitmed teised kirjutised (ka need, kus võideldi väärtkirjanduse nimel kollase kirjanduse vastu) kõnelevad ilmekat keelt sellest, et kirjanduse kommunikatiivset funktsiooni ja levikuprobleemi mõisteti juba siis seostes näha.

1930-ndate aastate keskpaiku ja teisel poolel luule olukord pisut paranes, kuid mitte suurel määral. Ikka jäi ta väikseima tarbijaskonnaga põhiliigiks, millest tulenevalt ka mõnigi poeet oli sunnitud elatise huvides talle mitteomastes žanrides kõrvalteenistust otsima. Nii viljeldi janti (H. Visnapuu, A. Adson), väheväärtuslikku ajaviitekoelist romaani (J. Kärner) ja muud tellimustoodangut. Professionaalse luuletajana said tegutseda suhteliselt vähesed kirjanikud, ajalehemehe, teatridramaturgi või mõne muu ametimehe tegevus jättis aga loominguks napimalt võimalusi. Kõike seda tuleb nende aastate luule üldpilti hinnates silmas pidada.

Ja siiski, kui tagasi tulla artikli algul väljendatud mõtete juurde, on see eesti luule kujunemises hinnatav periood. Kõige eeskõige selles, et need püügid väärtused, mida sõnakunst loob, ei saa ega tarvitsegi alatä olla koheselt mõistetavad ning tunnustust leidvad. Lugejaskond võib sotsiaalsete olude sunnil oma

esteetilises arengus maha jääda. Eri žanrid saavutavad erineva kõlajõu ja leviku. Eri lugejate grupid vajavad oma sõnakunsti, kusjuures poeetilise triviaalsüsteemi teisendusi ei haara lugejaskonna põhiosa kaugeltki nii vahetult ja operatiivselt kui vilunud lugejad. Oma osa on maitsele, reklaamil, sõnakunsti populariseerimisel. Ja ilmselt ei tule kunagi aega, kus lüürika ja romaan leiaksid täiesti ühesugust levikut ning mõistmist. Heidame kõrvale moevirvendused ja mõtleme sellele, mis on määrav. Luule eneseteostuse ja maailmatunnetuse teel on määrav süvenemine, originaalsus, demokratism ja humanism. Parimad traditsioonid ja novaatorlik elukäsitlus oma sünteesis tagavad luulele igal juhul piisava auditoriumi, kuigi see ei hõlma kõiki raamatulugejaid.

Leo Metsar

EESTI KIRJANDUS TŠEHHOSLOVAKKIAS

Olen paaril korral osa võtnud tõlkijate rahvusvahelistest sümposioonidest Prahas ja Bratislavas. Loomulikult on lahked võõrustajad asetanud pearõhu oma kirjandusele, selle tutvustamisele ja levitamisele välismaal. Kuid niisuguste praktiliste küsimuste kõrval on alati etendanud suurt osa teoreetilised probleemid. Ja üht huvitavat mõttevahetust mäletan veel praegugi. Piltlikult väljendudes oli käsitlusaineks ühe rahva kirjanduse projitseerimine tõlgete abil teise rahva teadvuse ekraanile. Missugune peaks olema projitseeritav pilt?

Teoreetiliselt oli sellele küsimusele kerge vastata, kõigest üheainsa sõnaga: terviklik. Raskeks läks olukord alles siis, kui püüti konkreetset kuju anda sellele abstraktsele ideaalile. Tähendab ju iga teose tõlge seda, et ühe rahva kirjandusse ja lugeja teadvusse jõuab tema emakeeles midagi seesugust, mis on sündinud kusagil mujal, hoopis teistes tingimustes, kuid tänu tõlkele toob meile informatsiooni, lülitub meie kirjandusprotsessi, annab võimaluse võrdlusjoonte tõmbamiseks originaalteostega jne. Kui ühest keelest tõlgitakse pidevalt ja küllaldaselt, siis hakkabki meil kujunema terviklik pilt võõra kirjanduse arengust. Tegelikuses saab seesugune õnnelik saatus osaks küll ainult maailmakeeltes ilmunud kirjandusele. Nii võiksime meiegi väita (muidugi tuleb mõnevõrra optimistlikult meelestatud olla), et eesti lugejal on võimalik oma emakeeles üsna rahuldavat pilti saada vene, saksa, prantsuse ja inglise-ameerika kirjandusest. Kuid väita sedasama mõne väiksema kirjanduse kohta — käesoleval juhul tooksin näiteks tšehhi ja slovaki kirjanduse — siin enam optimistist ei piisa, siin oleks vaja juba fantasti.

Niisugune kontaktivaegus väiksemate kirjanduste vahel on seda kahetsetavam, et sageli on just nendel üksteisele hoopis rohkem öelda kui suurtest kirjandustest tõlgitavatel teostel. On ju väiksemate rahvaste minevikus ja saatuses tihti palju ühist, nagu passiivne vastupanu võõrastele rõhujatele, oma keele ja kultuuri säilitamine, võitlus oma rahva vaimse taseme tõstmise nimel. Näiteks mõõdunud sajandil oli nii tšehhi, slovaki kui ka eesti ühiskonnas üheks põhiliseks probleemiks, kas üldse hakata vaeva nägema oma talupojakeelega, et kujundada sellest kultuurkeel ja luua siis kirjandusteoseid oma rahva elust, või võtta otsekohe valmis kirjanduslik keel (käesoleval juhul saksa, slovakkidel tuli arvesse ka veel ungari keel) ja luua teoseid oma rahvast selles keeles? Võitlus nende suundade vahel kestis kaua ja muidugi kajastus kirjanduses. Paralleele leidub ka teistes valdkondades. Seesugune sarnasus kultuurilises arengus aga on väga tähtis, nagu selgus tolsamal sümposioonilgi. (Nimelt katsusin istungite vaheajal eesti kirjanduse vastu huvi äratada ühes ameeriklases ja inglases. See õnnestus üle ootuste n.-õ. šokimeetodil. Sest kui üks arvatav polaarpäikese ja jääkarude maalt pärinev soomlane, kes end mingi arusaamatu jonnakusega eestlaseks nimetab, hakkab üles lugema, et tema emakeelde on tõlgitud «Ilias», «Odüsseia».

LEO METSAR

«Faust», Shakespeare'i «Kogutud teosed», Longfellow' «Laul Haiavatast», London, Dickens, Thackeray, Hemingway, Steinbeck, Galsworthy, Osborne, Salinger ja nõnda edasi, siis ei pea isegi inglise kuulus külmaverelisu vastu. Kahjuks ei õnnestunud saavutatud algedu edasi arendada, sest mõlema maa lugejad pidavat olema nii läbini linnastunud, et igasugune talupojatemaatika on apriorselt määratud läbikukkumisele. Vildele ja Tammsaarele ei ennustanud nad mingit menu, Tuglasele ainult jahedat vastuvõttu. Kõige kõrgemaks hindasid nad Peet Vallaku šansse, tema «Epp Pillarpardi Punjaba potitehases» leiduvat eksootikat — käsitöö! Samal sümpoosionil viibivaid slovake aga talupojatemaatika ei kohutunud ja nõnda jõudiski «Tõe ja õiguse» esimene köide möödunud aastal slovaki lugeja kätte tema emakeeles pealkirja all «Kaks suguvõsa Vargamäelt».)

Kuid tõeliseks Skyllaks ja Charybdiseks, mis purustavad ideaaliks tõstetud tervikliku pildi loomise püüdlused, osutusid tõlketegevuses siiski informatsiooni- nappus ja vahendatud teoste juhuslik valik. Sellest aga järeldus juba loogiliselt, et on vaja nii-ütelda inventuuri. On vaja koostada nimestikud kõikidest teostest ja muudest materjalidest (artiklid, arvustused, intervjuud jne.), mis tšehhi ja slovaki keeles tutvustavad sealsele lugejale mõne teise rahva kirjandust. Siis on kohe näha, mis tehtud ja mis tegemata, ent kõige tähtsam on muidugi see, et siis võib asuda juba teadlikult lünki täitma. Tänu tšehhi kirjandusteadlasele, tõlkijale ja estofiilile Vladimir Macurale on see inventuur eesti kirjanduse osas nüüd tehtud. Mida teab siis tšehhi ja slovaki lugeja eesti kirjandusest oma emakeeles kättesaadavate teoste põhjal? Kuidas on arenenud eesti-tšehhi ja eesti-slovaki kirjandussuhted Maarjamaa-poolselt küljelt vaadatuna?

Kõigepealt üks üllatav fakt. Juba aastal 1846 ilmus tšehhi ajakirjas «Časopis českého muzeum» lühike artikkel eesti kirjanduse kohta ja Faehlmanni kaks müüti: «Vanemuise laul» ja «Koit ja Hämarik». (Vt. V. Macura artiklit «Eesti keel ja kirjasõna tšehhi ajakirjas aastal 1846», «Keel ja Kirjandus» 1974, nr. 10.) Viis aastat hiljem avaldas František Ladislav Celakovský, tšehhi luuletaja, folklorist ja rahvusliku ärkamisaja tegelane, kogumiku «Slaavi rahvatarkus vanasõnades». Selle teose kommentaarides on ära toodud ka viiskümmend eesti vanasõna. Paadunud faktide-austaja võib ülalmainitu põhjal teha meeldiva järelduse eesti-tšehhi kirjandussuhete soliidsest kestvusest. Kui aga asjale sisuliselt läheneda, siis osutub see huvi eesti kirjanduse vastu ainult mitmesuguste juhuslike asjaolude kokkulangemise tulemuseks. Nii jäi siin hoopiski tähele panemata kümme- kond aastat hiljem ilmunud «Kalevipoeg». Alles sajandi pärast (aastal 1959) jõudis meie rahvuseeposest lühendatud värssvariant (umbes 2000 värssi) Miloš Lukáši tõlkes tšehhi lugejani. Ja üldse saab eesti-tšehhi kirjandussuhetest sisuliselt kõnelema hakata alles 1930-ndatest aastatest alates.

Tollal oli eesti kirjanduse propageerijaks ning tõlkijaks Tšehhoslovakkias Josef Obr. Tema vahendas tšehhi lugejatele Eduard Vilde «Pisuhänna» (1931), mis ilmus raamatuna ja nägi seal ka rambivalgust. J. Obr käis Eestis, kohtus meie kirjani- kega ja avaldas hiljem oma reisimuljeid väljaandes «Lidové listy» (1929). Tema «Kirjades Eestist» on juttu kokkupuudetest Marie Underi, Gustav Suitsu, Anton Hansen Tammsaare ja teiste meie autoritega. Omaette huvitavaks kultuurilooli- seks faktiks võib pidada artiklit «Töölisteatrid Soomes ja Eestis», mis ilmus aja- kirjas «Tvorbá» (1929). Esimese eesti romaanina jõudis tšehhi keelde August Gai- liti «Toomas Nipernaadi» (1935). Sellele järgnesid «Karge meri» (1941) ja August Mälgu «Taeva palge all» (1941). Tõlked olid tehtud saksa keele vahendusel (tea- tavasti ei peeta tõlke tõlkimist just soovitatavaks, kuid aeg-ajalt tuleb seda para- matamult kasutada. Pealegi on proosa vahendamisel kaod kõige väiksemad). Mälgu

romaan oma kalurite ja hülgeküttidega, rannakülade ja merega aga on kuivamaa mehest tõlkijale ilmselt üle jõu käinud. Tõlge on lihtsalt vilets. Arvatavasti pole ta seepärast ka arvustajate tähelepanu köitnud. Gailiti romaanidele aga on toleaeegses tšehhi ajakirjanduses antud mitugi hinnangut, mis pakuvad ka praegu huvi.

Nii kirjutab Vladimír Stupka «Toomas Nipernaadi» kohta ajalehes «Lidové noviny» (1935):

«August Gailiti, eesti kirjanduse uusromantikute generatsiooni liikme kaleidoskoop hulkurielust on meile huvipakkuvaks uudiseks mitmes mõttes. Autoril on terav ning täpne silm elu ja keskkonna jälgimisel, ta oskab veenvalt inimitüpe kujutada. [- - -] Kogu selle reaalsuse võlub ta esile kergelt ning pingutamata, eluliselt ning veenvalt. Kuid romaan see Gailiti teos küll ei ole ja mainitud nimetus ümbrispaberil on ainult vaga soov. Ta on ainult kirjaniku svine matkaseeria talust talusse, seiklusest seiklusse, [- - -] kummaline segu hamsunlikest saatuse eest põgenejatest ja flaamilikust ulenspiegellikusest, viibimine kujutelmade ja igavesti täitumatuks jäävate unistuste vangistuses.»

«Karge mere» kohta on kaks retsensiooni. Jiří Pober kirjutab ajalehes «Literární noviny» (1941):

«Lihtsas, huvitavas stiilis kirjutatud eesti romaan elust, mis on täis ohtusid. kannatusi ja rasket tööd, ent samuti ka hingerahu ja vankumatut usku, et jumal juhib inimeste saatust. Tüüpiline põhjamaaine raamat, nukker, kuid mitte sünye ega lootusetult meeleheitlik, meenutab Björnsoni kalurijutustuste monumentaalsust.»

Ajalehes «Lidové noviny» (1941) märgib retsensent, kes esineb pseudonüümi «O» all, järgmist:

«Erakordselt huvitav teos, lihtne, kuid tuumakas. Kõik see, mis toimub pulmadest kuni õnnetu püügiretkeni, moodustab ühtekokku väga mõjuva, dramaatiliselt haarava ning haruldaselt tõepärase pildi ühe kaluriküla elust, tavadest ja inimesaatustest. [- - -] Sõna tuumakus, tihe lühike lause ja eripärast stiili huumor annavad teosele ka kõige dramaatilisematel hetkedel rahvaliku lihtsuse ning asjalikkuse; see Gailiti romaani suurim eelis loob mulje mõjuvast, ilusast ballaadist.»

Nagu näeme, adub tšehhi lugeja eesti kirjandust kui eksootilist nähtust. Sellele viitab kõigepealt juba teoste valik (tähendab ju meri sealsele sajaoptsendilisele sisemaa inimesele eksootikat), veelgi rohkem aga arvustajate hinnangud. Et neil pole olnud ettekujutust eesti kirjandusest, on nad lülitanud Gailiti teosed põhjamaiste romaanide hulka. See oli tollal seda kergem, et Põhjamaade romaanid olid moes (ka meil Eestis ilmus neid ohtrasti). Koos sellega on omistatud «Toomas Nipernaadile» ja «Kargele merele» ilma pikemata selliseid jooni, mida peeti (ja nagu olen võinud kogeda, peetakse tihti veel praegugi) Kesk-Euroopas tüüpilisteks Põhja-Euroopa kirjandusteostele: patriarhaalne elulaad, sügav jumalaskartlikkus, mingi müstiline igatsus ning nukrus inimeste hinges ja sellele vastukaaluks aeg-ajalt pöörasuseni minev ülemeelikus, kõik kokku aga mingi looduslähedane idüll, mis tingitud... mahajäämusest. Kuid nii või teisiti — püsivam alus eesti-tšehhi kirjandussuhetele oli pandud, rajatud vundament ootas müüride ehitajaid.

Aga sõja ajal vaikivad muusad ja ka revolutsioonide perioodil pole nad jutukad. Nõnda kuluski kümmeaastane maailmaajaloolise tähtsusega aastat, mille sisse mahtusid Teine maailmasõda, fašistliku Saksamaa purustamine, sotsialismileeri tekkimine ja töölisklassi võimuletulek Tšehhoslovakkias aastal 1948, enne kui tšehhi lugejale avanes jällegi võimalus tutvuda eesti kirjandusega. Et oli alanud

kurikuulus külm sõda oma närvipingega, mida tajuti eriti teravasti siin, sotsiaalsmileeri läänepiiril, ja et peale selle käis Tšehhoslovakkias äge võitlus uue ühiskonnakorra kindlustamiseks, siis tõlgiti ka teiste rahvaste kirjandusest eeskätt selliseid teoseid, mis aitasid kaasa kahe ülalmainitud ülesande lahendamisele. Nõnda ilmusidki aastatel 1950—1955 tšehhi keelde tõlgituna August Jakobsoni näidendid «Võitlus rindejooneta», «Kaks leeri», «Ehitajad», «Öö ja päeva piiril» ning «Saakalid». Nendele lisandus valik jutustusi pealkirja all «Pööripäeva öö». Hans Leberechti «Valgus Koordis» jõudis tšehhi lugeja kätte 1950. aastal (teine trükk 1956) ja «Teel» viis aastat hiljem. «Ühes majas» ilmus siin 1959. Sõjatemaatiliste jutustustega võisid tšehhid tutvuda Eduard Männiku kogu «Südamete proov» kaudu (1953). Kõikide nende teoste kohta avaldati tšehhi ajakirjanduses terve hulk retsensioone, mis on vägagi tunnustavad. Kuid ajad muutuvad ja meie koos nendega. Tänapäeva tšehhi kriitikud (Radegast Parolek näiteks) peavad tollel perioodil tähtsaimaks Aadu Hindi «Tuulise ranna» esimese ja teise osa ilmumist 1957. aastal Prahast. Tõlkis eesti keelest Kyra Platovská, kes pärineb Eestist ja on Tallinnas gümnaasiumi lõpetanud.

Mida siis tähendas «Tuuline rand» tšehhi lugejale? Eeskätt muidugi eesti rannarahvast realistlikku ning sügavamalt tõepärast pilti, kui olid pakkunud Gailit ja Mälk, kusjuures sisulise sügavusega on õnnelikult ühendatud vormiline novaaatorlikkus. Tšehhi kriitikud on märkinud, et epopöa üksikute osade erinev ülesehitus, faktiliste andmete ja dokumentide lülitamine teosesse, autoripoolsed hinnangud ning sekkumised sündmustesse — see kõik on sammuks edasi eesti romaani arenguteel. Muu hulgas on tšehhi lugejal võimalik tutvuda ka Juhan Liivi mõningate luuletustega (Jana Štroblová tõlkes) ja traagilise elulooga.

Karli ülikooli professor, kirjandusteadlane ning kirjanduskriitik Radegast Parolek ütleb artiklis «Mida lugeda Baltimaade kirjandusest?» («Ruský jazyk» 1973, nr. 5) järgmist:

«Viiekümnendate aastate teisel poolel jõutakse kogu Baltikumis kirjanduse arengu uude etappi. Tolla hakkavad kirjanikud järk-järgult jagu saama 40.—50. aastate ahendatud esteetilisest normist. Sotsialistlik realism diferentseerub seest, mitmekesisust temaatiliselt, žanriliselt ja stiililiselt. Tegutsema hakkab uus luuletajate ja prosaistide generatsioon. Nõukogude kriitika kirjutab üha sagedamini nn. balti imest.»

Elavnemine meie kirjanduses kajastub kohe ka tšehhide tõlketevõttes. Kaasaegsete autorite kõrval hakatakse jällegi avaldama klassikuid. Lühike ajavahe- mik 1959—1961 muutub siin aga kogu senise eesti kirjanduse vahendamise ajaloo kõrgpunktiks. Mainitud kolme aasta jooksul ilmuvad kronoloogilises järjekorras: Friedrich Reinhold Kreutzwaldi «Kalevipoeg» (lühendatud variant, umbes 2000 värssi, tõlkinud Miloš Lukáš), Eduard Vilde «Külmale maale» (tõlkis Kyra Platovská), Ardi Liivese «Uusaasta öö», Egon Ranneti «Kadunud poeg», Oskar Lutsu «Kevade», Juhan Smuuli «Jäine raamat» ja «Lea» (tõlkis Kyra Platovská). Hiljem on tema teostest tõlgitud veel «Jaapani meri, detsember» (1965) ja «Meremees Murka» (1965). Huvitava detailina võiks mainida, et tšehhi kriitikud on hinnanud Juhan Smuuli reisikirju ka eesti kirjanduse omalaadse propagandana ja reklaamina, sest need sisaldavad katkendeid August Alle, Marie Underi, Juhan Sütiste, Jakob Liivi ja mitme teisegi meie kirjaniku teostest. Esimese raamatuna meie kaasaegsest lastekirjandusest tõlgib Marie Kledíková eesti keelest Eno Raua «Roostevaba Mõõga» 1962. aastal (teine trükk 1969). Viimastel aastatel on ilmunud veel Egon Ranneti «Kriminaaltango» (1971), Hans Luige «Tähetund» (1972) ja Jaan Krossi «Neli monoloogi Püha Jüri asjus» (1973) — ja ongi loet-

letud need veerandsada omaette raamatut, mis esindavad eesti kirjandust tšehhi keeles.

Jääb lisada veel olulisem sellest, mis on avaldatud tšehhi ajakirjanduses: katkendeid Eduard Vilde «Mahtra sõjast», August Jakobsoni «Vaeste-Patuste alevist» ja Juhan Smuuli raamatust «Kirjad Sõgedate külast», Juhan Liivi «Igapäevane lugu» ja «Peipsi peal», Friedebert Tuglase «Teadmisjanu» ja «Uhe elu mõistatus».

Luulest samahästi kui ei saagi kõnelda. Kümme-kond juhuslikku luuletust ei anna selleks põhjust.

Enne kui asuda lähemalt vaatlema, missugune pilt jääb tšehhi lugejale eesti kirjandusest tehtud tõlgete põhjal meie maast ja inimestest, heidame pilgu slovaki keelde tõlgitud eesti kirjandusteostele.

Põguski pilguheit slovakkide ajalukku ja kirjandusse näitab sedamaid, kui palju on siin sarnast Eesti mineviku ja kirjandusega. Paralleelid lausa sunnivad end peale, alates universaalsest kultuuritegelasest L'udevít Štúrist (1815—1856) ja rahvuslikust ärkamisajast ning lõpetades põlise talupojarahva äärmiselt kiire linnastumisega tänapäeval. Väga palju temaatiliselt lähedast leidub ka mõlemas kirjanduses. Kõik näib viitavat sellele, et just Slovakkias peaks eesti kirjandusel menu olema. Kuid elu armastab paradokse. Mahajäämuse kiire likvideerimissoovist aetuna on slovaki tõlkinud eeskätt maailmakeeltes kirjutatud teoseid, sageli ka selliseid, mis laiale lugejaskonnale jäävad päris võõraks. Väiksemate rahvaste kirjandusele on hakatud seal suuremat tähelepanu pöörama alles 7—8. aasta eest, laias laastus võttes 1968. aastast peale, kui senisest Tšehhoslovakkiasai föderatsioon (mis koosneb kahest riigist: Tšehhi SV-st ja Slovaki SV-st). Oma kirjanike liidu loomine, tihedamad suhted sotsialismileeri kirjanduslike organisatsioonidega, ulatuslikuma informatsiooni saamine teiste rahvaste kirjanduste kohta (eesti kirjanduse tutvustamisel slovakkidele on suure töö ära teinud Lembit Remmelgas), samuti ka «kõige tähtsamate», «kõige moodsamate» teoste tõlkimiseõhina jahtumine ja selle asendumine asjalikuma seisukohaga: tõlkida teoseid, mis oma temaatikalt või probleemistikult pakuksid huvi laiale lugejaskonnale — see kõik on mõjunud soodsalt eesti kirjanduse vahendamisele slovaki keelde.

Siiski jääb faktiks, et eesti-slovaki kirjandussuhete alguseks on aasta 1950; võrreldes eesti-tšehhi samade suhetega on mahajäämus ilmne ja oleneb täielikult käsitlejast, kas ta võtab selle perioodi pikkuseks terve sajandi (alates aastast 1846) või paar aastakümnet. Ja sellele asjaolule mõeldes meenub järjekordne paradoks. Ajavahemikus 1893—1920 töötas Tartu ülikoolis professorina slovaki teadlane ning literaat Ján Kvačala. Tema uurimused Jan Komenskýst ja Tommaso Campanellast on panuseks pedagoogika ajalukku. Eestis oldud kahekümne-seitsme aasta vältel tutvus ta siinsete elanikega niivõrd, et pärast Bratislavasse tagasipöördumist kirjutas raamatu eestlaste ja lätlaste kohta. Missuguse tähtsusega on seesama periood eesti kirjandusloos, seda pole eesti lugejale muidugi vaja korjata. Samuti nagu sedagi, et tollal oli eesti kirjanduselu tsentrumiks Tartu. Paisatab, et pole midagi lihtsamat: noor slovaki teadlane ja literaat (Ján Kvačala oli sündinud aastal 1862, seega kaks aastat vanem Juhan Liivist; Tartusse tuli ta õppejõuks 31-aastase mehena), kes unistab oma rahva kirjanduse viimisest maailmakirjanduse tasemele, silme ees elava eeskujuna väike norra rahvas oma suurte poegade Ibseni ja Björnsoniga, leiab kontakti teise maa samasuguste unistajatega. Kuid midagi seesugust ei jahtu. Kõnnitakse üksteisest mööda. Ja peab kuluma veel pool sajandit, enne kui saame rääkida eesti-slovaki kirjandussuhetest.

Nagu öeldud, algavad need suhted 1950. aastal, mil slovaki keelde tõlgitakse

August Jakobsoni näidend «Elu tsitadellis». Järgnevad tõlked kuni aastani 1967 dubleerivad tšehhi keeles ilmunuid. Kronoloogilises järjestuses oleks nimes- tik selline: August Jakobsoni «Võitlus rindejooneta», «Kaks leeri», Hans Leberechti «Valgus Koordis», «Ühes majas», Egon Ranneti «Kadunud poeg», Oskar Lutsu «Kevade», Juhan Smuuli «Jäine raamat» ja «Jaapani meri, detsember». 1967. aastast peale aga lähevad slovaki juba oma valikus tšehhidest täielikult lahku. Mainitud aastal jõuavad slovaki lugeja kätte Paul Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtum» ja Egon Ranneti «Karikas ja madu». Nendele järgnevad Ellen Niidu «Pille-Riin» (1972), Paul Kuusbergi «Südasuvel» (1974) ja Anton Hansen Tammsaare «Tõe ja õiguse» esimene köide (1973).

Ajakirjanduses ilmunud jutustustest on tähtsaimad Friedebert Tuglase «Tead- misjanu», Aadu Hindi «Jääminek», Paul Kuusbergi «Ollepoes», Juhan Smuuli «Surmalaul» ja Mats Traadi «Roosid kohviga».

Eri artiklit vääriskid arvustused, intervjuud ja mälestusedki (peamiselt Juhan Smuulist), mis on ilmunud tšehhi ja slovaki ajakirjanduses. Kuid piirdugem praegu ainult kahe teatmeteosega, mis annavad sealsetele lugejatele biobib- liograafilisi andmeid tervelt 32 eesti kirjaniku kohta. Need on Václav Cerný ja Ivo Vaculíki toimetatud «Nõukogude kirjanike väike leksikon» ja J. Becka — M. Drozda — M. Hrala — V. Zidlický koostatud «NSV Liidu rahvaste kirjanike leksikon» (ilmunud Prahast 1966, eesti kirjanike kohta käivad artiklid on koostanud Miloš Lukáš).

Kui otsida nüüd vastust küsimusele, missugune mulje jääb tšehhi ja slovaki lugejale eesti kirjandusest nende teoste põhjal, mida ta võib oma emakeeles lugeda, siis žanriliselt on üldhinnang ühine: eesti kirjandus koosneb proosast ja näidenditest, luule osatähtsus on väga pisike. Temaatiliselt võttes aga on pilt erinev: tšehhide arvates on tegemist eeskätt merega seotud kirjandusega, slo- vakid seevastu on veendunud, et eesti kirjandus käsitleb samasugust kuivamaa talupoega, nagu oli ja on slovaki maamees. Nii üks kui ka teine seisukoht kinnitab, et sealsel lugejal puudub ülevaade eesti kirjandusest ja selle arengust. Tõlgitud teoste juhuslik valik pole lasknud lugejal terviklikku pilti tekkida. Mainitud asja- olu on muide märganud ka tšehhid ise. Nii kirjutab Radegast Parolek juba ees- pool tsiteeritud artiklis «Mida lugeda...»: «Eestis seisid uusromantilise voolu ees- otsas G. Suits ja eriti Friedebert Tuglas, kelle silmapaistvast loomingust vajaks tõlkimist vähemalt «Väike Illimar», autobiograafilise proosa tippe maailmakirjan- duses.» Vladimír Macura, kellel tehtud «inventuuri» tõttu on suurepärase üle- vaade eesti kirjandusest tšehhi tõlgetes (üks tema artikleid ajalehes «Tvorba» 1974, nr. 18, kannabki niisugust pealkirja), toetab Parolekit ja lisab, et meie klas- sikast tuleks tõlkida veel Tammsaare romaane ja Juhan Liivi luulet. Mõlemad peavad endastmõistetavaks kaasaegsete eesti autorite tõlkimist tšehhi keelde. Üles on loetud üsnagi pikk nimekiri (Lilli Promet, Jaan Kross, Enn Vetemaa, Mats Traat jt.).

Muidugi kerkib küsimus: kes neid raamatuid tõlkima hakkab? On ju seni tõl- gitud peamiselt vene keele vahendusel (näiteks slovaki keelde on otseselt eesti keelest tõlgitud ainult Oskar Lutsu «Kevade», tõlkis Marie Kaňová kes on ka Eestis käinud). Tšehhi keelde on otsetõlkeid rohkem tehtud, tänu eesti kirjanduse innukale propageerijale Miloš Lukášile ja Kyra Platovskále. Kahjuks on nad pidanud nüüd tervislikel põhjustel tõlketööst loobuma. Perspektiiv siiski päris süsimust ei ole. Viimastel aastatel tekkinud suurem huvi Baltimaade kirjanduse vastu on innustanud mitmeid sealsetid inimesi eesti keelt õppima. Praha estofiilid on isegi väikeseks rühmaks koondunud. Tänu nendele on praegu tõlkimisel vali-

LEO METSAR

mik «Kümme nõukogude eesti luuletajat». Seda võiks pidada eesti-tšehhi kirjandussuhetes murranguliseks sündmuseks: sealne lugeja võib tutvuda eesti luulega. Samuti peab seal tuleval aastal ilmuma «Tõe ja õiguse» esimene köide.

Ülevaade tšehhi ja slovaki keelest tõlgitud eesti kirjandusteostest on meil nüüd olemas. Pole vist suuremat mõtet hakata siinkohal üles lugema, mida tuleks tõlkida meie klassikalisest ja kaasaegsest kirjandusest, et jõuda käesoleva artikli algul mainitud ideaalini — tervikliku pildini. Kaalumist aga vääriks eesti novelli-antoloogia koostamine tõlkimise tarbeks. Kui võtta arvesse meie kogemusi, siis peab ütleva, et kõige rohkem informatsiooni mitmesuguste maade proosakirjanduse kohta on andnud meie lugejale just novellivalimikud (viimane oli mäletatavasti «Poola novell»). Miks ei võiks me kasutada sedasama moodust eesti kirjanduse tutvustamisel teistele rahvastele?

Paistab, et me seisame eesti-tšehhi kirjandussuhete uue etapi alguses. Kõikide eelduste kohaselt peaks see ületama senise nii kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt, sest nüüd on võimalik teadlikult ning süsteemikindlalt lünkj täita. Hoolt tuleb meil aga kanda operatiivse informatsiooni eest (E. Mallese venekeelsed ülevaated eesti kirjandusest on siin igati omal kohal; soovitav oleks muidugi, kui nad senisest kiiremini ilmuvad). Tšehhoslovakkias valitseb praegu tõsine huvi eesti kirjanduse vastu. Oleks kahju, kui me laseksime sellel huvil liiva joosta.

Arvo Ratassepp

LAUL

Inimsoo aegade hämarusest, kusagilt häälightsuste ja žestide piirimailt on pärit kõne, laul ja tants — ürgne tarve end väljendada. Läbi aastatuhandete on see ühise ütlemise vajadus meid toonud tänapäeva kunstideni. Kusagil hingesopis on kõigil säilinud see kummaline kutsumus üheskoos õnnelik olla, üheskoos katsumusi kanda. Lauluga on lapsi hällitatud ja pulmi peetud, tööle mindud ja vaba aega veedetud, väarikaid austatud ja lahkunuid puhkama pandud. Lauluga on vabaduse eest võideldud ja lahingusse mindud, võitu pühitsetud ja uut ehitatud. Laulus kõlab ajastu hää, kõlavad ajastu tunded, laulus sulavad ühte loojad ja esitajad, osasaajad ja kuulajad.

Meie uue laulusajandi esimene laulupidu on omamoodi möödunud kokkuvõttev ja tänast ilmestav. Kõlavad laulud Nõukogude Eesti loomispäevist, Isamaasõja karmidest aastatest, rahu eest peetavast võitlusest, rahvaste sõprusest, meie maast, rahvast ja parteist.

Mis toob need tuhanded laulu juurde, kutsub kooridesse? Vahest armastus laulu vastu? Kindlasti, kuid siin on ka äratundmist ühislaulu vajadusest! Kellele on koorilaul kujunenud kutsumuseks, kellele vahelduseks, kes tunneb rõõmu kooskäimistest, kes taotleb enamat, keda võlub esinemiste õnnestumine, keda uue avastamine. Kooritöö lõppresultaadini — kuulajaile esinemiseni — tahavad kõik jõuda. See ühine soov ja püüe kulmineerub ühisüritusena kõige eredamalt meie laulu- ja tantsupeol.

Need, kes on laulnud vennasrahvastest kuulajaile, on kogenud, kui soojalt ja tänulikult võetakse vastu laule, mis esitatakse selle maa lauluvarast, kuhu külla on sõidetud. Samasuguse heldimusega kuulame me ise, kui küllasõitnud esitavad meie muusikat. Eks kujune see sõpruse- ja tunnustusavalduseks kohalikule maale ja rahvale. Ühest kahest laulust, pilliloost või tantsust piisab, et ühiseks, teineteist mõistvaks pereks muutuksid esinejad ja kuulajad-vaatajad.

1975. a. laulu- ja tantsupeol on kavas hulganisti vennasrahvaste ja sõbralike maade laule, tantse ja pillilugusid. Vene ja armeenia, ukraina ja kasahhi, läti ja gruusia, valgevene ja moldaavia muusika kõlab meie suurel peol. Lauldakse poola, tšehhi ja ungari rahvalaule. Mõistagi ei

ARVO RATASSEPP

suudeta pakkuda palu meie suure pere kõikidelt rahvastelt ja naabritelt, kuid meie ühiseks püüdeks on iga esinemisega, iga laulupeoga maid ja rahvaid lähendada. Seda eesmärki teenib ka laulu- ja tantsupeo eel toimuv koorifestival «Tallinn 75». Küllasõitvad kollektiivid vennasvabariikidest ja rajatagustest maadest põimivad uusi värve meie laulude kangasse, teevad meie ühisürituse võrratult rikkamaks.

Pole kahtlust, et suurpeo laulud kujunevad tuhandete tunnetelauluks, sõprade südamelauluks, väarikaks võidulauluks — juulikuu juubelilauluks!

TÄNAPÄEVA MAAILMA MOSAIKPORTREE

Aimée Beekman: «Viinakuu».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 184 lk.

Ühel kevadel, suvel, päeval avastatakse, kuidas loodus lõhnab ja elab ning seda märgatakse otsekui esimest korda elus. Seni kauged ja igapäevased suhted on korruga väga isiklikud, iseenese elusolek ainulaadne. Küsimus pole üksi selles, et tuleb ära käia kohas, kus esmakordselt elusolekut tajuti, vaid ka selle hämmastavalt ereda taju jäädvustamises, mis ei lase enam hetkekski unustada, et olakse inimene. Midagi niisugust ilmneb A. Beekmani romaanis «Viinakuu». See ei esita mingit süžeed ega algusest lõpuni kulgevat idearendust, vaid äratunde kirjeldust läbi erinevate elude ja juhtumuste. See on harjumuspärase suhete, reeglite, töökspidamiste taasavastamine ja hindamine äkki selginud, nagu äsja nägema hakanu silmadega. Meie viimase aja kirjanduses ilmnenud isiklikkuse, vahetuse taotlus on saanud täiendust A. Beekmani «Viinakuu» näol. Elujuhtumusi meenutavad tegelased on varustatud nimetähtede ja sünnidaatumitega, rõhutamaks nende reaalsust, kuulumist teatud põlvkonda, aega, ja kõiki ühendav elususe, elusoleku, inimese-olemise teema kustutab (oletatavad) põlvkondade erinevusedki. Kõik on üheväärsed, kui küsimus puudutab nii põhilisi väärtusi nagu elu ja surm, inimeste maa saatus.

Romaani eessõnas laseb A. Beekman autorile käsikirja pakkudel Lindal vihjata meie harjumusele tõrjuda, häbe-

neda neid elamusi, mida peame kõrvalisteks. («Unustame, et just teisejärguline võib sageli peamiseks osutada.») Nii on lugejaid kohe algul hoiatatud, et romaanis kõneldakse varjatavast, ebaolulisest. Ka kinnitatakse, et teos on peaaegu dokumentaalne, s. t. kujutab endast ühe inimese ainsat romaani, milles pole midagi kunstikavatsuslikult välja mõeldud.

Eessõnas on seega osutatud mitmele «Viinakuud» iseloomustavale tunnusele. Isegi võimalik vastuvõtt on ette ära öeldud: «Arvan, et iga kirjanik peaks olema rõõmus, kui ta jälle kord, kas või kellegi najal muutuda saab.» Seda muutumist võime lugemise lõpetanult aina tunnustada, selles mõttes on autori prognoos täpne.

Romaani algul justnagu petteks antud lubadus rääkida kõrvalisest ja juhuslikust, kujuneb kõnelemiseks peamiseks.

Osutagem siin otse küsimuse vormis antud probleemidele: «Missugune on tulevikuinimene? Missuguseks kujuneb ta järjest vängemate välisärritajate mõjul? Võib-olla ta on meist täiuslikum ja oskab jääda ükskõikseks?» «Mil määral suudab kaasaja inimene kogeda terviktundeid?» «Samas haihtub joovastus ja me küsime: kuhu me sõidame, milleks? Miks me kiirustame? On sellel kõigel mõtet? Võib-olla sööstame selleks paigast paika, et pääseda oma tühjusest? Petame ennast, usume oma kujutletud vajadust jõuda mingisse sihtpunkti?» «Kus on aga piir inimese ja naerva roboti vahel?» «Missuguseks muutuksime, kui nihkuksid päriselt paigast looduse poolt korralda-

tud suhted inimeste ja loomade vahel?»

«Viinakuus» võetakse vaatluse alla peaaegu kõik XX sajandi probleemid inimeste suletusest kuni tehnika progressi sotsiaalse ja psühholoogilise tagasimõjuni välja. Kõik vastutavad kõigi eest, informatsioonitulu ei luba kellegi jääda kõrvaliseks, uudiste kuhjuv vool lubab meil end nendest välja ringida, võtab neilt vastutamist nõudva teravuse. Samal ajal muudab suhtlemisringi avarus, väline lahtisus meid tuimaks, sunnib enesekaitseks kas üksiküksusele või süvendab võõrdumist iseendast.

Inimest vanandav neutraalne aeg ja mälu, mis säilitab inimese suhtumise möödunud sündmustesse, iseendassegi, on väga oluline elu mõtte ja käesoleva hetke mõistmisel. «Millele ka tagasi ei mõtleks, jääme ikka ja ainult pealtvaataja ossa. Inimene mitte ainult ei kahestu — olevik ja minevik veavad teda nagu paarisrakend tulevikku — ta lausa paljundub vahetpidamata: kogu aeg annab ta iseendast oma ja teiste mälule tõmmiseid.»

Õeldu ei käi mitte ainult üksikisiku kohta, vaid võimaldab romaanigi vaadelda kui laialilaotatud, minevik-olevik-tulevik ühel tasapinnal olemist, erinevate inimeste maailmade kõrvuti- susest, laotuvust nii ajas kui ruumis.

Siit tuleneb ka romaani kaks põhimist ülesehituse printsiipi: meile ei anta võimalust jälgida ühe inimese elu algusest lõpuni, end ühte mõtte-tunde- maailma sisse elada: just see, et romaan pole süželine, võimaldab läbida eri inimeste murranguhetki, millesse enam ei saa astuda, mida ei saa muuta, ent millel ometi oli olevikulisele tühisusele vaatamata oma tähendus. Teiseks, eri inimeste meenutuste kõrvuti- susele lisandub ka ruumilise suletuse puudumine.

Lahtine ring on kahene, puudutades üksikisikut, avades ta maailmale ja teistele inimestele ning hävitades samal ajal ka ruumilise koduõue kind-

luse. Osutatakse, et oleme kõik ühe planeedi elanikud ning pole võimalik end eraldada ühte või teise mandri nurka, nagu poleks tervet inimkonda ahistavaid ja puudutavaid probleeme. Et nendest probleemidest kõnelemine ei jääks deklaratiivseks või abstraktseks, seotakse iga üksiku elu üldinimlike ja üldiste väärtustega. Tegelased jutustavad oma elujuhtumustest (või meenuvad need jutustused) kord Eestimaal, kord minategelase välisreisil olles. Mälus asetuvad kõrvuti nii elusaa- tused kui ka erinevad paigad maailmas, sest tegemist on ühe ja ainsa inimeste maaga. Selline kompositsiooni- võtte aina süvendab taju lahtisest ringist, inimeste seotusest, vastutusest maa ja elu saatuse eest.

Romaani üks võtmesituatsioone on antud H. A. jutustuses. H. A-d hakatakse opereerima, kui ta on täie tead- vuse juures. Võimetuna oma olukorrast märku andma, tajub ta, et tema elu- susest, tajumisvõimelisusest ei tahe- tagi teada. Peategelane kuulajana rõ- hutab tähelepanu tahtmatu hajumise- ga omakorda võimetust kaasa elada ka siis, kui valmistutakse «lõikama» ela- vat inimest.

H. A-ga seoses öeldakse välja ka põ- hiline, millest romaani üks osa on saa- nud pealkirjagi:

«Meile meeldib kujutus iseendast kui suletud süsteemist, sest teisiti mõeldes kaotaksime nii vajaliku ene- sekindluse. Ometi voolab meis kõigis võõrast verd. Keegi ei saa päris täp- selt öelda, kas see aitab elu sees hoida või mõjub hukutavalt.»

Suletud ringi näilisus läbib kogu ro- maani. Selle illusiooni kummutamisel on oluline sündmuste vaatlemine mit- mest aspektist. Otsesõnu on sama mõ- tet korratud ka autoritekstis.

Globaalseid probleeme vaadatakse läbi üksikinimese psüühika murduva- tena, inimeste käitumise nii tavalistes kui ka äärmuslikes situatsioonides. Nende situatsioonide üldisema tähen-

KRIITIKA

duse avanemine, tavalise muutumine kummastavaks ja drastilise tajumine stereotüüpsena on romaani vastuvõtu põhikoeks. Kavatsuslikuks taotluseks näib olevat raputada lugejagi lahti liig harjumuspärasest, olemasolevaga muga- ganenud vaatest oma suhetele maailmas toimuvaga, loodusega, teiste inimestega. See on selgelt publitsistlik printsiip, teadlik seisukohavõtt aktuaalsete ühiskondlike tendentside suhtes, kuigi romaanis valitud psühholoogiline vaatenurk näib mõnigi kord välistavat otseseid ühiskondlik-poliitilise taustaga. Võib vaielda või nõustuda autori viisiga esile tuua konkreetsetest juhtumitest, karakteritest, suhetest nende üldnimlik, filosoofiline aspekt. Ent teose mõju kujuneb mitte abstraktselt arutleval tasemel, vaid autori poolt kujutatute ja öeldu omandab lugeja jaoks tähenduse, seostudes tema konkreetse elu ja sotsiaalse kogemusega.

Erinevast kogemusest, iga inimese elamusteringi kordumatusel tulenev vaatenurkade hargnemine, suhtumiste ja hinnangute seotus konkreetse (ühiskondliku või isikliku) taustaga on üks romaani probleemide.

Mingis abstraktselt võetavas situatsioonis suudame kõik säilitada aukartuse elu mis tahes avaldumisvormide ees. Meenutagem F. S-le krabi pakumise lugu ja brasillase tülgastust looma süütu ning endastmõistetava tükeldamise pärast. Samas kirjeldatakse, millise ettevaatlikkusega püüab minategelane vältida pealeastumist teed katvatele viinamäetigudele, ent teisel, oma kodus, hävitab neid armutult. Elu ja elususe kriteeriumide suhtelisus on esile toodud väga selgelt. Ka inimelu, inimtunde, inimese loodu suhtelisus. Maailmalinna New Yorgi väline ratsionaalsus osutub seesmiselt laostunuks, elu eeskujulik korraldatus muutub parodiaks, ainsana suudavad säilitada turvalisusetunde ja inimsõbralikkuse looduskaitse all olevad piisonid Kuldvärava pargis. Inimene võib koha-

neda absurdsete olukordadega, võõruda usaldusest, loomulikust kaitstusest, kaotada tundlikkuse.

«Viinakuus» tõstetakse esile inimest ahistavad ja painavad küsimused. Oulise kui sobiva eluretsepti leidmine (kui see oleks üldse võimalik) on maailma ja inimese saatuse nägemine lahus harjumuslikust, ohtlikult tavapärasest. Hästi on esile toodud meid kõiki valdav mõtlemise ja tundmise rutiin, mis on paljudes eludes võimalikuks teinud nii- või teistsugused rusuvad juhtumid.

Romaanis vaadeldu on väga tõsine. Küll ei saa öelda, et oleks alati leitud tõsidusele vastav vorm: keel on kohati paindumatu, väljendus tundub juhuslik. Kas ei ole autor pannud mõnikord paberile esimesed käepärased sõnad (laused, väljendid), kuigi tema poolt käsitletav pole kaugeltki pealiskaudne, vaid sügavalt läbituntud. Teisel leidub «Viinakuus» tõeliselt poeetilisi kohti (vt. näit. Eestimaa suveöö lk. 97 või õhtupooliku kirjeldust lk. 167).

«Viinakuus» käsitletud või riivamisi puudutatud küsimuste ring on lai ning kõigile osutamine pole siin võimalik. Süvenevat, ajas ja ruumis arenevat analüüsi pole kasutanud ka autor. Tavapärasest väljahaarav muljete ring annab võimaluse isikliku läbielamise kaudu muuta tajutavaks mõndagi abstraktsel tasemel banaalseks muutunud probleemi. Nende esitamisel jääb valdavaks üksikelanuste haakumine, detailid liidab tervikuks nende sümbolne, illustratiivne tähendus. Tavaliselt on see ühene ja sõnaselgelt fikseeritud. Nii esindab A. Beekmani romaan ka vormilt tänapäeva inimese teadvusele iseloomuliku «mosaiikset» maailmataju.

Lahtine ring on jäänud lahtiseks. Piiratud on lahtisuse kirjeldamisega, kohati publitsistliku, valulise osavõtlikkusega antud suletuse kummutamisega.

Ene Mihkelson

KRIITIKA

LUÜASAAMISTE TÖDE

Rehkendamisi kahe viiendiku (?) Jommi ümber

Heino Kiik: «Arve Jomm. Pensionieelik».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1975. 144 lk.

Kui 1971. aastal, õige pea pärast «Tondiõomaja», ilmus raamat Arve Jommi meheaastatest, tekitas see läbinisti heatahtlikult häälestatud kriitikutes siiski mõnesugust kohmetust ja kõhklust. Nende ebamääraste tunnete lätte leidis kätte P. Liase terane pilk, kui ta küsis: «Võib-olla on «Arve Jomm» osa suuremast tervikust, katkend ulatuslikumast kavatsusest ning jätku ilmudes õigustab end mõnigi koht, mis praegu näib üleliigne?» («Looming» 1972, nr. 1.)

Olles nüüd uuendanud tutvust Arve Jommiga tema pensionieeliku-põlves ja saanud teadlikuks veel kolme Jommi-loo käsikirjade olemasolust (vt. «Sirp ja Vasar» 28. II 1975), on tööpoolest alust ja põhjust täpsustada oma esialgset suhtumist Jommisse. Päriskurjasti annab end lugemisel tunda, et me ei tea suurt midagi kümme aastat kestnud Jommi töömehepõlvest bakeliiditsehhis, millest H. Kiige kinnitust mööda pajatavat neljas, vahepealne raamat. Peaagegü täiesti on välja vahtunud Jommi tutvuste ja kontaktidegi ring, paljusid ilmselt eelmises köites valgustatud suhteid kirjanik arusaadavalt ei vaevu üle rääkima. Kuhu (ja kuidas) see «saatuslik» Karlofiinegi nii jäljetult kadus? Teisalt, kui nüüd kunagi neljas köide kolmanda ja viienda vahele päralt jõuab, kas me ei kipu siis tõstma süüdistust, et meil on juba mõndagi ette teada? Ja mida võivad veel pakkuda Jommi noorempõlvlood?

Kuid üks see ole Jommi õppetund, et asju peab võtma nii nagu nad on. Ja veel on see «elukoomik» õelnud: «Aga filosoofiast pole mingit kasu, kui asjad ei edene.» Kas nõustuda?

Kahe raamatusse raiutud elulootähi-se vahele annab juba geodeetilise rangusega sirgjoont maha panna ja tunded, et see lasetub üsnagi kirjaniku kavandatud ideelise peatelje lähedusse. Piirdugem siiski esialgu hüpoteesiga: Arve Jommi raamatud kõik kokku peaksid andma loo sellest, kuidas ääretult omapärane ja tegus eraomandi-vaist jõudu võtab, välja areneb, toimib ning siis väaramatu, fataalse paratamatusega lüüa saab teistsugustele, sotsiaalselt kaalukamatele aadetele pürginud tegelikkuselt. Nii et õpetlik ja vajalik teos, ehkki autori didaktilised taotlused avalduvad nähtavasti vägagi diskreetselt, rohkem Arve Jommi tegude süsteemi kui sinna juurde kuuluvate arutluste kaudu.

H. Kiige psühholoogilist asjatundlikkust näitab juba pensionieelikust Jommis toimunud suur ja tõepärane teisenemine tema meheega võrreldes, veelgi paremini aga uue jutustuse käigus kulgevad kvalitatiivsed muudatused. Raamatu algul kohtame peaaegu oma inistuste tippu jõudnud peategelast, eraomanikku Jommi, kes oma valduste hüvestamise nimel on valmis seitse riigiasutust bürokraatlike sekelduste puntrasse mässima, kohtame ehtsat pärjelit, kes linna kõrgete ametnikega suhtleb vähimagi võõristustundeta nagu omasugustega (ja kemplemistes oskab nad tuua alla enda tase-mele). Madalamat masti meeste kohta Arve Jomm aga mõtiskleb: «Mina olen majaanik, mina jään, aga sinusuguseid ametnikke lüüakse minema ja vahetatakse välja.»

Aga kui sama mees sadakond lehekülge tagapool, oma viimases ärilises eneseteostuses — maksimaalpensionil väljapetmise tuhinas (millel, tõsi küll, ei puudu jommilik «moraalne» kate) —

KRIITIKA

jõuab kõige vapustavamana mõttemonoloogini: «Riik on ka inimene [— — —]. Riik on ometi kindel inimene, kellest sa tead, mis ta teeb, ole siis ka ise kindel», on tegemist lausa unikaalse kvalitatiivse muudatusega Jommi teadvuses, otsetabamusega tema eraomani-kuhinge pihta. Olgugi see pakutud Jommile omaste hajevil ja omakasuahtetegi mõtiskluste kastmes.

Seda pealööki võimendavad veelgi müksud-matsud Arve Jommi muudele suhetele ja suhtumistele. Nagu nenditud, on Jomm kõvasti muutunud ning üha muutumas, tema üsna pinnapealsed turuäriaskeldused on asendunud sügavamate inimlike kontaktide otsinguga, ta on muutunud äratundmatuse- ni vaistemaks. Inimlike kontaktide valdkonnas räägib mõnevõrra tema vastu juba lähem sõpruskond, mille moodustab toredasti kujutatud allakäinud võsafilosoofide paar Pleki-Karla ja Lendur-Kutt. Ehkki viimane oma küünilis-ähmaste targutamistega õhutab Jommi «eluideed» otsima, ei kannan need otsingud kuigivõrd tõsiselt võetavat vilja, küll aga selgub kontrastne vastuolu Jommi ideede maailmakese ja tegelikkuse vahel. Asjale aitab kaasa Lendur-Kuti pilklik kommentaar. Jommi «sõprade» käekäik on veel lisaargument Jommi vastu: üks neist sureb õige trööstitut surma, teine aga kipub parasiidiks kuulutatuna asetuma väljapoole seadust.

Endise Jommi suutis hädavaevu kirjasõna veerima sundida tema taskut ohustav rahareform, nüüdne aga uurib korraga püsivalt ja sihipäraselt Tagore «Aednikku». Heino Kiik on meistrisulega kirja pannud meie kangelase luulemõistmise ja tõlgendamise vaevad ja ilu ning need seostanud veel ühe suure, inimliku lüüsaamisega. Jommi jaoks loomulikule, üliproosalis-asjalikule intiimsuhtele tsehi töötaja Mariaga järgnevad rahvajutulist arvumaagiat kätkevalt kolm suhet: «puhta hingeli-

se armastuse» läbikukkumine noorukese Miiaga, meheliku eneseteostuse jultunud rünnaku luhtumine Kloogal, mispeale süüdlane on sunnitud pihtima: «Nüüd rikkusin ära ilusa igivana armastuse. Ise mulistan ära». Ja viimaks — täielik krahh seal, kus kõik nii hästi klappis fotograafi Riitaga, muidugi, nagu H. Kiigel kombeks, veel halastamatult vürtsitatud armastuse kinkimise anekdoodiga ja selle juurde kuuluva filosoofiaga.

Nii, nagu raamatut läbib mitmesetmes teisenduses Jommi veendumus: «naistest on võimatu aru saada», täpselt samasuguse järjekindlusega sagnevad Jommi ebaõnnestumised. Mis jääb tal muud üle, kui viimases lauses oma majja kui kindluse maailma kurjuse ja ülekohtu eest varju puge-da? Loogiline käik, mida endisel Jommil poleks ilmaski saanud mõttesse tulla.

Arvustajale on autori keelepruuk kaunistest võõras, kohati käib koguni vastukarva, kuid H. Kiik on suutnud ennast maksma panna selleski üsna vaieldavas omapäras. Oma üllakooniliste, ehituselt sageli puudulike lausetega sooritab ta lausa võimatut — loob väga konkreetseid ja seejuures plastilisi linnapilte, kirjeldab õigegi komplitseeritud hingeseisundeid. Siiski ei ole tegelaste kõne individualiseerimine, kus seda on taotletud, alati päris hästi läbi viidud. Kui Pleki-Karla kummaline maneer leiab õigustuse tema enda lauses: «Olen sõna seades oma nägu, teiste kõne vormi pole mulle vaja» ja ka muudes «luuleteoreetilistes» pajatustes, siis vägagi eklektiline ja küsitav on sepp Hermani kõnepruuk. Terve tema monoloog tundub raamatus miskipärast võõrkehana, kuigi kannab lõppkokkuvõttes olulist, pensioni ihaleva Jommi maailmavaatele vastandatud ideed. Arve Jommist kaksikümmend aastat vanem mees selgitab, et Jommi eas, pärast Teist maailmasõda «Ma ei teadnudki, et pen-

sile ka minnakse». Ja hoiatab: «Pension on inimese õnnetus ja häbi, sellest katsu hoiduda nii kaua, kui saad. Sellest päevast on sinul kriips peal.»

Raske on mõista seadusepärased ja otstarvet, miks autorikõne vaheldub kohati Jommi sisemonoloogiga.

Heino Kiige teoses ei ole kohta la-
vastuslikkusele, nii nagu seal ei leidu
teesklust, kirjaniku enda isiksuse
muundamist. Võiks ehk moodsalt kõ-
nelda eluvoolust ja sellest juhuslikku-
se printsiiibil välja õngitsetud sünd-
muste mosaiigist... kuid kas ikka sel
meetodil saaks lõppkokkuvõttes tekki-
da nii terviklikku muljet? Ehk on ni-
melt klassikaliste süžeeikäikude või
siis vähemalt dramaturgilis-belletrist-
like võtete igatsus esimese Jommi-raa-
matu arvustajaid pannud õige ühel
meelel kõnelema liigsustest, raõedusest
jne. Tõsi jah, minagi aktsentueeriksin
meelsasti teoses nii mõndagi teisiti,
kuid seda laadi konfliktist autori taot-
lustega sündigu siiski vaid diskussioo-
ne, mitte aga ühepoolset hukkamõist-
mist.

Peale ainulaadse, väga omapärase
Jommi-loo saame me ju ühtlasi eriti
kohusetruu ning täpse olude ja sünd-
muspaikade jäädvustuse. Ma võin ka-
helda, kas Arve Jommi prototüüpi on
kunagi tallinlaste mestis askeldamas
nähtud või mitte, kõigi linnapiltide
detailses paikapidavuses olen aga kal-
jukindel. Võib-olla on Jommi kaooti-

listes targutustes venitamist ja korda-
mist, võimalik, et ma ei vaja nif üksik-
asjalikku teavet mõnegi asja kohta,
mida autor mulle oma kohusetruudu-
ses ja õiglasuses meele pakub. Kuid
«Arve Jommi» ei loe üksnes arvustaja,
teda ei loeta tingimata ainult täna ega
rangelt ja ainult Tallinna administra-
tiivpiires. Teoses on tõepoolest küllalt
palju suhteliselt kõrvalise tähtsusega
episoode, kuid paljud neist suruvad
end meelde ja kujunevad nagu oma-
ette väärtuseks teose raamistuses. Näi-
teks tülgastav armukadetsuva mehe
lugu, «vaimne daam» Tõnismäel, lille-
dega hangeldajad naistepäeval ja tei-
sigi. Omaette sümbol näib autori jaoks
olevat episooditi nähtavale ilmuv rah-
vakohtunik, kes mõistis kord Jommile
karistuse, kuid seni ilmunud kõited ei
luba selgusele jõuda selle tegelase toi-
meedes.

Kokkuvõttes aga sulged kõhetu, ai-
nult 144-leheküljelise raamatukese ja
mõttled, kui intensiivne ja sisendav on
sündmuste ning mõtete vool selles.
Viies, siiani aga teine ja viimane
«Arve Jommi» köide lõpeb siiski kui-
dagi liiga äkiliselt... mine tea, ehk
jõuab meieni veel kunagi teateid selle
rahutu, nii lööduna mahajääva mehi-
kese pensionipõlvestki?

Lisan veel assotsiatsioonide keerd-
käigustikus vilksatanud määratluse:
Arve Jommi on anti-Oblomov.

Henn-Kaarel Hellat

MÄTASTE VAHEL

**Vello Lattik: «Mättalt mättale». Jutus-
tus.**

«Eesti Raamat», Tallinn, 1974. 112 lk.

Vello Lattiku aastaid tagasi ilmunud
publitsistikaraamatu tagakaanel on
ametid, mida autor kõik pidanud, järe-
likult peab ta olema elu näinud mees.
Ja et ta oskab ka elust kirjutada, selle

tõestuseks olgu viimatise publitsistika-
võistluse ergutuspreemia «Mikk Miki-
veri suve» eest. Tema ajakirjanikusulgu
on teinud kõrvalepõikeid ilukirjandus-
segi, veel mäletatakse «Edasis» järje-
jutuna ilmunud «Suudlust lumme». Ka
«Mättalt mättale» on pandud kandma
žanrimäärangut jutustus.

«Mättalt mättale» on probleemiraa-

KRIITIKA

mat, Lattik — probleemimees. Ja probleemid, mis teosesse mahuvad — aga sinna mahub palju — on tegelikkuses olemas. Jutustuse isikuliseks teljeks, mis kõiki hargnevaid seoseid enda külge koondaks, on Lattik valinud sovhoosidirektor Madis Vigla kuju. Just viimasega on eelkõige püütud siduda paljusid probleeme, mis lähtuvad kas ta tööalastest kontaktidest või nn. isiklikust elust. Madisele on mõneti vastandatud vananev ja Madise poolt iganenuks peetavate meetoditega läbiajav partorg Kaarel Põld. Nad mõlemad, nii Madis kui ka Kaarel, on ühtlasi ruuporeiks teineteise aktsentueeritumal iseloomustamisel. Peale selle on Kaarel määratud igavese lepitajana Madise ja teistegi rabelemisi vaos hoidma. Kaarli ja tema kodakondsete liine pidi kasvavad välja üha uued ja uued probleemid, mida korjub väikese raamatu lehekülgedele nagu liiga paljugi. Kirjanduses leiab tihti kajastamist soomesaunandus, viinaviskamine, tööluusimine, haltuurategemine, abielurikkumine, mammonakummardamine, puudulik haridus, korterikitsikus, jne., sest niisugune öeldakse olevat elu. Põhiteema sees — inimese, töö ja ühiskonna seosed — on V. Lattik puudutanud kõiki neid ajakajalisi küsimusi. Halva kõrval on nähtud ka head. Vaatamata Madise kibedusele jääb jutus helama optimistlik põhitoon.

Kuigi Madise töössesuhtumine avaldub jutustuse käigus paraja piisavusega, on autor pidanud vajalikuks raamatu viimasel veerandil seda Kaarli suu kaudu igaks juhuks resümeerida. Kes on Madis ja missugune on tema töö? Varem, kui majand oli väike, jõudis direktor üksipäini otsustada terve juhtkonna eest, teda jätkus kõikjale. Paisunud mõõtmete korral aga vanaviisi enam ei saa. Madis on üks neist, kes võib küll hiigelettevõtte juhtimisega parasjagu edukalt toime tulla, kuid ei suuda omaenese elu normaalselt planeerida. Ta püüab tööd ja isiklikku elu lõhestada kaheks eri tahuks, mis ei

peaks teineteist segama. Väljaspool tööd lõogastust otsides kruvib ta end üha suurenevasse pingesse. Madis on Peetri, Kaarel Põllu poja sõnade järgi «kulunud, väsinud, mahakäinud tegelane, näost hall, kõht ees kui aam, pealagi paljas ja lott lõua all». Noor maksimalist leiab, et Madist küll ka destada ei tasuks. Madise enda järeldus: kõigi oma hüvede juures (suur palk jne.) ei too juhi post rahuldust ega õnne. Direktoril pole ka autoriteeti ega õiget võimu. Kirjanik ei ole siiski saanud üle kiusatusest luua jutustuse lõpuosas põgus pilt «ideaalsest majandijuhist». Lisaks veetlevale välimusele on too kodus veel kirjanduses ja klassikalises muusikas. See kõik võib ju olla, aga me ei loe ta tööstiili kohta enam, kui et «esimees rebase taktikaga kaua vastu ei pea». Miks on siis autor tahtnud suunata rõhuasetust tööinimesele, mitte aga seltskonnatoele, viktoriinimehele või muidu huvitavale reisikaaslasemale? Moonutatud suurusuhted tõstavad fookusesse ebaolulise, eriti siis, kui soovitakse läbi saada nappide visanditega. Otsida kõige selle vahelt taotluslikku pila oleks vist puhhas üleponnistus.

Autor tunneb aimestikku ja olusid, kõik tootmistegevusse puutuv on selgelt välja joonestatud. Kuid just kunstiliste lahenduste naiivsus, tegelaste äkilised, «jumal masinast» meelemuutused ja kõik muu, kus tuleks pelgast probleemiasetusest kaugemaid sihtjooni seada, teeb tõenäolise kavatsuse häguseks. Lihtsustamist ei esine mitte üksnes probleemides, vaid ka karakterites. Nagu etalon-esimehe juures, äratub ka Peetri puhul võõristust too romantiseeritud inimesekontseptsioon, mis kipub publitsistlike joontega teost oma kõrgeleennulisusega häirima. Peeter oleks seatud nagu vanamoodsate vihtidega timmitud vastukaaluks mõningatele «programmilise» minimalismi kandjatele meie nüüdiskirjanduses. Ta on eakaaslastest mitme pea jagu üle

nii intellektuaalsest, füüsilisest, kuid eeskätt just ideoloogilisest küljest. Tema elokventsi võib kadestada palgaline lektorgi. See ülemäärane kasv jätab autori tahtel talle õiguse kõrgelt alla vaadata ning jäikade otsustustega välja tulla. Oma klassiõdede kohta ütleb Peeter: «Meie klassi tüdrukud on bioloogiliselt küpsed, nad võiksid lapsi sünnitada, sotsiaalselt on nad aga alles mähkmetes titad. Nad pole praegu kodanikud ega kasva kodanikuks ka keskkooli lõpetamise ajaks, kui parim aeg inimese mõjutamiseks on juba mööda lastud.» Õpetajad aga «vihastavad tigidalt, väiklaselt, roul-rongalikult». Peeter jõuab järeldusele, et ta ei õpi koolist «ei veendumusi ega visadust toimida vastavalt nendele veendumustele», teadmisi võib iseseisvalt omandada hoopis kiiremini, ja otsustab pärast klassi lõpetamist koolist ära tulla.

Pärast seda, kui partorgiametisse saab seatud noorem mees, asutab jutustuse põhitegelaskond Kaarli eestvedamisel Kangilaskile kommuuni. Idee kirjanduslik lihakssaamine ei tohiks tunduda üliväga utoopiline, ajakirjanduses on seesugustest brigaadidest juttu olnud. Just Kangilaskil ilmnevadki kõige selgemalt kollisioonid mitmesuguste tõekspidamiste vahel, ent ühisel jõul, põhiliselt aga Kaarli tasakaalukal-lepitaval tegutsemisel saadakse neist üle. (Teisal kirjeldatud ja krahhi suubunud kartulipõllu-demokraatia oli ju oma eesmärkidest hoopis kaugenenud.) Siiski on saavutatav üksmeel näiline ning kunstlik. Kommunaaride «ümberkasvamised» kipuvad liiga kiired ja lihtsustatud olema, eriti Malle puhul. Mõnede joonte abil püütakse algatust koguni groteski painutada. On veider, et kangilaskilased taotlesid endile ise võtta kommunistliku töö brigaadi nimetust *a priori*, kuna tegelikult antakse see vastavatasemelise töö ja muude näitajate eest. (Sisulisest küljest vaadatuna klapiks nimetus just

sellisele kollektiivile aga kõige enam. Autahvlile satub vahest neidki, kes tööd ja rublat rabades sülitavad mittemateriaalsele tunnustusele.) Lektori kohalekutsumise lugu on kui tahtmatu allusioon salmonellalikele (A. Valtoni järgi) üritustele. Jutustuse lõpus lisatakse kommunaaride kohta, et «ausalt öeldes ei andnud nad rubla eestki rohkem toodangut kui kuus sopajoodikut, kes siin enne neid töötasid». Tagatipuks kuulub Kangilaski saeveski teatavate ümberkorralduste tõttu likvideerimisele. See annab kogu ettevõtmisele mingi donkihhoteliku meki manu.

Autor armastab nähtuste esmast kirjeldamist või dialooge pädida kokkuvõttega, mis kujuneb mõne tegelase elufilosoofia formuleeringuks. Mõne pürgimused on vägagi laiahaardelised, vahest elukaugedki (Peeter), mõni on harjunud piskuga läbi ajama (Meeta), mõni esineb avameelse primitiivsusega (Mall). Erinevate suhtumiste kokkupõrked on teose kandetaladeks. Omamoodi õigus näib olevat igal tegelasel, ühel rohkem, teisel vähem. Isegi korterivargal Benno Liibandil on oma filosoofia. Autori programmist aga imbub seda kõige õigemalt õpetlikkust. Ei didaktilisust ega moraliseerimist saa iseenesest halvaks pidada, sest ka minevikupärandina hinnatavad kõnekäänud, vanasõnad jms. on oma tekkimise ajastu vaimu ja moraali kandjad. Suulisi ja kirjalikke kristallisatsioonid lisandub tänapäevalgi. Pahatihti aga taandub V. Lattikul esinev «sententslikkus» ajalehtedest tuntud käibetõdede äratoomiseni. Mõnikord võtavad tõeotsimise teed retoorilise sissemonoloogi kuju (lk. 24, 44—45 jm.) või jääb ainult leheküljetäis vastamata küsimusi (lk. 26). Interrogatiivne vorm on probleemi fikseerimiseks ülimalt soodus, vastamata jätmine aga võib ehk olla ka võtte «lugeja ergutamiseks iseseisvale mõttetgevusele». Seda muidugi juhul, kui küsimused lugejat haaravad. Seepärast jäägu ka

vastuse ärajäämine pahaks panemata.

Indutseeriv kokkuvõtlikkus on üksikjuhtudel mõjuv, kuid terviku seisukohast ei lase probleemide rohkus ning mõnel juhul nende nõrk seostumine jõuda kunstilise üldistuseni. Pealkirja kui kujundi lahtimõtestamise ühe võimalusena oleksid probleemid need mättad, mida mööda edasi liigutakse. Nad seisavad küll igauks eraldi nagu looduses, kuid maa, mis neid ühendab, on üks. Raamatu tegemisel olöks tul-

nud tihendada piire, mis ei laseks toda mätastikku ülemäära vohada. Jutus- tusse kiilutud seigad ning kõrvalepõiked (näit. Poe-Milda lugu, Rein Valguse juhtum jne.) süvendavad hakitust. Distsiplineeritum kompositsioon toonuks asjale kasu. Muidu aga ei saa tundliku sotsiaalse närvinga autori tähelepanekute seekordset kunstivormi valamist õnnestunuks pidada.

Jaakko Hallas

R I N G V A A D E

KROONIKAT

EKP Keskkomitee kultuuriosakonna loominguks aktiivi seminarilektooriumi õppus toimus 3. juunil Sakus. Viibiti Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudis, kus tutvuti vabariigi põllumajanduse aktuaalsete probleemidega. Ettekandega esines Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe esimene asetäitja E. Tõnurist.

5. juunil oli Eesti NSV Kirjanike Liidu teoreetilisel seminaril arutlustemaks sotsiaalpsühholoogia osa meie ühiskonnas. Esines akadeemik H. Liimets.

Tänavune Haapsalu luulepäev peeti 8. juunil ning oli pühendatud E. Enno 100. sünniaastapäevale. Avasõnad E. Enno mälestussamba juures ütles P. Rummo, luulet kirjaniku haul lugesi näitleja S. Raus. Luuleõhtul Haapsalu Kultuurimajas tegi pikema ettekande O. Kuningas. Õhtu teisel poolel lugesid oma loomingut ka luuletajad D. Vaarandi, M. Nurme, V. Villandi, H. Jürisson, A. Alavainu ja A. Ehin.

9. juunil tähistati Eesti Raadio valges saalis E. Enno juubelit avaliku luuleõhtuga. Esinesid etlemisvõistluse laureaadid, nende hulgas esikoha võitnud V. Härm, I. Parker (teine koht) ning B. Saar ja H. Saarm (kolmas koht).

16. juunil oli Eesti NSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni üldkoosolek, kus vaeti enesetäiendamise probleeme, tehti kokkuvõtteid tööst 1974/75. õppeaastal ning kavandati töösuunad edasiseks.

NOORTESEKTSIOONI AASTA

4. juunil kohtusid Kirjanike Liidu noortesektsiooni liikmed «Loomingu» peatoimetaja Paul Kuusbergiga. See oli sektsiooni organisatsioonilise tööaasta viimane ettevõtmine. Tööaasta sisse mahub osavõtt ELKNÜ korraldatud kahest loominguks noorsoo semi-

Kirjanike Liidu liikmeteks võeti M. Seping ja K. Kurg.

Enne suve hakku käis Eestis mitmeid külaliskirjanikke. Nii viibis Tallinnas lastekirjanik O. Preussler Saksa FV-st koos abikaasaga. Tartus ja kunnagistes lahingupaikades käis Vassili Solovjov Jakuutiast. Viimatimainitu on tuntud kirjanikunime Bolot Bootner all ning tal on praegu käsil jutustus, milles meenutatakse Tartu vabastamise lahinguid.

NSVL Kirjanike Liidu esindajana võttis Saksa FV-s peetud Thomas Manni juubelipidustustest osa L. Meri.

Tänavusele arvult viiendale TRÜ tõlkevõistlusele kogunes rohkem töid kui varasematel aastatel, ühtekokku 17. Tõlgiti inglise, saksa, soome, vene, prantsuse ja jaapani keelest.

Proosatõlgete eest anti kaks esimest kohta vastavalt Marju Kõrgessaarele (ingl. fil. III kursus, R. Lardneri «Vabaduse tempel») ja Reet Pobulile (ingl. fil. III k., M. Schulmanni «Armastus on eksijäreldus»). Luuletõlkijatest tunnustati parimaks Linnar Priimägi (saksa fil. III k., St. George luule). Teisele kohale tuli Toomas Niit (psühholoogia IV k., O. Nashi luule) ning kolmandale Peep Nemvalts (eesti fil. 1974. a. lõpetanu, P. Saarikoski luule). Ergutuspreemiad said Raul Kilgas (psühhol. V k., Amano Nabuko luule), Toomas Niit (H. Anhava luule) ning Linnar Priimägi (Ahmatova, Jessenini, Bloki, Balmonti ja Puškini luuletused).

23. juunil avati mälestustahvel Tartu Lauristini t. 5 majal, kus elas P. Vallak.

narlaagrist: üks oli oktoobrikuus Narva-Jõesuus ja teine mais Viitnal, kus külalislisena osalesid Leningradi noored luuletajad. Novembris kohtuti tõlkijate L.-M. Kase ja O. Ojamaaga, kes rääkisid prantsuse kirjandusest. Jaanuaris oli Kirjanike Majas kirjan-

duplik esmaspäev «9 selli ja 1 meister», mida võiks ühtlasi lugeda sektsiooni töö avalikuks aastaaruandeks. 18.—24. märtsini viibisid Moskvas 6. üleliidulisel noorte kirjanike nõupidamisel sektsiooni liikmed Mari Saat, Enn Karu, Peeter Ilus ja Jaak Jõerüüt. Nõupidamisel oli üle 300 noore kirjaniku kogu Nõukogude Liidust. Meie noored löid kontakte teiste vabariikide noorte kirjameestega. Esimeseks sammuks suhete tihendamise suunas on juttude-luuletuste vastastikune vahetamine Läti noorte autoritega; paremad tööd tahe-takse tõlkida.

Märtsikuus loodi ENSV Kinematograafistide Liidu noortesektsioon, mille esimesest koosolekust — orelifilmide

vaatamisest ja arutelust — võtsid osa ka noored kirjanikud. Aprillis oli sektsiooni liikmetel kohtumine Harald Suislepaga. Räägiti noorte autorite tegevusest kahel eelmisel aastakümnel, samuti praeguste kirjandusse tulijate probleemidest. 19. aprillil võtsid noortesektsiooni liikmed koos vanemate kirjanikega osa laupäevakust. Mai algul käisid O. Raun ja J. Jõerüüt Tartus TRÜ NTN vestlusringis, kus arutus käis teaduse ja kunstiloomingu puutepunktide ümber.

Noortesektsiooni liikmed on järjekindlalt osa võtnud Kirjanike Liidu arutluskoosolekuteist ja seminarõppus-test.

J. Jõerüüt

KA MALEKIRJANIKUNA OLI TA SUUR

5. juunil lakkas tuksumast Paul Kerese süda. Maletajad kogu maailmas leinavad ühte maleajaloo väljapaistvamat suurmeistrit, meest, kes nelja aastakümne vältel suutis säilitada tippvormi ja saavutada rohkemal võistlustel esimese suurusjärgu tulemusi. Paul Kerese maletajatalent oli erakordne, võrdselt ainulaadne oli ta võime kord valitud tegevusala populariseerida. Keres alustas teadmiste edasiandmist eas, kus noored malemeistrid tavaliselt piirduvad teadmiste kogumisega. Tulevase suurmeistri esimesed partiianaalüüsid kandsid isikupärast, kereslikku pitsert — nendes võis leida üllatavaid kombinatsioonilisi ideid, sügavat positsioonimängu tunnetamist, eelkõige aga peegeldus siin autori tööarmastus, põhjalikkus.

Noore Paul Kerese ajakirjanikuanne avaldus 1930-ndate aastate teisel poolel, kui temal lasus «Eesti Male» väljaandmine. Ajakirja operatiivsus, kõrgetasemelised partiimärkused, aktuaalsed teoreetilised materjalid tegid selle väljaande üheks paremaks omataoliste seas. Ajaproovi on välja kannatanud samuti Paul Kerese «Malekool», mille esimene trükk nägi ilmavalgust 1939. Aastail 1947—1955 ilmusid P. Kerese sulest «Malekool» I, II ja III. Need raamatud, kus pearõhk on asetatud avan-

guteoriale, on vene keele kõrval tõlgitud ka mitmesse võõrkeelde. 1950-ndatel aastatel kujunes Keres üheks maailma tunnustatumaks maleraamatute autoriks. Suurepäraseid analüüse leiame raamatutes «Maailmameistri turniir Haag—Moskva 1948» ja eriti 1961. aastal ilmunud «Valitud partiidest». Viimase enesekriitiline joon ja sisutihedate kommentaaride lihtne esituslaad tõstavad ta märksa kõrgemale enamikust sellelaadilistest raamatutest. Avanguteoreetilisi uurimusi jätkas P. Keres Saksa DV-s ilmunud raamatutes «Spanisch bis Französisch» ja «Dreispringerspiel bis Königsgambit». Nende populaarsust kriipsutab alla peatselt Berliinis ladumisele minev täiendatud 4. trükk. Paarikümnest kirjutatud teosest tahaksin veel esile tõsta eesti suurmeistri teadusliku süsteemi ja täpsusega teostatud uurimusi lõppmängudest. Neid on populaarses vormis korduvalt avaldatud, viimati raamatus «Praktische Endspiele» (Hamburg, 1973).

Maailmas ei leidu vist ühtegi perioodilist maleväljaannet, kus poleks avaldatud Paul Kerese kirjutisi. Kui palju jäi aga oma võimete tipul lahkunud malekirjanikul kirjutamata...

I. Nei

LUGEMUSE UURIMISEST LÄTIS

Teaduslikul konverentsil «Raamat ja lugemus maal» esitati sotsioloogilise uuringu andmeid aastaist 1971—1974

Kuldiga rajoonist, kus lugejate protsent on kõrge — 96,9.

Ilukirjanduses kaldub huvi proosa

RINGVAADE

poole. Esikohal püsib olustikuromaan või -jutustus, järgnevad humoristlik ja satiirilise kirjandus, ajalooline romaan või jutustus, seiklus- ja detektiivlood.

Luulelembeste lugejate arv kasvab koos haridustaseme tõusuga. Näiteks loevad luulet kõrgema haridusega küsitletuist 68,8%, aga ainult 29,7% neist, kel on 5—8 klassi haridust. Kõige rohkem loetakse luulet vanuses 16—17 ja 25—29.

Populaarsuselt on läti kirjanikest esikohal V. Lācis, teisel kohal R. Blaumanis. Läti nõukogude autoritest peetakse enim lugu Z. Skujinšist, A. Belisist, I. Indrānest, R. Ezerast, O. Vācietisest, I. Ziedonisest jt.

Lääne kirjanikest on läti külas po-

pulaarsuselt esikohal J. Verne, teisel A. Dumas. Veel kuuluvad paljuloe-tavate autorite hulka näiteks A. Cronin, S. Salminen, A. Saint-Exupéry, S. Undset, R. Tagore.

Vene autoritest loetakse kõige rohkem L. Tolstoid. Teiste NSVL rahvaste korduvalt loetud autoritest on populaarseim J. Dold-Mihhailik, mõned lugejad on nimetanud ka A. H. Tammsaaret, S. Rannamaad, A. Bieliauskast.

Üldiselt tõestavad uuringu materjalid, et läti lugejad tunnevad vähe teiste vennasrahvaste kirjandust. Ehk langeb osa süüd ka kirjastusele, kes viimastel aastatel on vähendanud vastavate teoste avaldamist: 1966 27, 1969 20, 1971 17 raamatut.

TUNNUSTUS KASAHHI NÕUKOGUDE KIRJANDUSKRIITIKALE

Kasahhi Nõukogude Entsüklopeedia peatoimetaja, Kasahhi NSV teeneline teadlane professor Muhhamedžan Karatajev on juba 1933. a. alates avaldanud kirjanduskriitilisi artikleid ning kriitikaraamatuid («Oktoobris sündinud», «Mõtteid rahvuskirjandusest», «Meisterlikkuse tippude poole», «Sotsialistliku realismi tekkimine kasahhi proosas», «Maailmavaade ja kirjaniku meisterlikkus», «Kasahhi kirjandus», «Eeposest epopöani», «Kirjandus ja esteetika», «Domrast raamatuni» jt.). 1974. a. ilmunud kriitikaraamatule «Ees on tipud. Parteilisuse ja rahvalikkuse teel» määrati Kasahhi NSV Abai-nimeline riiklik preemia.

Rahvuskirjanduse põhjaliku tundjana oskab M. Karatajev suurepäraselt juhtida tähelepanu kirjanduse arengu päevaprobleemidele. Raamatu esimene jagu «Probleemid ja printsiibid» algab artikliga «Kasahhi kirjanduse areng aastatel 1966—1971», kus meie lugejale võiksid huvi pakkuda ennekõike mõningad arvud: nimetatud ajavahemikul ilmus kasahhi kirjanikelt 22 romaani, 24 novelli, 8 näidendit, 33 poemi, kümneid ja kümneid lühijutte, sadu olukirjeldusi, luuletusi, laulutekste ja lastele määratud kirjandusteoseid. Igakülgelt ja sügavuti vaatleb autor sotsialistliku töö kangelase G. Musrepovi novelli «Kord ja kogu eluks», NSV Liidu riiklike preemiate laureaadi A. Nurpeissovi triloogiat «Veri ja higi» (eesti k. 1974—1975), H. Essenžanovi romaani «Jaik — kirkashelge jõgi», I. Essenberlini romaane «Taplus» ja «Ohtlik üleminek» (eesti k. «Üle

tulvavee»), S. Zunussovi romaani «Maja stepis», A. Nuršaihhovi, H. Zumadilovi, S. Sanbajevi, A. Kekilbajevi ja veel paljude teiste jutustusi ning novelle, mis on kujundanud viimasel ajal kasahhi kirjanduse nägu.

Vaieldamatute edusammude kõrval leiab M. Karatajev kasahhi kaasaegses proosas, luules ja kirjanduskriitikas ka vajakajäämisi. Nii näiteks kirjutab ta: «Paljudes kirjanduskriitilistes töödes ja kirjandusteostes endiski ei jätku mitte üksnes elunähtuste sügavat filosoofilist mõtestamist, vaid tihtipeale puuduvad neis kõige elementaarsemaksi teadmised tegelikust elust, jääb puudu oskusest kirjandusteoseid esteetika mõõdupuuga hinnata.»

Põhjalikult analüüsitakse teoses ka internatsionalismi ja rahvuslikkuse ühtsust kirjanduses, rahvuskirjanduste vastastikkeid suhteid ning vastastikust rikastamist sotsialistliku realismi pinnal. Sellega seoses märgib ta eriti ära M. Äuezovi epopöa «Abai tee», G. Musrepovi romaani «Sõjamees Kasahstanist», A. Alimžanovi väljaspool Nõukogudemaadki tuntud romaani «Mahhambeti nool» ning O. Suleimenovi poemid ja luuletused.

Raamatu teine ja kolmas jagu ongi tervenisti pühendatud luulele. Siit leiab lugeja mälestused ning õige omapärased esseed Žambõl Žabajevist, Kažim Žumalijevist, Askar Tokmagembetovist, Sõrbai Maulenovist ja Hamid Ergalijevist.

Eriti haaravad on mälestused kasahhi nõukogude kirjanduse rajajaist.

RINGVAADE

Kuulas ju M. Karatajev 1932. a. M. Äuezovi loenguid, tundis isiklikult Saken Seifullinit, Iljas Zansugurovit ja Beimbet Mailinit, kelle kasvatada oli terve põlvkond kasahhi kirjanikke.

Peatikk «Noorus — küpsuse pant» on arutlus kasahhi noorema põlve kirjanike töödest-tegemistest. Kirjandusteadlast rõomustavade luules ilma tegema hakkavad T. Moldagalijev, K. Murzalijev, S. Žienbajev, Ž. Nažmetdenov, K. Žumagalijev, prosaistid Ž. Moldagalijev, S. Muratbekov, R. Tok-

tarov, M. Sundetov, kriitikud A. Nagmetov, F. Orazajev ja S. Ašimbajev. Need on nimed, mis peaksid mõne aja pärast juba üleliidulisele areenile jõudma.

Kogumik «Ees on tipud» loob õige ulatusliku pildi kasahhi nõukogude kirjanduse algaastatest ja tänasest päevast, on raamat, mida lugedes saame hulgaliselt informatsiooni mõtlemiseks, mõistmiseks ja võrdlemiseks.

A. Jaaksoo

INDEX LIBRORUM

Viiekümnendate aastate lõpust peale on Kasahhi NSV filosoofid pälvinud tähelepanu ja tunnustust uurimustega dialektika ja dialektilise loogika alal ning on tänapäeval kujunenud väga arvestatavaks rühmituseks (Ž. Abdildin, A. Kassõmžanov, A. Nõssanbajev jt.). Ajakirja «Voprosõ Filosofii» mainumbris tutvustas Kasahhi NSV TA Filosoofia ja Õiguse Instituudi direktor Z. Abdildin lähemalt selle rühmituse tehtut ja tehtavat, pikemalt on ta aga asja kõne alla võtnud oma raamatus «Materialistliku dialektika arenemine Kasahstanis», mille äsja avaldas Alma-Ata *Nauka*. Sugugi mitte igas vabariigis pole alust välja anda sellise pealkirjaga ülevaadet! Tähelepanemist väärib ka I. Jakuševski «Dialektika ja «sovetoloogia»» (*Nauka*, Leningradi osakond), milles leiavad arvustamist materialistliku dialektika «sovetoloogilised» tõlgitsused. Mitmed dialektilise materialismi, s. t. marksistliku filosoofia sisukad, «kategoriaalsed» probleemid saavad vaimusilma tarvis nähtavaks sääraustes teostes, nagu V. Ivanovi «Füüsika ja maailmavaade» (*Nauka*, Leningradi osakond), ühisonograafia «Materialistlik dialektika ja täienduskontseptsioon» (vast. toim. N. Depentšuk; *Naukova Dumka*, Kiiev), T. Gorolevitši «Lõpliku ja lõpmatu probleem kosmoloogias. Filosoofilised aspektid» (*Nauka i Žizn*, Minsk), V. Meštšerjakovi «Vastavus kui suhe ja printsiip» (*Nauka*, Leningradi osakond). Edasi on paaris teoses uuritavaks determinismi probleemid. Mainitagu K. Ivanova teost «Põhjuslikkuse printsiip teadusliku tunnetuse printsiipide süsteemis» (*Fan*, Taškent), siis kahekõitelist koguteost «Kaasaeg-

ne determinism ja teadus» (vast. toim. G. Svetšnikov), mille avaldas *Nauka* Siberi osakond Novosibirskis ning mille esimene köide kannab alapealkirja «Determinismi üldisi probleeme», teine aga — «Determinismi probleeme loodusteadustes», viimaks nimetatagu ka V. Višarenko uurimust «Determinatsioon bioloogilistes protsessides» (*Nauka*, Leningradi osakond). Marksistliku tunnetusteooria rohketele keerukatele küsimustele tahetakse rahuldavalt vastata samuti mitmes uues raamatus. Saagu neist märgatud ja märgitud A. Petruštšiku «Subjekti loominguline aktiivsus tunnetuses» (*Nauka i Tehnika*, Minsk), V. Bibleri «Mõtlemine kui looming. Sissejuhatus mõttediaaloo loogikasse», mis tuli *Politizdat*'i seerias «Mille kallal töötavad, mille üle vaidlevad filosoofid», T. Kudrjavtsevi «Tehnilise mõtlemise psühholoogia. Tehniliste ülesannete lahendamise protsess ja viisid» (*Pedagogika*), samuti teosed, mis käsitlevad tunnetuse probleeme eri teadustes — J. Mamtšuri «Teooria valiku probleem. Siirdesituatsioonide analüüsist füüsikalise teadmise arenemises» (*Nauka*), M. Buslova «Modelleerimine tunnetusprotsessis. Keemia materjali põhjal.» (tead. toim. A. Septulin; *Nauka i Tehnika*, Minsk), S. Saiko «Empiirilise ja teoreetilise dialektika ajalootunnetuses» (*Nauka*, Alma-Ata).

Mõnesugust vaimset lõtvumist peaks võimaldama heatasemeline «Antiigiraamatukogu» («Bibliothek der Antike»), mida kirjastab *Aufbau-Verlag Berlin und Weimar*. Äsja saime Lukianose teosed tervenisti kolmes köites, ent seeria «Kreeka reas» on juba olemas ka Aischylos, Aristophanes, Euripides, Herodotos, Homeros, Sophokles.

RINGVAADE

«Rooma reas» on praeguseni Horatius, Ovidius, Plautus, Suetonius, Vergilius ja «Rooma satiirid».

Arvustuslikest teostest on viimasel ajal ilmunud Aleksandrova «Evolutsioonilise eetika kriitika» (Mordva Raamatukirjastus, Saransk), siis G. Ikonnikova kriitiline analüüs «Post-industriaalse ühiskonna» teooria. Inimkonna tulevik ja selle kodanlikud seletajad ning S. Kovaljovi «Reaalne humanism ja selle vastased». (Sõnapaariga *reaalne humanism* tähistas kord (1844), veel «Marxi-eelne» Karl Marx oma filosoofilisi positsioone.) Muide, mõlemad viimati mainitud teosed kuuluvad Mõsl'i seeriasse «Kodanliku ideoloogia vastu». Lõpuks juhita-gu tähelepanu artikliraamatule «Revisionismi kriitika majandusteoorias (Parempoolse revisionismi arvustuslik analüüs: 60-ndad aastad Tšehhoslovakkia SV-s)» (*Progress*), mis artiklite kõrval (Ota Šiki, Tšehhoslovakkia majandusreformi jms. kohta) sisaldab ka rubriigi «Näiteid revisionistide vaadetest sotsialismi majandusprobleemidele». Kogumik avaldati kasutusmäärangu all «Teaduslikele raamatukogudele».

Poolteist aastat tagasi sai viimati heidetud pilk Lääne-Euroopa kirjanduse käsitlustele. Üksjagu on neid tulnud vahepealgi. Tutvustust sobib sisse juhatama I. Štali «Homeroose eepos» (*Võššaja Škola*) — «Iliase» tekstoloogilise analüüsi katse, mõeldud filoloogidele. Edasi, B. Puriševi sama otstarbega «Keskaja väliskirjandus» (*Prošveštšeniye*), mis hõlmab ladina, kelti, skandinaavia, provantsaali ja prantsuse kirjanduse vaatluse, siis artikliraamat «Bütsantsi kirjandus» (vast. toim. S. Averintsev), Ilja Goleniščev-Kutuzovi artikli- ja uurimusraamat «Romaani kirjandused», R. Hlodovski «Francesco Petrarca. Humanismi luule» seerias «Maailmakultuuri ajaloo» (kõik *Nauka*), I. Volodina «Luigi Capuana ja verismi kirjan-

dusteooria. 1860—1880» (Leningradi ülikool). Prantsuse kirjandusloo üksikkäsitlustest võiksid tähelepanudavamad olla N. Kozlova «Béranger' looming» (Moskva ülikool), Boriss Reizovi «Stendhal» (*Nauka*, Leningradi osakond), mille alapealkirjaks on «Ajaloo filosoofia. Poliitika. Esteetika»; J. Danilini «Ülevaade prantsuse XIX sajandi poliitilisest luulest» ja mainitud *Nauka*-seerias «Maailmakultuuri ajaloo» B. Uritskaja uurimus «Romain Rolland muusikuna» (*Sovetski Kompozitor*, Leningradi osakond) juba teise, täiendatud väljaandena, F. Narkirjeri essee «André Maurois» (*Hudožestvennaja Literatura*). Modernse literatuuri käsitlustist peaks nimetama kahte Ukrainas tehtut: L. Jeremejevi «Prantsuse «uut romaani»» (*Naukova Dumka*, Kiiev) ning T. Jakimovitši teost «Prantsuse dramaturgia 1960.—1970-ndate aastate piiril» (Kiievi ülikool), mis kujutab endast järke uurija raamatule «Tänapäeva Prantsusmaa dramaturgia ja teater» (1968). Inglise kirjandusloo tundmist võiksid süvendada säärased uusimad uurimused, nagu Aleksandr Aniksti «Shakespeare. Dramaturgi amet» (*Sovetski Pissatel*), J. Svodovi «Shakespeare'i tragöödia evolutsioon» (*Iskusstvo*), M. Sokoljanski essee de raamat «Henry Fieldingi looming» (Kiievi ülikool), siis kolm Byroni-raamatut, nimelt N. Djakonova «Byroni pagendusaastail» (*Hudožestvennaja Literatura*, Leningradi osakond) ja «Byroni lüüriline luule» (*Nauka*) ning N. Dubašinski «G. G. Byroni poem «Childe Haroldi palverännak»» (*Zvaigzne*, Riia), siis G. Ivašova «Inglise XIX sajandi realistlik romaan selle kaasaegses kõlas» (*Hudožestvennaja Literatura*), B. Remizovi «Elizabeth Gaskell. Elu ja loomingu ülevaade» (*Vištšja Škola*, Kiiev), A. Obratsova «Bernard Shaw ja Euroopa teatrikuultuur XIX—XX sajandi piiril» (*Nauka*), G. Anikini «XX sajandi 60-ndate aastate inglise romaan» (*Võššaja Škola*), etc.

VILLEM ALTTOA

Pika ja raske haiguse tagajärjel lahkus 3. juunil jäädavalt meie vanimaid ja silmapaistvamaid kirjandusteadlasi filoloogiadoktor professor Villem Alttoa.

Villem Alttoa sündis 31. oktoobril 1898. aastal Virumaal. 1929. aastal lõpetas ta Tartu Ülikooli ja 1931. aastal omandas magistrikraadi kirjanduse alal. 1940—1941 oli ta Hariduse Rahvakomissariaadi kooliosakonna juhataja asetäitjana nõukoguliku koolikorralduse rajajaid Eestis. Saksa fašistliku okupatsiooni ajal tuli tal vanglas viibida. 1945. aastast alates oli V. Alttoa TRÜ väliskirjanduse õppejõud: 1946. aastast dotsent, 1961. aastast filoloogiadoktor, lääne-euroopa kirjanduse ja klassikalise filoloogia kateedri juhataja, 1963. aastast professor, 1972. aastast professor eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris. Ta oli Eesti NSV Kirjanike Liidu liige.

Viljaka uurijana ja autorina on ta koostanud emakeele lugemikke ja avaldanud kirjandusõpetuse huvides töid E. Peterson-Särgava, A. Kitzbergi ja E. Vilde elust ning loomingust. Viimased kaks kujunesid lahkunu keskseks uurimisobjektiks, mille tulemusena ilmusid ulatuslikud monograafiad «August Kitzberg» ja «Eduard Vilde sõnameistrina» ning lühimonograafiad Kitzbergist ja Vildest. Eesti klassikalise sõnakunsti uurimise kõrval on ta käsitletud artiklites, retsensioonides ja raadioesinemistes eesti nüüdiskirjandust ja maailmakirjandust. V. Alttoa eestvõttel on ilmunud rohkesti TRÜ õppevahendeid ja käsitlusi lääne-euroopa kirjandusest. Ta on viiekõitelise «Eesti kirjanduse ajaloo» seni ilmunud köidete üks autoreid. Suure töömehe viimane uurimus on «Eesti kriitika XIX sajandil», mille käsikirja ta läkitas kuu aega tagasi kirjastusele «Eesti Raamat».

Kirgas mälestus väljapaistvast koolimehest ja kõrgema kooli õppejõust, viljakast teadlasest ja kirjanduse populariseerijast, kuulama kõitvast lektorist ja abivalmist inimesest jääb alaliseks püsima lahkunu kolleegide ja tema arvuka õpilaspere südames.

Eesti NSV Haridusministeerium

Eesti NSV Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeerium

Eesti NSV Kirjanike Liit

Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut

Tartu Riiklik Ülikool

Toimetuse kolleegium:
 V. BEEKMAN, V. ILUS, J.
 KROSS, K. KURG (peatoime-
 taja asetäitja), P. KUUS-
 BERG (peatoimetaja), R.
 PARVE, J. PEEGEL, L. REM-
 MELGAS, P.-E. RUMMO,
 E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001,
 Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65,
 407-80, 407-81.

Kirjastus «Periodika». Tal-
 linn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 5. VI 1975.
 Trükkimisele antud 2. VII
 1975. Trükiarv 18 000. Trüki-
 paber nr. 1, 70×100/16. Trüki-
 poognaid 11,25+2 kleebist.
 Tingtrükipoognaid 14,95. Ar-
 vestuspoognaid 13,25. MB-
 00007. Tellimise nr. 1804.
 EKP Keskkomitee Kirjastuse
 trükikoda. Tallinn, Pärnu
 mnt. 67-a.
 «Looming» nr. 7, juuli 1975.

Hind 50 kop.

На эстонском языке

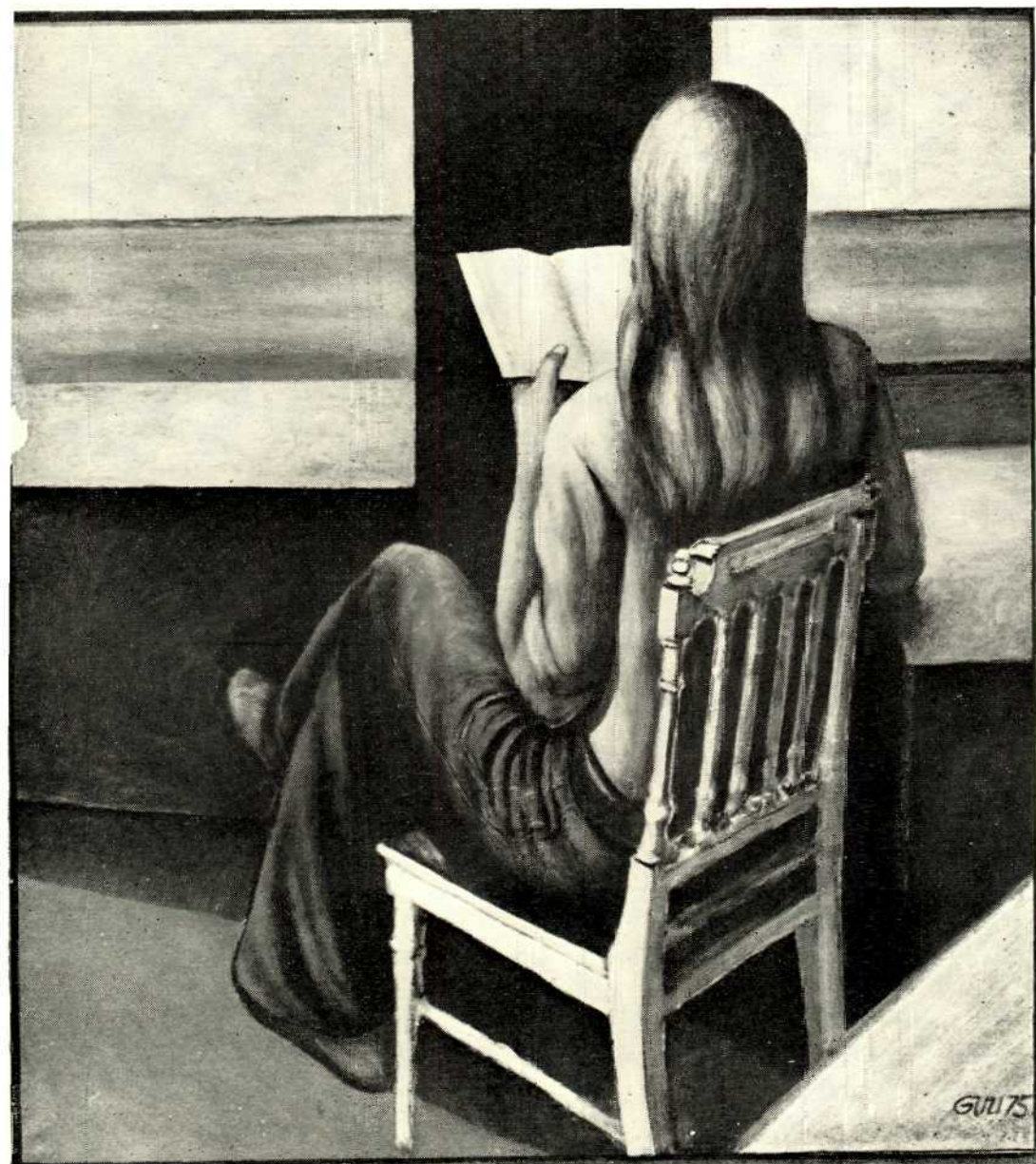
Орган Союза писателей

ЭССР

«Лooming» («Творчество»)

№ 7, июль, 1975.

- 1059 E. NIIT
Luuletusi
- 1066 P. KUUSBERG
Vihmapiisad
- 1145 V. SÖELSEPP
Sonette
- 1148 M. UNT
Kala kättemaks
Tsirkusemuinasjutt
- 1152 A. SÄÄRITS
Luuletusi
- 1154 A. PÖLDMÄE
Me
- 1164 L. TUNGAL
Luuletusi
- 1166 Ü. METS
Väljaspool uksi
- 1178 A. MACHADO
Luulet
- 1183 E. TENNOV
Noorkuusikus lõhnab vaik
- 1189 A. PANKSEJEV
Revolutsioon võitis
- 1199 H. PEEP
Raamatusotsioloogilisi ääremärkmeid
- 1208 L. METSAR
Eesti kirjandus Tšehhoslovakkias
- 1215 A. RATASSEPP
Laul
- 1217 E. MIHKELSON
Tänapäeva maailma mosaiikportree
- 1220 H.-K. HELLAT
Lüüasaamiste tõde
- 1222 J. HALLAS
Mätaste vahelt
- 1226 RINGVAADE
- 1231 **VILLEM ALTTOA**
- Esikaane siseküljel:
E. PÖLDROOS. Metall (Õli)
- Tagakaane siseküljel:
N. GULI. Lugev tüdruk (Õli)
- Kleebistel:
N. KORMAŠOV. Raudbetoon (Õli)
N. KORMAŠOV. Viljad (Tempera)

NIKOLAI GULI

Lugev tüdruk (Õli) 1975

50 KOP.

78174